

55983

1999/5

HONISMERET

3778

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXVII. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXVII. évfolyam • 5. szám
1999. október

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA BENCZE GÉZA
CSORBA CSABA HAVASSY PÉTER
KANYAR JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR VIGA GYULA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest I., Corvin tér 8.
Postacím:
1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím:
1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761

Megjelenik
a József Attila Kulturális és
Szociális Alapítvány,
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint az
Oktatási Minisztérium támogatásával
évente hatszor

Előfizetési díj egy évre 840 Ft,
fél évre 420 Ft,
az egyes számok ára 158 Ft.
Terjeszti a Hírlap-előfizetési és
Elektronikus Posta Igazgatóság,
valamint alternatív terjesztők.
Előfizethető postautalványon:
1900 Budapest, Orczy tér 1.,
valamint a Postabanknál
az 11991102-02102799 számlán.
Internetes elérési cím:
vjrkf.hu/honisme.htm
INDEX 25387

Készült a CERBERUS KFT.
nyomdájában
1066 Budapest, Lovag u. 14.
Telefon/Fax: 331-3042
Felelős vezető: Schmidt Gábor
ISSN 0324-7627

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Balassa Iván néprajzkutató, Budapest
Balázs Lajos tanár, Csíkszereda
Bariska István dr. főlevéltáros, Szombathely
Bogdán Lajos ny. népművelő-tanár, Szeged
Csáky Károly tanár, Ipolyság
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
Dánielisz Endre Arany J. Társaság elnöke,
Nagyszalonta
Dankó Imre dr. etnográfus, c. egyetemi tanár,
Debrecen
Frankovics György tanár, Pécs
Gyimesi Endre dr. polgármester, Zalaegerszeg
Halász Péter főszerkesztő, Budapest
Hegyeli Attila egyetemi hallgató, Kolozsvár
Horváth József dr. tanár, Csurgó
Kanyar József dr. ny. levéltár-igazgató, Budapest
Kálmán Gyula a Kmetty Gy. Társ. elnöke, Csurgó
Kelevéz Ágnes irodalomtörténész-muzeológus,
Budapest
Kerékglyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Klinghammer István dr. egyetemi tanár, Budapest
Kozma Huba muzeológus, Kiskunmajsa
Lengyel Ferenc kiskereskedő, Bécs
Mándics Mihály dr. ny. iskolaigazgató, Csávoly
Maróti István fősztályvezető, Budapest
Mezei Zsolt könyvtáros, Pápa
Németi Gábor, Hatvan
Pálmány Béla dr. történész-levéltáros, Budapest
Pápai Éva régész, Hódmezővásárhely
Róbert Péter dr. tanár, Budapest
Ricci József tanár, Magyarlóna
Szakály Sándor dr. történész, Budapest
Szikora András ny. szerkesztő, Budapest
Szócs Lajos múzeumigazgató, Korond
Szócsné Gazda Enikő muzeológus,
Sepsiszentgyörgy
Szóts Zoltán tanár, Bonyhád
Timaffy László dr. ny. középiskolai tanár, Győr
Tóth József dr. helytörténész, Budapest
Tuba László megyei könyvtárigazgató, Győr
Varga László a Zala Megyei Önkormányzati
Közgyűlés elnöke, Zalaegerszeg

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik lemondtak tiszteletdíjukról.

*A címlapon a Kiskunmajsai Ötvenhatos Múzeum
megnyitó ünnepsége látható.*

TARTALOM

Halász Péter 60 éves	3
<i>XVII. Országos Honismereti Akadémia</i>	
<i>Kanyar József: Megnyitó</i>	5
<i>Varga László, a Zala Megyei Önkormányzat Közgyűlés elnöke köszöntője</i>	7
<i>Dr. Gyimesi Endre, Zalaegerszeg polgármestere köszöntője</i>	9
A XVII. Honismereti Akadémia kitüntetettjei	12
<i>Halász Péter: Zárszó</i>	16

ÉVFORDULÓK

A hajdúk őrtornyából irodalmi emlékhely (<i>Dánielisz Endre</i>).....	17
A magyar katonatisztképzés százötven esztendeje (<i>Dr. Szakály Sándor</i>).....	20
Doktay István emlékkönyve 1849-ből (<i>Németi Gábor</i>).....	26
Száz éve alakult a Hontvármegyei Múzeum Társulat (<i>Csáky Károly</i>).....	29
Száz éves Kossuth-festmény Korondon (<i>Szöcs Lajos</i>).....	38

A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN

„Az ember önbecsülésének a jele, ha magyarul fejezi ki magát” Göncz Árpáddal beszélget <i>Kelevéz Ágnes</i>	40
„A magyar újra nagyhatású kommunikatív nyelv lett...” Lengyel László politológussal beszélget <i>Maróti István</i>	43
„Felkelt a napunk...” Honismereti vetélkedő.....	46

HAGYOMÁNY

Templomi ülésrend az alsóháromszéki Bikfalván (<i>Hegyesi Attila</i>).....	47
A híres párkányi vásár (<i>Röbert Péter</i>).....	49
Az aratók Jézust hívják (<i>Frankovics György</i>).....	49
A Békés megyei nyomdászat ünnepe (<i>Dankó Imre</i>).....	50
Ki volt a „sacerdos gladiator”? (<i>Szikora András</i>).....	52

TERMÉS

Losonc társadalmi fejlődése és városiasodása az újkorban (<i>Pálmány Béla</i>).....	53
Szigetvár 1566-os ostroma egy horvát hőskölteményben (<i>Frankovics György</i>).....	70
Egy régi papolci orgonakészítő mester (<i>Szőcsné Gazda Enikő</i>).....	73
A hajdani kolozsmonostori apátság (<i>Ricci József</i>).....	77
Miért kell gyermek a csíkszentdomokosi családban? (<i>Balázs Lajos</i>).....	79
Arló község nevezetessége (<i>Kerékgyártó Mihály</i>).....	82

KILÁTÓ

A Közép-Európa Atlasz (<i>Dr. Klinghammer István</i>).....	83
--	----

KRÓNIKA

Aradi vértanúk emlékműve Csávolyon (<i>Dr. Mándics Mihály</i>)	91
Pongrácz Gergely ötvenhatos múzeuma Kiskunmajsán (<i>Kozma Huba</i>)	92
Színészmúzeum Miskolcon (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	94
„Professzor Csokonai” ébresztése Csurgón (<i>Dr. Horváth József</i>)	95
Honvédelem, hazafiság, honismeret (<i>Róbert Péter</i>)	95
Kmety György-szobor Csornán (<i>Kálmán Gyula</i>)	96
Bodrogköz-konferencia Sárospatakon (<i>Dankó Imre</i>)	97
Ötven éve város Ózd (<i>Kerékgyártó Mihály</i>)	98

PÁLYÁZAT

A Magyar Nyelvtudományi Társaság nyelvjárási, társadalomnyelvészeti és névtani gyűjtőpályázata	99
--	----

KÖNYVESPOLC

Huszonöt éves a vasi honismeret folyóirata (<i>Dr. Bariska István</i>)	100
Budapest ostromának enciklopédiája (<i>Róbert Péter</i>)	101
Zuglói Lexikon (<i>Balassa Iván</i>)	102
Lakóhelyünk Hódmezővásárhely (<i>Bogdán Lajos</i>)	103
Okos Márton: 1848–1998, Kalotaszentkirály-Zentelke (<i>Lengyel Ferenc</i>)	104
Tungli Gyula: Szülőföldünk Kemenesalja (<i>Mezei Zsolt</i>)	105
A tanítók összeírása 1770/71-ben Pest-Pilis-Solt vármegyében és Fejér-Hont-Nógrád vármegyék egyes helységeiben (<i>Dr. Tóth József</i>)	106
Szabó István-Emlékkönyv (<i>Csíki Tamás</i>)	106
Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a XX. században (<i>Szöts Zoltán</i>)	107
Kalendáriumok az 1999-es esztendőre (<i>Csorba Csaba</i>)	109
Éhártné Varga Zsuzsanna: A Pápai Állami Tanítóképző Intézet emlékezete, 1986–1996. (<i>Tuba László</i>)	110
Kemecsi Lajos: Szekerek, kocsik, szánok – Paraszti járműkultúrák Észak-Dunántúlon (<i>Dr. Timaffy László</i>)	111
Viselet és társadalom, avagy a ruha teszi az embert (<i>Pápai Éva</i>)	112
HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	114

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V. Alkotmány u. 12)

Magyarok Háza (Bp. V. Semmelweis u. 1-3.)

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
1053 Budapest V. Magyar u. 40.

Dunaújváros, Intercisa Múzeum
Városház tér 4.

Halász Péter 60 éves

Szerkesztőnk tudta nélkül iktatták be a folyóirat e számába Balassa Iván professzor írását a szerkesztőbizottság lapjai, hogy ezzel köszöntsük Halász Pétert 60. születésnapján.

Ha nevét halljuk, vagy leírva látjuk, már évtizedek óta hozzákapcsoljuk a *honismeret*, a *honismereti kutatás* fogalmát, mert nagyon sokat tett a nemzeti értékek feltárása és megőrzése érdekében a határainkon belül, de messze azon túl is. Az általa éppen 25 éve szerkesztett *Honismeret* című évente hat alkalommal megjelenő, évfolyamonként 6-700 oldalra kiterjedő folyóirat ma már kimeríthetetlen forrása a helyismeretnek, néprajznak, történettudománynak. Nagy érdeme, hogy olyan embereket – értelmiségieket, parasztokat, munkásokat – juttatott megjelenéshez, akik arra máshol nem is gondolhattak volna. Az elcsatolt területek kis falvaiból eddig ismeretlen adatközlők nevével, írásaival éppen úgy találkozhatunk a folyóirat hasábjain, mint ahogy a különböző tudományterületek vezetői is szívesen közlik benne ismereteiket.

Nehéz elhinni, hogy az örökmozgó Halász Péter – aki hol az újságok, folyóiratok hasábjain tűnik fel írásaival, hol a Duna Televízió képernyője segítségével erősíti a történeti, türelembe oltott nemzeti érzést – már elérte 60. életévét. Tudományszakunk, de elsősorban a *Honismeret* szerzői gárdája nevében kívánjuk tisztá a szívvel: Isten éltesse! Adjon erőt, egészséget neki, hogy fontos, nélkülözhetetlen munkáját minél tovább tudja végezni.

Sem Halász Péternek, sem kibocsátó családjának nem volt zökkenőmentes az élete. A losonci postatisztviselő édesapának éppúgy menekülnie kellett 1918-ban, mint a gömői származású óvónő édesanyának. Péter fiuk 1939. október 28-án Budapesten látta meg a napvilágot, ahol az általános iskolát végezte, majd a Toldy Ferenc Gimnáziumban folytatta tanulmányait, és ott is érettségizett 1958-ban. De közbejött 1956 is, amikor a gondolkodó diák az iskolán belül kinyilvánította a Forradalom iránti rokonszenvét, amit igazgatóhelyettese még két év múltán is számon tartott. Ezért arról szó sem lehetett, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetemre kerüljön, mert azt sem az iskola, sem annak ifjúsági szervei nem ajánlották. A Gödöllői Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaság-tudományi Karára azonban nemcsak felvették, hanem ott 1962-ben agrármérnöki oklevelet is szerzett.

Az első munkahelye Dömsödön volt, a Kiskunsági Állami Gazdaságban, ahol elsősorban az állattenyésztési telepek épületeivel foglalkozott. Csakhamar szerették volna a GATE Mezőgazdasági Építészeti Tanszékére tanársegédnek alkalmazni, de „káderanyagában” a fiatalok „forradalmi kijelentések” még mindig kísértettek, sőt azokat még negatívabban értékelték, ezért kinevezéséről szó sem lehetett. Ugyanekkor azonban lehetősége nyílt arra, hogy az Erdei Ferenc (1910–1971) által vezetett Agrárgazdasági Kutató Intézetben tudományos munkatársként alkalmazzák, s ott 26 éven keresztül (1966–1992) különböző osztályokon tevékenykedett. Azt hiszem, Erdei Ferencnek is része lehetett benne, hogy a már korábban is éledező szociológiai, néprajzi, honismereti érdeklődése egyre inkább terebélyesedett.

Leghamarabb a néprajzhoz találta meg a kapcsolatot. A Magyar Néprajzi Atlasz gyűjtési munkálatai során a legnehezebb feladatnak az látszott, miként rögzítik az adatokat a nyolc moldvai csángó kutatópontra. Erre két társával együtt csak Halász Péter vállalkozott 1965-ben. Hogy mi minden nehézséggel kellett megküzdnie, azt hiszem, egy külön könyvet megérdemelne; az azonban biztos, hogy ez a feladat fordulópontot jelentett tudományos érdeklődésében. Egy életre eljegyezte magát a csángókutatással! Kisebbségi adatközléseinek, cikkeinek, tanulmányainak egész sora jelent meg, és ami különösen fontos, kiadta a csángó-bibliográfiát, mely a jelenlegi és a jövőbeli kutatást biztos alapokra helyezte. 1990-ben azoknak az anyaországi fiataloknak a kérésére, akik az ősi műveltségű csángók iránt érdeklődtek, megalapította a Lakatos Demeter Egyesületet, mely a csángók kutatását fogja össze. Annak a Lakatos Demeter (1911–1974) népköltőnek a nevét viseli e közösség, aki megpróbálta a népköltészetet a műköltészetbe átültetni. Halász Péternek a csángókutatásban nagy érdeme, hogy elsősorban az anyagi műveltséggel foglalkozva olyan területeket tár fel, melyeket eddig egyáltalán nem, vagy kevésbé ismertünk, hiszen a moldvai csángóknak addig elsősorban a szellemi kultúráját vizsgálták behatóan.

Halász Péternek messzemenő tervei vannak a csángók kutatásával, melybe minél több szakembert igyekszik bevonni, de magának is jelentős szerepet szán, ami egy nemrégiben hoztam intézett leveléből kitétszik: „Remélem, ha nyugdíjba megyek, kiköltözhetek Moldovába, s minden erőmmel s tapasztalatommal a csángó hagyományos kultúra gyűjtését és feldolgozását végezhetem.” Amilyen jó lenne a csángókutatás szempontjából e tervnek megvalósítása, éppen annyira megsínylené a Kárpát-medence honismereti feltárása. Majd az idő eldönti, hogy mi lesz a legjobb megoldás.

A honismereti mozgalomnak bizonyos mértékig előzménye volt az Önkéntes Néprajzi Gyűjtők Szövetsége, melyet a Néprajzi Múzeum még 1939-ben indított el, és 1952-ben sikerült újra életre kelteni. A Hazafias Népfőrdő 1960 körül hozta létre honismereti bizottságait, amelyből a mai Honismereti Szövetség s a sok tagegyesület kinőtt. A mozgalom korai időszakában Morvay Péter, Töltési Imre, Kanyar József és mások végezték jelentős szervező munkát, s indították el folyóiratát 1961-ben. Az „ahogy lehet” alapon működő szervezet csak lassan erősödött, és folyóirata is csak akkor látott napvilágot, ha ahhoz elegendő cikk állt rendelkezésre, és pénz is mutatkozott a kiadásra. Igazán rendszeressé ez a munka csak az 1970-es évek során vált, különösen akkor, amikor Halász Péter átvette a *Honismeret* szerkesztését.

1972-ben az Országos Honismereti Bizottság is újjáalakult, és nagyon sok új feladatot tűzött maga elé, többek között a tudományágakkal, kutatóhelyekkel, múzeumokkal még szorosabb kapcsolat kiépítését. Érdekes néhányat megemlíteni a feladatok közül: „A nemzeti emlékhelyek ápolásának ösztönzése; a népelet szellemi, tárgyi emlékeinek gyűjtése, megőrzésének, továbbélésének segítése; a társadalom újabb rétegeinek, különöse a fiataloknak megnyerése és bevonása a honismereti mozgalomba; honismereti képzés és továbbképzés; a Honismereti Híradó és a Honismeret–Helytörténet című periodika szerkesztése és kiadása.” (Honismereti Híradó, 1973. 3–4. sz. 11–13.) Ebben az időben kapcsolódott be Halász Péter a Bizottság munkájába, majd 1974-ben átvette a folyóirat szerkesztését, és a „szürke füzetek”-ből külsejét és belsejét egyaránt tekintve tartalmas, ugyanakkor színes, érdekes folyóirattá lett. Igaz, az út nem volt könnyű, elég ha ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy 1980-ban a folyóirat egyik számát bezúzták, mert Trianont és következményeit az egyik tanulmány elítélte. Később, amikor Pozsgay Imre lett a Hazafias Népfront főtitkára, már ezt is eltűrték.

Teljesen egyetérték Halász Péter megállapításával (Honismeret, 1995. 6:37–42), hogy az 1960-as, 70-es években a honismereti mozgalom felébresztette és magához vonzotta a társadalomnak azt a rétegét, „amely népből, nemzetben tudott gondolkodni és kívánt cselekedni”. A mozgalom eredményeit, különösen az eltelt tíz évre és előre vetíthető céljait így határozta meg: „... a honismereti mozgalom, különösen az elmúlt tíz esztendőben a Honismereti Akadémia témáival, de a Honismeret rovataival is *felvállalta a magyarság nagy sorskérdéseit*. Emlékszünk a vallás és honismeret, a hazai nemzetiség és a határon túli magyarok sorsa, a civil társadalom kérdései, az ifjúság és a honismeret témájú akadémiaiakra, és most napirendre tűztük a magyarság európaiság sorskérdéseit. A honismereti mozgalomban tehát nemcsak aprómunkával, nemcsak napi feladatokkal foglalkozunk, hanem vállaljuk azokat a sorskérdéseket is, amelyek az egész magyarságot érintik. Ma is nagy szükség van arra, hogy minél többen legyenek az országban, akik *nemcsak négy esztendőre, hanem évtizedekre, akár évszázadokra tudnak előretekinteni*. Ezt az örökséget kell tovább folytatni egyre szélesebb körben, egyre magasabb színvonalon és egyre következetesebben.” (Uo. 42). Négy év telt el azóta, hogy Halász Péter e sorokat leírta, de megállapíthatom, hogy a Honismereti Szövetség és a *Honismeret* folyóirat az ő elnöklése, szerkesztése mellett ebbe az irányba haladt, és sok új népi-nemzeti feladatot nemcsak felvállalt, hanem azok megoldását is elősegítette.

1992-ben elhagyta az Agrárgazdasági Kutató Intézetet, és megpályázta a Magyar Művelődési Intézet igazgatói állását, ahová Andrásfalvy Bertalan miniszter kinevezte, és ezt a tisztséget két és fél évig töltötte be, számos jelentős eredményt ért el. Többek között az Intézet tevékenységét a határon túli magyarok előtt is megnyitotta; egy új osztály foglalkozott a hazai nemzetiségek kulturális hagyomány-oktatásával, nemzetközi tanácskozáson vitatták meg a hazai nemzetiségek kulturális autonómiájának kérdését. A népi iparművészet támogatása ügyében sok újítást hoztak, felújították a Népi Iparművészeti Tanács kiállítótermét. Az 50. évfordulón kiadvánnyal emlékeztek meg a Népművelési Intézet és elődje (Népművészeti Intézet) történetéről és működéséről. 1994 októberétől a Művelődési és Köznevelési Minisztérium mondacsinnált indokokkal vizsgálatot rendelt el, melynek végső célja az igazgató eltávolítása, ezt azonban nem várta meg Halász Péter, hanem lemondott; továbbra is az Intézetben maradt, és azóta is a határon túli magyar kulturális intézetek támogatásával foglalkozik eleinte teljes, majd félfállásban. Ennek eredményeként sokan bekapcsolódhattak az Intézet munkájába, képzéseibe.

A Duna Televízióban – szinte a megindulástól kezdve, mint külső munkatárs – a honismereti, néprajzi témákkal kapcsolódott a munkába, és olyan helyekre jutott el, különösen a határon túl, ahol még filmet nem vettek fel, ahol még írásbeli feljegyzések sem készültek. 1997. november 10-től főállásban a Duna Televíziónál dolgozik mint a Közművelődési Szerkesztőség műhelyének vezetője, majd főszerkesztője. Filmjei nemcsak a határon túli magyarokat ébresztik fel saját értékeikre, hanem az anyaországi honfitársainknak is megmutatják, hogy milyen értékek őrződtek meg ott azokon a területeken, melyeknek magyarsága kénytelen idegen országban élni.

Alig egy hónappal ezelőtt egy levelében ezt írta nekem: „Sokkal-sokkal többet szerettem volna végezni, de ehhez minden területen teljes emberként s nem töredékként kellett volna dolgoznom”. Tudom, hogy egy a 60. életévét betöltő ünnepelttel nem illik vitázni, ezért ezt én sem teszem. Csak éppen megjegyzem: hol tartanánk, ha az általa szervezett, irányított, szellemi töltéssel ellátott területeken tíz hasonló emberrel rendelkezünk?

Ma is titkára a Népművészeti Baráti Körnek. A Duna Televízióban szerkeszti a *Kapcsok* és a *Forrásvidék* című sorozatokat, melyekben elsősorban a határainkon túli magyar néprajzi-földrajzi tájegységeket mutatja be, de ezen belül a kulturális egyesületekre is sort kerít; továbbá szerkeszti a *Forum* kerekasztal-beszélgetést, de számos más műsorban is találkozhatunk vele. A Honismereti Szövetség elnöke, és szerkeszti egyre magasabb szinten a *Honismeret* című folyóiratot. A Magyar Néprajzi Társaság osztályelnöke, titkára a Lakatos Demeter Egyesületnek (elnöke Jáky Teodóz bencés tanár). Sorolhatnám tovább azokat a feladatokat, melyeket ellátott és betölt jelenleg is, és nincs olyan új, értelmes munka, melyet ne vállalna napjainkban is. Tudom, hogy ezt a tulajdonságát a jövőben is meg fogja őrizni.

Balassa Iván

XXVII. Országos Honismereti Akadémia

Zalaegerszeg, 1999. július 5.

Kanyar József

Megnyitó

Tisztelt Honismereti Akadémia! Kedves Hallgatóim! Kedves Vendégeink!

Immár évtizedek óta ezt a kalendáriumi időszakot – Péter és Pál után – a *hazai honismereti mozgalom* sátoros ünnepének tartjuk, benne a mostani 27. számú akadémiánkkal. A *nemzet ünnepi seregszemléjének* mérleg- és programalkotó tanácskozára jöttünk most is egybe! A honismereti mozgalom az elmúlt diktatúra idején hazánkban – a szó nemes értelmében – valamiféle „izgatásnak” volt nevezhető, *társadalom és történelem bírálóknak, lázadásnak az elnemzetiellenítő ideológia ellen, s védelemnek a magyarság érdekeinek és értékeinek elsikkasztására való politikai törekvések ellen akkor, amikor a nemzet identitástudatát, lelkét és szellemiségét akarták kicserélni s öntudatát imperatív keménységgel szíjjelelteni.* Kis bátorsággal azt is mondhatnám, hogy maga volt 1956 szellemének az elősegítője is, amikor nemzeti önértékben és érzületben taposták a magyarságot.

Minden eszmei és elvi megnyilatkozásunk, tettünk és programunk, akár hősi halottaink hatalmas emlékeinek és sírkeresztjeinek demonstrációi, akár elkonfiskált történelmi neveink, falvaink és termőföldjeink elkobzására irányuló hatalmi törekvések ellen végeztük tiltakozó viszaperteléseinket.

Honismereti munkánk reneszánszát teremtette meg ez az elnyomás is, *dívatá téve a hely- és a szülőföldtörténet kutatását, történelmünk adatszolgáltató forrásainak közkincsé tételét.* Mozgalmunk kiadványai így lettek történelmi források és emlékezet-könyvek, amelyek a szülőföld közösségteremtő nemzettudatát erősítették, *így válván azok nemzeti tudatunk környezetvédelmévé és annak erősítővé.*

Ám nemcsak akkor, hanem még ma is nehéz a küzdelem a piacosított kultúra, az új liberalizmus sivatagosító globalizációja ellen. Ma már nemzeti történelmünk egységét is kettévágta a pusztító skizma!

Akadémiánk központi témájául a *közgyűjteményeket és a közművelődési intézményeket*, valamint a *honismereti mozgalmat* tűzte napirendjére. Örömteljes döntése ez szövetségünknek és zalaegerszegi akadémiánknak. Eszembe jutott, amikor a diktatúra idején 1987-ben *Esdő szó a magyar művelődésért és a magyar vidékért* címmel kellett felszólalnom a parlament felsőházában a *gigantomán körzetesítési tendenciák ellen*, amikor „szerepnélküli” falvakká degradálták le településeink jórészét, amelyekből evakuálták az igazgatási és a gazdasági egységeket, sőt még az iskolákat is, meggondolatlan felelőtlenséggel. *A nem alapellátást biztosító intézmények fogalmát is kitalálva, jelentős anyagi eszközöket vontak el a kultúrától!* Ekkor az egyik országos összejevetelen tettem szóvá: „Szeretném megkérdezni, hogy a nemzeti tudat, a történelmi közművelődés és közműveltség, a történelmi kutatások *bázisintézményeit*: a magyar közgyűjteményeket, a levéltárakat, a múzeumokat, a könyvtárakat *miért nem nevezhetjük alapellátást biztosító intézményeknek?* Vigyázzunk arra – mondtam akkor –, hogy ezek az elvonások ne segítsék elő kulturális életünk *külterjességét*, nehogy általuk *szubkulturális zsilipeket is felnyissanak ezek a korlátozások!* Ne engedjük halmozottan hátrányos helyzetbe sodorni falvaink önkormányzati szerveit, sokszor még történelmi neveiket és dűlőneveiket is elorozva tőlük. A magyar falu sohasem volt „szerepnélküli” falu, legfeljebb arra degradálták. Ne engedjük iskoláink evakuálását se végrehajtani hazánkban!”

Most pedig – mindannyiúnk örömeire – honismereti akadémiánk központi témájává tettük közgyűjteményeink sorsát, a közművelődés, de tudományos életünk és honismereti mozgalmunk alapvető *intézményeinek századok óta végzett munkáját is.* Legyenek honismereti akadémiáink *nemzeti intézményeink ünnepnapjairól* szóló tanácskozások színterei, amelyeken az ország-

ből összeraglott honismereti követek tanácskoznak a nemzet és a hazai kultúra százados múltú intézményeiről, amelyek nélkül nem tudná a honismereti mozgalom sem feladatát végezni! E dokumentációt kutatva – mérlegre kellene tenni – micsoda előadások hangzottak el rajtok, micsoda disszertációk tudományos feldolgozására adnak lehetőséget azok, ezért hangosan – de félve is – ki kell mondanunk: *meg kellene írni a honismereti mozgalom regényét, párhuzamban pedig a honismeret-történelem kiadványainak repertóriumát is elkészítve, folytatva a honismereti központi könyvtár már elkezdett munkáját és a Szlavóniában elpusztított Kórogyó iskoláinak könyvekkel való ellátását.* E munkákhoz életre kell hívni és működtetni a mozgalom *munkaközösségeit*, abronccsal egybefogva a tájak – nép és nemzet-történet-honismereti mondandóinak – *enciklopédikus gyűjteményeit* a haza irányába mutató történeti forrásszövegeivel, a régiók *bibliográfiáival és repertóriumáival.* Elkészítve – párhuzamban – a honismereti szövetségek *kiemelkedő személyiségeknek alkotó munkáit!* Egyszerre a több száz esztendő műveket és a diktatúra idejében végzett legfőbb eseményeit: együtt a honismeret *enciklopédiáját!* Ez pedig tudományos munka a javából, katedrák is kellenének hozzá, csak éppen azt nem tudom, hogy miért nem akartak a történelmet tanító egyetemeink és főiskoláink ilyen kutatásokat végezni! Mind a mozgalom, mind pedig a benne dolgozó kutatók e munkára érdemesültek. A honismeret munkásai nem voltak soha *udvari történetírók*, sokszor végezték munkájukat a „kertek alatt”, feljegyezve azt, amit lehetett, amit *szabadott*, mégis a *hasznos kerek egészet a tilalmas mondanivalókkal együtt!* Olyan értékes személyiségekről van szó soraikban, *akiknek igazi otthonuk volt a történelem:* a haza ügye, akik így váltak nemzeti önismeretünk és tudatunk gyarapító tollforgatóivá és kutatóivá. Ezek voltak a Mr. Sárospatakok (Újszászy Kálmánok), Mr. Szögedi (Bálint Sándorok) és a jeles többiek, azok a tudós személyiségek, akik szakmonográfiákat hoztak létre és 60–70 éves történelmi olvasókönyvet és sok ezer esszét: tanulóifjúságunk irányító és nevelő iskoláiban tanítók és a tanulók részére a nemzet múltjának és jövőképeinek a megrajzolásával és sorskérdéseinek a bemutatásával.

Közeledünk a nemzet *legjelesebb és legtudatosabb* írójának és szellemi organizátorainak centenáriumaához és a szárszói konferenciák fókuszában álló újezredévi megrendezéséhez, amely *Németh László „legszebb órája és legnagyobb, legbátrabb tette volt”* az elmúlt század „új konstanzai zsinat” történelmi manifesztációján. A *század legnagyobb* konferenciája után az *új évezredben* is annak kell lennie a konferenciának!

Kedves Hallgatóim! Korunk nemzetkirekesztő kultúrája és műveletlensége az erőszak tobzódásához, értelmiségünk megosztott cselekvésképtelenségéhez, népünk katasztrófális fogadásához, erkölcsi életünk szubkulturális mélyrepüléséhez vezetett. Kultúránkat és a nemzet ethoszát súlyosan pusztító és kompromittáló torz ízlésficamok silány fertőzete, a gyilkos krimivilág a magyarság durva anyanyelvpusztítása, a dáridózás csápoló dübörgése, a nemzet zenei nyelvének agyonhallgatása, az alacsonyröptű médiavilág, irodalmi és tudományos életünk ellentmondásai, nemzeti kulturális életünk értékrendszerének mélyrezuhanása, kitépott gyökérzetű oktatási és nevelési rendszerünk, amelyen már két akadémiaánk s „nemzeti alapantervünk” sem tud segíteni.

Térségünk kisebbségi és nemzetiségi problémáihoz új évezredünk fordulóján *másként kell* viszonyulnunk. Ez az új koncepció *történelmünk javára* változóban kezd mutatkozni. A tudomány századában tanácskozó világkonferencián – noha atom- és hidegháborúkkal, genetikai manipulációkkal riogatják a tudósok sorait – ennek ellenére szakítani kell a színvonalatlan és kontroll nélküli *oktató munkával*, főképp a *neveletlenséggel párosuló tanulói lustasággal*, és *szemlélettel*, a *szigornélküli szabványossággal*! Csak a nemzet fiatalságának jövőt építeni akaró munkával és *pálfordulással* lehet véget vetni a szubkultúra *lefelé csúszó áramlatának*! Ez a folyamat pedig nemzettudatunk értékítéletének *gyors emelkedése nélkül* – honismeret-történelmi tudatának erősítése nélkül elképzelhetetlen!

Ezért kell – ma is – mozgalmunknak *nemzeti történelmünkben gondolkodni* egerszegi konferenciánkon is, mintha új „konstanzi zsinatra” készülnénk! Új látású és szemléletű emberek nevelésére készülődve, vigyáznunk kell a világra, amelyet *értéktelen emberek* soha nem tudnak nevelni és vezetni! Országra és hazára, nemzetre és társadalomra csak a történelmüket tisztánlátó, erkölcsi szilárdságú szakemberek tudnak vigyázni, csak azok tudnak tartós jövőképet rajzolni!

Kedves Barátaim! Akadémiaánk munkájához *Deák Ferenc szűkebb hazájában* hasznos eredményt kívánok. Köszöntöm Zala megye és székhelyvárosa vezető személyiségeit és alkotó polgárait. Köszöntöm a programterveket készítő megyei szövetség tagjait. Köszöntöm honismereti mozgalmunk messzi földről idesereglett résztvevőit, és köszöntöm Akadémiaánk a 60 éves Halász Pétert, a szövetség elnökét. Eredményes és hasznos tanácskozást kívánok mindnyájuknak. Örülök az Akadémia nagyszámú támogatóinak, s köszöntöm pártfőgőinkat.

A XXVII. Országos Honismereti Akadémiát ezekkel a gondolatokkal megnyitom.

Varga László, a Zala megyei Önkormányzati Közgyűlés elnöke

Köszöntő

Igen tisztelt hölgyeim és uraim, kedves vendégeink! Egy határmenti megyének mindig öröm, ha országos rendezvénynek adhat otthont. Öröm azért, mert azt gondoljuk, hogy a szervezők olyannak tartják ezt a vidéket, amelynek értékeit, szépségeit érdemes megismerni, esetleg megcsodálni. De a hely kiválasztásának számomra van egy másik fontos üzenete is. Azt gondoljuk, hogy a szervezők egy rendezvény házigazdájának olyan megyét választanak, akiknek a szakmai munkája érdemes a bemutatásra, megismerésre. Örömmel látom az ország honismereti mozgalmának legkitűnőbb képviselői közt régi jó kollégáimat, barátaimat, Búza Feri bácsit, Németh Józsefet, Tantalics Bélát, Srágli Lajost és még sokan másokat, akik jelzik a megyében folyó honismereti szakmai munkát.

Köszöntésem minden elemében a XXVII. Országos Honismereti Akadémia tartalmához próbálok illeszkedni. Ezért engedjék meg, hogy előljáróban a megyénkről szóljak. Milyen is ez a megye? Az országban sokhelyütt, de nálunk különösen plasztikusan megjelenő ellentmondások világa ez a megye. Az alföldi és az észak-magyarországi megyékhez hasonlítva mutatószámaink akár elégedettséget is sugallhatnának, hiszen a munkánélküli mutatókban, a

nemzeti jövedelemben, a vegyes vállalatok számában, egyáltalán az élet minőségében vannak öröme okot adó elemek, és ezek hordozzák az óriási veszélyt. Néhány kítűnő cég mutatószámai elfedik a mélyen fekvő gondokat; a Flextronix, a General Electric, vagy néhány kítűnő adottságú vegyes vállalat, világcég meglendítheti ugyan a mutatószámainkat, de fátylat borít arra az iszonyatos gondra, amely falvainkban, kistelepüléseken sajnos ezekben az években, ezekben a hónapokban is változatlanul jelen van.

Sokkalval egyútt magam is szívesen hinném azt, hogy csak a diktatúra útitársa volt a falvak tönkremenetele. Szívesen hinném azt, hogy a Zala megyei települések sorsának romlása tíz évvel ezelőtt, a rendszerváltáskor megállt volna. De a feszítő gazdasági folyamatok túlzott leegyszerűsítése lenne, ha elhinnénk, hogy a gondoknak vége.

Ennek a megyének az elmúlt tizenöt évben, egy Keszthely város népességszámával fogyott a lakossága, s ez a tendencia változatlanul, sőt itt-ott növekvő dinamikával napjainkban is érvényesül. Ebben a maréknyi megyében, ezen az alig négyezer négyzetkilométeren százötven olyan település van, ahol ötszáznál kevesebb ember él, nyolcvan településünkön az ott élők száma nem éri el a kettőszáz főt, és napról-napra növekszik, jelenleg negyvennél tart a száz főnél kisebb falvak száma.

Érdeemes megnézni ezeknek a településeknek a kor szerinti összetételét is, ha úgy tetszik a megtartóerejét, hozzáadni ehhez az elkövetkezendő tíz év átlagéletkorát, valamint a jövedelemtermelő képességét befolyásoló adatokat, és akkor rögtön megértik a segélysikolyt, amit ezekért a településekért hallatnunk kell.

Sajnos a területfejlesztők változatlanul úgy tekintenek e falvakra, mint ahol távlatosan nem lesznek meg a harmadik évezred szintjéhez szükséges infrastruktúrák, az ott élés feltételei. Mondják ezt a gazdasági számítások szigorú, gonosz tényeit maguk előtt tolva. Csakhogy mi nem felejtsük el - ezért fontos az Önökkel való találkozás -, hogy ezeknek a ma 60, 40, 30 fős településeknek milyen értékeik, történelmük, kultúrájuk, lelkük van. Számosan élnek szerte az országban; a világban olyanok, akiknek őseik településeként, szülőföldjüként, a maga kultúrájával, világával együtt a legszebbnek és a legfontosabbnak tartják e tájat.

Mi is így tekintünk ezekre a falvakra és keressük a megtartás korántsem egyedülnek hihető módszereit. Ma azt tapasztaljuk, hogy egyik helyen egy lelkiismeretes falugondnok, máshol pedig a szociális földprogram, harmadik helyen egy megismételhetetlen és másutt fel sem lelhető csodálatos személyiség jelenti ezt a megtartó erőt. Számptalan helyen kulturális egyesület jött létre, amely még most az agonizáció utolsó fázisában is működésben tartja a települést, összefog, szervez, programot ad; mert élni akar, mert nem nyugszik bele, hogy települése pusztulásra van ítélve. Ezért a szomszédos településekre utazik önmagát megmutatni, elhíttetni azt, hogy az életerő nem veszett ki ezekből a falvakból, más ember kutatja e települések múltját, pályázatokat ír, hogy gyűjtő munkája eredményét könyv alakban kiadhassa, vagy éppen azért járja a szomszédos magyar lakta területet, hogy fennmaradjon ott is a nyelv, a népi kultúra. Mások azon fáradoznak, hogy apáink, anyáink mestersége ne vesszen el, felelevenítve a hímzés, fazekasság, a bőrművesség ősi mesterségét.

A Megyei Önkormányzat tudja, hogy a civil szerveződéseknek, az állampolgári kezdeményezéseknek milyen nagy szerepe van településeink hagyományainak megőrzésében és továbbfejlesztésében. Mindezeket a Megyei Közgyűlés annyira fontosnak tartja, hogy egy tanácsnokot bízott meg a civil szervezetek munkájának figyelemmel kísérésére. Részesei vagyunk a civil börzének, állandó kapcsolattartási fórumokat szervezünk azért, hogy az említett segélysikoly minél szélesebb körben hallatszódjék.

Sajnos a fejkvóta, a pénzügyi, gazdasági racionalitás, a piacgazdaság nem kedvez ezeknek a településeknek, kezdeményezéseknek. Senki nem vesz tudomást arról, hogy a 6-8 fős osztályteremben is egy pedagógus, egy villanykörte, meg hát legalább húsz fok körüli meleg kell, ugyanannyi, mint a nagyiskolák huszonöt vagy harminc gyerekes tantermeiben, ahol a szorzószámok egészen más kondíciókat teremtenek. Tehát, amikor arról beszélünk, hogy őrizni kell az iskolát, amely e falvak kulturális színvonalának életeseleinek talán legdöntőbb színtere, ezekkel a gondokkal is szembe kell nézni.

Ki legyen a mecénás? A Megyei önkormányzat? A városok, amelyek valamikor ezekből a településekből építkeztek, költeleztek, a ma is a bejáró dolgozók a várost gazdagítják munkájukkal? Vagy valami megváltozott szociálpolitikai koncepciójú vidékfejlesztési támogatás?

Ezeket megtalálni, ezekben okosnak lenni, azt gondolom az elkövetkezendő időszak nagyon fontos feladata.

Örömmel látom a programban, hogy a tanácskozás negyedik napján, csütörtökön Önök kirajzanak a megyébe. Izgalmas, szép vidékeinket nézhetik meg, és talán annak az ellentmondásnak a jelenlétét is, amely egyik oldalról Hévíz, mint leggazdagabb magyar település, míg a másik oldalról pedig a határmenti vidék – Zalaszombatfa, Gödeháza, Szijjártóháza –, amelynek múltjáról, értékeiről Tantalics Béla könyve ad pillanatfelvételt, de a könyv sorai közül olvasható a féltés, a félelem is.

Szeretném, ha e rövid köszöntő nem hagyja szomorú sugallatot Önökben. Szeretném Önököt biztosítani, hogy elegendő eltökéltség van bennünk ahhoz, hogy akár meglévő vagyunk felélése árán is, de nyújtani kívánjuk az időt, amíg a politika felismeri, hogy mit veszíthet ezen települések megszűnésével. Éppen az Önök feltáró munkája, jelenléte is biztatást ad; hogy minél többen rádöbbenjenek arra, hogy segíteni szükséges ezeken a településeken.

Szeretnék arról is szólni, hogy mi szép ebben a megyében. Az idegenforgalom, a termál-turizmus, a Balaton, erdeink, egyáltalán a szabadidő eltöltésének ezer lehetősége van ebben a megyében. Az elmúlt évtizedekben nagyon sok településünkön hatalmas változások történtek. Ma minden településünkön van ivóvíz, bővül a szennyvízcsatorna hálózat, szinte hetente újabb és újabb településeket kötnek be a gáz hálózatba. Az itt élő emberek vendégszeretete példás, de ezekről úgy gondolom Önökhöz tévénezőként, újságolvasóként több híradás is eljut. Ezért mondandómban inkább az árnyoldalakra, a mindannyiunk számára kihívást, sürgetést jelentő gondokra szerettem volna a figyelmet ráirányítani.

De mondandóm azért elsősorban köszöntő: jó szívvel, sok szeretettel köszöntöm Önöket, nagyon örülünk annak, hogy itt vannak. Érezzék jól magukat és szeretném, ha a kollégák örömteli találkozásai, az egymásra találás öröme mellett mód és alkalom nyílna a megyével való megismerkedésre is. Vigyék magukkal gondolatainkat, értékeinket és legyenek társak abban, amit mindannyian egyformán fontosnak, üdvöztetőnek tartunk, hogy nemzeti értékeink, történelmi múltunk, hagyományaink megmaradjanak. Az Európai Unióhoz közeledve a Kárpát-medencei magyarság tartsa meg nemzeti értékeit, a hazai magyarságnak mindig legyen ereje arra, hogy segítse a határainkon túl élő testvéreinket.

Kellemes itt tartózkodást kívánok, s jöjjenek vissza hozzánk máskor is.

Dr. Gyimesi Endre, Zalaegerszeg polgármestere Köszöntő

Köszöntöm Önöket Deák Ferenc, Csányi László, Festetics György, Mindszenty József és Zrínyi Miklós megyéjében és városában. Nagy tisztelettel és szeretettel köszöntjük Önöket, mert ahogy egy hajdan bölcs mondta: az életünk ünnepnapok nélkül hosszú vándorút vendégfogadók nélkül. Kellenek az ünnepnapok, és számunkra igen komoly ünnep az, amikor a magyar identitás legfőbb őrzői Zalaegerszegre érkeztek, és tanulmányozzák, hogy Zala megyében hogyan folyik a honismereti munka, hogyan őrizzük identitásunkat és hogyan próbáljuk ezt a lakosságot átvezetni a XXI. századba úgy, hogy hazájukat becsülő, szerető állampolgárok legyenek. É tekintetben igen sok a tennivalónk, és mondhatjuk a legnagyobb magyar szavaival, hogy: „... rajtunk nem fog segíteni senki, és nem is segíthet más – mint mi magunk”. Nagyon sok ezen a területen a tennivalónk.

A köszöntő furcsa számomra, mert én a sorok másik oldalán szoktam ülni a Honismereti Akadémiákon. Boldog vagyok, hogy ez már a huszonhetedik és nagyon sok jó barátot köszönthetek. Azt szokták mondani, hogy kétféle embertípus létezik; a normális és a polgármester. Hát voltam én is normális ember, amikor a történelemmel foglalkoztam a Zala Megyei Levéltár igazgatójaként, mielőtt elcsábultam erre a pályára, és őszintén remélem, hogy lesz időm még történelemmel, honismerettel foglalkozni újra.

Ez a terület ősidők óta lakott rész, már a honfoglaló magyarok is megtelepedtek ezen a vidéken, Bulcsú törzse volt az, amely itt a Balaton vidékén és ezen a részen uralkodott. Sajnos az első írásos történelmi dokumentumok eltűntek, de azért büszkén valljuk, hogy mai „maradék” megyénket a történelmi Zala megye veszi körül mindenütt, hiszen a csáktornyai, perlaki, alsólendvai járás, de a tapolcai, sümegi és balatonfüredi járás is máshova került az évszázadok során. Ezért ha a Tihanyi Alapító Levélre, a kehidai oklevélre és más fontos magyar történelmi dokumentumokra gondolunk, akkor azt hiszem, hogy büszkéek lehetünk a múltunkra.

Zalaegerszeg városára vonatkozóan néhány esztendővel a tatárjárás után, IV. Béla korából való az az első oklevél, amelyet az első írásos említésnek tekintünk. Ez 1247-ből való, ekkor évszázadok során mindig szerepelt Mária Magdolna, ezért az 1990-es években visszaállítottuk Zalaegerszeg eredeti címerét, amelyben Mária Magdolna óvóan emeli a város fölé a kezét. A XIV. században már oppidumként emlegetik városunkat, nem volt nagy település, mezőváros volt, de jelentősége a török ellenes küzdelem során megemelkedett, hiszen Kanizsa eleste után a nyugat-dunántúli végvárrendszernek a központja volt. Itt székelt a vice generális, és így közigazgatási jelentősége olyannyira megnőtt, hogy aztán többet nem is adta át a térségben másnak, hanem állandósult a megyeszékhely jelleg.

Említettem, hogy Zrínyi Miklós megyéje is, hiszen Zrínyi tizenkilenc évig a megye főispánja volt. A XVIII. században a haladó nemesi mozgalmak egyik színtere a megyegyűlés. A haladó szellemű alispán Spicsics János és a mindenki által ismert Festetics György vezetésével itt tagdták meg a katonaiállítást a megyeházán, majd a reformkor nagy küzdelmei ebben a városközpontban zajlottak, így a Deák Ferenc követállítással kapcsolatos küzdelem; Csányi Lászlót itt perelték be felség sértésért, amikor Kossuth bebörtönzése ellen tiltakozott. Őszinte örömmel mondom, hogy 1848–49 két nagyszerű minisztere: Deák Ferenc igazságügyminiszter és a vértanú Csányi László közlekedés- és közmunkaügyi miniszter e városban élte közéleti tevékenységének legjelentősebb szeletét. Az évszázadok során elsősorban a hivatalnok értelmiség városa volt Zalaegerszeg, ez a szerepkör igazából a XX. században változott meg. Ekkor egy másik erőteljes egyéniség nyomta rá a bélyegét, Mindszenty József, aki fiatal papként 1917-ben került Zalaegerszegre a Túr gimnáziumba, majd 1919-ben a város plébánosa lett és egészen 1944-ig püspökké, majd hercegprímássá választásáig Zalaegerszegen élt és dolgozott. Neki köszönhető egy középiskola, neki köszönhető a zárda, neki köszönhető az olajipari templom.

A XX. század második felétől – részben a területi átcsatolások következtében – a város erőteljes iparosítása indult meg, melynek következtében kisvárosból jelentős középvárossá, ma-

gyarországi viszonylatban nagyvárossá fejlődött Zalaegerszeg, annak minden pozitívumával és negatívumával együtt.

Az 1930-as évek állandó szlogenje az volt, hogy: „gondunkat-bajunkat akasszuk a szegre, gyerünk a virágos Zalaegerszegre!”. Valóban virágos a város most is, ha nem is annyira, mint ahogy lakói igazából szeretnék, de azért a legnagyobb zöld felület a nagyvárosok közül talán éppen Zalaegerszegen van, és ennek őrzése valamennyiünknek érdeke. Komoly feladatot jelent a történelmi múlt ápolása, a városhoz való kötődés erősítése, amelynek Zalaegerszeg város 750 éves évfordulója kapcsán számtalan jelét láthatták. Azt gondolom, Önöknek nem is kell mondani milyen értékeket hordozunk, és milyen fontos feladat számunkra az, hogy ezer év nemzedékeinek erőfeszítéseit, álmait megvalósítsuk. Ennek érdekében az elmúlt időszakban is sokat tettek az itt élők, és a ma kezdődő tanácskozás is muníciót ad számunkra ahhoz, hogy ezt a munkát tovább vigyük, és megfeleljünk majd az utókor elvárásainak.

Befejezésül a legnagyobb magyar, Széchenyi István gondolatát idézem: „az emberi nemnek hivatása nem a rontás, pusztítás, megsemmisítés, hanem, hogy alkosson, teremtsen, munkálkodjon”. Köszönöm a figyelmet, jó tanácskozást kívánok, és őszintén remélem, hogy minél többet sikerül megnézni ebből a szívünkhöz oly közel álló megyéből és városból.

A XXVII. Honismereti Akadémia kitüntetettjei

A Honismereti Szövetség elnöksége a megyei egyesületek javaslata alapján 1999-ben a következő személyeknek ítélte oda a kiváló honismereti munka elismerésére alapított

Bél Mátyás-Notitia Hungariae Emlékérmét.

Dr. Blazovich László

1943. november 2-án született Szombathelyen. Középiskolai tanulmányait kollégistaként Szegeden végezte. A szegedi József Attila Tudományegyetemen szerzett magyar-történelem szakos tanári képesítést 1967-ben. 1969-ben doktorált, disszertációjának címe: *Ransasus és Magyarország*. A Körös-Tisza-Marosköz középkori településrendje témakörben írt tanulmányának a megvédésével 1986-ban a történelemtudományok kandidátusa tudományos fokozatot kapott. 1995-ben a JATE-n a középkori magyar történelemből sikeresen habilitált. Az egyetem elvégzése után 1967–1980 között Hódmezővásárhelyen tanít: két évig a 602. Ipari Tanuló Intézetben nevelőtanár, majd a Bethlen Gábor Gimnázium tanára. 1980-tól a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója. A JATE Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténeti Tanszékén tanít másodállásban – 1996-ig docensi beosztásban, majd 1996-ban a habilitációja után magántanárként, 1997-től egyetemi tanár. A Honismereti Szövetség Alapítvány Kuratóriumának elnöke. Levéltári munkásságáért 1997-ben Pauler Gyula díjban részesült.

Levéltári munkája keretében helytörténeti és településtörténeti kutatásokkal foglalkozik. A középkori kutató munkájában az okleveles anyagok mellett fontos szerepet tulajdonít a régészetnek is. Egyik jelentős és meghatározó személyisége a Szegedi Középkori Történeti Műhelynek. Mint levéltár-igazgató jelentős a forrás- és településtörténeti feltáró, szerkesztői és kiadói tevékenysége, tudományos és népszerűsítő munkássága. Az évenként rendszeresen megrendezésre kerülő Levéltári Napok keretében fórumot teremt a helytörténeti kutatások megismertetésének.

Igen sokat tesz annak érdekében, hogy a levéltári tevékenység, a helytörténeti kutató- és földolgozó munka kilépjen a megye területéről. Ezt célozza a Dél-alföldi évszázadok kiadványsorozat, amelyben a tanulmányok témái és írói a szomszédos Bács-Kiskun és Békés megyéből is teret kapnak. Az alakuló Eurorégió szellemében jó kapcsolatot alakított ki a szomszédos szabadkai, aradi kutatókkal.

Nem szakadt el az oktatástól, sok segítséget ad a levéltár az iskolai oktató-nevelő munkához. Ezt példázza a Csongrád Megye Évszázadai I–III. történelmi olvasókönyv és a Telegdiék pere című könyve, amely segédkönyv a jogtörténet egyetemi oktatásához. Sok segítséget ad a helyi tantervek és tankönyvek honismereti, helytörténeti anyagának elkészítéséhez, a levéltári források felhasználásához. Rendszeres előadója a Csongrád Megyei Pedagógiai KHT és a Csongrád Megyei Honismereti Egyesület által honismereti, helytörténeti témakörben szervezett továbbképzéseinek.

A honismereti munkában már hódmezővásárhelyi tanárkodása alatt is részt vett. Ez a munkássága a levéltár-igazgatói kinevezése után vált jelentősebbé. Részt vett a Csongrád Megyei Honismereti Bizottság tevékenységében, alapító tagja a Csongrád Megyei Honismereti Egyesületnek. Egyesületünk vezetőségi tagjaként szakmai ismereteivel, tanácsaival, gyakorlati munkájával, előadásaival sok segítséget ad egyesületünk működéséhez. Tevékenyen vett részt a Honismereti Szövetség által a középiskolások részére meghirdetett vetélkedősorozatok előkészítésében, a diákok fölkészítésében, a megyei fordulók zsűrizésében.

Dr. Tolnay Gábor

1931-ben született Ócsodón. Középiskoláit – gimnázium és tanítóképző – Szarvason végezte. 1951–1962 között tanyai tanító, miközben levelező úton elvégezte az ELTE magyar-történelem szakát. 1962-től 1973-ig az általános iskola és gimnázium igazgatóhelyettese Ócsodón. 1970-ben doktorált agrártörténeti témából. 1973–1978 között a DATE mezőúri főiskolai karának könyvtárvezetője, majd a mezőúri gimnázium tanára, nagyhírű könyvtárának vezetője.

1990-ben vonult nyugdíjba. 1994-ben lett a történelemtudományok kandidátusa, 1995-től pedig a Mezőtúri Múzeum igazgatója. Mintegy 70 tudományos dolgozata foglalkozik a XX. század magyar agrártörténetével.

A honismereti-helytörténeti munkának kezdettől fogva aktív részese és irányítója. Előadásokkal, szakmai tanácskozások vezetésével, cikkek írásával jelentős szerepet vállalt a honismereti munka elterjesztésében. A Megyei Honismereti Egyesület alapító tagja, vezetőségi tag. A Honismeret folyóirat szerkesztőbizottságának tagja.

Dr. Varga Gyula

1924-ben paraszt szülők gyermekeként született a Bihar megyei Zsákán. 1948-ban tett mezőgazdasági érettségit, majd 1948–1953 között elvégezte a KLTE történelem-magyar-néprajz szakát. 1952–1955 között tanársegéd volt a KLTE Néprajzi Tanszékén, 1955–1961-ig középiskolában tanított, azt követően 1969-ig a megyei Népművelési Tanácsadó vezetője, illetve a Megyei Művelődési Központ igazgatóhelyettese, innen ment nyugdíjba 1992-ben.

Tudományos kutatásai előbb Szatmár, majd Zemplén megye néprajzához kapcsolódtak. Szabó István történész professzor tanítványa- és munkatársaként több alapos, elmélyült forráshasználatra épülő tanulmánya jelent meg. Munkásságát a néprajzos Gunda Béla és Ujváry Zoltán professzorok is nagyra értékelték. Százon jóval felül van komoly publikációinak száma: tizennégy önálló kötete jelent meg, ebben tudományos elemzés, egyetemi és főiskolai jegyzet, néprajzi leírás egyaránt megtalálható. Kutató és oktató munkája évtizedeken keresztül összekapcsolódott, hiszen a KLTE Történelmi Intézetében, a Népművelési és utóbb a Néprajzi Tanszéken nemzedékek kedves és szigorú tanára lehetett. Sokan vannak ma azok a docensek, professzorok, akik tőle vehették át a fiatalokkal való foglalkozás örömét, s még többen, akik 1950-től a honismereti mozgalomban szerezhettek tőle ismereteket, ötleteket és akiket mindig kitartásra buzdított.

Számos település monográfiájában írt kiváló, jól felhasználható fejezeteket, s még többet szerkesztett. Mindig fontos feladatának tekintette a településtörténetek tematikájának pontos tervezését, nevéhez sokrétű, a társadalom- és gazdaságtörténet mellett az életmódra és mentalitástörténetre is kiterjedő, s természetesen a néprajzi ismereteket magában foglaló monográfiák kapcsolhatók.

Nemcsak tudományos és szervező munkája, hanem alkotó tevékenysége is kiemelkedő. 1947-től néptáncgyűjtő, a Debreceni Népi Együttes, majd később a Hajdú Táncegyüttes megalapítója. A népművészeti gyűjtőmunka és a népművészek képzésének-továbbképzésének felkarolása nála ugyanarról a töről fakadt, a múltbéli gyökerek megőrzésének kényszeréből.

Évtizedek óta szervezi megyénkben a honismereti mozgalmat. Előbb mindennapi múzeumi munkájához kapcsolódóan, majd a debreceni Helytörténeti Bizottság vezetőjeként, egy évtizede a Megyei Honismereti Egyesület elnökeként.

Munkásságát a múzeumi szakma a Móra Ferenc díjjal, a Magyar Néprajzi Társaság Györffy István emlékéremmel, Debrecen művészeti díjjal, a megye pedig Bocskai díjjal ismerte el.

Honismereti Munkáért Emlékéremmel kitüntettek, 1999.

Gyüszí László 1929. november 25-én született Etén. A háború utolsó évében leventének sorozták, szinte az összes fogolytáborot végigjárva 1946 tavaszán ért vissza szülőfalujába. Esztergomban és Budapesten különböző népi kollégiumokban tanult, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen először magyar szakon, majd később történelem szakon szerzett középiskolai tanári diplomát.

Tatabányán telepedett le és újságíróként kezdett dolgozni a megyei lapnál. 1956-ban Gyüszri László a forradalmi eseményekről tudósított, részt vett a Figyelő című lap szerkesztésében. A forradalmi eseményekkel kapcsolatban többször idézték a bíróságra, s a megyei laptól is elküldték. Vidéken – Oroszlányban és Vértesszőlősön – kapott tanári, tanítói állást. A tanítás mellett a helyismerettel, helytörténettel foglalkozott. Hivatásos újságírói időszaka alatt a „szokványos” tudósítások mellett más témákkal is foglalkozott. Számtalan cikke, tanulmánya, szociográfiai jellegű írása jelent meg különböző lapokban, folyóiratokban, évkönyvekben. Az utóbbi időben ugyancsak rendszeresen jelennek meg tanulmányai a LIMES-ben (a Komárom-Esztergom megyei Tudományos Szemlében), szerkesztette a megyei Honismereti Egyesület évkönyveit. NEKOSZ-os élményeit megírta a kollégiumokról szóló nagy monográfiákban. Naplója, feljegyzései, visszaemlékezések és részletes levéltári kutatások alapján tudományos igénnyel megírta Tatabánya 1956-os eseményeit, bírósági pereit, melyet a Kultúr Alapítvány és a tatabányai képviselők támogatásával adtak ki 1994-ben. 1985-től kapcsolódott be a honismereti mozgalomba, 1990–1995-ig a Komárom-Esztergom Megyei Honismereti Egyesület elnöke, jelenleg a megyei elnökség tagja. Részt vett a honismereti vetélkedők feladatfüzeteinek ellenőrzésében, a rendezvények zsűrijében, a megyei pályázatok értékelésében.

Dr. Kiszler Gyuláné Farkas Éva Csurgón született 1940-ben, nyugalmazott tanár. Évtizedekig magyar és történelem tantárgyakat tanított Kölesden. Közben részletesen foglalkozott a község néprajzával és múltjával. Gyűjtötte a még fellelhető tárgyakat és dokumentumokat. A helytörténeti munka kiszélesítésére 1977-ben felnőtt honismereti szakkört alapított, mely ma is él és tevékenykedik. A gyűjtött anyagokból kiállításokat rendezett, pályamunkákat és dolgozatokat írt. Tagja a Tolna Megyei Honismereti Egyesületnek, és az egyesület megyei elnökségének. Főbb munkái: Téli népszokások Kölesden; Nagyszüleink játéka; Alkalmakhoz kötött kölesdi népdalok; Nagyszüleink lakodalma; Kölesdi füzetek.

A Kondorosi Könyvtár Honismereti Szakköre több mint tíz éve rendszeresen és folyamatosan gyűjti és gondozza azokat a helytörténeti értékeket, amelyek a nagyközség múltját őrzik. Emellett minden esztendőben megszervezi a helybeli gyerekekkel a honismereti-helytörténeti tábor. Ma már az egykor volt „gyerekek” a szakkör vezetői. Az elmúlt évben 130-an vettek részt abban a tíznapos gyűjtőmunkában, melynek a végén nyilvános kiállításon mutatták be az eredményt. Minden évben vállalkoznak megyei honismereti nap megrendezésére, ahova a megyei honismereti egyesület tagjai számára készítenek értékes szakmai programot.

Laki Lukács László Miskolcon született 1953. július 10-én, jelenleg az Edelényi Városi Rendezvények Háza és Könyvtár igazgatója. A Debreceni Tanítóképzőben szerzett népművelőkönyvtáros diplomát, majd az ELTE könyvtár szakán bővítette szakmai ismereteit. 1977-ben díszítőművészeti körvezetői, 1987-ben honismereti szakkörvezetői képesítést kapott. 1992-től vezetőségi tagja a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Honismereti Egyesületnek, szerkesztőbizottsági tagja az egyesület kiadásában megjelenő Szülőföldünk című kiadványnak, ahol maga is több közleményt jelentetett meg szűkebb pátriája a Bódva völgy és a Cserehát helytörténetéből. Az 1990-ben megnyitott Borsodi Tájház megálmodója és létrehozója, amelynek mai napig vezetője.

Tevékenységének köszönhetően rendkívül élénk a szellemi és kulturális élet Edelényben. Szerkesztésében a változatos tartalmú *Edelényi füzetek* című sorozatnak eddig több mint tíz kötete jelent meg. A Debreceni Bibliofil Műhely jelentette meg *Szöltelek, keresztiszemes vászonhímzések Lakos 1890–1925* című gyűjtését, egyik szerzője volt az Észak-Magyarországi Turistakalauzok sorozat Cserehátról szóló kötetének. A *Bódva völgye* című kiadványnak szintén egyik szerzője.

Dr. Németh József 1934-ben született. Az ELTE Bölcsészkarán szerzett tanári oklevelet. Tanári pályáját Zalaegerszegen kezdte, majd tizenkét évig a Megyei Tanács Művelődési Osztályán osztályvezető-helyettesként a megye kulturális életét irányította. Itt került közelebbi kapcsolatba a honismereti mozgalommal. Ezután 1992-ig a Zala Megyei Múzeumok igazgatója. Ekkor már tagja a honismereti bizottságnak is.

Az Országos Honismereti Akadémia szervezőbizottságának tagja. Évenként részt vett a TESZ által szervezett középszintű honismereti vetélkedők előkészítésében, lebonyolításában.

Fő munkái: irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, műemléki tanulmányok, kiadványok. A TIT és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság vezetőségi tagja. Kitüntetései: a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztje, a Zala Megyei Önkormányzati Közgyűlés Alkotó Díja.

Matyikó Sebestyén József 1951. augusztus 17-én született Székesfehérváron. A megyei honismereti mozgalomnak több mint két évtizede tevékeny résztvevője. A Somogy Megyei Honismereti Egyesület alapító tagja, a legutolsó választás óta megyei elnökségi tag, részt vesz a *Somogyi Honismeret* folyóirat szerkesztőbizottságának munkájában. 1998-ban a küldöttgyűlés a Honismereti Szövetség Alapítvány Kuratóriumának tagjai közé választotta. Munkásságát 1976-ban helytörténész könyvtárosként kezdte a siófoki városi könyvtárban, majd 1987-ben a siófoki Kálmán Imre Múzeum vezetőjévé nevezték ki, azóta ebben a munkakörben tevékenykedik. 1995-ben a városi közgyűteményi alapítvány elnökévé választották. Diákkorától kezdve foglalkozik szépirodalommal, verseit folyóiratok, antológiák közlik. Önálló kötete 1995-ben *Nádasok zsoldára* címmel jelent meg. A *Somogy* című irodalmi folyóirat vidéki szerkesztőjeként jelentős irodalmi és kulturális kapcsolatokat ápol a Balaton déli régiójában. Muzeológusként Siófok város és a Balaton régió zenei, képzőművészeti és irodalmi, néprajzi hagyományainak ápolása terén szép eredményeket ért el. Több konferenciát szervezett, helytörténeti írásai, tanulmányai folyóiratokban és monográfiákban olvashatók. Főbb művei: *Siófoki Népfőiskola* 1984., *Siófok fürdőváros* 1994., *Együd Árpád élete és munkássága* 1996.

Rác Sándor 1927-én február 19-én született Földeákon, paraszti családban. Az elemi iskolát szülőfalujában, a polgárit pedig Makón végezte. 1946-ban Gyularemetén a Parasztdolgozók Kelet-Magyarország Tájékoztató Intézetében tanult tovább, pedagógus végzettséget kívánt szerezni. 1948-ban azonban az intézmény megszűnik, a Szegedi Egyetem Bölcsészkarára jelentkezett, azonban tanulmányait itt sem tudja befejezni, mert kizárják. Végül mégis tanítói és mezőgazdasági szaktanári képesítést szerzett. Többfelé tanított, leghosszabb ideig Makón, még nyugdíjazása után is. Iskolájában Mici Mackó névvel néprajzi, honismereti szakkört szervez, majd mikor a makói Vakok és Csökkentlátók Klubjának a vezetését átveszi, ott is honismereti kört szervez. A gyermek szakkör 41, a felnőtt pedig 31 dolgozattal szerepelt eddig a Néprajzi Múzeum pályázatain.

Fő gyűjtőterülete szülőfaluja Földeák, de gyűjtött Zircen, Aklipusztán, Csöcspusztán, Kardosréten, Kormolán, Ferencszálláson, Óföldeákon, Bökényben, Maroslelén és Dobozon is. Az elmúlt évtizedek során mintegy 120 önálló pályamunkát készített, többségében néprajzi-nyelvjárási témákat dolgozott föl, legjobban a név- és szókincs gyűjtéshez vonzódik.

Honismereti Emléklappal kitüntettek, 1999.

Budapest: Bóta Piroska, Gábor Tibor, Dr. Meskó Sándor. *Baranya m.:* Bányász Kulturális Szövetség (Pécs), Csatlós Ferenc (Pécs), Kolics Pálné (Szigetvár). *Csongrád m.:* Dudás Lajos (Csongrád), Komoly Pál (Szeged), Vargáné Nagyfalusi Ilona (Apátfalva), *Fejér m.:* Németh Mária (Sárszentágota), Pásztor József (Székesfehérvár), Zentai úti Általános Iskola Honismereti Szakkör (Székesfehérvár). *Győr-Moson-Sopron m.:* Szalai Attila (Győr), *Szabolcs-Szatmár-Bereg m.:* Ferku Imre (Nyíregyháza), dr. Németh Péterné (Nyíregyháza), Szabó Imréné (Gyula háza). *Tolna m.:* Bali József (Lengyel), Bodó Imre (Dombóvár), Takács Istvánné (Dombóvár), *Városvédő Egyesület (Dombóvár).* *Veszprém m.:* Fejes Sándor (Pápa), Honismereti Egyesület (Révfülöp), Rainer Pál (Veszprém).

Halász Péter: Zárszó

A Honismereti Szövetség nem könnyű témát választott és tűzött az idejének Honismereti Akadémia napirendjére, hiszen a *közgyűjtemények és a honismereti mozgalom kapcsolata* nem rendszeresen vizsgált, folyamatosan napirenden lévő, felméréseken alapuló, számadatokkal igazolható tevékenység, hanem rendkívül sokrétű, sokoldalú összefüggés és igen sok szubjektív tényező is szerepel benne. Nem véletlen tehát, hogy az elhangzott előadások többsége külön szöveget a közgyűjtemények munkájáról és – melléjük rendelve – a honismereti tevékenységről; s kevesebbet hallottunk a kettő szintézisről. De azért az előadásokból, a referátumokból, a szekciók munkáiból és a különböző helyszíneken folytatott beszélgetésből az derült ki ez alatt az öt nap alatt, hogy érdemes volt napirendre tűzni ezt az egész honismereti mozgalom szempontjából hallatlanul fontos témát. Azt lehet ugyanis mondani, hogy az egész mozgalom léte attól függ országos, megyei szinteken is és a különböző településeken is, hogy miként alakul ez a kapcsolat. Nyilvánvaló, hogy szakmai, szervezeti és emberi szempontból egyaránt sokféle természetű ez a kapcsolat, bizonyos esetekben még politikai színezet is lehet benne, hiszen a mindennél az emberek valósítják meg az együttműködést. Régebben egyszerűbb – és természetesen egysíkúbb – volt a dolog, amikor a mozgalom kedvező szeptet kapott a Hazafias Néprontban, vagyis a Honismereti Bizottság el tudta érni, hogy legyen egy Központi Bizottsági határozat, amely előírja a közgyűjteményeknek, hogy támogassák a honismereti mozgalmat, – akkor lehetett erre hivatkozni, s a közgyűjtemények, ha nem is mindig meggyőződésből, támogatták a honismereti munkát. Az ilyen határozatokra minden honismereti munkás, minden honismereti bizottsági tag tudott hivatkozni, és tudjuk, hogy annak idején egy ilyen határozatnak nem szoktak ellentmondani.

Nem hiszem, hogy ezt a megoldást kellene visszahozni, hiszen ami erőszakos, az mindig visszatetszést szül, annakidején sem működött egyértelműen és minden területen jól a közgyűjtemények és a honismereti mozgalom együttműködése, csak a tekintélyelv érvényesült. Meggyőződésem, hogy csak szakmailag megalapozott, emberi kapcsolatokkal és motivált módon kapcsolódhat a honismeret a közgyűjtemények és a művelődési otthonok tevékenységéhez.

Külön is szeretném a honismereti kirándulás nagyszerűségét hangsúlyozni. Nemcsak gyönyörű tájakat, épületeket, csodálatos templomokat láttunk, hanem kiváló emberekkel ismerkedtünk meg. Olyan pedagógusokkal, olyan polgármesterekkel és olyan papokkal, akik lehet, hogy nem is tudják, hogy ők honismeretet csinálnak, de ez az igazi honismereti munka! Hiszen a honismeret mindenképpen többlet jelent, vállalásban és értékteremtésben. A honismereti mozgalomban olyan emberek dolgoznak, akik ezt akkor is csinálnák, ha megtiltanák neki, tehát nem pénzért csinálják, nem is biztos, hogy elismerésért, hanem abból a belső igényből indítva, hogy nekik még azon kívül, amiért a fizetésüket kapják, kell valamit vállalniuk a szűkebb vagy tágabb környezet közösségéért.

Végezetül következik az a felemelő és ünnepélyes pillanat, amikor az ezredforduló Honismereti Akadémiája megszervezésére vállalkozó Fejér megye átveszi a vándorzászlót Zala megyétől, mostani házigazdánktól.

ÉVFORDULÓK

A hajdúk őrtornyából irodalmi emlékhely

Azok az útonjárók, akik a gyulai vagy a sarkadi határátkelőn közelítik meg Nagyváradot, vagy onnan igyekeznek Arad felé, ki nem kerülhetik Dél-Bihar legjelentősebb helységét, Nagyszalontát. A városközpont keleti során fürkészés nélkül is felfigyelnek egy magánosan álló, sisaktetővel fedett, magas épületre. Ez az önmaga nevét meghazudtoló Csonkatorony, a rég semmivé lett hajdúvár egyetlen talpon álló erőssége. A tovatűnt negyedfélszázadnyi idő alatt ez is halomra dűlt volna, ha az óvó szándék közbe nem avatkozik. 1999 nyarán kerek egy évszázad telt be azóta, hogy az „idéltlen rom, mogorva, pusztá váz” újjászületett, és megőrzésre falai közé fogadta a *Toldi* szerzőjének tárgyi emlékeit.

A kerek évforduló alkalmat nyújt ahhoz, hogy az egykori hajdúvár őregtornyának történetét áttekintsem, és elmondjam múzeummal rangosodásának dióhéjba foglalt történetét.

A Toldiak várkastélyából hajdúvár

A XIII. században királyi, majd püspöki birtokként emlegetett *Zolunta*, később *Zalanta* 1398-ban a Toldi-család tulajdonába került. Egy 1552-ben végzett vármegyei összeírás szerint Szalontán Toldi Mihály 7 és fél, Toldi Miklós 6 portának a birtokosa, ami – a jobbágyok családtagjait is beleszámítva – körülbelül 324 személyt jelentett. A Toldiak az őserdők, mocsarak, erők övezte bensőségüket, udvarházukat 1540 és 1556 között vizesárokka, földkupaccal vették körül. Talán Dózsa György e tájakra is kiterjedő jobbáglázadásának újabb fellobbanásától, vagy a portyázó törökök rablásaitól tartottak. Az 1560-as enyedi országgyűlés elrendelte a nyugati végeken lévő erődtímenyek, közöttük a szalontainak, szakértők általi felülvizsgálását, további megszilárdítását. Ennek minden bizonnyal eleget is tettek.

A belső vár szabályos, csaknem négyzet alakú volt, hiszen a síkvidéken ennek kialakítását felszíni formák nem akadályozták. Védelmük érdekében fölhasználták a táj nyújtotta természeti adottságokat, a nyugati várfal előterében terpeszkedő mély mocsarat (napjainkban a város központi parkja pompázik a helyén), a bőséges vízhozamú Kölesért, távolabbi biztosítékként a rengeteg erdőt, nádasokat. A földsáncot széles, mély árokkal vették körül, a kiemelt földhányást palánkfalal magasították: a függőlegesen rögzített gerendákat, cölöpöket vesszőfonadékkal tartotta össze, közibük döngölt föld került. A néphagyomány úgy tartja, hogy széles tetején egy szekér is végigmehetett.

A török túlerőnek azonban még így sem tudott ellenállni. 1598-ban Musztafa pasa Várad megszerzéséért indított hadjáratot. A védők hőiesen ellenálltak, ezért a megalázott török sereg – szegedi és gyulai szállására visszavonulóban – lángba borította az útjába eső helységeket, lakóit megölte vagy rabszjóra fűzte. Az Erdőhátság települései, Szalonta és még 22 falu teljesen elpusztultak, a gazdag mezővárossal, Kölesérrel egyetemben. Az életben maradtok az áthatolhatatlan erdőkben s a mocsarak szigetein kerestek menedéket. A férfiak közül számosan hajdúknak vagy zsoldos katonának álltak. Nyolc hosszú esztendőn át tengődtek létbizonytalanságban a megfogyatkozott szalontaiak s a környékbeliek, amikor *Bocskai István* egyik rendelkezése új életlehetőséget nyitott számukra.

1606. március 14-én kiváltságlevelével a fejedelem 300 fegyveres hajdút telepített e tájra, Erdély itteni határait biztosítandó, az oszmán betörésekkel szemben. *Jóthe Gergely* és emberei előbb zálogba vették Szalontát Toldi Györgytől, majd 1625-ben ezer tallérért örökáron megvásárolták. Ekkor váltak el a Toldiak véglegesen Szalontától.

Az erődtímeny hadászati szerepét növelendő, a hajdúk 1636 őszén és telén a vár udvarában tornyot emeltek. Az ismeretlen építész hármastetűre tervezte: magasságával emelkedjék a már meglévő sarokbástyák, erdők és nádasok fölé, hogy a strázsa idejében észreve-

hesse a közeledő veszedelmet; hadászatiilag: a vastag falak fogják fel az ostromágyúk golyóit, ugyanakkor tüzérségi támadásra is legyenek készen. Nem hagyható figyelmen kívül az a szerep sem, amit végső menedékként nyújthatott volna a vár védőinek arra az esetre, ha remény nyílik felszabadító seregek érkezésére. Erre azonban sor nem került.

Az építés időpontjáról Szalárdi János *Siralma magyar krónikája* nyújt némi tájékoztatást: 1606. október 6-án a hajdúk döntő, győzelmes csatát vívtak a törökökkel, megerősítve ezzel I. Rákóczi György fejedelmi székét. Az ütközetet követően „Győri Jakab másnap a véle valókkal, a szalontaiakkal kimenvén a tábor helyén is sok elhagyott élesszekereket s holmi barmokat találának, és az lövészszámokat azokhoz való szerekkal, porral, golyóbbissal Szalontára bevívén, az ott való kastélybeli bástyákra és *azután épített toronyba* állaták vala.” (Szalárdi: i.m. 179. old., kiemelés D. E. részéről.)

A Toldi szerelme VI. énekében mindezt Arany János is megőrökíti:

*Akkor emelték a várnak erős tornyát, –
Ezután több utas nézze meg a romját!
Tudom én – el tudnám mondani, hogy épült,
Mező-Gyarak és több faluhely kövéből*

Ez utóbbi két sorból kiderül: a harcosok idejéből arra nem futotta, hogy téglát égensenek, hanem a romokban heverő Répáskeszi, Vímer, Gyarak, Kölesérközé tégláit hordták össze, s ebből emelték a védőtornyot. A sok törmelék arra készítette őket, hogy a 180 cm vastagságú falnak csupán belső és külső sorát rakják ép téglákból, közét pedig malterrel kevert törmelékkel töltsék ki.

Miként lett csonka a torony?

A hadmozdulatoktól való tartózkodást kimondó, korábbi magyar–török egyezséget az ellenség felrúgta. Előnyomulásukat megakadályozandó, II. Rákóczi György 1658. szeptember 2-án parancsot adott a szalontaiaknak a vár és bástyáinak lerombolására, hogy az ellenség ne fészkelhesse be magát. A hajdúkat és családjaikat táborához való csatlakozásra szólította föl. Mindezekről Szalárdi tudósít: „A hol mi erősségek voltak, a fejedelem parancsolatjából még a török fővezér érkezése előtt mind felégették vala, úgy mint szalonta-, sarkadbeli jó ép, rakott épületű városával ugyan magoktól a lakosságtul többől kiégettettvén, pusztán hagyattak vala, hogy beléjök ne szállhatna.”

Amikor – néhány év múltán – Evlia Cselebi, a híres török utazó erre járt, ezt jegyezte föl róluk: „Szalonta vára attól az időtől fogva elpusztultan áll, külvárosa azonban jól ki van építve. Csinos és fejlett város ez.” Tehát igazolja a vár és a torony végzetét. Ugyanakkor azt is megtudjuk, amit az egyházi források hasonlóan megerősítenek: a lakosság egy része a nádasokba, szigetekre húzódott, majd a harci zaj csöndesültével elömerészkedett és újból felépítette otthonát; templomot, iskolát tartott fenn.

1692. június 5-én Heisler generális visszafoglalta Váradot; ezzel a város török megszállása is véget ért. Az egykor elmenekültek visszaszállingóztak, majd az 1700-as évek elején új templomot és iskolát emeltek. A palánkokat – már, amit az idő vasfoga meg nem rágott – elhordták, a földgátakkal az árkokat töltötték fel. Egyedül a torony dacolt a viharokkal, „a szélvész es idővel”.

Amikor – 1847 júniusában – Petőfi Sándor első ízben kereste föl szerelmes barátját, az „idétlen rom” látványa a múltbeli szabadságháború lírai megidézésére ösztönzi. Verset ír *A csonka toronyról*, sőt rajzzal is megőrökíti. (Egyébként ez a hajdúváros főterének első ábrázolata.) Ő a szabadság lobogóját látja lengeni a magasban, míg Arany az 1850-ben keltezett, *Az ó torony* címűben a gyomverte rom pusztuló hazája képét érzékelteti.

Múzeum a helyreállított toronyban

A torony és az irodalom összefonódása nem korlátozódik csupán e két klasszikus versre. A legteljesebb kapcsolat akkor jön létre, amikor falai közé költöznek örökös megőrzésre Arany János relikviái. A helybeli Emlékegyesület – a költő fiának, Lászlónak anyagi és erkölcsi támogatásával – megvásárolja a magántulajdonban lévő tornyot és telkét, majd fölkeri Gyalus László műépítész egyetemi tanárt, a restaurálási terv elkészítésére. A magasítás érdekében ő

még egy emeletet húz a százados falakra, fölé pedig a vajdahunyadi vár öregtornyához hasonló sisak készült. Így a csúcsdísznek is köszönhetően e hajdúépítmény végül 38,15 m-re nőtt.

A műemlék épületben végleges otthonra talált *Arany János Emlékmúzeumot* 1899. augusztus 27-én, országos ünnepség keretében adták át a látogatóknak. Azóta egy kerek évszázad pergett le az idők rokkáján. Eközben több mint félmilliónyian keresték föl a szent ereklyéket, tekintélyes költők hada – Dutka Ákos, Zilahy Lajos, Reményik Sándor, Takács Tibor, Kányádi Sándor és mások – örökítette meg a múzeum egyedi értékeit, vallott itt támadt érzéseiről.

Ezekben a hetekben, napokban, amikor a hajdúk emelte őrtorony és a benne oltalmat találó múzeum létének újabb századába lép, ismételten bizonyosságát nyújtja annak, hogy vállalt feladatát, a halhatatlan Mester emlékének fennenyagytatását hűségesen fogja teljesíteni.

Dánielisz Endre

A magyar katonatisztképzés százötven esztendeje

A beszélgetés témája röviden a magyar katonatisztképzés, illetve a katonatiszti hivatás 1848-tól napjainkig. Mit is takar ez a fogalom: katonatiszt, illetve tiszt hivatás? Erről fog beszélgetni *dr. Holló József* vezérőrnagy, a Honvéd Vezérkar Humán Főcsoportfőnökével, *Perjés Géza* hadtörténésszel, *dr. Hajdú Tibor* történésszel, az MTA Történettudomány Intézetének tudományos tanácsadójával, osztályvezetővel, és *dr. Hermann Róbert* hadtörténésszel, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársával *dr. Szakály Sándor* történész.

Dr. Szakály Sándor: Miért is választottuk ezt az időpontot? Azért, mert 150 évvel ezelőtt indult, vagy inkább indult volna meg az a magyar katonatiszt-képzés, amire már azt mondhat-

A Ludovika Akadémia épülete – Budapest, 1941.

nánk, hogy magyar. Korábban, a XVIII. század végén voltak már kísérletek, törvénycikkek is megjelentek, amelyek azt mondták, hogy magyar katonatisztet kell nevelni, de ebből nem lett semmi. 1848–49 megteremtette ezt a lehetőséget.

Dr. Hermann Róbert: A magyar rendek már a XVIII. század közepétől követelték, hogy a császári-királyi hadsereg magyar tisztjeit magyar katonatisztképző intézetekben neveljék. 1790–1791-ben erről sikerült törvénycikket is alkotni, más nemzeti követelésekkel együtt ez is átment az abszolutizmus megroppanása idején. Aztán jött a francia forradalom, jöttek a napóleoni háborúk, végül is nem sikerült megvalósítani. 1808-ban ismét hoztak egy törvényt a Ludovika Katonai Akadémiának, a Ludoviceumnak megalapításáról, de akkor ez az intézmény ténylegesen még nem jött létre. Pedig József nádor többször megpróbálta beindítani, de az adományok az osztrák pénz devalvációja következtében elfolytak, úgyhogy 1825–1827-ben újra fel kellett tölteni a pénzalapokat. Bonyolította a dolgot, hogy a rendek most már ragaszkodtak ahhoz is, hogy ne csak magyar tisztképzés, hanem a korábbi latin és német helyett magyar nyelvű tisztképzés legyen, – korábban ugyanis latinul és németül folyt a képzés – de ebbe az udvar semmilyen módon nem volt hajlandó belemenni. Ennek ellenére megszületett a törvény arról, hogy vásárolnak egy telket amin föl fogják építeni az épületet. 1829-ben meg is vették az Orczy-kert egy részét, 1830-ban elkezdték az építkezést, és 1836-ra gyakorlatilag készen is állt az épület, ám a magyar nyelvű tisztképzés követelése miatt ismét nem lett belőle semmi. 1848 hozta meg a fordulatot. A III. törvénycikkben a Hadügyminisztérium jogkörét körülíró részben már szerepelt a Ludoviceum, a magyar katonai főtanoda, a hadi főtanoda létrehozása, 1848 nyarán a képviselőház el is kezdte tárgyalni az erről szóló törvénycikket, amit aztán 1848. december végén, néhány nappal a főváros kiürítése előtt el is fogadtak.

Nagyon érdekes, hogy 1849. január 5-én a császári csapatok elfoglalják ugyan Budát, ennek ellenére január 7-én megnyílik a Ludovika Katonai Akadémia, vagy más néven Magyar Hádi Főtanoda. Néhány napig – amíg valamelyik derék osztrák érzelmű tiszt föl nem jelenti Tettel Józsefet, az Akadémia az irányítóját – folyik is az oktatás. Aztán valamikor január 17–18-án hirtelen megjelenik egy század osztrák katona, és közlik a hadi tanodai hallgatókkal, hogy tartós szabadságra mehetnek, az intézményt pedig be fogják zárni. Ilyen rossz ómennel kezdődött a magyar katonatisztképzés 150 évvel ezelőtt, de hát azért a fiúk tudtak harcolni e nélkül is, amint látjuk a forradalom és szabadságharc eredményeiből.

Dr. Szakály Sándor: Tehát hol lehet elhelyezni az 1848–49-es szabadságharcban harcoló katonatisztet, akiről még azt sem lehet egyértelműen elmondani, hogy magyar, hiszen tudjuk azt, hogy 1848–49-ben sok nem magyar ajkú, nem magyar nemzetiségű katonatiszt harcolt a hadseregben.

Dr. Hermann Róbert: Igen, elmondhatjuk, hogy az ellenség kiképezte a tisztjeinket. Ezeknek a tiszteknek jelentős része a császári-királyi hadsereg katonai nevelőintézeteiben a legkülönbözőbb helyeken végzett, és meglehetősen megtanulták a mesterséget. Szokták is mondani, hogy a volt hadnagyok, főhadnagyok, századosok kergették 1849 tavaszán a határig a saját volt tábornokaikat. Persze 1848–49-ben is volt egyfajta tisztképzés. A pesti egyetemen beindítottak egy rövid gyorstalpaló tanfolyamot, amin főleg azokat igyekeztek tovább képezni, akikben felbuzgott a honfi vér, tisztek szerettek volna lenni, de korábban nem volt ilyen jellegű képzésük. A különböző katonai nevelőintézeteket a gyalogezredek nevelőintézeteit felhasználva is folyt ilyen jellegű képzés, de ez gyakorlatilag csak arra volt alkalmas, hogy a főtiszti rendfokozat legelső fokán, tehát a hadnagyi rendfokozatban szolgálók számát próbálják meg ilyen módon kiegészíteni. A többség valójában a császári-királyi hadseregből került ki. 1848–49-ben nem is nagyon jutott senki tábornoki rangra anélkül, hogy korábban legalább hadnagyként ne szolgált volna a császári-királyi hadseregben.

Dr. Szakály Sándor: A szabadságharc leverését követően ez a „tíznapos képzés” is megakadt. Vajon a kiegyezés utáni időszakban mi az, ami fontos lehet a katonatiszti hivatás-történet vizsgálatnál, és mit jelentett ebből a szempontból a kiegyezés?

Dr. Hajdú Tibor: A kiegyezés változást hozott, amennyiben nagy nehezen megalakult a magyar királyi honvédség. A császári-királyi hadseregben korábban is képeztek magyar tiszteket, de kis számban, így a XIX. század folyamán a császári-királyi hadseregben tíz százalék körül mozgott a magyar nemzetiségű tisztek száma. Amikor végre megalakult a honvédség, az első időkben tisztikarának alapját részben ők alkották. Számos olyan német katonatiszt is

volt a közös seregben, akik miután Magyarországon születtek, magyarnak számítottak, a kor felfogása szerint ugyanis nem a nemzetiséget nézték, hanem azt, hogy ki magyar honos. Ha egy osztrák tisztnek a legnagyobb fia Galíciában született, a középső fia Debrecenben és a legkisebbik Olaszországban, akkor a középső hivatalosan magyar volt.

Dr. Szakály Sándor: A Ludovikán 1872-ben megindul a tisztképzés. Mennyiben volt képes fölvenni a versenyt a császári és királyi akadémiákkal? Voltak-e nagy eltérések a felkészültségben?

Dr. Hajdú Tibor: A Ludovikán a honvéd tisztképzésnek voltak periódusai. Egy ideig Bécs, és maga Ferenc József császár szerették volna, ha a magyar honvédség amolyan játék milícia lett volna. Szívesen fogadtak olyan tiszteket is, akiknek nem volt kellő katonai képzettségük, mert állandóan attól reszkettek, hogy ez a honvédség egyszer elindul Bécs ellen. Ez persze irreális föltételezés volt, de a magyar kormánynak – és itt ki kell emelni Andrássy Gyula érdemeit – nagy harcot kellett folytatni. Amikor 1872-ben végre megkapta a honvédség a Ludovikát, hogy azt mint rendes tiszti iskolát használhassa, kezdetben még ott is volt idegenkedés, a honvédséggel szemben. Ezért az 1880–1890-es években a Ludovika tulajdonképpen, mint kadétkola működött; tehát 14–15 éves fiúkat vettek fel, akik ott négy év után, hadapród tiszthelyesek lettek volna, de mert tiszthiány volt a honvédségnél, hamar elérték a rendes tiszti rangot. Végül 1897-ben több kadétkolát, meg hadapródiskolát is kapott a honvédség és a Ludovika is komoly akadémiaivá alakult. Hogy elérte-e már ekkor az osztrák akadémiaik színvonalát? Erre azt lehet felhozni példának, hogy miután a Ludovikán rendszeresen képeztek lovastiszteket, és igazi lovastiszti akadémia odaát nem volt, rendszeresen neveztek ki Ludovikát végzett lovashadnagyokat a közös hadseregbe.

Dr. Szakály Sándor: Mi volt ebben az időben a tiszt helye a társadalomban? Miként ítélték meg 1848–1849-ben a tisztet, és miként fogadta a társadalom, a dualizmus időszakában?

Dr. Hermann Róbert: Kezdjük talán a kezdetekkel, mert 1848-ban igazán nagyon magas volt a tiszti kasztnak a társadalmi elfogadottsága és a megbecsültsége. Ez főleg annak volt köszönhető, hogy az első tíz honvéd zászlóalj, amelyik 1848 májusában megalakult, abba valóban csupa olyan tiszt került, aki ide is akart kerülni, tehát aki ezzel bizonyította nemzeti érzelmeit. Ezek az alakulatok már 1848 júniusában, aztán 1848 őszén bizonyították, hogy fölveszik a versenyt a szerezeti csapatokkal. Ezekre a tisztekre lehetett ott számítani. Olyan legendás alakok kerültek ki közülük, mint a harmadik zászlóalj parancsnoka, a két méter magas, egy méter vastag, egy méter széles Damjanich János, akinél ez a természet megfelelő temperamentummal, és ennek megfelelő katonai sikerekkel is párosult ebben az időszakban. Ennek köszönhető aztán, hogy gyakorlatilag az egész magyar hadsereget a honvédség mintájára szervezik át, és honvédségnek fogják nevezni, nem hadseregnek. A honvédségbe való jelentkezésnek az is egyik motivációja volt, hogy korábban hosszú ideig békeévek voltak, a tiszti kar nyomorúságos fizetéssel volt ellátva. A honvédségben másfélszer akkora fizetést adtak a katonáknak, mint amekkora a császári királyi hadseregben volt. Amikor 1848 őszén megtörtént az egységesítés, akkor mindenképp fölemelik a honvédek szintjére, és azért ez olyan fizetés volt, amiből még egy hadnagy is meg tudott élni, ami mondjuk a császári királyi hadseregben nem mindig volt elmondható. A társadalom, amit meg lehetett adni, megadott ennek a tiszti karnak, és úgy tűnik, hogy a tiszti kar többsége rá is szolgált erre a megbecsülésre. Persze akkor is voltak mindenféle tisztek, de azért a 90%-uk csak kitartott Világosig, Aradig, akár az életet is kész volt áldozni az ügyért. Ez a magyarázata szerintem annak is, hogy 1867 után viszonylag sokakat reaktiváltak a mind a császári-királyi, mind pedig a magyar honvédség soraiba.

Dr. Szakály Sándor: Ez a társadalmi megbecsültség 1867 után is folytatódott, nem volt ellenérzés a társadalomban a levert szabadságharcot követően. Az ember úgy gondolná, hogy nemcsak az uniformis volt adott esetben szép – ha nem is mindig kényelmes –, de olyan volt, hogy odafigyeltek rá és a társadalom – vagy mai szóval élve az értelmiség – befogadta a tiszteket.

Dr. Hajdú Tibor: A bécsi hadvezetés még arra is gondot fordított az első években, hogy az új honvédség ruházata pocské minőségű és rossz kiállítású legyen. Mocsáry Lajos képviselő felháborodottan mondta, hogy ezzel a ruházattal neveltségessé akarják tenni a honvédeket. Ennek ellenére a magyar társadalomban természetesen erős ellenérzés volt a hadsereggel szemben. Az 1880-as évek végéig, és ez az ellenérzés kiterjedt a honvédségre is. A „magyar”

politika természetesen a honvédséget támogatta, azt igyekezett fejleszteni, erősíteni a közös hadsereggel szemben. Később aztán ez az idegenkedés oldódott: amíg az 1870-es 1880-as években krónikus tiszthiánnyal küszködött mindkét hadsereg, a XIX. század végére már úgy megteltek a tisztiiskolák, pl. a Ludovika is, hogy a századforduló után néhány évre csökkenteni kellett az osztályok létszámát. De ez csak néhány évig tartott, mert amint a világháború előszele mozgatta a bokrokat, visszaállították az eredeti létszámot.

Dr. Szakály Sándor: Azt hiszem, hogy ez a társadalmi presztízis a két világháború közti korszakba a tisztikar javára módosult. Perjés Géza aki ezt meg is élte, miként látja?

Perjés Géza: Az úgynevezett „magas értelmiség” soha nem szerette és sehol se szereti a tisztikart. De azért Magyarország számára az, hogy magyar honvédség létesült, s annak lett magyar neveltetésű tisztikara, rendkívül jelentős volt. Az I. világháború utáni évek mutatják, hogy képzettségbeli zavarok voltak. Az I. világháború előtti oktatás leromlása jelentkezett, helyesírást kellett tanítani és hasonló egyéb problémák voltak. Körülbelül az 1920-as évek közepére konszolidálódott a helyzet, és attól fogva nagyon intenzív kiképzés és nevelés érvényesült az akadémián, ami nagy követelményeket támasztott a leendő tisztekkel szemben. Eléggé igénybevette a tisztjelölteket ez a program: tizenhat-húsz tantárgyunk volt. A hadtudomány és a hadviselés gyakorlatának minden ágát alaposan meg kellett tanulni, nagy súlyt helyeztek a harcászati kiképzésre, abba is a döntési processzusra. Szerintem ez volt a kiképzés legeredményesebb ága. Komoly nyelvoktatás is folyt a Ludovikán

Dr. Szakály Sándor: Tábornok úr, Ön, aki az egyik felelőse a mai magyar tisztképzésnek, 1999-ben milyennek látja a helyzetet? Társadalmunk miként fogadja el a mai magyar katonatisztet?

Dr. Holló József: Kicsit irigykedve hallgattam Hermann Róbert beszámolóját az 1848-1849-es szabadságharc tisztképzéséről, az utána következő időszakról, még a dualizmus koráról is, mert a krónikus tiszthiány ellenére a presztízis viszonylag magasan, sőt kimondhatjuk magasan állt. Óriási bajokról nem számolhatok be – hála Istennek –, de ki kell mondanunk az igazságot: a mai magyar hadsereg reformfolyamatot él át. 1990-től olyan átszervezésen esett át, aminek során a tömeghadsereget le kellett bontanunk, és helyette kisebb, minőségi hadsereg építésébe kezdtünk. Ennek kialakításához olyan oktatási rendszert is kellett rendelnünk, amely a második évezred katonatisztjével szemben támasztott követelményeket már megfogalmazza. Az 1967-ben megalakított katonai főiskolák a tisztképzés területén egyfajta presztízsnövekedést jelentettek, innen jó hagyományokat tudunk átmenteni az 1990-es évekre is. A katonai felsőoktatás korábbi időszaka színvonalas volt, az 1990-es évek váltásával viszont más minőséget kellett produkálni, egy teljesen más rendszerre kellett áttápnunk, a szövetségi feladatokból kiindulva pedig teljesen át kellett rendezni a tantárgyakat. Úgy érzem, hogy az 1990. év elején, amikor az átszervezési időszak kezdődött, labilitás mutatkozott a tisztikarban. Ekkor a tisztikar pályája presztízse meglehetősen lezuhant. A vizsgált pályák közül – 90 pályát vizsgáltak a szociológusok – 50–56. helyre tették a katonatisztiket. Ennek fontos tényezője egyik oldalról a társadalom megítélése és véleménye a katonatiszt helyéről, a másik oldal pedig a tisztikar önértékelése, a tisztikar véleménye a társadalomban elfoglalt helyéről. Ehhez kell még kapcsolnunk a politika, aktuálpolitika támogató vagy nem támogató szerepét is. Úgy érzem, hogy a NATO csatlakozás olyan lehetőséget adott, amivel megcélózhatjuk egy jó hadsereg kiépítését. Ezért a tisztikarnak olyan követelményrendszert állítottunk fel, olyan karriermodell próbálunk kialakítani, amely biztonságossá teszi a pályát és egyfajta kiszámíthatóságot jelent számára, ami hosszú távon tervezhetővé teszi az életét. Meg kell mondanunk, hogy az átszervezéssel járó reformok idején számos olyan katonatisztet veszített a honvédség, akik konvertálható tudással rendelkeztek, s a civil életben jobban fizető munkahelyet találtak.

Dr. Szakály Sándor: Azt hiszem, hogy az 1848–49-es példát kellene most is követni, mert akár a két világháború közti időszakra, akár a dualizmus időszakára el lehet mondani, hogy a hivatásos tisztikar anyagi megbecsültsége nem volt kiemelkedően magas.

Dr. Hajdú Tibor: Az I. világháború előtti években már elég jó volt a tisztikar anyagi helyzete, a XIX. században inkább alacsony volt, de hát meg kell mondani, hogy akkor mások is voltak az elvárások. Nem nagyon tartottak igényt arra, hogy szegény fiúk katonatiszti pályára lépjenek. Természetesnek tekintették, sőt elő is írták, hogy a legelőkelőbb fegyvernemben huszártiszt az lehet, akinek a családja annyi zsebpénzt nyújt, ami legalábbis egyenlő a fizetésével.

Tisztaöntés 1944. augusztus 20-án (valószínűleg főpróba)

Dr. Szakály Sándor: Ez elég szép összeg lehetett, és nyilvánvaló, hogy ebből eredhetett az, hogy a huszártisztek egy része az arisztokrata illetve a földbirtokos családok tagjai közül került ki. Nem tudom, hogy ennek ellentmond, vagy

Perjés Géza: Ez valóban igaz volt. Hat huszár évfolyamtársam közül talán egy nem volt dzsentri, és volt közöttünk gróf is. Visszatérve arra, amit Holló tábornok úr mondott: a tisztikar presztízse szempontjából nagyon méltatlan volt az, amikor a rendszerváltás során a volt Néphadsereg tisztjeit egyszerűen leminősítették és úgy kezelték, mint egy szakmailag majdnem használhatatlan tisztikart. Ez persze alaptalan volt. De a presztízscsökkenést előidézte maga a korszellem is. Tudjuk, hogy a fogyasztói társadalom idején a katonai foglalkozásnak általában nincs tekintélye, nemcsak Magyarországon. Ugyanis a politika néha túlságosan enged a közvéleménynek, és nem veszi figyelembe, hogy a katonai hivatásnak vannak bizonyos kritériumai, ami nélkül nem lehet hadsereget fönntartani.

Dr. Hajdú Tibor: Azért sok baj, volt a tisztikar presztízisével a dualizmus korában is. A hadvezetés igen nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy kultuszt teremtsen elsősorban a tisztikar, de általában a katonai egyenruha számára. Olvasgatom az illemtankönyveket, amiket a kadétiskolák számára írtak. Mai szemmel már mulatságos, hogy katonatiszt csomaggal a kezében nem mehet végig az utcán, legföljebb olyan aktatáskával, amiben láthatólag néhány iratnál több nincs. De ennek azért meg is volt az eredménye, mint ahogy a katonazenekaroknak is a különböző rendezvényeken, hogy részt vegyenek a társadalmi életben, jó viszonyban legyenek a lakossággal, ez azért meghozta a gyümölcsét.

Perjés Géza: A koffercipelés. Nagyon jó, hogy mondd. Nálunk ebből volt is óriási családi konfliktus. Mint katonaiskolás, jöttem haza szabadságról, és mivel egy katonaiskolásnak nem volt szabad koffert cipelnie, a bátyám hurcolta. A bátyám eléggé rebellis alkat volt, s egyszer csak odavágta a koffert. Óriási botrány volt, hogy ilyet csinált. De valójában ezek nem csupán formaságok, nem pusztán szimbólumok voltak. Amiket belénk neveltek a katonaiskolában, magatartásban, föllépésben, ezek hallatlan erős fogódzók voltak. Az ember tudott viselkedni. Egy kamasz kölyök ezernyi gátlással küzd, de mivel elő volt írva hogyan álljak vigyázzba,

hogyan hajoljak meg, vagy hogyan lépjek be egy társaságba – ez olyan támaszt adott, hogy bár eléggé félszeg gyerek voltam, teljes biztonsággal tudtam mozogni. Ezeknek a látszólagos formaságoknak rendkívül jelentőségük van a nevelésben és a tisztí magatartásban.

Dr. Holló József: Teljesen igaz amit Perjés Géza úr mond, mi ezt figyelembe is vettük. Szabadságharcos elődeink példáit, vagy az itt elhangzottakat megpróbáltuk beépíteni már a középiskolai rendszerünkbe. Két katonai gimnáziumunkban kifejezetten olyan tárgyakat is tanítottunk, mint az etikett, a viselkedés és protokoll-rendszabályok elsajátítása. A megjelenésben nemcsak a külső formára ügyelünk, hanem a belső feltöltöttségre, az intelligenciára, a szakmai tárgyak elsajátítására is. Megemeltük az idegen nyelv óraszámait. A tisztek számára nagyon fontos követelmény a fizikai és pszichikai állóképesség, ezért a testnevelési órák megnövelésével, a sportolással olyan fizikai felkészítést adunk, amely a tisztí pályához elengedhetetlen.

Dr. Szakály Sándor: Szeretnék visszatérni arra a gondolatra, hogy 1848-tól napjainkig miként változott a katonatiszt külső megjelenése, ami alatt az egyenruhát is értem. 10-15 évvel ezelőtt még láttam egyenruhás katonatisztet az utcán, és azt hiszem a dualizmus idején, vagy a két világháború közti korszakban is szinte mindennapos jelenség volt, hogy a katonatiszt abban jár. Az egyenruha számomra a hivatás és a szakma vállalását jelenti, ma pedig – úgy tűnik – a katona fölveszi az egyenruhát amikor belép a laktanyába, és leveszi amikor kijön. Nem azt mondom, hogy állandóan abban járjon, de érdemes lenne elgondolkodni, hogy milyen viszonyban van ma a katonatiszt az egyenruhájával.

Dr. Hajdú Tibor: Sőt, a katonatiszt régen állandóan fegyvert, kardot viselt. Kard nélkül nem mehetett sehova. Nem közlekedhetett a kaszárnyán kívül úgy, hogy kard ne legyen az oldalán. Annál is inkább, mert elő volt írva – ma szokatlanul hangzik –, hogy ha őt valaki megsértette, akkor azt neki meg kellett torolnia.

Dr. Holló József: Természetesen az egyenruhának óriási jelentősége van, hiszen az egyenruha jelzi, hogy katonáról, katonatisztről van szó. A „snájdig”, tiszta, jól vasalt egyenruha, mindig ragyogóan pucolt cipő, az mindig nagyon fontos, hiszen a külső megjelenés egyfajta határozottságot, egyfajta követelményt támaszt a katonatiszttel szemben.

Miért tűntek el az egyenruhás katonák? Ennek több oka van. A sorállománynál új rendszabályt vezettünk be – kicsit anyagi okok miatt is – az egyenruhában történő eltávozásra vonatkozóan. De nagyon sokan nem is szívesen viselték, tehát azonnal levették és áttöltözték. Ennek társadalompolitikai okai is vannak. Az utóbbi időben azért egyre-másra lehet látni Operában is, vagy színházban katonatisztet, közös rendezvényeken pedig mindig. Ennek egyébként majd visszajön megint a presztízse, úgy hogy ismét megjelenhetnek egyenruhában.

A hagyományörzés tekintetében pedig a győri díszezreddel együttműködve – amely ötletünket nagy szeretettel fogadta Nemeskürty tanár úr is – csinálunk egy vegyes, hagyományörző díszszázadot, amelyben megjelenik 1848 huszáregyenruhája; továbbá felállítunk egy huszárszakaszt és megjelenik a két világháború közötti magyar gyalogság és a légierő egyenruhája is. Ez úgy érzem, hogy egyrészt a hagyományörzés szempontjából rendkívül fontos, másrészt érvényesül az az alapelv, hogy az a hadsereg, amely a múltját nem ismeri, és nem becsüli, az a jövőjét is nagyon nehezen építi, vagy nem is érdemli.

Dr. Szakály Sándor: A múlt ismerete rendkívül fontos valamennyiünk számára. Ha kitekinünk az országból, azt tapasztalhatjuk, hogy határainkon kívül, Németországban, Ausztriában, Franciaországban, az Egyesült Királyságban nagyon komolyan ápolják a katonai hagyományokat, és ez megjelenik az egyenruhában, a rendezvényeikben, és talán ez is segíthetné a katonatiszti hivatás becsületének visszaállítását. Mert én ezt hivatásnak és nem foglalkozásnak tekintem. A katonatiszti pálya, akárcsak az orvosi, több mint egyszerű foglalkozás.

Dr. Holló József: Így igaz, hiszen ilyen esküje, mint amilyen katonáknak van, példa nélküli, talán még az orvosi pályán fordul elő, ahhoz áll közel. Hiszen benne van egy nagyon fontos mondat: *életem feláldozásával is*. Ez nagyon mély tartalom, és ez valami különleges kötelezettséget ró rá. Tehát fontos, hogy erkölcsi tartás, viselkedéskultúra, a belső feltöltöttség, a megjelenés mindig nagyon stabilan épüljön be a katonatiszti életformába. Mert ez a pálya nemcsak hivatás, hanem életforma is.

A Duna Televízió Fórum műsorában 1999. május 3-án elhangzott beszélgetés szerkesztett szövege. (Szerk.)

Doktay István emlékkönyve 1849-ből

A világosi fegyverletétel után a honvédek közül aki tehette vagy külföldre menekült, vagy idehaza bujkálva igyekezett elkerülni az osztrák hatóságok bosszúját. Volt azonban az országban néhány olyan erődítmény, amelynek védői tovább folytatták az ellenállást (Arad, Munkács, Pétervárad és Komárom). Azok a honvédek, akik nem akartak belenyugodni a vereségbe ezekben a várakba igyekeztek eljutni, hogy folytathassák hazai földön a harcot. Ezek közé tartozott Doktay István főhadnagy is, aki 1849. augusztus 29-én érkezett Komáromba, ahol maga és lova részére szállást kapott. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy kilátástalan az ellenállás, Klapka György, a komáromi parancsnok csak azzal a feltétellel volt hajlandó aláírni a vár átadásáról szóló megállapodást, ha a várat védő katonák menlevelet kapnak. Ennek megfelelően valamennyi tiszt megkapta a menlevelet, amely lehetővé tette számukra, hogy Ausztrián kívül bármelyik országba elmehessenek Magyarországról. Miután a menlevelet kézhezkapták, október 4-én, elválásuk előtt Doktay István megkérte a bajtársait, hogy írjanak néhány sort az emlékkönyvébe, amit azok készségesen meg is tettek.

A becses emléket sikerült hazacsempésznie, és azt az utódok kegyelettel megőrizték. Másolata ma is megtalálható a hatvani múzeum gyűjteményében. Az alábbiakban közreadjuk az emléksorokat, emlékkerseket, amelyek verstanilag sok kívánnivalót hagynak maguk után, de nem is az irodalmi értékük miatt ajánljuk az olvasó figyelmébe.

*Boldogság Szerencse hív szívé és béke
Környékezze életed Ezt kívánja neked
barátod Sándor Ferenc százados*

Komárom, 1849. okt. 3-án. Baja, Bács megye

Sándor Ferenc Pesten született 1828-ban. (Apja Sándor György törvény- majd árvaszéki ülnök volt.) Gimnáziumot végzett, majd katonának jelentkezett 1844-ben. Ezrede Itáliában szolgált 1848-ban, ahonnan szeptemberben hamisított útlevéllel megszökött tizenegy katonatársával. Hazatérése után a honvédségbe lépett, ahol először őrmesterként, majd decembertől hadnagyként szolgált. Februárban főhadnaggyá, júliusban századossá léptették elő. 1850-ben közlegényként besorozták a császári seregbe.¹

*A szabadság terén kötött barátság fűszerezze magánybani létünket.
Cziglényi Lajos százados*

Komárom, 1849. okt. 4. Esztergom város

Cziglényi Lajos Kéménden született 1816-ban. 1830-ban lépett katonai pályára, ahonnan 1836-ban leszerelt. A forradalom kitérése után jelentkezett a nemzetőrségbe, ahol előbb hadnagy rangban szolgált. Októberben már a 37. honvédzászlóalj hadnagya, novemberben főhadnaggyá léptetik elő. A komáromi vár feladásakor már százados volt. Nem menekült külföldre a menlevél birtokában, hanem hivatalnokként dolgozott Esztergomban.²

*Légy Magyar, és szabad elvű, Isten veled!
Kívánja barátod Vataményi Sándor
54-ik zászlóalji orvos*

1849. okt. 4-én Hajdúdorog, Szabolcs m.

*Véled mint jó barát, én úgy fogtam kezét,
Az maradok, sorsom bár merre is vezet
Lám Károly főhadnagy*

Komárom, 1849. okt. 4. Ungvár

*Tartsa Isten barátságunkat örök emlékül.
Tasnády főhadnagy*

Komárom, 1849. okt. 4-én. Sátoraljaújhely, Zemplén m.

¹ Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. 524. old.

² Bona Gábor: uo. 158. old.

Emlék

Légy boldog légy szerencsés kívánja barátod
Ki örülni fog s örömmel lát, ha szembe találsz
Sárközy hadnagy

Komárom, 1849. okt. 4. Kecskemét, Pest m.

Keress virágok és jácintok között,
Csak roszban ne keress.
Találsz egy virágot majd,
Melynek neve nefelejcs!

Zöldy Josef hadnagy barátod

Komárom, 1849. okt. 4.

(Eredetileg német nyelven. Fordította dr. Peer István hatvani gimn. tanár.)

Csak maradjunk hű gyermekei Hazánknak, míg a sors visszazokand.
Krasmarik János főhadnagy barátod

Komárom, 1849. okt. 4-én. Csaba, Békés m.

Ne felejts el engem,
Én nem felejtelek Téged.

a Te örök barátod Pfeiffer főhadnagy

Komárom, 1849. okt. 4. Pest

(Eredetileg német nyelven.)

Hazánknak szerencsétlen Bajnoki
A Sors tett hű polgártársává
De a bal esett megtagadta tőlünk
Légy szerencsés, boldog, el ne felejts

Buro Dániel

Komárom, 1849. okt. 4. Miskolc, borsod m.

Buro Dániel Miskolcon született 1819-ben evangélikus családban. 1841-ben már a 3. Ferdinánd huszárezredben szolgált közhuszárként. 1848 nyarán ezredével a szerb felkelők ellen küzdött, majd októberben csatlakozott a honvédsereghez. Itt előbb őrmesterré, majd augusztus 20-án hadnaggyá léptették elő. A szabadságharc folyamán ötször sebesült meg. Nem tudunk arról, hogy külföldre menekült volna. 1867-ben már a Monori Honvédegyletnek volt a tagja. Ott is halt meg 1887. január 15-én.³

Szakítson bár a sors keze távol,
De hiszem, keblünkben a barátság honol.
barátod Szabó János hadnagy

Kelt Komárom, 1849. okt. 4. Esztergom

Emlék. Isten veled, ezt kívánja Barátod
Mészáros János hadnagy

Kelt Komárom, 1849. okt. 4-én Tata, Komárom m.

Szabad hazánknak végső romjain
Írtam Számodra ím e sorokat
Írtam szívvedhez saját vérző szívemnek
Keservivel, hogy emlékezz reám.

Bronsz I.

Komárom, 1849. okt. 4. Rozsnyó – Gömör m.

A sors súlyos csapása
Levert minden igaz honfit.
De fog virulni még – akkor
Keress fel barátodat, - hol találsz

³ Bona Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49-es. évi szabadságharcban A-Gy. Bp. 1998. 237–238. old.

A csatatéren, addig is élj boldogul.

Kívánja barátod: Szilágyi őrnagy

Komárom, 1849. okt. 4-én. Valyin – Ung vm.

Szilágyi Tamás honvédőrnagy vagyontalan kisnemesi családban született az Ung megyei Pályin 1816. május 9-én. A sárospataki bölcsészeti akadémián tanult. A császári hadseregből 1836-ban őrmesterként szerelt le, majd csendbiztos lett. 1848 szeptemberében önkéntesként szolgált, szeptember 15-től százados az ungi nemzetőr csapatban. 1849. július 15-től őrnagy, az 54. zászlóalj parancsnoka a vár feladásáig.⁴

*Ha magányodban szegény Hon
Szabadságharcán fut át a képzeted,
Emlékezz barátod s bñjtársad*

Gőzsyre főhadnagy

Komárom, 1849. okt. 4.

Gőzsy Ferenc Tolnán született 1824. október 12-én. Joggyakornok volt, majd a szabadságharc kitörésekor katonai szolgálatra jelentkezett. A 47. honvédszászlóaljban előbb őrmester, majd hadnagy lett. 1849. július 28-tól főhadnagyként a komáromi várórség vezérkaránál teljesített szolgálatot a vár feladásáig. 1867-től Szekszárdon és Pécsen ügyvéd. A Honvédegyelet tagja. Pécsen halt meg 1890-ben.⁵

Örök emlékül

Ágh Gábor

Komáromban, október 4-dikén 849. Lakása Máramaros megye Szigeten

Ágh Gábor Máramaros megyében Felsővisnyón született 1827-ben, Ágh Imre erdőmester gyermekeként. 1847-ben Galíciában szolgált a 12. gyalogezrednél. 1848 októberében leszerelt a császári seregből, de novemberben már őrmester volt a 10. honvédszászlóaljban. 1849. március 1-én léptették elő hadnaggyá. A komáromi vár feladásakor a II. hadtestben, az 54. zászlóalj tisztje volt.⁶

Emlékül. A barátság maradjon örökké közöttünk.

Barátod Benovits József főhadnagy

Komárom, 1848. okt. 4-én. Esztergom

Benovits József az 54. zászlóaljban szolgált.⁷

S bár túl az óceánon

Jussék eszedbe a téged hñn dobogó kebellet szerető barátod

Fekete Menyhért hadnagy

Fekete Menyhért a II. hadtest 54. honvédszászlóaljában szolgált.⁸

Maga Doktay István a Pest megyei Szentistvánban született Baja közelében 1820 körül. Apja Doktay András, anyja Csáby Terézia. Ügyvédi vizsgát tett és az erről szóló oklevelet 1844-ben felolvasták Pest megye közgyűlésén.⁹ Ráday Gedeon Nógrád megyei főispán titkárának alkalmazta. Nem tudjuk, mikor jelentkezett katonai szolgálatra, de 1849. június 20-án hadnaggyá nevezték ki a Székelyföldön alakuló 7. határhonvéd zászlóaljhoz. Július 25-én áthelyezték a hódmezővásárhelyi újontelepre. Augusztus végén érkezett Komáromba, ahol szeptember elsején beosztották a 108. honvédszászlóaljhoz.¹⁰ Október 2-án született meg a vár feladásáról a megegyezés, 3-án és 4-én írták be soraikat az emlékkönyvébe tisztársai, akik mint látjuk, legtöbben az 54. zászlóaljba tartoztak. Az ezt követő években nem tudjuk hogyan alakult sorsa, de nem valószínű, hogy külföldre távozott, mert onnan nem térhetett volna haza a menlevél

⁴ *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp. 1987. 312. old.

⁵ *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban A-GY. Bp. 1998. 495. old.

⁶ Uo. 22. old.

⁷ Uo. 139. old.

⁸ Uo. 390. old.

⁹ Az oklevél eredeti példánya megtalálható Hatvanban a Hatvany Lajos Múzeum gyűjteményében.

¹⁰ *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban A-Gy. Bp. 1998. 324. old.

birtokában sem. Fennmaradt egy működési bizonyítvány, amely azt tanúsítja, hogy 1855 elejétől 1860 végéig Hatvanban volt jegyző, ahol hivatali munkáját a város előljárósága kiválónak minősítette. 1857. június 17-én, harminchat éves korában feleségül vette az értelmiségi családból származó huszonegy éves Mészáros Flórát. 1861-ben már a Pest megyei Zsámboknak volt a jegyzője, de a felesége Hatvanban, a szülei házában hozta világra első gyermeküket 1861. szeptember 11-én Doktay Gyulát, aki felnőve a MÁV szolgálatába állott és Hatvanban mozdonyvezetőként vonult nyugállományba.¹¹ 1889-ben a Pest városi Honvédegylet tagja volt. 1893-ban halt meg.¹² Utódai közül ifj. Doktay Gyula okleveles építésmérnök 1969-ben az újalakult hatvani múzeum alapító igazgatója volt.

Németi Gábor

Száz éve alakult a Hontvármegyei Múzeum Társulat

A magyar műgyűjtés kezdetei a humanizmus idejébe nyúlnak vissza. Ez idő tájt elsősorban a szakrális intézményekben folyt egyfajta gyűjtőtevékenység, amely mindenekelőtt az ereklyékre és a klenódiumokra terjedt ki. „A késő középkorban a reneszánszsal kibontakozó és megerősödő tudományos és világi indíttatású érdeklődés megteremtette a történelmi fejlődés tárgyi emlékeinek megbecsülését és a róluk való gondoskodás intézményeit. Jelentős szerepe volt ebben Itália tudósainak, valamint az oda menekülő görögöknek.”¹

Magyarországon Mátyás király gyűjteményei váltak európai jelentőségűekké. A múzeumok közül pedig a Tiszáninneni Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma a legrégebb, hisz első tárgybeszerzései már 1709-ből valók, leltárkönyve pedig 1774-ből származik. Ez a Sárospatakon lévő gyűjtemény már jelentős néprajzi anyagot is tartalmaz.

Új szakaszt nyitott muzeológiánk történetében Széchényi Ferenc 1802-ben született elhatározása, miszerint magángyűjteményét: könyveit, kéziratait, rézmetszeteit, ötvösműveit felajánlotta a hazának egy létesítendő Nemzeti Múzeum céljára. A Magyar Nemzeti Múzeum megalapításáról az 1808. évi VIII. törvénycikk intézkedett, s tulajdonképpen ettől kezdve beszélhetünk mai értelemben vett múzeumügyről.² Később került sor a muzeológián belüli szakosodásra. 1872-ben például felállították a Néprajzi Osztályt, amely 1892-re önálló múzeum-má alakult. 1878-ban indult az Iparművészeti, 1894-ben pedig a Szépművészeti Múzeum.

A kiegyezés után az egész országban nagyobb lendületet vett a műgyűjtés, s több helyi múzeum alakult. Nem volt kivétel természetesen a Felvidék sem. Hisz már 1868-ban létrejött a Pozsonyi Városi Múzeum, 1872-ben megalakult Kassán a Felső-Magyarországi Múzeum Egyesület. A Gömörmegyei Múzeumegyesület 1882-ben létesült Rimaszombatban, a Komárommegyei és Komárom Városi Történelmi és Régészeti Egylet pedig 1886-ban alakult. A sort Ipolyság követte, ahol szintén megalakult az ország egyik legrégebbi, ilyen jellegű intézete.

A honti muzeológia kezdetei

A Honti Múzeumról 1982-ben publikáltam először rövid összefoglalót, emlékezve akkor a 80 éve alakult intézményre,³ amely a történelmi Magyarország régi vidéki múzeumai közé tartozik. 1902. július 6-án nyílt meg az akkori megye székhelyén, Ipolyságon, a vármegyeháza három termében. Előzményei azonban jóval korábbiak.

¹¹ Heves Megyei Levéltár IV-416. 197. és 198., továbbá Halotti anyakönyv 1917.

¹² Doktay Gyula: Kéziratok Hatvan történetéhez. – H.L.M.

¹ Filep Antal: Múzeum (címszó). Magyar Néprajzi Lexikon III. kötet. Főszerk.: Ortutay Gyula. Bp. 1980. 668. old.

² Liszka József: Magyar néprajzi kutatás Szlovákiában (1918–1938). Pozsony, 1990. 17. old.

³ Csáky Károly: A Honti Múzeumról. In: Madách Naptár 1983. Bratislava, 1983. 160–163. old.

Tudnunk kell, hogy Hont megyében már a XIX. század elején, sőt ezt megelőzően is voltak kiváló néprajzkutatók, régészek és múzeum-pártolók, irodalmárok, történészek és kutatók. Talán elég ha csak Cwittinger Dávidra, Mocsáry Antalra, Csaplovics Jánosra, Szeder Fábiánra vagy Érdy Jánosra, Lányi Károlyra, Gyürky Antalra, Ipolyi Arnoldra, Nyáry Albertra vagy Kubinyi Ferencre gondolunk. De említhetnénk a Pongráczokat és az Ivánkákat is.

A múzeumalapítást megelőzően több magángyűjtemény is volt ezen a vidéken. Mindenekelőtt a könyvtárak érdemelnek figyelmet. Wilczek Frigyes felsőszemerédi, Winkler József deméndi, Majthényi László leszenyei és a Luczenbacherok szobi gyűjteménye több ezer kötetet tartalmazott. A Rakovszky-féle lontói könyvtár a megyén túl is ismert volt, hisz 49 ősnymotvánnyal és több értékes egyedi kiadvánnyal is dicsekedhetett. Szép könyv- és folyóirat-gyűjteménye volt a század első évtizedeiben alakult Honti Kaszinónak is. A családi levéltárak közül igen értékes lehetett a Palásthyak és az Ivánkák gyűjteménye.

Akadtak azonban más jellegű gyűjtemények is. Nyáry Alfonz és Kudora János például néhány kőkorszakbeli lelettel büszkélkedhetett. Somogyi Bélának gazdag porcelángyűjteménye, Totovits Kálmánnak ékszergyűjteménye volt. Matunák Mihály drégelyi emlékekkel, Pongrácz Lajos pedig numizmatikai gyűjteménnyel dicsekedhetett.⁴

Összefüggésbe hozhatók a muzeológiával azok a kezdeményezések és mozgalmak is, melyek még jóval a századforduló előtt indultak meg. Fejérváry Miklós és Gyürky Medárd már 1838-ban megalapította a Honti Régészeti Társulatot, s az rövid időn belül értékes tárgyakat adott át a Nemzeti Múzeumnak. Hála József jóvoltából nemrég került például kezembe az a „Megismerés”-másolat, amely „A’ Hont megyei ritkaságokat gyűjtő társulattól 1847-ki Junius 25^{kén} a magyar nemzeti Museumnak ajándékban küldetett következő természetosztályhoz tartozó tárgyakról” készült.⁵ A jegyzék 152 címetet és annál több tárgyat tartalmaz, köztük például mamutfogakat, kővé vált fákat, tengeri csigákat, régi állati csontokat stb. Az adományozók közt szerepel többek közt Sipos Mihály ipolyisági jegyző, Fejérváry Miklós, Gyürky Medárd, Gyürky Antal, Pongrácz Lajos, Kasza Ágoston, Laszkáry Miklós, Balogh Lajos, a Boronkayak és mások. A tárgyak nagy részét, a pribéli, a tesmagi, a deméndi, a szelényi, a honti és a palásti határban találták. A gyűjteményt Kubinyi Ágoston adta át.

A Pongrácz Lajos indítványozta Szondi Emlékbizottság az 1860-as évektől Kudora János, Matunák Mihály, dr. Bakó József és Verebélyi József irányításával tudatosan gyűjtötte a drégelyi emlékeket. Pongrácz Lajos vezetésével és közreműködésével ez a társaság is sokat tett a múlt emlékeinek feltárása és összegyűjtése érdekében. Hisz felépült a Szondi-emlékkápolna, elkészült a Szondi-szobor, megjelent a Szondi Album stb.⁶

1887. október 20-án nagyszabású Ipoly Arnold emlékünnepeket rendeztek a megye székhelyén. Ennek fő szervezője Pongrácz Lajos alispán volt. Ebből az alkalomból készült el az az

Pongrácz Lajos (Kubányi Lajos festménye)

⁴ Csáky Károly: Honti barangolások. Bratislava, 1985.

⁵ Ezúton mondok köszönetet dr. Hilla Józsefnek, aki a dokumentum fénymásolatát számomra megszerzte. Ugyancsak köszönet illeti őt azért a segítségért, melyet a sajtóbeli cikkek megszerzése terén nyújtott.

⁶ Csáky Károly: Emlékezés Pongrácz Lajosra. In: Irodalmi Szemle 1986/6. 558–562. old. – Uő.: A drégelyi Szondi-emlék története és a honti Szondi-kultusz. In: Irodalmi Szemle 1984/4. 345–351. old.

Ipolyság – a volt vármegyeháza, a Honti Múzeum első székhelye

emléktábla, amely ma az ipolykeszi templom falán áll. Rajta Pajor István hont megyei költő disztichonját olvashatjuk, hirdetve s őrizve jeles szülöttünk „nagy neve emlékét”.⁷ 1898-ban Pongrácz Elemér szervezett nagyszabású történelmi kiállítást Ipolyságon. Tulajdonképpen ez tekinthető a múzeualapítás közvetlen előzményének, mivel benne öltött testet konkrétan a megyei múzeum eszméje.

A történelmi kiállítás és Hontvármegyei Múzeum Társulat

A század első évtizedeitől működő Honti Kaszinó Ipolyság és a környék kulturális életének központja, művelődésének irányítója, a szellemi áramlatok katalizátora volt. Itt fogalmazódott meg Pongrácz Elemér ötlete alapján⁸ már 1896-ban annak a kiállításnak a gondolata is, amelynek realizálása magát a társulati eszmét, valamint a múzeum gondolatát is útjára indította. A kaszinó, a kiállítás, a társulat, illetve a múzeum kezdetől fogva együtt, egymást erősítő kapocsként volt jelen.

A következő héten már arról tudósít a megyei lap, hogy „egy hontmegyei történelmi kiállítás tárgyában értekezletet tartottak, mely az indítványozó Pongrácz Elemért megbízta, hogy pesti szaktudósokkal a rendkívül érdekes eszme megvalósítását megbeszélje, s az eredményről jelentést tegyen”. Sem a lapok, sem a kezdeményezők nem titkolták, hogy Pongrácz Elemér ezzel az elképzelésével tulajdonképpen „egy honti múzeum alapját célozza megvetni”.⁹ Az újság ugyanezen számában egy vers is megjelent. Szerzője „Kronikás”-nak írja alá magát, s ezt olvassuk többek közt versében: „S hogy a muzeum létre jöjjön, / Az immár több, mint bizonyos, / Mert Fagyos Szent nagy politikus, / S terve nagyon furfangos”. (Fagyos Szent: Pongrácz Elemér írói álneve. – Cs. K.)

Az 1897. évi első számában is emlegetik a megyei történelmi múzeum megalapítását, s örömmel számolnak be arról, hogy „a megyei történelmi kiállítás rendezése iránti mozgalom ritka érdeklődést keltett” a vármegye „intéző köreiben”. Azt is megtudhatjuk, hogy „A Honti Kaszinó mint a különböző társadalmi osztályok egyesítője, mint testület az első volt, mely felfogta a kulturális cél nagy horderejét és saját adományain felül a Szondi-alap ez évi kamatait is nagylelkűen és nemesen a történelmi kiállítás kiadásainak fedezésére ajánlotta fel.” A Honti Lapok pedig „mint a közvélemény orgánuma a legkészségesebben nyújt segédkezet a cél elérésére s nem fog szünni egy percre sem, hogy olvasóit s az egész vármegyét az ügynek megnyerje”. A megyei lap a kiállítás hivatalos értesítőjévé vált, Történelmi kiállítás címmel állandó rovatot indított.¹⁰

⁷ Hála József: Ipolyi Arnold és Hont megye. In: Ethnographia 1995. 195–229. old.

⁸ Honti Lapok 1896. XI. 24.

⁹ Honti Lapok 1896. XII. 8.

¹⁰ Honti Lapok 1987. I. 5.

A kiállítás szervezése körüli munka egyre konkrétabb cselekedetekben nyilvánult meg. „Megyénket érdeklő adatokat gyűjtöttek. Levéltárak-, könyvtárak-, képcsarnokok- és múzeumokban kutatások eszközöltettek.” – olvassuk az újabb híradást.¹¹ Ebben említik azt is, hogy „az előzetes tanulmányok és vizsgálódások oly széles terjedelműek voltak, hogy rövidesen be kellett látnia az intéző bizottságnak, hogy az óhajtott siker veszélyeztetése nélkül a történelmi kiállítás e nyár folyamán meg nem tartható”. A megrendezést ezért az 1898. évre halasztották.

Megrendeztek viszont 1897-ben egy jól sikerült kézimunka-kiállítást. Erről Czibulya László (később nevét Czoborra változtatta – Cs. K.) alispán írt beszámolót, melyben megemlíttette többek közt, hogy „Vármegyénk Bozók vidékének népe, – hogy mindennapi kenyerét megkeresse, házi iparcsikkek készítésével foglalkozik emberemlékezet óta.” Azon túl, teknőket, fakalákat és talakat készít, csipkét ver és vászonra díszít hímet olyan tökéletességgel, miszerint utóbb nevezett házi iparával a külföldön is feltűnést keltett”. Czibulya szerint „ezen iparág felkarolása vármegyei közérdeket képez”.¹²

A megyeháza kistermében a hímzőipar és a csipkeverés 107 példányát mutatták be. Ennek komoly visszhangja volt, „Ráth Károly a budapesti kereskedelmi kamara és az ipar és kereskedelmi múzeum igazgatója a lapokból nyert értesülésre vasárnap meglátogatta a kiállítást, és előnyös szakvéleményt mondott.”¹³ Ráth Károly (1838–1902) egyébként jeles ipari úttörő volt, aki a kisiparosságot akarta versenyképessé tenni Magyarországon.

A tervezett kiállítás szervezése az iméntiek után még inkább felgyorsul. Hazaérkezett Pestről Pongrácz Elemér, hogy tárggyűjtés végett az egész megyét beutazza. A lap közli az első tárgykölcsönzőket, köztük báró Majthényi László, Pongrácz Vince, Pongrácz Lajos, Gracza György, Dessewffy Arisztid nevét és a márianosztrai plébániát.¹⁴

1898. július 6-án ülésezett Horváth Béla főispán elnöklete alatt a kiállítás bizottsága, amelybe beválasztották Draskóczy Jenőt, Králik Adolfot, Kubányi Károlyt, Luka Pált, Matunák Mihályt, Wilczek Frigyes és Majláth Istvánt. Júliusban örömmel újságolják, hogy „A hontvármegyei történelmi kiállítás sikere a selmeciek részvétele folytán biztosítva van.” A történelmi emlékekben gazdag ősi bányaváros ugyanis részt vett a megye „kiváló kulturális és tudományos mozgalmában”. Azt is megtudjuk, hogy „Nagy Iván e kiváló történelmi tudós, ki most fejezte be »Nógrádvármegye monográfiája« című nagy művét, maga is készül kiállítani a mi megyénkre vonatkozó több dolgokat gazdag magángyűjteményéből”.¹⁵ Vele még többször találkozunk a megyei muzeológia múltját kutató.

Gyűlnek a kiállításra szánt dolgok. Az adományozók közt találjuk Horváth Bélát, Krupec Istvánt, Ivánka Istvánt és a Terstyánszkyakat. Matunák Mihály megtartja első felolvasását a török hódoltságról. Összeáll a kiállítás teljes szervezőbizottsága, melynek védnöke Vaszary Kolos hercegprímás, elnöke Horváth Béla főispán, alelnökei Czibulya László, Ivánka Zsigmond, Kovács József, Majláth István, Nagy Iván, Sántha Béla és Walter Gyula. További tagjai Jekelfalussy József, Konkoly Thege Sándor, Kovács Sebestyén Endre, Kubinyi Ferenc, Kudora Mihály, Pongrácz Lajos, Sembery Imre, Szitnyay József, Totovits Kálmán, Vitális Mór, valamennyien a vármegye kiválóságai.

Most már a városok is sorra küldik kiállítandó anyagukat: Korpona IV. Béla királytól (1238) és Mátyástól kapott levelét, valamint saját címerét; Ipolyság 1785-ből származó jegyzőkönyveit, az itteni vargák és csizmadiaik céhlevelét. Elküldik pecsétjeiket a falvak is: Ipolypásztó az 1691-est, Ipolybél az 1738-ból valót. Hontvármegye a millenáris zászlót és régi jegyzőkönyveit állítja ki, Kudora János kőkorszaki emlékeket ad, Ivánka Zsigmond Kossuth saját kézjegyével ellátott arcképét, a Honti Kaszinó Szondi-emlékeket stb. Nem csoda hát, ha a Honti Lapokban azt írták, hogy az „augusztus 13-án megnyíló történelmi kiállításunk gazdagságával kellemesen

¹¹ Honti Lapok 1897. VI. 1.

¹² Honti Lapok 1898. I. 11. Bozók a régi Hont megye Eszék járásának székhelye (Bzovik) Korpona közelében. Vára ma is áll. Települések Bozók közelében: Németi, Rakonca, Méznevelő stb.

¹³ Honti Lapok 1898. I. 18.

¹⁴ Honti Lapok 1898. VII. 5.

¹⁵ Honti Lapok 1898. VII. 19.

fogja meglepni közönségünket. A kiállítás lelke és életrehozója Pongrácz Elemér igazgató, ki fáradságtalanul végzi az utolsó munkálatokat.”¹⁶

A Honti Lapok augusztus 16-iki száma számol be a kiállításról. „Úgy tudjuk – írják –, hogy Abauj-Torna vármegye után, mely Kassán a tavaszon rendezett ilyen tárlatot, Hontvármegye az, mely ily szabású kiállítás rendezésével a többi hazai megyéket megelőzte.” Ezután Nagy Iván tudós, akadémiai tag megnyitóbeszédét közli. Megszívlelendő gondolataiból az alábbiakat tesszük itt közzé: „Mindenki tehát, a ki a multnak emlékeit összehordja, gyűjti és megőrzi, a történelem magasztos és megvilágosító templomának a megalkotásához hozzájárul munkájával; a mi nemcsak közművelődési cselekedet, de egyszersmind hazafiúi kötelesség is.” A kiállítást a lapban Matunák Mihály méltatta, hangot adva azon óhajának is, hogy maradjanak együtt a tárgyak, íródjon meg végre a vármegye monográfiája.¹⁷

A nagyszabású kiállításról a szomszédos vármegyék lapjai és a központi újságok is tudósítottak. Az Esztergom és Vidéke arról tájékoztat, hogy dr. Walter Gyula apátkanonok, a történelmi társulat alelnöke rövidesen egész csoporttal zárandokol el Ipolyságra, hogy megtekintésék a gazdag anyagot.¹⁸ A Bars Pongrácz Elemér képviselőházi tisztviselő érdemeit méltatja, megjegyezve, hogy „A kiállítás, a melyben Hontmegyének csaknem minden nemesebb családja részt vett, feltárja mintegy az egész Hontmegyének dicsőséges múltját, fényes alakjaival a gazdag kincseivel; s épp azért annak áttekintése több napra terjedő tanulmányt igényel.”¹⁹

A Nógrádi Lapok és Honti Híradó részletesen ismerteti a kiállítás anyagát, s kiemeli, hogy „A megnyitás ünnepélyességét és jelentőségét nagyon emelte, hogy Nagy Iván historikusunk is részt vett benne az Akadémia megbízásából”, s „lelkes hangulatot keltő, szép beszédet tartott.”²⁰ A Nógrádi-Honti Ellenzék megemlíti, hogy bár Pongrácz Elemér volt a kiállítás megteremtője, „a rendezés, a csoportosítás terén az érdemben osztoznia kell Matunák Mihály korponai felső népiskolai igazgató, jeles fiatal történettudóssal, aki lelkes buzgalommal végezte az okiratok és levelek fáradságos csoportosítását”.²¹ A Selmeczbányai Híradó munkatársa alá húzza azt a tény, miszerint „Hontvármegye a legelső vármegye, mely megnyitotta tisztán történelmi kiállítását és Selmecz-Bélabánya a legelső város, mely sietett támogatni a testvér törvényhatóságot.”²²

A Vasárnapi Újságban arról olvasunk, hogy „A sikerült kiállítás nagyon magára vonja a szomszéd megyék figyelmét is, maga Hontmegye pedig annyival inkább büszke rá, mert alapos a remény, hogy a kiállítás az állandó »Hontmegyei Múzeum«-nak fog létet adni.”²³

A kiállításnak Pongrácz Elemér szerkesztésében megjelent a nyomtatott katalógusa is,²⁴ amely termék szerint mutatja be a mintegy ezer *darab* tárgyat. Ezekről, illetve az adományozókról már részben az előzőekben is szoltunk. A kiállításon nagyon sok olajfestmény, kő- és acélnyomat, fénykép és rézmetszet szerepelt. Az olajfestmények legtöbbje portré, valamint városképek és a honti várakról készült alkotások. Két jelentősebb művészt találunk a szerzők közt: Barabás Miklóst és Vastagh Györgyöt. A címerek közt valamennyi Hont megyei nemesi családé jelen volt. Külön említést érdemelnek az oklevelek, melyek közt több Árpád-kori is előfordult. A Vasárnapi Újság kiemelte Selmecz-bánya 1532-ből való jogkönyvét, amely „a legrégibb magyarországi jogkönyvek közé tartozik”. Ugyancsak felhívta a figyelmet a város XVII. századi ónémet stílusú faládájára.

Augusztus 26-án Cibulya László alispán zárta be a kiállítást. Az utána következő összejövetelen vetődött fel először hivatalosan a múzeumalapítás gondolata. Az alispán így szolt többek közt beszédében: „Pongrácz Elemér lelkesedése hozta létre kiállításunkat, meg fogja ő

¹⁶ Honti Lapok 1898. VIII. 2.

¹⁷ Honti Lapok 1898. VIII. 16.

¹⁸ Esztergom és Vidéke 1898. VIII. 18. 4. old.

¹⁹ Bars 1898. VIII. 18. 1–2. old.

²⁰ Nógrádi Lapok és Honti Híradó 1898. VIII. 21.

²¹ Nógrádi-Honti Ellenzék 1898. VIII. 18.

²² Selmecz-bányai Híradó 1898. VIII. 11. 1. old.

²³ Vasárnapi Újság 1898. VIII. 21. 582. old.

²⁴ Pongrácz Elemér (szerk.): A „Hontvármegyei Történelmi Kiállítás” Katalógusa. Ipolyság, 1898.

építeni közreműködésünkkel a Múzeum alapjait is egyelőre azon tárgyakkól, miket egyes kiállítók visszahagyni és a Múzeum gyarapítására szálni kegyesek lesznek.”²⁵

A Honti Lapok augusztus végi számában írja, hogy „Az a nagy jelentőségű siker, melyet történelmi kiállításunk elért és mely az ország figyelmét megyénkire irányította egy állandó megyei múzeum monumentális eszméjét érlelte meg Pongrácz Elemérben”. A lap közli Pongrácz Elemér augusztus 26-i beszédét is. Ebből mi azt a részletet idézzük, amelyben felvetődött a társulatalapítás gondolata: „A mai tanácskozás célja lenne határozni a fölött, hogy Hontvármegye közönsége akar-e múzeumot alapítani? Szükségét érzi-e egy olyan társulat alakításának, mely a vármegyében található régiségeket s egyéb történelmi emlékeket összegyűjtve – azt egy állandó helyiségben az elkallódástól megőrizze? Szükségét érzi-e egy oly társulat alakításának, a mely bármilyen a megyére vonatkozó feljegyzést, könyvet, hírlapot, okmányt megszerelve megkönnyebbitse a vármegye jövőendő monográfusának a feladatát? Szükségét érzi-e egy társulat alakításának, a mely a megye történetéből vett felolvasások tartásával s esetleg dolgozatok kiadásával ébressze a közönségben a múlt tiszteletét, megbecsülését? Szükségét érzi-e egy oly társulat alakításának, a mely nem is annyira a jelennek, mint inkább a jövőnek dolgozik, mert hisz egy múzeum-társulat munkássága kétoldalú.”

Az elnök a jelenlévők nézetét tolmácsolva elfogadta Pongrácz indítványát, s kimondta, hogy a múzeum megalakítását szükségesnek tartják. A dolgok hivatalos elintézésére kinevezték a bizottság tagjait: Czibulya Lászlót, Sántha Bélát, Hederváry Lajost, Wilczek Frigyeszt és Pongrácz Elemért.²⁶

A kiállítást az utolsó nap megtekintette dr. Czobor Béla (1852–1904) műtörténész, az MTA tagja is, aki akkor Zebegényben nyaralt. Oly mély benyomást tett rá, hogy a rendezvény utáni bankettre is maradt olyan céllal, hogy megismerkedhessen Pongrácz Elemérről. A történelmi kiállításról Czobor cikket is írt a Honti Lapokba. A bemutatott tárgyak közül kiemelte a palástiak kosztümjeit, a selmeci „bányajog kódexét”, Totovits Kálmán ékszereit, legyezőit és bécsi porcelánját, a drégelyi emlékeket, a céhedényeket, a palásti XVII. századi sírleletet. Külön felfigyelt a néprajzi anyagra, különösen a szép hímzésekre, s felhívta a figyelmet egy teljes néprajzi kiállítás lehetőségére. Szerinte a látott anyag egy múzeum alapjait teremtheti meg.²⁷

A Társulat rövid tevékenysége

A Hontvármegyei Múzeum Társulat mindössze egy évtizedig működött, tevékenysége mégis igen jelentős. Hisz tagjai már a hivatalos megalakulás előtt az alapvető célkitűzés érdekében tevékenykedtek. Múltfeltáró és hagyományápoló munkájuk eredménye a tárgyalat kiállítások megvalósítása. Munkálkodásuk eredményeként alakul majd meg a Honti Múzeum, jelenik meg néhány kiadvány stb. A társulat célját Pongrácz Elemér világosan felvázolta már a történelmi kiállítás zárónapján tartott beszédében, melyet előbb mi is idéztünk. Tekintsük most át az egyesület rövid történetét.

„Egy mindenekelőtt örvendetes eseménnyel záródott le ránk nézve az ó esztendő: megszületett a Hontvármegyei Múzeumtársulat” – olvassuk az alakuló ülésről szóló tudósítást. Az 1898. december 29-i közgyűlésen elfogadták a 49 §-ból álló alapszabályzatot. A társulatról a következőket olvassuk a beszámolóban: „Világért sem szabad ezt az intézményt egyéb oly léha természetű társadalmi egyesületekhez hasonlítani, melyeknek voltaképpeni célja csak ürügy egyes uri emberek szereplésére. A műveltséggel telt intuitív elme magaslatáról kell megítélni, hogy ez a múzeum egy nagyon fontos, egy nagyon ideális kultúrkérdés.”²⁸

1899 októberében közlik a Honti Lapok, hogy „mindazok öröme, akik ideális célokért és eszmékért hevülni tudnak (), végleg megalakult a hontvármegyei múzeumegyesület”. Szeptember 29-én „volt az a szép dátum, melyem a múzeum eszméje hússá és vérré vált”. Ezen az ülésen megtörténtek a választások is: Fehér Ipoly pannonhalmi főapát, a megye szülötte lett a védnök, Horváth Béla főispán az elnök, Czibulya László alispán az alelnök, Pongrácz Elemér a múzeumigazgató, Wilczek Frigyes a helyettese, Matunák Mihály pedig a titkár. Az összejö-

²⁵ Honti Lapok 1898. VIII. 30. 1. old.

²⁶ Honti Lapok 1898. IX. 6.

²⁷ Honti Lapok 1898. X. 11. 1–4. old.

²⁸ Honti Lapok 1899. I. 5. 1. old.

vetelen Totovits Kálmán bejelentette, hogy „a muzeum céljaira 2000 korona alapítványt tesz”.²⁹

A fentiekből kitűnik, hogy a társulat és a múzeum fogalma gyakran keveredik és összeemosódik. Nem csoda, hisz a cél tulajdonképpen egy volt: a múzeum létrehozása. Ám, hogy ebből mégis adódtak bizonyos bonyodalmak, azt még később látni fogjuk. Egyelőre azonban a társulat irányításával folyik a munka, megindul a gyűjtés a leendő múzeum számára. Jelentkeznek az első adományozók: Berkó István, Halász Ferenc, Hopfinger József, Kudora János és Winkler József. Varjú Sándor a palásti sírleleteket engedi át a múzeum számára.

A társulat tagjai keresik a mecénásokat, miközben Fehér Ipoly 1000 Ft, Vaszary bíboros 200 Ft alapítványt tesz. A város telekről gondoskodik. És sorra jelentkeznek az újabb adományozók, köztük Ivánka István, Salkovszky Ferenc, Batthány Vince, a Bory család és mások. „Szorgalmasan gyűlnek a tárgyak a muzeum részére, a közérdeklődést határozottan magára vonta a mi intézményünk. Rajtunk a sor, a közönség e nemes felhevülését a muzeum iránt elaludni nem engedi” – olvassuk a Honti Lapokban.³⁰

A nagylelkű adományozók nemes tettei után a Honti Lapok ezt a határozott felhívást közli: „E nagylelkű első alapítóinkhoz most már csatlakozzék Ipolyság város és megyénk törvényhatósága. Ipolyság város ajánlja fel a muzeum épülete céljaira ingyen telket, megyénk törvényhatósága pedig vállalja el a muzeum felépítésének költségeit. Nem akadhat szűkkeblű ember, ki e nemes indítvány ellen tiltó szót emeljen, hisz a muzeum megyénk történetének, kicsi és nagy emberei, családai dicsőségének maradandó ereklyetartója lesz.”³¹

A társulat december 27-iki közgyűlése úgy döntött, hogy a múzeumegyesületet a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége alá helyezi, „annak védszárnya alatt kíván működni és annak erkölcsi és anyagi támogatását kikérni”.³²

Az 1900-as évtől egyre gyakoribbak a társulati ülések. Hogy a társaság a szakirodalmat is ismerje, előfizetnek az olyan lapokra, mint az Akadémiai Értesítő, az Archeológiai Közlemények és az Archeológiai Értesítő, a Magyar Iparművészet, az Ethnographia, a Magyar Könyvészet stb. Az 1900. év végére a társulat törzsvagyona 6300 korona.

A megyei lap egyik októberi száma közli, hogy „Vastagh György kitűnő festőnk, – akinek művészi ecsetjét megyeházi nagy termünkben is több remek arckép dicséri – Rajner Pál volt alispánunk s képviselőnk arcképét a Honti Múzeumnak ajándékozta”. Vastagh György (1834–1922) festőművész elsősorban arcképfestéssel foglalkozott, de festett oltárképeket és népeletképeket is. A későbbi múzeum képzőművészeti gyűjteménye is több munkáját őrizte. Ugyancsak az október végi Honti Lapokban olvassuk, hogy „a Honti Múzeum vezetősége erősen dolgozik a jövő évi megnyitásra”. Képtára számára folyamatosan gyűjti az itteni vonatkozású festményeket, s amelyek nem szerezhetők be, azokat lemásoltatja. „Kubányi Lajos jeles festőművész legújabbán Esztergomban időzött, s a muzeum társulat megbízásából a primási képtárban másolt le több arcképet, amelyek minket közelebből érdekelnek. Így Ipolyi Gáspár esztergomi apátkanonokét, valamint Fánecs Pálét és Balassa Szidóniáét”.³³

Kubányi Lajos (1855–1912) festőművész már 1899-ben kapcsolatba került a múzeumtársulattal, amikor megfestette Pálffy Miklós, I. Koháry István és Balassa Ferenc portréját. A múzeum igen sok képet őrzött tőle, s közülük néhány az újjászervezett intézményben is megtalálható.³⁴ Pongrácz Elemér 1902 februárjában Bécsben járt egy árverésen, s mint olvassuk, nem hiába, „amennyiben megyénket érdeklő több értékes és érdekes dolgokat talált és vett”.³⁵

A Honti Lapok március végi száma címlapján méltatja a múzeumi munkát és Pongrácz Elemér szorgalmát.³⁶ Áprilisban írják a megyei újság állandó rovatában, hogy „A Honti Mu-

²⁹ Honti Lapok 1899. X. 5.

³⁰ Honti Lapok 1899. XI. 23.

³¹ Honti Lapok 1899. XII. 14.

³² Honti Lapok 1899. XII. 28.

³³ Honti Lapok 1901. X. 24. 3. old.

³⁴ Csiky Károly: Szülőföldi vallomások. Bratislava, 1989.

³⁵ Honti Lapok 1902. II. 12. 4. old.

³⁶ Honti Lapok 1902. III. 27.

zeum iránt nemcsak a megyében, de az egész országban is nagy érdeklődés mutatkozik. Legjobb bizonyítéka a dolognak, hogy legutóbb városunkban járt György Aladár híres történettudós, aki kizárólag a muzeum látogatására jött le a fővárosból”. György Aladár (1844–1906) író, kultúrpolitikus, a polgári radikalizmus szószólója később a Magyar Néprajzi Társaságnak is alelnöke volt. 1902-ben az alapító tagok sorába lép Thék Endre Iontói birtokos, országos hírű gyáriparos. Újabb adományokat kap a társulat özvegy Csepreghy Ferencnéétől, Ivánka Zsigmondtól és Dalmady Győzőtől.

Májusban megérkezett Ipolyságra Budapestről Pongrácz Elemér, és „azonnal hozzáfogott a muzeum értékes tárgyainak rendezéséhez, hogy az a megnyitás ünnepéig készen és rendben legyen”. Eljött Kubányi Lajos is, aki hét portrét hozott magával, többek közt Lambert grófét, feleségét, Zsófiát, Miklós fiukét, Fánecs Pálét, Balassa Szidóniát, Ipolyi Gáspárét és Ipolyi Arnoldét.³⁷

Hosszú küzdelem és a múzeumtársulat kitartó munkájának eredményeként 1902. június 6-án megnyílt Ipolyságon a megyeháza három termében a Honti Múzeum. A nyitást a társulat ünnepi ülésével és a drégelyi emlékünneppel kötötték össze. A Szondi-kápolnában Rajner Lajos pápai prelátus, megyénk fia celebrált szentmisét. Ezt követően megkoszorúzták a Szondi-szobrot és a várba vonultak. Ott „folytatólagosan” megnyitották a közgyűlést, Sajó Sándor előadta ez alkalomra írt ódáját, Acsády Ignác (1845–1906) történetíró, az MTA tagja pedig megtartotta ünnepi beszédét. Felavatták a Szondi-serleget, majd megtekintették a Matunák Mihály irányításával feltárt ásatásokat. A Honti Múzeumtársulat még 1901-ben bízta meg Matunákot a drégelyi ásatások vezetésével. A kutatók nagyon sok magyar és török régiséget találtak.

Az ásatások során Matunák több bizonyítékot fedezett fel, melyek alapján korrigálni tudta az eddigi téves információkat. Drégely és Palánk katonai szerepe a török alatt 1552–1593 címmel megjelent tanulmányfüzete is a Hontmegyei Múzeum Társulat első kiadványaként. Ebben értékes török kori dokumentumokat tesz közzé, melyeket elsősorban a korponai és körnöcbányai levéltárakban talált.³⁸

A társulat második kiadványaként jelent meg Matunák Drégely, Szondy, Palánk című könyve.³⁹ Ebben több olyan adatot helyreigazít, melyet a korábban megjelent Szondi Albumban tévesen közöltek.

A társulat harmadik kiadvány *A Honti Múzeum képes katalógusa* volt, melyet Pongrácz Elemér állított össze. E szerint a múzeumban 1902-ben mintegy 80 darab olajfestményt, portrét és tájképet talált a látogató. Közülük mintegy 15 Kubányi Lajos alkotása. Akadt a gyűjteményben egy-egy kép Márfy Ödön neves festőművésztől s a már említett Vastagh Györgytől is. A gyűjtemény értékes része a XV. századi gótikus táblaképek, melyek a páldi és a korponai templomból kerültek ide.

A képzőművészeti alkotások közül figyelmet érdemelhetnek a szobrok is. Kiss Györgytől, akinek alkotásai a pesti Operát és az Országgházat díszítik, két művet jegyzett a katalógus: az egyik Ipolyi Arnold mellszobra, a másik Szondi György szobrának kicsinyített mása. Ez ma is megvan a felújított múzeumban.

Az éremlistán Árpád-, Anjou-, Hunyadi- és Jagelló-kori érmék szerepeltek, de jegyzett a katalógus több görög, török és római érmét is.

A porcelán-, üveg- és kerámiagyűjtemény tárgyai közt voltak körnöci, halicsi, csehországi és bécsi termékek is. A fegyvergyűjtemény török kori harci eszközökből, különböző kardokból, puskákból, pisztolyokból állt. A családi és a városi címerek száma meghaladta a nyolcvanat.

Volt a múzeumnak kő- és bronzkorszakbeli gyűjteménye is: agyagedények, csonteszközök, urnák, kardok, ruhacsatok stb.

³⁷ Honti Lapok 1902. V. 22. 4. old.

³⁸ Csáky Károly: Szülőföldi vallomások. Bratislava, 1989.

³⁹ Matunák Mihály: Drégely és Palánk katonai szerepe a török alatt 1552–1593. Korpona, 1901.; Matunák Mihály: Drégely, Szondy Palánk. Ipolyság, 1902.

A gyűjteményben mintegy hatvan okirat, régi kézirat és eredeti dokumentum szerepelt. Köztük volt a sági konvent 1501-es eredeti keltezésű levele. De voltak az iratok közt XVI. századi ítéelőlevelek és címeres nemesi levelek, kinevezések, jogi oklevelek, 1848-as haditudósítások stb.

Irodalomtörténeti szempontból értékes dokumentumanyagot tartalmazhattak azok az eredeti levelek, melyek szerzői közt ott találjuk Eötvös Józsefet, Arany Jánost, Kazinczy Gábort, Csiky Gergelyt stb. A Csepregy-hagyaték külön fejezetet érdemelne. Úgy gondolom, a Selmezbányáról egyelőre kölcsönbe kapott anyag csak töredéke annak, amit volt egykor, s az igazi értékek még mindig lappanganak valahol.

1902. június 6. volt tehát a múzeumtársulat néhány éves tevékenységének a csúcsa. Ettől kezdve mintha kezdődne a hullámvölgy, amely aztán a megszűnésig tart. Igaz, még volt néhány rendezvénye és kezdeményezése a társulatnak. 1902 júliusában megkoszorúzták Pongrácz Lajosnak, a Szondi-kultusz ápolójának sírját; 1903-ban fogadták Wosinszky Mór (1854–1907) régészt, az MTA tagját, aki a „múzeum megtekintése céljából” érkezett Ipolyságra. Egy 1903-as híradás már egyszerre panaszos és reménykeltő: „A Honti Múzeum, a mely a közönség pártolását – sajnos – nem igen tapasztalja, csodálatosképpen mégis gyarapszik és nagyobodik. Legutóbb a megye még egy szobát bocsátott a múzeum rendelkezésére, a melybe Pongrácz Elemér muzeumi igazgató a könyvtár egy részét és egyéb tárgyakat helyezett el.”⁴⁰ Az 1904-ben tartott ülésen bejelentik, hogy a város által a múzeumépítésre szánt telket dr. Dobisz Antal ügyvéd „megvenni szándékozik”. Ugyanakkor Totovits Kálmán a múzeum felépítésére újabb 2000 koronát ajánl fel.

A siker és sikertelenség, a remény és kudarc váltja egymást a század elején. Nem tudni miért, de nem kapja meg a társulat Zubovics Fedortól a bejelentett 32 000 korona tőkét, s nagyrértékű műkincseit sem adja át a múzeumnak.

1904. április végén így írnak a megyei lapban: „ujjainkon össze tudjuk adni azokat az ipoly-ságiakat, a kik már voltak a múzeumban. Csak azt sikerül behívni, ki messze földről jön s helyi nevezetességeket akar látni. A helyi ember úgy gondolkozik, hogy az idevaló muzemot nem érdekes megnézni, bolhaszínházat igen.”⁴¹

Hosszú hallgatás után 1909. december 1-jére közgyűlést hív össze Lits Gyula elnök, melyen „részint Pongrácz Elemér lemondása miatt, részint s főleg a tagok hiányában, tehát kellő pártolás hiányában a társulás kénytelen feloszlani”⁴² Vagyonát Hontvármegye „közönségének” átadja.

A megszűnés okáról Pongrácz Elemér Sembery Imréhez írt leveléből is értesülhetünk. Ő ugyan hangsúlyozza, hogy a múzeum nem szűnt meg, csak a társulat, amely „Feloszlott pedig azért, mert Hontvármegye közönségében nem volt meg a hajlandóság, készség azt továbbra is támogatni. A min talán nem is igen lehet csudálkozni. Annyi mindenféle társulati kötelezettsége van, hogy az ügyesebb, vagy lármásabb vagy szórakoztatóbb egyletek mellett e komoly csendes múzeum egylet a versenyt fel nem vehette. De kimulását siettette a vezetés hiánya is. Már az első időkben is tapasztaltam, hogy a fővárosból nem lehet egy vidéki múzeumot igazgatni. De hát eleinte csak ment valahogy a dolog, mert több időt tölthettem a megyei székvárosban.”⁴³

A Hontvármegyei Múzeum Társulat 1911-ben adta át hivatalosan a vagyonát a törvényhatóságnak. A múzeum vezetésével Szokoly Alajos levéltárost bízták meg. Sajnos, később ő is távozott az Ipolyon túlra, a múzeum pedig egyre kevesebbet hallatott magáról, tevékenysége sorvadt.

1910-ben még volt a megyében egy nagyszabású rendezvény, az Ipolysági Gazdasági Kiállítás. Ennek néprajzi részlege is volt, melynek anyagát Györffy István gyűjtötte a Hontmegyei Gazdasági Egyesület költségén. A teljes jegyzék ma a Néprajzi Múzeum levéltárában találha-

⁴⁰ Honti Lapok 1903. IX. 19.

⁴¹ Honti Lapok 1904. IV. 30. 1. old.

⁴² Honti Lapok 1909. XII. 4.

⁴³ Honti Lapok 1909. XII. 25.

tó.⁴⁴ Ekkor járt Ipolyságon Bartók Béla is.⁴⁵ Úgy látszik azonban, mindez már nem igen lendített a helyi múzeum sorsán. Hisz a gyűjtött anyag nagy része is Budapestre került. Pedig ezzel Ipolyságon akár egy néprajzi jellegű múzeum gyűjteményét is meg lehetett volna alapozni, melynek gondolatát már az 1898-as kiállítás kapcsán felvetette Róth Károly és Czobor Béla is.

A múzeumtársulat megszűnésének okát Pongrácz Elemér körvonalazta 1909-ben. Azt hiszem, sok mindenben igaza volt. A helybeliek részéről tanúsított közöny, a múzeum épületének hiánya, a pénzügyi problémák s az államfordulat mind-mind gyorsították a megszűnést. Az is hiba volt, hogy nem akadt helybeli szakember, aki a munkát igazgatta volna. A múzeumtársulatnak és a múzeumnak talán két egymástól szuverén jogi személyként, de egy célért és egymást erősítve kellett volna munkálkodnia. Egyik a másikat kiegészítve, felügyelve és átgépitve a kritikus pontokon. Ez jó tanulság lehet az utódoknak is.

Csáky Károly

Száz éves Kossuth-festmény Korondon

A marosvásárhelyi Székely Népi Táncegyüttes nyugalmazott táncmesterét, Lőrincz Lajost nehéz rábírnai az interjúra. Valósággal „el kell lopni” a beszélgetés alkalmával elhangzott történeteit. Már az 1970-es években jó kapcsolatba kerültem a családdal. Többször jártam hozzájuk beszélgetni a náluk lakó mezőgazdasági mérnökhöz, gróf Lészay Ferenchez. Lina néni, Lajos édesanyja tehetséges szövő népművész, gyakran vittem hozzá külföldieket, hogy megtekinthessék szebbnél szebb munkáit. Egy ilyen alkalommal vettem észre a középső szoba falán egy időskorú férfiról készült ülőalakos portrét. Kiléteiről érdeklődve kérdéseimre csak annyit válaszolt, hogy „ez egy régi-régi rokonság vagy ismerős volt”.

A múlt esztendő elejéig felkutattam 55 korondi 1848-as vitéz emlékére egy kopjafát szerettem volna állítani. A kopjafához szükséges cserefa keresésekor valósággal meglepett Lőrincz Lajos első szóra tett ajánlata: „Udvaromon van három tőke, s amelyiket akarod azt viheted, ha nem is vagyok otthon”. Ő volt az első, aki felkarolta gondolatomat, mert az ő dédnagyapja is részt vett az 1848-as forradalomban. Kossuth seregének géhá s tisztje volt, az ugyancsak korondi Fábíán-Zsiga Péter és Szállassy Ferencel együtt. Eme szájhagyomány révén emelkedett az eddig ismert korondi 48-asok száma 58-ra. (Lásd: Honismeret 1999. 2. sz. 51. old.)

Amikor a bizonyíthatóságról érdeklődtem, a régen látott portréfestményre mutatott. Látod? Kossuthnak ezt az időskorú képét nagyapám a múlt század végén rendelte Amerikából és négy ökor áránál többet fizetett érte. Azóta mindig a szoba falán állt. Az elmúlt 40 év alatt nem ismerték fel, szerencsésen átvészelte az „aranykorszakot”.

Más alkalommal mesélte el – a nagyapjától hallottak alapján –, hogyan és miért került Kossuth Lajos arcképe hozzájuk Korondra, és hogyan él emléke évszázadok múltán is. A szájhagyomány szerint az 1848-as korondi résztvevők közül Fábíán-Zsiga Péter, Lőrincz Lajos és Szállassy Ferenc – Kossuth géhá szálláscsinálói voltak, náluk volt a pénzellátmány.

A szászbesztercei nyertes csata után együtt jöttek Szászrégenig, ahol azt a megbízást kapták, hogy menjenek előre szállást csinálni Székelykeresztúrra. Az akkori hadi szokásnak megfelelően hárman három útvonalon kellett eljussanak Székelykeresztúrig.

Szállassy Ferenc Balavásár–Hétúr–Segesvár–Székelykeresztúr útvonalon indult. Lőrincz Lajos Erdőszentgyörgy–Gagy vize mellett kellett érkezzen. Fábíán-Zsiga Péter pedig Szászrégen–Szováta–Korond irányába indult, de beteg lett, s Korondról nem tudott továbbmenni. Maga helyett öccsét, Fábíán-Zsiga Józsefet küldte el egy huszárcsapattal. Emléküket ma is őrzi Korondon a Huszár utca neve, melynek végénél elsüllyedtek.

⁴⁴ Dr. Györffy István gyűjtése, a hontmegyei ipolysági gazdasági kiállítás részére. Néprajzi Múzeum levéltára Budapest. N. O. 73/1910. sz.

⁴⁵ Csáky Károly: Honti barangolások (Bartók Béla tájainkon). Bratislava, 1985. 192–209. old.

A három közül egyedül Lőrincz Lajos érkezett célba, aki Székelykeresztúron a Gyárfás-kúriában szerzett szállást Bem tábornoknak és szárnysegédeknek. Ennek a történelmi eseménynek az emlékére a résztvevő Lőrincz Lajos fia (szintén Lőrincz Lajos 1874–1944) a múlt század végén megrendelte ezt a Kossuth-képet Amerikából. Leszármazottai a mai napig féltő tisztelettel megőrizték, mint a szabadságharc értékes helyi emlékét.

Szőcs Lajos

A MAGYAR NYELV AZ EZREDFORDULÓN

Az Anyanyelvőpolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség közös levélben fordult a világ magyarságának olyan jeles személyiségeihez, akik íróként, művészként, tudósként, politikusként felelősek és felelősséget is éreznek nyelvünkért. Három kérdést tettünk föl nekik azzal a nem titkolt céllal, hogy válaszaikat lehetőségeinkhez mérten közzé is tesszük. Felkérésünknek több mint húsz megkérdezett készségesen eleget is tett. Közülük néhányan nem írásban küldték el válaszukat, hanem munkatársunkkal való személyes találkozás során, hangszalagra rögzítve mondták el véleményüket. Ez utóbbiakat az érintettek hozzájárulásával – sőt részben kérésükre –, bizonyos fokig az arányok kedvéért is, helyenként némileg megrövidítettük, feszesé tettük.

Az Anyanyelvőpolók Szövetsége és a Honismereti Szövetség ezúton mond köszönetet mindazoknak, akik a felkérést elfogadták, és értékes válaszaikkal megtiszteltek bennünket, megtisztelték lapunkat.

A feltett kérdések:

1. Milyen közvetlen élményekből táplálkozik anyanyelvi tudata, anyanyelvéhez fűződő kapcsolata?
2. Ön szerint veszélyben van-e anyanyelvünk, és ha igen, mit kell tennünk védelmére?
3. Milyennek látja a harmadik évezred küszöbén az úgynevezett kis nyelvek és általában az anyanyelvek helyzetét és jövőjét?

„Az ember önbecsülésének a jele, ha magyarul fejezi ki magát”

Göncz Árpáddal beszélget Kelevéz Ágnes
irodalomtörténész

1. Anyanyelvi tudatomat, nem vitás, édesanyámnak köszönhetem. Anyám erdélyi volt, tizennyolc éves koromban még érezték rajtam az erdélyi ízeket, ami lekopott már Pesten. De az a benyomásom, hogy még mindig magyarul beszélek és nem „pestiül”. Aztán következtek az olvasmányélmények. Az élő nyelv tudatos használata pedig már az utolsó hét esztendő eredménye. Nagyon jól emlékszem, amikor még megremegett a hangom, ha nyilvánosság előtt kellett beszélnem, ma pedig naponta háromszor is kell más-más témáról összefogottan öt-hat percekkel szólnom úgy, hogy mondjak is valamit. Ez idővel rutinná válik, és lejjebb szállítja a belső nyelvi gátlásküszöböt, hiszen egyszerre kell érthetően fogalmazni, és – mondjam azt – érzelmi telítést adni a mondanivalómnak. Gyakorlat kérdése.

2. Borzasztó nehéz azt mondanom, hogy veszélyben van az anyanyelvünk. Ha a magyar nyelv szókincsének összetételét nézem, abban van iráni, türk, finnugor, német, szláv, latin bőségesen. Az egyházi intézmények nevei, a kereszténység szókincse például a latinból jött, s nagyobbára az idő tájt, amikor a kereszténységgel megismerkedtünk; a lelki életnek a szókincse is lényegesen korábbról származik – feltehetőleg még az őskultúránkból – és eredetét tekintve finnugor. Azt mondhatnám, a pusztá tény, hogy egy nyelv fölvesz vendégszavakat, és ezek kiszorítanak más szavakat, vagy hogy a hangtani változással, a beszédtempó gyorsulásával csoknulnak, egyesülnek a szavak, többé-kevésbé természetes folyamat. Nem kellene kétségbeesni azon, hogy a folyamat tovább tart.

Amikor egy Updike-kötetet fordítottam magyarra, amelyikben számítógépes rajzolásról esett szó, amit Magyarországon akkor még nem ismertek, meg kellett alkotnom a szókincset abban a tudatban: nem lehetetlen, hogy a fordítás közben alkotott szavak egy része átmegy a

köztudatba. Fordítottam Golding-regényt, amelyeknek a szókincse egy XVIII. század végi – vagy inkább korábbi – angol hajózási szótár szavaira épült. A magyarban nemhogy akkori hajózási szótárunk és szókincsünk nincsen, de a meglévő hajózási szakszók is német tükröfordítások, tehát hangulatilag mitsem adtak vissza abból, amit kellett volna. Így voltam kénytelen a tengeri hajók részére szavakat *csinálni* úgy, hogy lehetőleg tükrözzenek valamit, és az olvasó a második olvasáskor már tudja, hogy a hajó melyik részéről van szó. A műfordítás tehát eleve bizonyos mértékű szóalkotással és szóformálással jár.

Nem is ez aggaszt engem igazán, hanem a nyelvi tudatnak a korcsosulása zavar, amit ma unos-untalan tapasztalunk, főként, mert bizonyos fokú nyelvi – és valószínűleg nemcsak nyelvi – alacsonyabbrendűségi érzést is tükröz. Ahogy a Dunántúl átadta magát a német nyelvnek az idegenforgalom következtében, abban egyrészt benne van, hogy hülyének nézi a turistát, ki kell írni: *Obst-Gemüse*, mert magától nem jön rá, hogy ott almát vagy cipőt keressen. A vendéglőre sem fog ráismerni, tehát ki kell írni, hogy *restaurant*, és ha netán csárdát ír ki, akkor is *tsárdának* írja, mert németekkel van dolga.

Elég sok részét láttam a világnak, s az a benyomásom, hogy ez az, amiben köznapi szinten leginkább tükröződik a fennálló nemzeti tudat. Szlovéniában például nincsenek német nyelvű kiírások. A benzinkutakon nem *shop*-ot írnak ki, hanem a maguk nyelvén üzletet vagy boltot. Finnországban minden két nyelven van kiírva, svédül és finnül, ezen a két nyelvet kívül más kiírást nem láttam. Nálunk a vendéglők elnevezése idegen, és néha szívfájdítóan félművelt, rossz helyesírással. A „kedvencem” az a Tihanyban helyreállított, gyönyörű parasztház, amelyre kiírták: *shopping hof*, ami sem nem német, sem nem angol. A másik „kedvencem” egy olyan VIII. kerületi utcából való, ahová véletlenül sem vetődik el turista, egy pincenyomdának a felirata: *printing center*. Feltehetőleg, aki bemegy, vagy gyászjelentést akar csináltatni, vagy névjegyet, de a „printing centerből” nem fog rájönni, hogy micsoda, tehát nem megy be, mert nem tud angolul.

Láttam a sarki boltot *corner shop*-nak hívni egy olyan kis faluban, ahol csak magyarok élnek. Hogy egy színmagyar somogyi faluban, amelynek semmiféle idegenforgalma nincs, németül írják ki, hogy a ház eladó, ez olyan mértékű önfeladás, ami aggasztó, mert nem csak a nyelv romlását jelzi. Példák tucatját sorolhatnám: *lizing* a kölcsönzés helyett, *menedzser* a vezető vagy üzletvezető helyett (ami ráadásul pontatlan meghatározás is, mert nálunk a művezetőtől a vezérigazgatóig mindennek megvan a pontos neve, de most mindegyik menedzser.) Az *imídzs* már teljesen elfogadott az önkép vagy az önmagáról alkotott kép helyett.

De százával vesznek el a használható szavak és jön helyettük valami olyan, amit az olvasók nagy része nem ért. Az angol nyelvű plakátokon már nincs is magyar szöveg, még azt sem tudom megállapítani, hogy mit reklámoz. Sznobizmus, ostobaság, pénzparálás, a nyelv lebecsülése, a vásárló lebecsülése, saját magunk lebecsülése.

Ez aggaszt engem, és ami mögötte van. Nem a vendégiszavak száma és az, hogy az Interneten a rövidítések angol nyelvűek, Istenem, az Internet-hálózat internacionális, de hogy a hétköznapi életünkben a vendéglőnek miért kell *restauranttá* válnia? Hogy az *apartman* – appartement – apartman írása hányféle is? A horgászfelszerelést a Balaton mellett legalább tízféleképpen láttam kiírva, a házi kosztot *Hausmanskost*nak. Ismétlem: mindez félműveltségre, az önbizalom hiányára, a nyelvi öntudat hiányára, a magyar nyelv alsóbbrendűségének hitére utal. Ez aggaszt engem. Lehet, hogy elmúlik. Általában hullámokban jönnek a divatok, tehát el sem tudom képzelni, hogy egyik napról a másikra megváltozzék.

Az ember játszik azzal a gondolattal, hogy szükségünk van nyelvtörvényre. A franciák megcsinálták. A mi nyelvhasználatunkban eleve benne van, hogy a kisebbségi nyelvet szabadon lehet használni, és erre nagyon büszke vagyok. Senki nem akad fenn, senki nem kap szívdobogást egy kétnyelvű feliraton akkor sem, ha az egyik latin, a másik cirill betűs, az egyik szerb, a másik horvát. Ez rendben van. De ha hoznánk egy nyelvtörvényt, az javarészt a Dunántúlon – és javarészt – a németet érintené, s abban a pillanatban lennének, akik tiltakoznának, hogy a német kisebbség ellen hoztunk nyelvtörvényt, a német kisebbségi kiírások ellen, s máris ránk akasztanák, hogy lám, mi is bort iszunk, miközben vizet prédikálunk. Gondoljunk a szlovák nyelvtörvény okozta bonyodalmakra. Az iskolának kellene megbirkóznia ezzel a feladattal, az iskolának és a családnak.

Az írás és a beszéd is körülbelül olyan, mint a kézírás. A kézírás grafológiai értelmezése a jelek sorrendje szerint vagy pozitív vagy negatív előjelű, attól függően, hogy elősegíti vagy nem segíti elő a közlést. Lehet a kézírást egyszerűsíteni: ha attól olvashatóbb, felismerhetőbb a tartalma, akkor pozitív; de ha olyan mértékben szegényíti a betűképet, hogy nem lehet elolvasni, akkor negatív. Ha gazdagítja a betűképet, attól kifejezőbb és felismerhetőbb lesz, akkor pozitív, ha elfedi az értelmét, akkor negatív. A beszédnek, az írásnak a célja a közlés. Ma a megnevezetlen idegennek beszélünk, akit hülyének is nézünk azzal, hogy nem ismeri fel a tárgyat, ami előtte van, tehát másképp kell megnevezni, mint ahogy mi mondjuk.

A magyar és az idegen nyelvek viszonya rendkívül bonyolult dolog. A legnehezebben fordítható szöveg az esszé. Esszében mindent le lehet írni a magyarban meglévő szavakkal, de nem biztos, hogy egy angol esszészöveget pontosan le lehet fordítani magyarra. Az angol nyelvnek van egy szász rétege, egy francia rétege és egy latin rétege. A latin réteg tudományos, a francia elegáns, a szász népi. Magyarországon ez nem különül el, tehát pusztán a nyelvvel nem lehet érzékeltetni a műveltséget.

Nálunk a rétegnyelv vagy latin, vagy francia, vagy angol, de szaknyelvi, ami nem szervült a nyelvbe, ennek következtében idegen vagy érthetetlen. Például a filozófiai szövegeké, ahol a kifejezések többsége a németből jött, mert akkor vettük át, amikor ott szaktudománnyá vált. Vagy az irodalomelméletben, főleg a posztmodern értelmezésekor, számtalan olyan

kifejezéssel van dolgunk, amit mi magyarul nem használunk. Néhány – kisszámú – író ír tehát egymásnak, ami igazából soha nem fog eljutni az olvasóig, mert nem tud mit kezdeni a szavakkal, mert azok szótári értelme nem ugyanazt jelenti, mint amit a szövegben. Ez baj. Ha egy angol esszét lefordítok magyarra, vagy újságcikk lesz belőle – ha magyarul írom –, vagy szaktudomány – ha idegen szavakat használok. Csak pontosan az nem lesz, amit szeretnék, mert az angol természetesen használja mind a három réteget, mindnek megvan a maga pontosan körülhatárolt szótári értelme, de a témához és hallgatóhoz illően más-más szórétegből válogatja ki a szinonimát. Nálunk nincs meg ez a szinonima szokás.

3. A kis nyelvek helyzetét alapjában véve nem érzem veszélyeztetettnek, főleg akkor nem, ha az ország – például Magyarország – megtalálja helyét a „közös Európában”. Arról rendszerint megfelelkeznek a legtöbben, hogy az európai uniós tagság a döntéshozatal jelentékeny részét – a subsidiaritás elvének megfelelően – a lehető legalacsonyabb szintre viszi le, tehát az önkormányzatig, s abban a pillanatban csak az anyanyelven lehet megfogalmazni. Egyáltalán nem hiszem, hogy az „Európába” tartozás gátja lenne az anyanyelvi kifejezésnek.

Persze a szórványokban, a közös házasságokban, főleg, ahol az anya nem magyarul beszél, hanem átveszi a férj nyelvét, lekopik a magyar nyelvet. A másik családban, ahol az anya magyar, ott esetleg fordítva történik. Egy kétmillió anyanyelvi közösséget, mint az erdélyi magyar, vagy egy hatszázast akár, mint a felvidéki, nemigen lehet kiirtani. A vajdaságit is nehezen, bár a szórvány, a kisebbség mindig a többség irányába megy. Az urbanizáció az anyanyelv elpusztítása irányában hat, mert a nagyváros személytelen és természeténél fogva egynyelvű.

Összefoglalva: aggaszt tehát, hogy olyan rossz kifejezéseket használunk, zavarát jelzi, nem a nyelv zavarát. Az egészséges nyelv megemésztí az idegen szavakat, mert hasonlítja magához. De nálunk a központosítás helyett jön a *centrírozás*, aztán *centírozás* lett belőle, aminek viszont a világon semmi értelme. Miért kell nekünk állandóan *stabilitásról* beszélnünk, amikor belső szilárdságról is beszélhetnénk, vagy egyszerűen rendről, aminek kifejező ereje van.

Az elkoptatott idegen szó lepereg az emberről. Lepereg az értelme is. Nagyon kevés olyasmi van, amit ne lehetne magyar szavakkal megnevezni, úgy, hogy bárki megértse.

Göncz Árpád

„A magyar újra nagyhatású kommunikatív nyelv lett...”

Lengyel László politológussal, közgazdással beszélget
Maróti István

1. Az anyanyelvvél való kapcsolatom jellege három csoportra osztható. Az egyik természetesen a családom nyelvi kulturális közege, az alapnyelvet, amit beszélek, és amin írok a családom adta. A családomtól két nagyon fontos hatás ért. Az egyik édesapámé, Lengyel Dénesé, aki egészen kicsi koromtól – amikor kézen fogva vitt az óvodába –, folyamatosan meséket mondott. Ezt úgy is kell értelmezni, hogy az egész életét mesébe írta, meseszerű elemekkel átszőtt történeteket mondott arról, hogy hogyan élte át, mondjuk a frontot, a fogolytábort, mi volt a viszonya az apjához, a nagypajához, az anyjához, a nagyanyjához. Ez azt jelenti, hogy az ő meséin keresztül megismerkedtem valamivel, ami maga a családom volt, tehát maga a család is egy mese volt. Dédapám, Benedek Elek, gyermekkorában betöltött valami pátriárka, vagy bizonyos szempontból „jóisten” szerepet, aki lenézett ránk mindig a falról, és a meséi ott éltek közöttünk. Apám fejből mesélt, tehát nem vette elő a meséskönyvet. Mentünk kirándulni és mondta: – most is a fülemben van a hangja – mindenről van egy történet, és már mondta is a történetet.

Apám a Benedek Elek meséket nem felolvasta, hanem Benedek Elek meséket mondott még az én gyerekeimnek, tehát az unokáinak. Természetes dolog volt, hogy ment az utcán, ránézett egy házra, és elmondta, hogy ebben a házban lakott mondjuk Szabó Lőrinc. Szabó Lőrinc számomra egyáltalán nem egy valóságos költőt jelentett, hanem azt a mesét, – máig előttem van – amit a Volkman utcában mondott, amikor mentünk el a Szabó Lőrinc háza előtt, s ami a gyermeknek volt átalakítva, sokszor egy-egy verssoral, amire emlékezett. Kivitt a Kerepesi temetőbe és ha ott álltunk a Kossuth-mauzóleumnál és akkor Kossuthról mesélt, aztán arrébb mentünk és akkor Adyról és Jókairól. Még nem voltam hatéves, amikor a Kerepesi temetőben egy ilyen séta alkalmával beleütköztünk a Rajk újratemetésbe.

Apám képekben adott elő, állandóan magam elé képzelhettem azt, amit mesélt. Ennek következtében én is így gondolkodom, így írok, és ez a meseszöveg nagyon erősen megmaradt bennem.

A család a másik nagy adománya számomra, az a nagyanyám volt, Benedek Elek leánya, Benedek Mária, aki maga is meseíró volt. Ő szintén fantasztikus képi fantáziával, és apámtól megkülönböztetően nagyon nagy zenei kultúrával rendelkezett, és a zenét nagymértékben összehozta a nyelvi kultúrával. Megint előttem a kép, ahogy ülünk, kezében fogja a meséskönyvet és mondja, mondja a Benedek Elek meséket, tulajdonképpen éveken keresztül. Ha apám nem volt otthon – és ez elég gyakran előfordult, – akkor a nagyanyám volt az, aki ve-lünk, velem nagyon sokat foglalkozott. Ő teljesen egyértelműen Benedek Elek-i világból jött.

Az én nyelvi kultúráim tehát bizonyos szempontból századelős, vagy inkább az apám nyelvi kultúrája, amely valamikor a harmincas években alakult ki, mert úgy gondolom, hogy az embernek a nyelvi kultúrája valahol a tizennégy és a huszonnégy éve között lesz igazán kiérlelt.

Nyelvi kultúráimra a másik nagy hatást a pasaréti környezet gyakorolta. Az ötvenes években a Pasaréten éltünk, és ott napjaim legnagyobb részét gyerekek között töltöttem, akik legkülönbözőbb nyelvi kultúrából jöttek. Volt a kádergyerekek sajátos nyelvi világa, akik teljesen másképp beszéltek, mint mi, ezt ma látom csak így, akkor ezt nem tudtam, de másként beszéltek. Laktak ott keresztény középosztálybeliek, akik egyébként szintén nem úgy beszéltek, mint mi, és volt egy nagyon sajátos lumpenvilág, ami beáramlott a társbérletek formájába, ami szintén teljesen különbözött. Ezek a gyerekvilágban összekeveredtek és létrejön egy részben diáknyelv, részben pedig az, hogy ez egy gyors, budapesti taglejtésekben, utalásaiban, gesztusnyelvében teljesen más, mint amit én otthonról hoztam.

A gyerekvilágban ez majdnem olyan, mint hogy valaki tud-e focizni, vagy nem tud focizni. Ha nem tudott valaki közülnk focizni, azt kivetették, ha nem tudott biciklizni valaki azt kivetették, egyszerűen nem jöhetett számításba, hogy a fiúk befogadják. Ami nekik a foci és a bicikli, az volt nekem a nyelv, a beszéd. Mivel nagyon kicsi és gyenge fiú voltam, a legkisebb általában az osztályban, ez nekem óriási előnyt jelentett. Egyébként az apám mindig elmondta, hogy ez az egyetlen előnyünk, őt is ez tartotta életben. Az úttörőtáborától kezdve odáig, hogy jöttünk haza az iskolából, én folyamatosan meséltem a gyerekeknek. Történeteket mondtam, amit szinte követeltek, mondjak történeteket. Ezért fogadtak be, és ezért védtek meg az erősebb fiúk. Apám is ezért élte túl a fogolytábor, mert kulturálisan valami olyat tudott adni a parasztyereknek, akik körülvették, hogy ezért odaadták a kenyereket. Az egész gyermektársadalom nagyon tisztelt és szeretett is, ugyanakkor – és ez tényleg nagy hatással van máig rám – az ő gyerekreakciójukra kellett reagálnom, és – azért mondtam a felgyorsulást is – nagyon fölgyorsította az ember gondolkodásmódját.

A harmadik dolog, ami a gyermekkoromban nagyon befolyásolta a nyelvi világot az, hogy lényegében minden nyarat Erdélyben töltöttünk. Na most, az, hogy Erdélyben töltöttünk: ott másik nyelvi kultúra van. Kolozsváron töltöttünk heteket, az anyám családjánál, ők is másként beszéltek. Másként beszéltek az unokatestvérek, más volt a nyelvi közegük. Kolozsvár akkor magyar város volt, nem számított az ötvenes évek végén, hogy románok is vannak, azok majdnem mind tudtak magyarul. Kolozsvár után egy hónapot lenn töltöttünk Kisbácsonban, a Székelyföld közepén. A székely gyerekek olyannyira másként beszéltek, hogy nem értettem mit mondanak, de mivel az egész gyerekkoromat ott töltöttem egy csomó minden rám ragadt, belém erősödött, például a hangsúlyoknak a hátratevése – „hátravetése” inkább – a szavak egy-egy elhúzása. Nekem máig az otthon érzése az a kisbáconi. Bár nem ott születtem, nem ott éltem, de minden nyáron „hazamegyünk”, ezt az apám is, a nagyanyám is így mondta: „haza kell menni”, „megyünk haza”. Tehát ebben az értelemben nekem haza érzés, otthon érzés valahol ott van, miközben természetesen budapesti vagyok.

2. A nyelv veszélyeztetettségéről azt gondolom, hogy elvileg mindig veszélyben volt, van és lesz a nyelv, mióta mi magyarok idejöttünk. De minden nyelv így érzi, mert hiszen a franciák éppen úgy félnek a külső hatásoktól – kivéve, amikor ők raktak másokra nyelvi béklyót és furcsa módon még a britek is iktóznak, amikor az amerikai megérkezik az amerikai angoljával.

Az első probléma az, hogy az a nyelvi közeg, amit ideálisnak tartunk, amit akár nyelvészek, akár a kultúra emberei maguk elé képzelnék, az létezett-e valójában, vagy csak a mi fejünkben létezett. Vagyis ha veszélyezteti ezt valami idegen kultúra, akkor mit is veszélyeztet. Grétsy professzor, a hetvenes években a veszélyeztetett nyelv érdekében végigjárta a portálokat és megállapította, hogy az égvilágon semmit nem lehet érteni azokból a feliratokból, mint bisztró, közért és hát tudjuk, hogy mik voltak a Kádár-kori feliratok, amelyeknek nyelvi kulturális értelme a legkevésbé sem tartozott a mi világunkhoz. Na most, ha az ember messzebb megy és nézzük a régebbi fotókat, mondjuk a századelőt, akkor minden németül volt felírva, a cég-táblák lényegében többnyire németül voltak vagy olyan magyarsággal, amelyek teljesen egyértelműen germanizmusok voltak, germán átfordítások, és természetesen akkor is voltak nyelvvédők, akik azt kiáltották, hogy ebből elég, csak nem tudom, hogy mikor volt az az ideális közeg, amikor azt mondhattuk, hogy na most ez az ami ért. Engem is zavar, hogy most a Balatonon minden németül van kiírva, Budapest is tele van egy csomó olyan angol felirattal, amely egy amerikai számára kacagtató. Úgy gondolom, hogy ezek természetes folyamatok, és ez világszerte. A gazdaságban teljesen egyértelműen átüt az angolszász nyelvi világ, tehát az, hogy ma már egy bank igazgatóságában pillanatok alatt átvált valaki és angolul nevez meg banki kifejezéseket, és az ott ülők mind tudják, hogy körülbelül mire gondol, vagy ha nem tudják, akkor is úgy tesznek. A fogalmak egy részének nincs is magyar megfelelője – lehet, hogy majd lesz –, most angolul mondja azért is, mert valószínűleg ott ül közöttük egy csak angolul tudó vagy olyan nyugati, aki angolul tud. Ez tehát nagyon nemzetközi eset, ez ellen azt hiszem, hogy nem lehet tenni, van egy globális világnyelv hatás, az angolszász, de hát itt Magyarországon nyilván van egy erős német hatás is. Nemcsak a századelő és a két világháború közötti, hanem ennek az új német világnak is van hatása. Ezt átéljük, itt az emberek ennek következtében tört németességgel beszélnek a Balatonnál, de én ezt önmagában még nem látom olyan tragikusnak. Tehát én nem az idegen nyelvtől féltém a magyar nyelvet, az idegen nyelvi közeg századokon keresztül befolyást gyakorol rá. Azt gondolom, hogy ma az idegen nyelvi

hatások nem jelentősen nagyobbak mint voltak, és nem idegenebbek, hanem legalább annyira magunkévá tehető, mint a korábbiak.

Az elit nyelvnek és a köznyelvnek az igen jelentős szétválása okozza szerintem az igazi problémát. Kosztolányi ismerte fel ezt a veszélyt a harmincas években. Ma az irodalmi nyelven írók, egyáltalán az írók, akiknek az 1960-as 1970-es években jelentős közönségük volt, akiknek a nyelvi világát olvasták, értettek és részben beszéltek köznyelvi szinten, ezek eltűntek. Ma olyan irodalmi nyelven írnak az írók, amit én most nem elítélek, nem, semmi probléma, amelyet egy szűk eliten kívül senki nem ért, ezen a nyelven ők maguk sem hajlandók beszélni, sokkal lazább köznyelvet beszélnek, de mégis egy irodalmi, kritikusi elit nyelv. Ezt most az irodalomra éleztem ki, de nyilván szakmai elit nyelvek is kialakulnak. Ezek az elit nyelvek nincsenek köszönő viszonyban a köznyelvvvel, a köznyelvet magára hagyják, nem igazán foglalkoznak vele, megvetéssel sújtják.

Hihetetlen hierarchizálttá vált a magyar nyelvi világ. Nem az a baj, hogy az emberek nem értenek angolul, hanem az, hogy azt a nyelvet nem értik, amin a magyar elit beszél. Nem arról van szó, hogy Budapest és vidék, hanem hogy az elit valami olyan nyelven kezd el beszélni, amiről a közember – és ez a legnagyobb probléma – azt hiszi, hogy érti, de nem érti. És megfordítva: az elit egyre kevésbé fogja föl, hogy mi az, amit neki köznyelven próbálnak kidagogni. Nő a szakadék, pedig volt az elit nyelvnek és a köznyelvnek egy sajátos egymásra találása a nyolcvanas évek közepén, végén, amikor szinte minden szakma igyekezett megmagyarázni önmagának, hogy ő kicsoda, meg kicsoda, és a saját elitjének tovább adni, az elit meg visszafelé, mert nem érdekelte, ki akarta mondani, oda akart menni. Mára nem akar odamenni, nem akar nyelvi talákozni. Ezek a nyelvi találkahelyek megszűntek abban az értelemben, amiben egyszerűen egy írónak arra kell gondolni, hogy a közönségemnek meg kéne értenie.

3. A kis nyelvek jövőjével kapcsolatban azt hiszem, hogy egyik oldalról itt van ez a globális hatás. Másik oldalról, hogy megmaradnak a kis nyelvek, sőt tovább aprózódás is folyik. Amire senki sem számított, hogy Európában kezd visszajönni a középkori közösségek nyelvi világa. Megpróbálják újra föl találni Wales-t, az angolok elkezdik angolként megfogalmazni magukat. Az írek próbálnak valami gael világba visszamenni. Franciaországban, amelyet egységes nyelvi országnak próbált a francia forradalom és utána Napóleon összehozni újra, meg újra feltörnek, hogy okcitan vagyok és okcitanul (?) kéne itt egymás közt beszélni. Németországban pedig egyértelműen látszik, hogy az irodalmi németet értik ugyan, de alapjában véve nagyon kevesen beszélnek, és igenis vannak bajorok és szászok, és egyáltalán nincs az a nyelvi egyesülés, amiben hittünk.

Magyarországon is nagyon eltérő nyelvi kultúrák vannak, és éppen Erdély nyelvi kultúrája szerintem önállóan meg fog maradni. Ha magyarok lesznek ott, azok másként fognak beszélni, nemcsak azért, mert a székelemek másként beszéltek századokon keresztül, hanem mert sajátos életformájuk olyan nyelvi világot teremtett, aminek következtében bizonyos dolgokra nincs is szavuk. Nem tudja megmondani, mert nem is találkozik a fogalommal. Tehát egy másik nyelvi világ lesz, ahogy az ausztrálok és az amerikaiak között is nagyon nagy különbségek vannak: természetesen értik egymást, de azért nagy különbségek vannak. Amire még utalnék, hogy igenis egyre élesebb a gazdasági és társadalmi elkülönülés egy Pannon gazdagodó vidék és egy hun szegényedő vidék között, s ez a nyelvi kultúrában is erősen megmutatkozik. Másként beszélnek Győrben, mint Békéscsabán. És ez nem csak történeti hagyomány, tehát hogy mindig is másként beszéltek. Például a felgyorsulás. Sokkal gyorsabban beszélnek, sokkal gyorsabbak a reakciók a Dunántúlon, le kell lassítani, ha az ember átmege Szolnok vagy Békés irányába.

Ez összefügg az életmóddal. Az az ember, aki hatalmas árubőségben válogathat, és azonnali reakcióval kell az árut kiszűrnia, az egész másként viselkedik, mint az, aki bemege a boltba és van ötféle áru, de úgyis csak egyet vehetek, mert arra van pénzem.

Nem féltém a magyar nyelvet: optimistán azt kell mondanom, hogy ez a kis nyelv hatalmas befolyású ugyanakkor. Itt Közép-Európában olyan lehetőség adatik, hogy magyarul kommunikál majd a közép-európai országok jelentős része is egyszerűen gazdasági okokból. Tehát a románok, az ukránok, a szerbek, a horvátok, a szlovákok, a szlovénok magyarul fognak megtanulni, hogy rajtunk keresztül kommunikáljanak Európában. Most is ezt csinálják. Rákényserül az erdélyi partiumi román, akinek ez mondjuk húsz évvel ezelőtt egyáltalán nem volt

az igénye, mivel Békéscsabán tud jövedelemhez jutni, hogy legalább annyira megtanuljon magyarul, mint mi magyarok, mert Bécsbe mentünk, németül.

A magyar újra nagyhatású kommunikatív nyelv lett, és ez nagyon érdekes új helyzetet állít elő. Egy magyar vállalatigazgató, ha megérkezik Erdélybe, ma már egész más a helyzete, mert tőkével és befolyással érkezik és az ott lévő románnak el kell gondolkoznia, hogy nincs-e valaki az üzemben, aki tud magyarul, hogy tolmácsoljon neki, vagy együttműködjenek.

**A HONISMERETI SZÖVETSÉG
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
ÉS A
NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA**

vetélkedőt hirdet középiskolás diákok (gimnázium, szakközépiskola,
szakmunkásképző intézet) számára az 1999–2000 és 2000–2001-es tanévre

„FELKELT A NAPUNK...”

címmel.

A vetélkedő célja, hogy a fiatalok gyarapítsák történelmi ismereteiket, erősödjön hazaszeretetük, nemzeti elkötelezettségük, magyarságtudatuk; hogy méltón ünnepelhessék az államalapítás és a kereszténység felvételének

1000. évfordulóját.

**A vetélkedőre háromfős csapatok jelentkezhetnek
1999. október 30-ig
a Honismereti Szövetségnél (1370 Budapest, Pf. 364.)**

A jelentkezésnél kérjük, tüntessék fel a küldő iskola, művelődési intézmény nevét, pontos címét, a csapat névsorát, felkészítő tanár, szakkörvezető nevét. A megyei döntőbe a feladatfüzet eredményes megoldása alapján jutnak be a csapatok.

A feladatokról, a vetélkedő fordulóinak (megyei, területi, országos döntő) időpontjáról a jelentkezés visszaigazolásakor tájékoztatjuk a csapatokat.

*A vetélkedő legeredményesebb csapatai értékes díjazásban részesülnek,
a vetélkedőt végigkíséri, az országos döntőt közvetíti a Duna Televízió.*

A vetélkedő céljával egyetértő civil szervezetek, alapítványok, intézmények, egyének csatlakozását és támogatását szívesen fogadjuk!

Templomi ülésrend az alsóháromszéki Bikfalván

A templomi ülésrendek a magyar nyelvterület egészén az élő falu társadalmáról adnak hírt. A templom nem csak az imának, a meditációnak a tere, hanem a reprezentáció egyik legfontosabb színtere is. Ünnepi jellegéhez társul a rendszeresség, amely alkalom arra, hogy a falu megerősítse saját társadalmi hierarchiáját, minden istentisztelet alkalmával újra és újra „megtanulja”, hogy kinek hol a helye a templomban, illetve a falu társadalmában. Nézzünk egy konkrét esetet, egy református faluból Bikfalváról.

Bikfalva egy már a középkorban is létező alsóháromszéki falu, mely a Székelyföld határhelysége déli és keleti irányban, Brassó felé haladva a barcasági csángó falvakba érünk, keleti irányból pedig a Kárpátok határolják el Moldvától.

Templomáról egy, a templomban lévő színes tábla a következőket írja: „Ezt a templomot 1863 nyarán építették az orgonával együtt. A torony és a templom előtt lévő vár maradványai a XV. század második felében épültek. A vár és a templom védelmi célokat szolgált a várharok idején. A toronyban levő három harang egyike 1640-ből való. Felirata: *Bikfa, az Istennek dicketire czinaltatvkn es harangot 1640 M.V.* E templom az 1941–1945 évi világháborúban a harcok alatt megrongálódott. A torony fedélzete teljesen elpusztult. 1945–1946-ban a tornyot, 1952–1962-ig a templomot kívül-belől kijavította a gyülekezet templom iránti szeretete.”

A falu már a XIV. századtól egyházas hely volt. Egy 1567-es összeírás alapján egyike Háromszék legjelentősebb településeinek, másfelől a lakosság társadalmi megoszlását jól bizonyítja egy 1624-es és egy 1703-as összeírás, melyekből kiderül, hogy az akkori népesség többségét lófőszékely családok alkották. Később az egyik leggazdagabb kúriás falu volt Alsóháromszéken, jelentős kúriás nemesség lakott itt. Azonban végig jelen van a faluban egy napszámos réteg is, egy szegényebb szabadparaszti réteg. Ez a társadalmi formula évszázadokon át érvényes volt a faluban, jól tükrözi ezt a templomi ülésrend is. Lényeges változás ebben csak a kollektívizálás éveiben állt be, mikor itt is megvalósult „egyenlőség” és „testvériség”. Mindenki föld nélkül maradt. Azonban a falu nem felejtette el a maga státuszait, a hierarchia megmaradt az emberek emlékezetében. A kommunizmus éveiben ez abban is megnyilvánult, hogy a hajdani tehetősebb családok gyermekeiket minden áron valamilyen értelmiségi pályára adták, míg a szegényebb családok mezőgazdasági, gépészeti szakiskolába küldték gyermekeiket. Így az 1989-es forradalom már egy kiöregedő falut talált a régen virágzó gazdaságú székely település helyén, ahol a hajdani nagygazdák megöregedtek és magukra maradtak, mivel gyerekeik városra költöztek. A hajdani napszámos családok viszont most már jelentős gazdasági tőkével rendelkeztek, mert a kommunizmus idején ők voltak az előnyben részesítettek, mint a géppark dolgozói, illetve a TSZ vezetői. Hamarosan gyakorlatba ültették akkori helyzetüknek megfelelően a tőkéjüket: megvásárolták a gépeket, így ők birtokolták a gépesített mezőgazdaság monopóliumát, melyet „az öreg nemesek” kénytelenek voltak és kénytelenek ma is használni, igénybe venni, illetve tetemes pénzeket kifizetni a szolgáltatásokért. Kénytelenek, mert maguk nem bírják már a fizikai munkát és nincs segítségük. Hamarosan megjelentek a faluban az ún. *butikok* is. Ezek a kis szolgáltató egységek tovább erősítik a faluban a hajdan szegényebbnek mondott réteg hatalmát: nekik volt emberi és anyagi tőkéjük ahhoz, hogy megvalósíthassák az általuk ma már evidenciaként kezelt gondolatot: ők adják a kenyeret a falunak.

Az egyházi funkciók terén is éreztette hatását a lassú hatalomváltás. A fent vázolt folyamat révén fokozatosan kicserélődött a presbiteri réteg is, melynek mai vezetése a hajdani napszámosok kezében van, beleértve a megyebíró is. A másik fél ezt sértetten veszi tudomásul, de nem tesz, nem tehet ellene semmit – *túl öregek vagyunk az ilyesmihez* –, mondják ők. Hibáztatják a papot is, ki előnyben részesíti az ilyen változásokat, sokak szerint anyagi megmondolásból.

Tehát a reális társadalmi vezetés, a gazdasági potenciál ma már a hajdani *gyengébb családhoz* – ahogy a falubeliek mondták – került.

Ennek következménye, hogy ma szemben áll a hagyomány által szentesített hierarchia, mely természetétől fogva öröklődő a reális társadalmi, gazdasági hierarchiával, mely teret kér magának és minden elejével szeretné a hagyományt megváltoztatni. Ez a küzdelem tetten érhető a templomi ülésrendben is.

Lássuk a hagyományos templomi ülésrendet. A hátsó borítón levő templomi alaprajz segítségével azonosíthatjuk az egyes padok birtokosait.

A, B: Szegényebb asszonyok

D: Leányok

C, E: Asszonyok; első sorban a papné

F: Presbiterek

G: Öreg emberek, „gyengébb családok”

H: Gyermek

I: Tehetősebb családokból származó legények

J: Tehetősebb gazdák

A karzaton a dalárdisták és hátul a gyengébb családokból származó legények ültek. Van egy borított szék a templomban, ahol a falusiak szerint „*Zsigmond Jóska, Zsigmond Sándor bácsi-ék feszedeztek*”. A bevonulás a templomba nem volt megszabva, mindenki azon az ajtón ment be, amelyik közelebb esett hozzá. A pap azonban mindig a szószékkel szembeni ajtón megy be. Aki késett az istentiszteletről, az a hátsó, torony alatti ajtón ment be. Legújabbban mindenkinek van imakönyve, amit magával visz. Mikor nem volt villany, gázlámpával világítottak. Lámpák voltak az Úr asztala felett, a szószékben és körben a falon is. A templomba a pap előtt csak a nők, lányok, gyerekek vonulhattak be; a legények és a férfiak megvárták a cinterem kapujánál a lelkészt és vele egyszerre vonultak be és foglalták el helyüket. A cigányok mindig az utolsó sorban ültek.

Könnyen megállapíthatjuk tehát, hogy négy fő szempont szerint tagolódik az ülésrend:

a.) Nemek szerint: külön ülnek a férfiak és legények, illetve az asszonyok és leányok.
b.) Korosztályok szerint: külön helyük van a gyerekeknek, a lányoknak és asszonyoknak, valamint a legényeknek, férfiaknak, de az öregeknek is, kik egy helyre kerülnek a gyengébb családokból származó férfakkal (G).

c.) Nemzetiségi szempont szerint: a cigányok mindig az utolsó padban ültek.

d.) Talán a legerősebb szempont a társadalmi hierarchia, mely szerint az ülésrendben tükröződik a *tehetősebb családok* és *gyengébb családok* (a falusiak nevezték így) helye a templomban. Érdekes, hogy kétféle megkülönböztetésre is van adatunk: egyrészt külön padsorban ültek a tehetősebb gazdák, másrészt ezen belül is tovább éreztették a rangsort, ugyanis az első padokban a legtehetősebb családok, hátrább pedig a gyengébb családokból elszármazók. E kettőségen rendi megkülönböztetést vélek felfedezni (bár erre adatközlőim már nem emlékeznek). Úgy gondolom, hogy élesen elhatárolódtak a nemesi családokból származók a nagygazdaktól, ezért szükséges a padsorokon belüli megkülönböztetésen túl egy másik lehetséges megkülönböztetés, mely még tovább élezi a felosztást: külön padsorban ültek a nemesi családokból származók (J).

Ez a helyzet a kollektívizálással érdekes módon megváltozott. Nagyon pontosan megmaradt a felosztás, nem változott más, mint a hierarchia függvényében az egyes helyeket elfoglaló családok helye. Egyik adatközlőm ezt a változást a templomi ülésrend teljes felbomlásaként érezte: „– Ezt az ülésrendet szigorúan betartották az én gyermekkoromban. Ahogy beállott a kommunista világ, ezt elhagyták”

Ma már a templomi ülésrend funkciója is kezd felbomlani egyszerűen azért, mert nem járnak templomba a falusiak: „– Ezelőtt sokan jártak a templomba, nem úgy mint most.”

Azonban az, hogy nem járnak templomba, sokkal összetettebb kérdés, mivel a falu kiöregedésén túl hozzájárul ehhez a vallási szegregáció is, a református papok iránti bizalmatlanság. De kétségtelenül hozzájárul maga a templomi ülésrend felborulása is. K. I. néni ezt így fogalmazta meg – szerintem a legtalálóbban – „–Én nem es menyek a templomba. Nem érzem jól magam ott köztük. Olyanok ülnek e az első padba, hogy mikor meglátom a belem egyet fordul, s bööö”

Hegyeli Attila

A híres párkányi vásár

Nevezetes vásárok közé tartozik a párkányi Simon-Júda-vásár. Névadóiról keveset tudunk. A hagyomány szerint Szt. Simon mielőtt Szt. Júdás Tádéhoz csatlakozott volna, Egyiptomban hirdette az igét, majd társával Perzsiába ment, ahol mindketten vértanúként haltak meg. Utóbbi egyébként a kétségbeesett helyzetbe kerültek patrónusa, akit a pozsonyi Ferencesek terén lévő Szent Megváltó Templomának a mellékoltára, kezében vándorbottal ábrázol.

Helyi hagyomány szerint 1546-tól, tehát a török hódoltság kezdetétől tartják ezeket a vásárokat, amelyeket 1725-ben III. Károly adománylevelében is említ. Párkánynak voltak azelőtt is vásárai, nemcsak Simon-Júda, hanem György-Bertalan és Luca napkor is, de ezek a török megszállás után elenyésztek, csak a már említett Simon-Júda napi maradt fenn, és vált híressé.

Az október 28-i Simon-Júda nap előtti héten tartották a szüreti bált, maga a vásár pedig rendszerint beletorkollott a november 5-i Imre napi párkányi búcsúba. Tehát majdnem kéthetes eseménysorozatról van szó. Sebők Zsigmond, a Mackó-történetek Párkányon született írója is megemlékezik a vásárra igyekvő káposztáshajók érkezéséről. A múlt század végén vásárkor naponta ezek mentek át Esztergomból Párkányra, a vásár alatt a Mária Valéria hídon. Híntón a hercegprímás is megnézte a nagy eseményt.

Trianon után október 28-a egybeesett a csehszlovák államünnepvel, így többnyire áthelyezték a vásár időpontját. Ettől fogva ritkán érte el a „békebeli” forgalmat. Az utóbbi évtizedekben azonban a híres párkányi őszi nagy vásár ismét sok embert vonzott, Magyarországról is. Egyre több lett a büfésátor, a szórakozási lehetőség. Sajnos a mézeskalács és a tükrös szív egyre kevesebb, annál több a műanyag bővli.

Reméljük a párkányi vásár még sokáig látogatott és népszerű lesz. Hiszen Memy bég 1589-es levele megengedte, „hogy vásár legyen és ismét főszakadalmak is legyenek, kire mindenfelől bizvást jöhessenek és mehessenek és amiből pénzt teremthetnek mindeneket áruljanak és vegyenek”.

III. Károly 1725-ben így szólt a vásárról: „Fennt mondott érseki helységben, jöjjetek, siessetek és odajáruljatok, szabadon, bátran, minden rettegés avagy személyetek és portékátok féltése nélkül”

Talán a híd oly régóta várt helyreállítása újabb lendületet ad a híres párkányi vásároknak!

Róbert Péter

Az aratók Jézust hívják

A mag (búza, árpa, rozs, zab) halálának és újjászületésének megrendítő ceremóniája az ógörög Dionüszossal került kapcsolatba, akinek halálakor és feltámadásakor a misztériumok résztvevői nevéen szó-lítva hívták magukhoz istenüket. A Dráva menti (somogyi) és a hercegszántói (bácskai) horvát aratók az aratás végeztével Jézus nevét kiáltották. A búzakalász Ozirisz emblémája volt, haláláé és feltámadásáé, amelynek párhuzamait a hazai horvátok is megőrizték. Jézus halálának felmagasztalását Szent János jelenti be a búzamazg szimbólumát felhasználva (János 12, 23–25).

Az aratást letérdelve, közösen elmondott imával kezdték meg a magyarok, baranyai sokácok, és más horvát népcsoportok aratói, mintha templomi szertartáson vennének részt.

A göcseji, hegyházi magyarok az aratás befejeztével elkészült kévét *Jézus-kévének* nevezik, hasonlóan a hercegszántói sokácokhoz, valamint a Dráva-menti horvátokhoz. Ez utóbbiak – a lakócsai horvátok – az utolsó aratási kévét nagyobbra készítették úgy, hogy a kalászok egyik fele egyik irányba nézett, míg a másik fele a másikba. Az aratóeszközöket – sarlókat és a kaszát – abba belevágták, ám előtte egy búzamazgból kinőtt három kalászt piros színű pamut-

szállal átkötve ráhelyezték, majd a kalászokat hazahozták és a szoba sarkában lévő Jézus-kép keretébe tűzték, illetve a fából faragott Krisztus-kereszthez kötötték, s az ott maradt a következő vetés elérkeztéig, amikor a belőle nyert magvakat a többi búzammal összekeverve vetették el.

Az aratás végeztével, a búzammag halálát követően a *Jézus-kéve* is meghal: a kévébe történő aratószerszámok bevágásával. Az aratók a halál ceremóniáját letérdelve közös ima elmondásával érzékeltetik, majd a *Jézus-kévet* háromszor a levegőbe emelve „Jézus, Jézus, Jézus!” kiáltással magukhoz hívják Krisztust, miként tették azt a görög Dionüoszozs-ünnep résztvevői.

Az aratási szokásokban a termékenyre forduló élet halál fölötti győzelemben nyilvánul meg: az élet színét jelentő piros pamutszál jelképében, s a hármassal búzakaralásában, melynek magvaiból új élet, bőséges termés sarjad.

Az új élet már a learatott búzamezőn is megjelenik a dusnoki rác-horvátok legendáiban. Máriának – a kisdéd Jézus szoptatásakor – teje lecsöpögve fehér foltot hagy a tarlón. A Szent Család üldözői elől menedéket egy búzavető földjén talál a magyar mondákban. A szántóvető még nem is végez a vetéssel, mire az üldözők odaérnek, ám addigra az elvetett búza – csoda folytán – megnő és beérik. A magyarok és a horvátok Jézust Szent Péter társaságában gyakran a búzamezőben jelenítik meg. A búzavetéssel és a búzatermesztéssel áll kapcsolatban a Mester, aki akkor is termést hoz, ha nincs eső. A hazai horvátok (baranyai bosnyákok és a Dráva mellett élők) Jézust és Pétert a szorgos aratólánnyal és a lusta juhászbojtárral emlegetik, valamint a kenyeret sütő asszonnyal, aki a visszatérő vándoroknak nem kíván adni a frissen sült kenyérből, hanem a dagasztóteknő alá bújjik, s gonoszságáért Jézus teknősbékává változtatja. Ismert a Dráva menti Potonyi községből az a horvát legenda, amikor Jézus üldözői elől egy rétestésztát nyújtó asszonynál keres menedéket. Az üldözők az asztal alá bújt menekülőt nem találják, mert Jézus csodát tesz, s az addig kinyújthatatlan rétestésztá leír egészen a földig.

Adalékként mondjuk el, hogy a búzaszemen a magyarok, a bácskai bunyevácok és a Dráva menti horvátok Jézus képét vélik felismerni, hasonlóan az egyiptomi népekhez, akik Ozirisz jelének a búzakaralászt tekintették. A hármassal kalász, Jézus szent képe mellé kerülve, annak jelképévé válik.

Jézus tehát maga az élet.

Frankovics György

A Békés megyei nyomdászat ünnepe

A messzeföldön méltán híres, rendkívül színvonalas és sokoldalú Békés megyei helytörténeti kutatásoknak és feldolgozásoknak mindig fontos területe volt a művelődéstörténet és ezen belül a nyomda-, a nyomdászat történetének, társadalomformáló szerepének kutatása és feldolgozása. A nagy megyetörténetekből, várostörténeti monográfiákból a nyomdatörténet, vagy annak vonatkozásai soha sem hiányozhattak. A nyomdatörténet mindig megfelelő teret kapott, a nagy Kner és Tevan nyomdatörténetekről nem is beszélve. Nyilván a kezdetek is érdekelték a kutatókat és nem kis figyelem fordult már korábban is a megye első nyomdái felé. Azt, hogy a nagy múltú megyében az első nyomdát viszonylag későn nyitották meg, a megye XVIII. századtól tartó sajátos települési-, társadalmi-, művelődési strukturálódásával magyarázhatjuk.

Békés megyében az első nyomdát Réthy Lipót 1847-ben nyitotta meg Tessedik Sámuel városában, Szarvason. Réthy Lipót családja (Schlotterbeck) a XVIII–XIX. század fordulóján tűnt föl, jómódú kereskedőcsaládként a városban. Réthy Lipót apja, Kristóf, mint a szarvasi posta megalapítója jelentősen növelte családja tekintélye mellett vagyonát is. Három fia közül Lipót volt a középső, aki 1817. október 22-én született. Gondos neveltetésben részesült. Apja

ugyanúgy „tudományos pályára” szánta, mint bátyját, Pált. Réthy Pálból orvos lett, és mint ilyen Békéscsaba egészségügyének megszervezése terén ért el maradandó eredményeket. Apjuk – alighogy Lipót gimnáziumi tanulmányait befejezte – meghalt és édesanyjuk is hamarosan utánahalt férjének, így a család feje az akkor már orvos Pál lett. Réthy Pál öccsét, saját kívánságára is, nyomdásznak taníttatta. Méghozzá a legjobb pesti nyomdák egyikében, Beimel József nyomdájában. A jó nyomda, a nagyváros adta lehetőségek Réthy Lipótból hamarosan a kultúra minden megnyilvánulására érzékeny, figyelő, tanult, tájékozott fiatalembert faragott. Tervcímű lejárta után azonnal elment valcolni (a mesterlegény szakmai tudásának fejlesztése céljából – rendszerint külföldre – vándorútra kel, vándorúton van). Végigjárta Bécs, Párizs, Prága, Drezda nyomdáit. Sok tapasztalattal és az új iránti elkötelezettséggel jött haza két év múltán. Közvetlenül hazajövele után néhány pesti nyomdában dolgozott, így a Heckenast-féle nyomdában is. Közben megérlelődött benne a gondolat, hogy megtakarított pénzével, Pál testvére támogatásával saját nyomdát nyit odahaza, szülővárosában Szarvason, hogy hasznosíthassa tehetségét, tudását, mesterségét szülővárosa, Békés megye és a hazája javára. Tervét Pál bátyja is helyeselte és ezért 1844 júniusában együtt kérték a Helytartótanácsból a nyomdászati szabadalomlevél kiadását. A Helytartótanács sokáig várakozott a döntéssel és csak 1847-ben adta ki a szarvasi nyomda privilégiumlevelét, Réthy Lipót nevére. A szabadalomlevél birtokában a szarvasi nyomda 1847 májusában kezdte meg működését. Réthy Lipót jó, korszerű felszerelést vásárolt. A kor divatja szerint, de talán párizsi valcolására is emlékezve, angolos-franciás metszész antika betűcsalád alkotta betűkészlete java részét. Nyomdájában nagyjelentőségű könyvek, szótárak, kézi- és tankönyvek jelentek meg gyors egymásutánban. Mint a reformkor fia, a francia szabadelvű társadalom ismerője, természetesen 1848–1849-ben nyomdáját a szabadságharc és a forradalom szolgálatába állította. Azt rebesgették róla, hogy ő a „szarvasi Landerer”. A bukás után ennek megfelelően jártak el vele szemben. Egy ideig állandó zaklatásnak volt kitéve, majd 1850-ben, mint államellenes bűncselekményekkel vádoltat, fél esztendeig politikai fogolyként börtönben tartották Nagyváradon. Szabadulása után se hagytak fel zaklatásával, s bár nagy nehézségek között még hat évig fenntartotta Szarvason nyomdáját, arra az elhatározásra jutott, hogy legjobb lesz elhagynia szülővárosát. 1856-ban Gyulára költözött, ott állította fel nyomdáját. Zaklatása, szemmel tartása azonban itt sem szűnt meg. Két évvel később, 1858-ban, nyomdájával Aradra – más megyébe – kényszerült áttelepülni. Aradon új erővel, viszonylag jó, nyugodt körülmények között fogott munkához és sikerült hamarosan ismertté, keresetté tennie nyomdáját. Aradi működése alatt érte az a nagy megtiszteltetés, hogy 1903-ban, az akkor már országosan ismert nyomdász pályatársai, a magyar nyomdásztársadalom és Arad város és megye közönsége, munkásságának 70 éves jubileumán nagyszerű ünneplésben részesítette – ahogy akkor mondták – a „magyar nyomdászat Nesztorát”. Az ünneplést nem sokkal élte túl, Réthy Lipót 1903. július 23-án elhunyt.

Réthy Lipót gyulai nyomdászokdása rövid ideje alatt is sokat és nagyot alkotott. Például Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most történeti és statisztikai vázlatokban című munkájának, mondhatni bibliofil minőségű elkészítésével. Aradon nem egy kiadványával ugyancsak beírta nevét, nemcsak Arad város és megye, hanem az ország művelődéstörténetébe, ha más-más nem, akkor Kálmány Lajos népköltési gyűjteményének kiadásával, vagy a Márki Sándor-féle Arad városmonográfiája közreadásával.

A szarvasi Réthy-féle nyomda és egyben a Békés megyei nyomdászat megindulásának 150-ik évfordulóját a Békés megyei Nyomdászok, Szarvas Város Önkormányzata és több más kulturális intézménye nemcsak egy nagyszabású emlékünneppel (emléktábla leleplezés, tudományos ülésszak) tették emlékeztetéssé. Szabó Ferenc helytörténész ötlete alapján és gondozásában, hasonló kiadásban megjelentették Réthy Lipót nyomdájában 1847-ben nyomtatott két alapvető helytörténeti értékkel bíró munkát: Dr. Réthy Pál: A szegényeket ápoló és Kórintézét felállításáról Békés-Csabán, valamint Dr. Bloch Móricz, mint „ez évi igazgató” által készített A Szarvasi Ág. Ev. Hitv. Evang. Főiskolának Rövid története és Jelen állapotjának vázlata című munkát. A két reprint kiadványt – melyek könyvárusi forgalomba nem kerültek – gondosan kivitelezett tasakban helyezték el úgy nyújtották át az ünneplő közönségnek, és a szakma, a magyar nyomdászat legkiválóbb egyéniségeinek.

Ki volt a „sacerdos gladiator”?*

A televízió jóvoltából láthattuk a kiválóan megrendezett és emlékezetes „Lőcsei fehérszuszony” című filmet, amelyben Józsa István tállyai plébános is szerepelt, mint a kurucvilág kiemelkedő alakja. Egyik lexikonunk szerint Józsa Istvánt, a szikszói csata hőst a „kurucvilág kalandoraként” ismerteti. Ez nem teljesen fedi a valóságot, és ha akad is mozzanat a zavaros harcok idején, az ilyen kivételes esetek bizony a történelmi szükségszerűséggel is magyarázhatóak. Józsa István pap volt és a hazájáért küzdő hős katona, akárcsak Tomori Pál. Hű volt a papi esküjéhez és nem tűrte el az igazságtalanságot és a törvényteleniséget sem. Józsa István tetteit és cselekedeteit aszerint rögzítették az idegen beállítottóságú történetírók, hogy mi felelt meg az ő szempontjaiknak. E tekintetben tehát a cenzúrának is volt némi szerepe.

Abban az időszakban Tállyán szántó terület csak a Szerencsi patak bal partján elhúzóódó vékony földszávon létezett. Inkább az erdő volt a jellemző, annak a kiirtott részein, főleg a déli fekvésű hegyoldalakon pedig a szőlő díszlett. Így a *Galagonyás-* és a *Hasznos-dűlőben* az egyháznak is nagy területen szőlője volt, és ehhez szükséges pincéje is. Szomorú emlékek vannak arról az időszakról, amikor a labancok, meg a kurucok is Tállyán feltörték a pincéket és a kilóptott borból „halálra itták magukat”.

Köztudott, hogy elsősorban Lengyelországból lehetett abban az időben fegyvereket és lőszerzést szerezni, amihez jó borra volt szükség. Így Tokaj-Hegyaljáról 1679-ben 700 hektót, míg 1763-ban már 4200 hektó jó minőségű tokaji bort kellett adni. A kuruc csapatoknak, felkelőknek, bujdosóknak a fővezérséggel távolról sem volt olyan a kapcsolatuk, mint az elvárható lett volna. Gondoljunk itt elsősorban a katonai utánpótlás tragikus hiányosságaira, a lőszer- és az élelmiszerellátásra is. Sokszor csak kegyetlenkedés árán tudták biztosítani az utánpótlást. A dorbézólabanc és kuruc katonák sok üres pincét hagytak maguk után.

Tállya volt a fő borforrás. Volt itt a Rákócziaknak, a kassai püspökségnek és sok földi hatalmasságnak is bora, hiszen a jobbágyok csak művelhették a szőlőket, de az ehhez szükséges tőke a nemesek kezében volt. Józsa István tállyai plébános volt, majd egri kanonok és a püspök hadnagya. Így tehát nemcsak a „lelkeknek” volt a felügyelője, hanem a földi javaknak is. Mások voltak abban az időben az előírások, mint ma. Egyszer gyanúba vették, mert nagyobb rokonszenvvel viseltetett a kuruc, mint a királyi-ügy iránt. Ezért Eperjesen börtönbe is vetették. 1678. szeptember 18-án kegyelmet kapott Leopold császártól, majd nemskóra az országba bejött Thököly Imréhez csatlakozott. 1678 őszén – nem tudni mi okból – a királyhoz pártol, majd október 21-én a kurucok 300-ad magával elfogják és lefejezik Tállyán, vagy Abaujszántón. Itt is ellentmondanak egymásnak az íráskorok. Volt aki azt bizonygatta, hogy Jelcz helyettes kuruc kapitánya fogta el Tarcalon, ahová csellel csalták be és 60 társával együtt, ott helyben le is fejezték. Mi lehet az igazság? Meglehetősen értelmetlen, hogy egy hadsereggel rendelkező Thököly Imrének cselhez kell folyamodnia, hogy elfogja a tállyai plébánost, a saját emberét.

Egyes történészek megemlítik, hogy Józsa István, Lipót császár seregét Szikszónál megsemmisítette és ezért nevezte el őt *Kazy János* jezsuita szerzetes „sacerdos gladiator”-nak. Kazy Jánosról azt tudjuk, hogy császárpárti, biblikus, magyar történész és a Nagyszombati Egyetem és Szeminárium rektora. Kazy Kassán működött, abban a városban, ahol Cob osztrák generális volt a parancsnok. Érdekes, hogy ennek ellenére ilyen magaslató kijelentést tesz Józsa Istvánról. Ezen körülmények ismeretében csak azt lehet mondani, hogy Józsa István, olyan ember volt abban az ellentmondásos társadalmi rendben, amilyen az ilyen rendű és rangú ember lehetett. Hős tudott lenni a labancok elleni harcban, de szükség esetén a kurucok sorában is rendet tudott tenni. Látta Tokaj-Hegyalja pusztulását és a megvadult labancok kegyetlenkedéseit is. Talán ide vezethető vissza „ingatagsága” és vélt „kalandorsága” is.

A fővárosban található Millenniumi emlékművön Thököly Imre szobra alatt lévő nagyméretű dombormű szövege a következő: „Thököly kurucjai a szikszói harcban legyőzik a labancokat. 1679.” A lovon ülő harcos talán Józsa Istvánt, a „sacerdos gladiator”-t mintázza. Így emlékezzünk inkább a szikszói csata győztesére, akit talán az említett emlékmű is dokumentál.

Szikora András

* Sacerdos (latin) = felszentelt pap.

Losonc társadalmi fejlődése és városiasodása az újkorban

A „Felvidék Debrecene” elnevezést a reformkorban kapta Losonc, utalva e nem nagy népeségű város kivételesen pezsgő gazdasági és kulturális életére, fénylő magyar szellemiségre, híres oktatási és kulturális intézményeire. Hogyan vált ilyen igen jelentős közösséggé e kis város? Milyen utat járt be önkormányzata, társadalma, gazdasági élete a 1870-es évekig, a polgári állami, helyi közigazgatás, illetve a tőkés gazdaság kiépüléséig? Erre kívánunk válaszolni az alábbiakban – természetesen csak vázlatot adva néhány figyelemre méltó új feldolgozás és sajtó, negyedszázados levéltári kutatásaink által nyert új ismeretek, eredmények alapján. Az újkor végső szakaszában, a dualizmus fél évszázada alatt végbement városi fejlődést alaposan tárgyalja a *Borovszky Samu* nevéhez kötődő megyemonográfiában a Bartha Lajos által írt, 1911-ben megjelent és nemrég újra kiadott várostörténet.¹

I. A város és polgárainak sorsa a török és a reformáció térhódítása korában

Az újkor a XVI. század közepén köszöntött Losonc népére - nem éppen barátságosan. A török hódítók 1552-ben értek Nógrádba. Hádím Ali budai pasa serege – a régóta ismert módon – júliusban Eger körülvétele érdekében sorban elfoglalta Drégelyt majd Balassagyarmatot, Szécsényt, Hollókőt és Bujákat, sőt, 1554-ben utódja, Tojgun pasa a bányavárosok védelmében kulcsszerepet játszó Füleket és a kis Salgót is bevette. 130 éven át idegen hódoltság, váltakozó sikerű harcok, rövid békés idők követték egymást. 1593 és 1663 között valamennyi nógrádi végvárat sikerült visszavívni és megtartani keresztény kézben, de 1663 és 1683 között újabb két évtizeden át állt szemben egymással a muzulmánok által újra elfoglalt Szécsény, Hollókő, Buják és Nógrád - illetve a magyar Fülek végvára és a Balassák Divénye és Kékkője. 1682 szeptemberében a török-erdélyi-kuruc seregeknek véres ostrommal sikerült bevenni a Koháry István labancjai által védett Füleket, ám egy évvel később a Bécszet felmentő lengyel király, Sobieski János Esztergom bevétele után, novemberben személyesen parancsnokolta Szécsényt és Hollókőt visszafoglalását. 1684-ben Nógrád és Buják falai közül is kiűzték a pogány hódítókat, majd miután 1687 végére Egerre is feltűzték a kereszties lobogót, végetért a népeségben, falvakban, javakban óriási pusztulást okozó török kor.

Az első forrás, amely képet ad Losonc oppidum nagyságáról, az 1542. évi magyar királyi portaadó kivétési jegyzéke, összesen 32 adóportát regisztrált a városban, melyek közül 19 Ráskai István úr, 13 pedig Balassa Zsigmond úr joghatósága alá tartozott. Összehasonlításként: ugyanekkor Fülek 30 portáján uralkodott Ráskai úr, Szécsényben és két külvárosában (Újváros és Farkasfalva) 71 népes portát írtak össze, a török által feldúlt Balassagyarmat 51 portája közül pedig 22 volt lakott, 29 elszegényedett (pauper), további 19 pedig pusztá (deserta) lett. 1549-ben a dicális összeírás kiváltságos mezővárosunkban 33,5 adóportát, 49 zsellért, 3 pusztá és 2 új portát, továbbá 1 szolgát és 1 kézművest írt össze, ami immár lényegesen több, mint Szécsény és külvárosai 15,5 népes, 49 szegény portája, 3 bírája és 8 szolgája.²

Fülek eleste után a fallal, bástyákkal soha meg nem erősített, csak árokkal, földsáncsal körülvett, de ősi kiváltságokkal, önállósággal felruházott Losonc kénytelen volt elismerni a török szultán katonai és közigazgatási fennhatóságát. Ennek első és nagyon értékes forrása a szécsé-

¹ Bartha Lajos: Losoncz. In: *Borovszky Samu* (Szerk.) Magyarország vármegyéi és városai – Nógrád vármegye Budapest, (1911) 660-696. old.

² Pálmány Béla: Szécsény legrégebbi lakosság névsora, az 1551. évi bordézsma jegyzék. Szécsényi Honismereti Híradó XII. 1989. 36. old.

nyi szandzsák 1554-ben készült defterjegyzéke, amelyet Vass Előd néhány éve fordított le és tett közzé. E török forrás név szerint feljegyezte a városunk 80 adófizető hane-jében élő 2 papot, 2 deákot valamint a törökök által „mestörnek” nevezett 2 kézművest és további 111 keresztény családfőt, a velük egy kenyéren élő 53 legény és 2 házas fiút, továbbá 57 legény és 11 házas fivért, végül a 20 szolgát. Vass Előd számítása szerint e háztartásszám 1300 főt jelent. A nevek zömét a semleges török hivatalnokok magyar hangzás szerint jegyezték le, köztük mindössze tucatnyi szláv hangzású családnév és két „Tód” vezetéknev olvasható, mindez bizonyítja a város magyar jellegét. Érdekesebb, hogy a korabeli – és Nógrádban kutatási tapasztalataink szerint a XVIII. század elejéig fennálló – névadási gyakorlat alapján a mesteremberek és kereskedők foglalkozása azonos volt a családnévükkel. A 3 „Tözsér” – marhakupec – 2 „Kolmár” és 2 „Sós” mellett további 5 „Szabó”, 4 „Varga”, 3 „Takács”, 2 „Sziójgyártó” és 1-1 Kovács, Mészáros, Kádás, Molnár, Nyerges, Szűcs, Fazekas nevű családfő valamint az 1 szolgát is tartó Aranyász György és „Kristóf mestör” személyében bizonyára iparúzókat tisztelhetünk. Mindez 7 kereskedő és 23 mester működését jelenti és ez a nem kis szám, (a háztartásfők 25,65%-a!) jelzi a kézművesség jelentőségét a város társadalmában.³

A város háztartásairól újabb ilyen részletességű jegyzékek csak a 18. század elejétől maradtak fenn, de a törökdúlás másfél száz évének Losoncáról is sok új ismeretet szerezhetünk. Pl. 1600-ban Losonc határa terméskény gabonadézmáját 28 Ft-ért árendáltatta ki az esztergomi érsekség, míg Szécsény és Farkasfalva tizedjévédelme csak 13 Ft, Balassagyarmat pedig csupán 8 Ft ellenében kelt el – mindez jelzi, hogy ekkor e város volt a legjelentősebb helység a megyében.⁴

Az 1647. évi portajegyzék szerint 3 adóportát vetettek ki Losoncra – ennél nagyobb, 3,25-5 portányi adóalapja 10 termékeny határú, vagy sok bort termelő nógrádi falunak is volt (pl. Diósjenő, Ecseg, Érsekvadkert, Kálló, Kosd), 1661-ben pedig 11 dél-nógrádi helységben volt több a losonci 2 adóportánál. Csak Fülek pusztulása után, 1683 és kb. 1696 között számított a megye legnagyobb helységének a szabadalmas város. Az 1689-1692 közötti általános dél-nógrádi újratelepülést követően, 1697-ben, azonban már Balassagyarmat (764,5 rovás), 1709-re pedig Nagyoroszi és Vadkert is megelőzte Losoncot (663 rovás). Losonctugár – nem tévesztendő össze a közeli Kistugárral – szintén folyamatosan lakott helység volt (1647-ben 1/4, 1661-ben is 1/4, 1686-ban 1/4 régi és 1/8 új, 1689-ben egy adóporta, 1692-ben 115, 1697-ben 83,5, 1709-ben 100 rovás) és lakosai a szomszéd város kedvező piaca miatt nem paraszti, hanem javarészt kézműves foglalkozásokat űztek.

A város középkori földesurai, a Kacsics nem-béli Szécsényiek 1460-ban és a Tomaj nembeli Losonczyak 1552-ben bekövetkezett kihalása után a XVI. század végétől fele-fele arányban a híres asszony, Losonczy Anna utolsó férjének, gr. Forgách Zsigmondnak a fiúági utódai, illetve az egyik legbonyolultabb magyar főrendi genealógiai tábla szereplői, egy sokszoros nőági örökösödés leszármazottai (ti. a XVII. században az enyingi Török-Nyáry-Haller, a kuruc korban a Szunyogh-Huszár-Bossányi-Petrovay, a XVIII. században a br. Haller és Bossányi valamint Vattay családok) voltak a város birtokosai. A Forgáchok azonban évszázadokon át kiarendálták birtokrészük cenzusát a város tanácsának – ezt tették a gr. Forgách Simontól elkobzott ráta visszaszerzése, 1726 után is.⁵

Losonc soha sem a népessége nagyságával emelkedett Nógrád megye központjává. A háborúk és járványok pusztításai igen sokszor ritkították a lélekszámot. 1622. november 3-án a császár hadvezérének, Széchy Györgynek a csapatai Andrassy Mátyás vezetésével megostromolták és bevették a várost, melyet a magyar lakosok a környék oltalom végett bemenekült szlo-

³ Vass Előd: A szécsényi szandzsák 1554. évi adóösszeírása In: A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve XVIII. 1992-1993. (Szerk. Szvirsek Ferenc) Salgótarján, 1993. 14., 61-62. old.

⁴ Országos Levéltár (a továbbiakban OL) – a Magyar Kamara Levéltára E 159 Regesta Decimarum - Arendationes decimarum Comitatus Neogradiensis pro Anno 1600. (Filmtár 9696.d.) van 1616-ból is A portaösszeírások OL. E 158 Comitatus Neogradiensis pro Anno 1542, 1544, 1548, 1564, 1567, 1598, 1600, 1603, 1608, 1616, 1635, 1626-1647, 1696.

⁵ Pálmány Béla: Nógrád vármegye újratelepítése, benépesülése és az agrártermelés fellendülése a török kiűzése után 1683-1728. In: A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve XIV. 1988. (Szerk. Szvirsek Ferenc) Salgótarján, 1988. 170-171., 184., 224-229. old. és Scherer Lajos: Losonc – egy magyar város – rövid története. Losonc, 1943. 57. old. – Sarlay Soma Losonc földesurai c. kézirata alapján.

vák lakosaival együtt próbálták megvédeni. A hódítók 130 polgárt megöltek és 3000 Ft sarcot is kegyetlenül behajtottak. Az országgyűlés ezért megbízta gróf Esterházy Miklós nádort a vizsgálattal és a terror okozóinak megbüntetésével (1625:17. tc.). A kuruc szabadságharc végén 1709-ben a pestisjárvány még súlyosabb emberveszteséget okozott, 1300 embert ragadt el, így nagyon megkevesbedett a város népessége.⁶

A reformáció losonci győzelmének esztendejét eddig hg. Esterházy Pál 1696-ban magyarul írt, *Mennyei Korona* című munkája alapján 1590-re tették a város történetírói, első prédikátora nevét nem ismerve. Ha azonban alaposabban elolvassuk Mocsárynál a néhai nádor vonatkozó sorait, a herceg csak arról írt, hogy 1128-ban Losonczi Lambert nádor alapította az ősi, Boldogságos Szűz tiszteletére emelt templomot „de az ezer ötszáz kilentvenedik esztendőben oda is beférkezvén az eretnokség, a szent képet oltárostól kivették”. Vagyis csak a katolikus templomot foglalták el 1590-ben a reformátusok, majd az addig pusztán hagyott és romladozó templom kőfalait az 1608-as béke után felépítették „s azoltától fogva is bírják s használják az Isten ditsőségére szakadatlanul, békességben.” Magának az áttérésnek az idejét nem adta meg a nádor, csak azt írta, hogy „a Reformatió idejében (így! PB) ezen város akkori lakosai közül három ezeren egyszerre Reformátusokká lettenek.” – A református hit pedig közismerten 1590 előtt fél évszázaddal, az 1530-1560-as években eresztett gyökeret hazánkban.⁷

A reformáció losonci kezdeteire igen figyelemre méltó adatot találtunk az 1554. évi török defterben. E jegyzék a város lakosainak élén három személyt emelt ki: „Miklós pap, János fia legény, Bálint pap, Pál fia házasság, Dijenös deák”. Mármint a defterekben minden helységben, ahol éltek, a papok és káplánok (diaconi= deákok), elsőként szerepelnek, azt azonban sehol nem jelzik, hogy fiaik lettek volna. Minthogy a római katolikus egyház világi papjai és szerzetesei közismerten nötlenséget fogadnak, arra kell következtetnünk, hogy Losoncon ekkor már protestáns lelkészek élhettek, felnőtt fiaikkal együtt, vagyis a reformáció ilyen korán gyökeret vert a közösségben. Mivel a fő földesúr, Losonczy István 1552-ben Temesvár parancsnokaként hősi halált halt, ezen uratlanságot használta ki a város az új hit prédikátorainak a befogadására. Figyelemre méltó, hogy Lengyel Dániel algimnáziumi igazgató 1874 előtt írt tanulmánya szerint a város első református tanító mestere 1550-ben Kórodi Márton volt. Már eddig is tudtunk arról, hogy Nógrád főurai közül a Balassák már az 1550-es években és a megye köznevelésének vezetői, Liberchey Péter (1550) és Póltári Soós István (1550-1557) alispánok is ezekben az években Luther tanainak lelkes terjesztői voltak. Így tehát Losoncon már 1550-ben meghonosodott a protestantizmus, 1590-ben a régi templom is Kálvin híveinek a birtokába került.⁸

A XVII–XVIII. században Losonc és a közeli Rimaszombat kálvinista, igen jómódú szabados mezővárosok voltak. A losonci közösség mindig két prédikátort tartott – ez már az 1554. évi most talált jegyzékben is így volt! A híres református kollégium 1666-ban már kifejlesztett gimnázium, élén igazgató tanáccsal, 1700-ban egy bölcsészeti és egy hittant oktató professzora volt – egyik a jeles Menyői Tolvay Ferenc –, az alsó osztályokkal pedig öt tanító foglalkozott. A főiskola jelentősége a magyar nyelv és kultúra elterjesztésében két évszázadon át a Felföld egészére, sőt egészen Morvaországig hatott, hiszen tanulói e vidékről jöttek.

A nógrádi város kézműiparosai a XVII. században hozták létre *céhszervezeteiket*. A legrégebbi ismert testületeket a szabók, posztónyírók, szíjgyártók és nyergesek 1619-ben alakították gr. Forgách Zsigmond nádor, a megye legfőbb földesura jóváhagyásával, majd 1649-ben királyi megerősítést is kaptak kiváltságlevelükre. 1653-ban 8 fazekas Zólyom bírjától szerzett 35 pontos céhlevelet, míg 1656-ban 3 füleki és 5 losonci lakos vargamester jutott – Wesselényi Ferenc nádor segítségével közös céhes privilégium oklevélhez. A város 9 lakatos, asztalos és kovács iparos 1667-ben Bélyeky Pál füleki vicekapitánytól vette meg sok költséggel és fáradsággal

⁶ Mocsáry Antal: Nemes Nógrád vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése. I. k. Pesten, 1826. (Hasonmás kiadás Kecskemét, 1982.) 66–71. old. Scherer Lajos a pestis pusztítását 1676-ra teszi, azonban Mocsáry Antal világosan 1709-ről szól.

⁷ Mocsáry Antal i.m. 70. old.

⁸ Dr. Lengyel Dánielre hivatkozott *Shvoy Miklós*: Nógrád megye leírása 1874. (KSH Könyvtára VB 23. sz. kézirat) 124. old., ill. *Reiszig Ede-Okolicsányi József*: Nógrád vármegye története 1867-ig. In: *Borovszky Samu* (Szerk.) Magyarország vármegyéi és városai – Nógrád vármegye Budapest, (1911) 511–512. old.

gal céhbeli rendtartását. Füleken gr. Koháry István üldözte a protestánsokat és a város 1682. évi pusztulása után számos protestáns mesterember költözött át a védelmet nyújtó Losoncra. Az összeszövetkezett 7 gombkötő 1693-ban váltotta ki a besztercebányai kollégáitól 25 cikkelyre osztott kiváltságlevelét. Végül 1722-ben a virágzó város 9 csizmadiája III. Károly királytól nyerte el céhes szabályzatát. 1731-ig, a céhek első felülvizsgálatáig elismert 6 losonci céh 11 mesterség művelőit tömörítette (összevetésül: a 17. században Füleken 5, Szécsényben 2 céh alakult). 1734-ben a 135 losonci családfő közül 44 civis, 20 armalista nemes és 21 szabados fizetett mestersége után adót, vagyis e 85 iparúzó a város családfenntartóinak 63%-át tette ki. A várostól csak egy patakkal elválasztott, de 1815-ig község jogállású Tugárban ugyanekkor a 26 jobbágy között 8 iparost adóztattak meg. 1750-ben már 25 iparúzó fizetett taksát Tugárban, köztük 7 varga, 4 mézsáros, 4 süveggyártó, 2 posztónyíró, 1 szabó, 2 takács, 2 molnár, 1 fazekas, 1 csizmadia, 1 szűcs volt. Ehelyütt soha nem alakultak önálló céhek, hanem a losonci testületek vették fel a tugári mestereket.⁹

A város híres gabonapiaca bizonyára még a török előtti évszázadokban kialakult, mivel – Belitzky János megállapítása szerint – egyházi tizedbegyűjtő hely volt itt, vagyis a búza, rozs és „abajdóc” vagy „kétszeres” tehát kevert búza és rozs „életet” helyben jól lehetett értékesíteni a kenyérnek való gabonákban szűkölködő felföldieknek.¹⁰ A XVI. század végétől egy évszázadon át Losoncon filiális harmincadvám hivatal működött, melynek 1594–1596-ból és 1622-ből megmaradt kimutatásai fél országot behálózó kereskedelmi kapcsolatrendszer, nagy forgalmat jeleznek. Máramarosi kőso kockákkal rakott szekerek tucatjai, szatmári, bihari és erdélyi hízott ökrök, tehének ezreit, nógrádi falvak erdeiben nevelt sertések százait hajtották át a losonci vámon, a városban november közepén és december közepén tartott hatalmas forgalmú baromvásárokból. A vámhely forgalma az 1640–1650-es évekre nagyot csökkent ugyan, de elég jelentős maradt.

Figyelemre méltó, hogy az 1682 előtti kalendáriumok sokadalom naptáraiban Losonc vásárai soha nem szerepelnek. Eközben „Széchen” végvárbán az 1650-1670-es években – tehát a török uralma alatt is – Szent Pál, Szent György, Szaniszló, Keresztelő Szent János, Úrnapi, Szent János fővétele ünnepén, tehát évente hatszor is – tartottak sokadalmat, a közeli Rimaszombat pedig Vízkereszt, Szent Margit, Szent János fővétele és Sokolya napokon rendezett országos vásárokat. Ezt nem tekintjük véletlennek, hanem bizonyítéknak, hogy ezekben az évtizedekben Losoncon nem voltak jelentős vásárok. Az sem lehet ok nélküli, hogy első alkalommal az 1685. majd az 1686. – tehát a Füle pusztulását követő – évi kalendáriumban szerepel Losonc a Bálint, a Szaniszló, a Sarlós Boldogasszony és a Szent Kereszt felmagasztalása napokon rendezett vásárokkal. Losonc viszonylagos hanyatlásának minden bizonnyal a három vármegye – Nógrád, Pest-Pilis-Solt és Heves-Külső Szolnok – nemesi igazgatási központjává és a palóc vidék legfontosabb végvárává lett Füle (ipari-kereskedelmi központi) jelentőségének a növekedése volt az oka. Hiszen az említett 5 céh működése mellett az is tudott, hogy hét hetenként forgalmas vásárokat is tartottak a szomszédos erős várbán. 1682-ben azonban Füle – mint mondtuk – tragikusan elpusztult és ezután, hasonlóan az 1554 és 1593 közötti évtizedekhez, több, mint fél évszázadra ismét Losonc lett a vármegye tényleges székhelye. E városban, – továbbá a gróf Forgách főispánok lakhelyein, Gácson és Szécsényben – tartották a megyei nemesi közgyűléseket és a törvényszékeket, emellett a négy járási székhely egyike is itt működött 1848-ig.¹¹

⁹ *Pálmány Béla*: Adatok a kézművesipari termékek és termények árucseréje történetéhez Nógrád vármegyében a török hódoltság végén és az újratelepítés korszakában (1593-1731). In: V. Kézművesipar-történeti szimpózium. Veszprém, 1984. november 20-21. MTA-VEAB Veszprém, 1985. (Szerk. *Nagybáky Péter-Németh Gábor*) 155-156. old. *Scherer Lajos* i.m. 18. old. és Nógrád megyei Levéltár (alábbiakban: NML) IV 7/b. Dic. ői. 216. A losonci járás armalista, szabados és iparos összeírása 1750/1751.

¹⁰ *Belitzky János*: Nógrád megye története 896–1849. Salgótarján (1973) 75–76. old.

¹¹ *Kalendariom Kristus urunk születése után az MDCLVII...(1657.) évre Treteri C. M. Bécs, Uy es Ó Kalendariom Kristus Urunk születése után MDCLXII...(1662) évre Kürner J.J. Bécs, Uy es Ó Kalendariom Kristus Urunk születése után való MDCLXXIV...(1674) évre. Kürner J.J. Bécs, Uy es Óv Kalendariom Christus Urunk születése után való 1685. (ill. 1686.) esztendőre. Neubarth János, Kolozsvár kötetei az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyar Könyvtárban.*

II. A gyarapodás és polgárosodás másfél békés évszázada

a.) A földesurak és a földművesek szerepe, önkormányzat a kiváltságos mezővárosban

A 140 éves törökudulás Nógrádban 1684-ben közvetlenül, 1687 végére – Eger visszafoglalásával – közvetve is végképp megszűnt, a beköszöntött hosszú, békés emberöltők megteremtették a gyarapodás lehetőségét a város polgárai számára. A Királyi Könyvekben az szerepel, hogy – újabb királyi kegy gyanánt – I. Lipót 1695. augusztus 1-én kelt oklevéllel engedélyezte Luca napokon (december 13.) országos, csütörtökönként pedig hetivásárok tartását. Az 1697. után egy évszázadon át kiadott kalendáriumokban azonban a Bálint napi, Szaniszló napi, Úr-napi, Sárlos Boldogasszony és a Szentkereszt felmagasztalása ünnepi sokadalmak mellett nem Losoncon jelölik a „Luca” napi új vásárt, hanem Gács vára alatt! 1721-től III. Károly engedélyével rendezték meg 6. losonci sokadalomként a Judit napi híres gyapjúvásárokat, amelyek hamar megjelentek a vásárnaptárakban is.¹²

Az 1696. évi országos összeírás szerint a város 7 esküdtje azt vallotta, hogy ősidőktől 30 jobbágytelek volt (ab antiquo sessiones colonicales fuisse Nro. 30), ezek után 330 mérő vetésük van, de hivatkoztak a legelők teljes hiányára, a rétek nagyobb részének elvizesedésére és arra, hogy a megye nemességének is jelentős része ott lakik és lakóházaikat a tartozékokkal együtt, mint földesurak adómentesen birtokolják, ezért a várost csak 14/32 nádori portával rótták. (Valóban, 1687-ben 14 egész, 30 fél és 5 fertály telket bírtak a nemesek és polgárok.)

Losonctugár bírása, Turcsány György és 4 esküdtje arra tett hitet, hogy a helységben régtől fogva 15 népes és 10 pusztá, a földesurak által használatba vett jobbágytelek van, 2 nyomásra 110 mérő vetésterületet birtokolnak. Nélkülözték azonban a legelőket és erdőket, így 3/32 nádori portára becsülték a tehetőségüket.¹³

Az 1715. évi országos összeírás mezővárosunkban mindössze 28 „jobbágyot”, 8 zsellért és 2 szabadost, tehát 38 háztartást jelzett, míg a szomszédos Tugárban csak 5 jobbágy és 3 zsellér családot mutatott ki – ez a forrás azonban közismerten alulregisztrálta az adózókat.¹⁴ Az 1728. évben megismételt, a nemesi birtokokra is kiterjedő, alapos országos összeírás 50 szabad költözésű „jobbágyot”, 20 házas és 23 házatlan zsellért és 2 görög kereskedőt – összesen 95 háztartást mutatott ki, de egyetlen szabadost, iparost, birtokos vagy birtoktalan nemes sem jelzett. A 2 nyomásos szántóterületet 1655 pozsonyi mérőre becsülték – ennél több, 2310, ill. 2381 pozsonyi mérő (p.m.) csak Szécsény és Vadkert gazdag határában volt a megyében – de csak 282 p.m. szántóföld és irtásszántó volt a közrendű lakosok kezén, a többi 1373 p.m.-ből a földesurak majorságai 464 p.m., a városban élő bocskoros nemesek zálogbirtokai pedig 909 p.m. szántót és irtást tettek ki. A rétek nagysága csupán 97 kaszást tett ki, ráadásul a legelő sem volt elegendő. A kevés – 56 kapás – szőlőt sem a helybeli lakosok, hanem a nemesek számára művelték. A losonciak többsége számára tehát nem jutott föld, így másból, ipari és fuvaros munkából kellett megélniük. Az összeírás szerint a hetivásárok iránt alig mutatkozott érdeklődés, az 5 országos vásár éves jövedelme is mindössze 40 Rhénes forint volt. Az országos összeírás rendi kategória rendszere tehát nem tudott mit kezdeni a kiváltságos mezőváros lakosaival, hiszen itt „jobbágyok” és „zsellérek” valójában nem éltek. Helyesebb a megye taksás összeírásának helyzetfelmérése, miszerint 1728-ban 21 szabados (libertinus) és 24 birtoktalan armalista nemes lakott a városban az itt nem jelzett zselléreken kívül.¹⁵

A várost jól ismerő Bél Mátyás azt írta, hogy az ott élő nemes családok teljes mentességet élveztek a házhelyek után a földesuraknak járó szolgáltatások alól de a nem-nemes nép (plebs ignobilis) is csupán éves cenzust adott, és csak az esztendőnként választott magisztrátus joghatósága alatt állt. A köznép a mezői gazdálkodást összekapcsolta a mesterségek űzésével és főleg magyarul beszélt, de valamelyest a „szlávot” is bírta. Bél kiemelte az évente hatszor (Bá-

¹² Pálmány Béla: Adatok... i.m. (1985) 156. old. és Illéssy János: Vásárszabadalmak jegyzéke Bp. 1900.

¹³ Nml IV 7/b. Rovásösszeírások Dic. öi. 9. (1687) és 19. (1696) és OL E 158 Portaösszeírások, Nógrád megye 1696.

¹⁴ Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. 1720-1721. Magyar Statisztikai Közlemények új f. XII. k. Bp. 1896. 77-80. old.

¹⁵ Nml IV. 7. Orsz. öi. No. 3. 1728. évi országos összeírás – Losonci járás. Mikrofilmen OL X 1927 8375-8376. tek.

lint napon – február 12., Szaniszló napon – május 8., Corpus Christi azaz Úrnap - pünkösöd után két héttel, Sarlós Boldogasszony - július 2., a Szent Kereszt felmagasztalása napján – szeptember 14-én és Lukács evangélista ünnepén) tartott sokadalmak forgalmas és hasznos voltát. Megfigyelése szerint a bányavárosok ide szállították hazai és külföldi iparcikkeiket, de a csütörtöki hetipiacok ekkorra erősen vesztekett forgalmukból.¹⁶

A város polgári fejlődésének hosszú útján az első mérföldkő a szabadalmas mezővárosi jogállás megszerzése és megvédése, a második pedig a kálvini reformáció tanainak a befogadása és oltalmazása volt. A közösségi kiváltságok Losonc ősi hospes szabadságaiból származtak és 1848-ig minden veszély és viszontagság ellenére fennmaradtak. A város tanácsa maga választotta tisztviselőit, maga vizsgálta felül számadásait, első fokon minden ügyben bíraskodhatott, a XVIII. század közepéig még pallosjoga is volt. Sem a nemesi vármegyének, sem a földesurak uradalmainak és úriszékeinek nem volt befolyásuk a város belügyeibe. A polgárok, nemesek és szabadosok sem robotot, sem kilencedet nem szolgáltattak, csupán 5 Ft telkenként járó és fel nem emelhető cenzust adtak a névleges földesúri fennhatóság elismeréseként. Házaik, határbeli földjeik, rétjeik szabad adás-vétele a magisztrátus előtt történt, a földesurak beleszólása nélkül, így tehát a szabott nagyságú telkek a XVII. századtól nem maradtak fenn. Szép jövedelmet jelentett a mezővárosnak, hogy a regálék, vagyis a korcsmák, mészárszékek, pálinka- és sörfőzdék, malmok, boltberek és vásári taksák haszna sem a földesurakat, hanem a közösséget illette. A török alatt e kiváltságos mezővárosi jogállás vitathatatlan volt, a hódítók kiűzése után a jogokat azonban célszerű volt megerősíteni. Erre sor is került 1691-ben, amikor egyik földesuruk korcsmát merészelt nyitni, de a város tiltakozására I. Lipót király november 7-én az elégett okmányok helyett új oltalomlevelet bocsátott ki, amelyben minden szabadságukban megerősítette a losonciakat és ígéretet tett, hogy mind katonai, mind polgári erővel is megvédi őket a háborgatókkal szemben, a birtokos nemeseket pedig utasította a régi előjogok tiszteletben tartására. Az 1740-es években több földesúr, így gr. Forgách János főispán özvegye, gr. Cziráky Margit és gr. Zichy Imre is pert indított Losonc mezőváros közönsége ellen egy-egy kisebb házhely vagy porció megváltása ügyében, ezek azonban nem érintették a város alapvető szabadságait.

A város szinte teljhatalmú tanácsa eleinte 14 tagból állt: élén a XVII. században két – nemes illetve polgár rendű – bírót, 1 jegyzőt, 1 hadnagy és 3 konzul állt. 1717 után már csak egyetlen főbíróvá választottak minden évben, aki a legtöbbször a nemesek közül került ki és egyszerre volt vezetője a kiváltságos nemeseknek, a polgárjogot szerzett és a szegény betelepedett lakosoknak. Rajta kívül a jegyzőt és 3 tizedesnek nevezett előljáró vitte az ügyeket. A szepé vagyonú és jövedelme város pénzügyeinek szakszerű intézésére 1780 után többször átszervezett hivatalokat hoztak létre, 1797-ben alakult a 40, majd 60 tagú külső tanács, 1823-tól működött a népszónok és az árvagyám, később már két jegyzőt, ügyvédet, 2 vásárbíró, rendőrkapitányt is fizettek. Kifejlődött tehát a szabadalmas mezőváros jól tagolt és szakképzett hivatalszervezete.¹⁷

A XVIII. század második felében, a hétéves háború és a népesség növekedése következtében, a belső piacok, illetve a Lajtán túli iparosodás miatt a külső piacok fejlődése által serkentve országszerte meggyorsult a gazdaság, a kereskedelem és az agrártermelés fejlődése. Losonc ebben a korban vitán felül Nógrád megye leginkább pallérozott városa volt, élénk és messze sugárzó hatású gazdasági életét csak Rimaszombattal és Rozsnyóval lehetett összehasonlítani. Mária Terézia 1767. évi úrbéri rendeletének a bevezetése Losonc esetében különleges jogi kérdéseket vetett fel. A város ugyanis jeles kiváltságokat élvezett, így a királynő útmutatója szerint – ha a lakosok ragaszkodtak hozzá – érvényben kellett hagyni a helységek előjogait, sőt a helyesen készült régi földesúri urbáriumokat is. A mezővárost ugyan 1770-ben előzetesen ösztéérték a királynő megbízottjai, sőt, a tucatnyi földesúr – a kisebb telekhányadot szerzett Favovich, Gyürky, Jaán, Losonczy, Macza, Szígyártó, Szilassy, Vajda familia is – közül az egyik,

¹⁶ *Bél Mátyás*: *Notitia Hungariae novae historico-geographica...Viennae...1735. c. művének e részét az eredeti kiadásból (IV. tom. 35. és köv. old.) fordítottuk.*

¹⁷ *Bartha Lajos* i.m (1911) 662–665. old., *Jeszenői Danó*: *Losonc története és Tóth Mihály*: *Losonc a forradalom előtt. Mindkettő in: Losonczy Phönix (Szerk. Vahot Imre) Pest, 1851. és Pálmány Béla*: i.m. (1988) 176–177. old.

br. Haller Sámuel generális rögtön be is akarta vezetni az Urbáriumot. A magisztrátus azonban bemutatta a város ősi kiváltságlevelét és 1772-ben az uralkodótól kért jogorvoslatot, illetve mentességet a királyi rendelet hatálya alól. A Királyi Tábla 1775-ben a mezőváros közössége javára döntött, az ősi kiváltságok fennmaradtak és az Urbárium szerint előírt telkeket, robotlást stb. soha sem vezették be, a generállal pedig szerződést kötöttek. A nép örömmünnepet ült, a törvénytelenül készített úrbéri tabellát elégették a város főterén. 1779-ben a generális lánya, gr. Berényi Tamásné gr. Haller Jozefa kezdett korcsmapert a város ellen és tisztázni kívánta birtokrátyáját. Az ügy évekig húzódott, de nem változtatott a szabadalmas helyzeten.¹⁸

Losoncugárban sem maradtak fenn az ősi úrbéri telkek, minthogy az egész határ urasági majorsági területen létesült, a lakosok pedig csak házaik után fizettek cenzust (taksát). Fennmaradt 1732-ből egy szerződés, melyet Sembery János földesúr kötött Szalatnai György, Micsinszki János, Lovcsányi Mátyás és Koren Mátyás urakkal. Saját telkét, melyen kertje volt ezen „emberséges embereknek” adta öt „házaczká” lakásul való építése céljából, évente tartoztak összesen 12 Rhénes forintot fizetni és joguk lett arra is, hogy ha elköltöznek, épületüket szabadon, földesúri engedély nélkül eladhassák. E jogi okból következőleg a királynő úrbérendezése alól – az azonos jogállású Gácsváraljához hasonlóan – Tugár lakosai felmentést kaptak és mint majorsági zsellérek, a földbirtokosoktól magánjogi függésben maradtak. A falu szerencséjére akadt egy jóakarató, befolyásos tisztséget betöltő földesúr, Szilassy József, a kálvinista köznemesből lett Hétszemélyes Tábla bírása, aki miután 1804-ben új, királyi adománylevéllel Tugár kizárólagos birtokosa lett, 1814-ben évi 5 vásár tartását engedélyező kiváltságlevellet – vagyis mezővárosi státust – is kieszközölte a helységnek. Ezt követően Tugárt megtelepítette „jó mesteremberekkel, jámbor lakosokkal kiknek minden nemzet, vallás és más tekintet nélkül tsupán csak jó erkölcsök és mesterségekre nézve alkalmasok voltaknek vizsgálása mellett polgári szabadságot, házak építésére megkívántató telket adott...”¹⁹

Losonc városnak 1844-ben sikerült megegyezésre jutnia a jogi földesurakkal a telkenként 5 Cft cenzus, mint egyetlen „jobbágyteher” önkéntes, örökös megváltásáról. A város teljesen szabaddá vált és nyomban elvégezték a tagosítást is, miáltal a lakosok egy tagban kapták meg földjeiket. A 3375 katasztrális holdnak mért határból a vásárterek és a beltelkek számára 103,5 holdat, haszonbérbe adásra 165 holdat, közös rétnek 71 holdat különítettek el. A polgárok körülkerítették földjeiket lecsapolták a vízenyőket és rögvést belterjes lóhere és cukorrépa termesztésbe kezdtek. Utóbbit a szomszéd Gácson és Vilkén létesült cukorgyárak vásárolták fel. Az 1853-as pátenst után újabb jogi nehézségek támadtak és az 1860-ban újratelepedt úrbéri per még 1874-ben sem ért véget.

Losonc határa az 1860-as évek felmérése szerint közepes nagyságú, 3765 kh volt, ebből szántóföldként használtak 1585 kh-at, 516 kh rétet műveltek, jelentős volt az erdő (1508 kh), míg 156 kh-at nem hasznosítottak. Losoncugár 2235 kh. határában nem voltak erdők, a földek csaknem felét (1074 kh) felszántották, 1007 kh-at pedig évente kaszálani lehetett, sőt 8 kh-on szőlőt ültettek és műveltek - gyengébb legelő csupán 3 kh-on terült el, 143 kh maradt hasznavehetetlen. A város soha nem tudta megtermelni gabona szükségletét, a lakosok a hámos lovakon, teheneken kívül csak sertéseket tartottak nagyobb számban.²⁰

b.) A népességszám és a társadalmi szerkezet alakulása (1731–1849)

Losonc népességszáma, korabeli mércével sem volt nagy, és csak kis mértékben növekedett. Az első, hitelesnek tartható lélekszámot az 1731. évi katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyv becslés alapján adta meg: 1500 református polgárban, 100 evangélikus és 30 katolikus – zömmel szolga és cseléd – lakosban. Egy 1734. évi megyei rovásösszeírás 69 civis, 32 címerleveles nemes (armalista) és 34 szabados (libertinus) – összesen tehát 135 – adózó háztartást jegyzett fel, a szomszédos Tugáron pedig 26 jobbágy (colonus) család élt. Emlékezzünk: 1554-ben is 117

¹⁸ OL C 59 Helytartótanácsi lt. Departamentum Urbariale Regestrum actorum urbarialium Nógrád megye 1772, 1773/3., 1775/9. 1778/5., 1784/1., 1786/1. fősorozatok.

¹⁹ Sembery János szerződése Zólyom, 1732. március 28. OL P 707 Zichy cs. lt. Fasc. 185/B. No. 5. az úrbérendezés – *Pálmány Béla*: A nógrádi mezővárosok társadalma (1820-1870). In: A polgárosodás útján (Szerk. Szabad György) Bp. 1990. 187. és 190. old.

²⁰ *Shvoy Miklós*: Nógrád megye leírása 1874. 310-318. old.

háztartása, 1300 lakosa volt a városnak, tehát két évszázad múltán sem következett be jelentős népességnövekedés – a sok háború és járvány miatt.²¹

1755-ben a katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyv bemondás alapján 3000 reformátusról írt, ami túl soknak tűnik, A katolikusok számáról a losonci vezetők nem akartak nyilatkozni, mivel így is ellenállni próbáltak a katolikus templom felépítésének – ami még abban az évben be is következett.²²

Az 1784-87. évi első állami népszámlálás Losoncon 345 házban élő 571 családot, 2711 tényleges lakost, Tugárban 106 házat, 179 családot, 742 lelket mutatott ki. A népesség rendi illetve foglalkozási tagozódására utaló adatok – Losoncon 6 pap, 223 nemes, 2 rangos tisztviselő, 197 „polgár”, vagyis iparos és kereskedő mellett csupán 3 „paraszt” és 215 zsellér, a Tugár patak másik partján 23 nemes, 27 „polgár”, illetve nulla jobbágy és 126 zsellér – egy jelentősen pallérozott, városiasodott helyi társadalmat fednek fel.²³

A következő időpont, amikor számot kaphatunk az ikerváros népességéről, az 1828. esztendő. Ludovicus Nagy szerint Losonc városában 216 házban 909 római katolikus, 2091 protestáns (evangélikus és református) lakott, vagyis éppen 3000 fő, ami semmivel sem több, mint az 1755. évi becslült lélekszám és csak 11% gyarapodást jelent a II. József alatt végzett népszámlálás eredményéhez képest. E négy évtized alatt Tugár is alig 60 lakossal, 8%-kal lett népesebb (most 801 fő). Mindez egyfajta bezárkózás jeleként értékelendő, hiszen a megye népessége ezalatt 147 ezer főről 186 ezerre, 27%-kal nőtt. A két városban főleg a katolikusok száma gyarapodott: a sematizmusok szerint 1814-ben Losoncon 500, Tugárban 150 pápista élt, 1832-ben már 910 illetve 385 lélek. 1847-re Losonc népessége 4311 főre nőtt, vagyis 1067 katolikus, 13 görögkeleti és 2419 evangélikus hitű lakossága mellett csak 725 református maradt, de az új, szabadelvű törvények hatására letelepedhettek a korábbi évszázadokban kitiltott zsidók – 92 fő – is. Így a város népessége húsz év alatt 44%-kal gyarapodott. Ez idő alatt 33%-kal növekedett Tugár népessége is, 1063 fő lett – köztük 130 fő zsidó volt.²⁴

Az 1828-as országos összeírás áttekintést ad a két mezőváros nem nemes társalmáról. Losonc 329 adózó háztartása a rendi kategóriák szerint 4 „honoratior” értelmiségiből és 325 „zsellérből” állt, míg Losonctugárt 137 zsellércsalád népesítette be. Jóval érdekesebb ennél a kézművesek és kereskedők kimutatása. Losoncon ugyanis 191 nem nemes iparost, mutattak ki, ami az adózó háztartásfők 58%-a, Tugárban pedig 61 mestert – a családfők 45%-a – jeleztek. Más viszonyításban Nógrád vármegye 1055 kézműves mestere közül 252 tömörült (24%) az ikervárosban. Jelentős volt a segédek száma és aránya is: a nagyobbik oppidumban 78 (a megyebeliek 33%-a), illetve a Tugár másik partján 12 legényt (5%) mutattak ki. Szakmai bontás szerint a kiváltságos mezővárosban 30, a taksás helységben 27 mesterség nem nemes gyakorló élték. A legjelentősebb iparág – mint a legtöbb korabeli mezővárosban – a bőripar volt: a csizmadiaságot űzte Losoncon 59 mester és 26 legény – Tugárban 7 mester, ezen túl tímár vagy „magyar varga” volt 23, illetve 4 mester és 9, illetve 1 segéd, szűcsökből a nagyobbik oppidumban 12 mester és 5 legény, a kisebbikben 1 mester dolgozott, de voltak szűgyártók, cipészek („német vargák”) és nyergesek is. A losonci 108 bőrfeldolgozó mester az oppidum „nemtelen” önálló iparosainak 57%-át tette ki, a 21 tugári bőrső pedig 34%-os arányt jelentett. A második helyre a szövőkészítés és feldolgozás került Losoncon 55 mester (29%) és 20 legény (26%), Tugárban 10 mester (16%) – zömmel szabó, kalapos, szűrszabó – élt. Az ikervárosban számos ritka, választékos igényű vásárlókat kiszolgáló mesterség művelői is éltek – így harangöntő, órás, ötvös, puskaművesek és fazekasok. A losonci és tugári kézművesek a helyi piacokon kívül rendszeresen jártak Rimaszombat, Szécsény és Balassagyarmat kirakodó vásáraitra.²⁵

²¹ Az 1731. évi canonica visitatio: Esztergomi Prímási Levéltár Fasc. IV. liber 23. mikrofilmen OL Filmtár 23446. tek.

²² OL Filmtár Esztergomi érsekség nógrádi főesperessége. 1755. évi canonica visitatio 23453. tek.

²³ Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787) szerk. *Dányi Dezső-Dávid Zoltán*. Budapest, 1960. 96-97. old.

²⁴ *Ludovicus Nagy*: Notitiae politico-geographico-statisticae Inlyti Regni Hungariae Partiumque eidemque adnexarum. Buda, 1828.

²⁵ *Pálmány Béla*: A nógrádi mezővárosok i.m.(1990) 196-197. old.

Egy 1835-ben készült összeírás együtt tartalmazza a két mezőváros valamennyi – nemes és „nemtelen” – iparosát. Összesen 421 mesterembert mutat ki 26 szakmában, ami valóság-hű adatnak tűnik. A bőripar súlyát jelzi, hogy 245 mester (58%) is dolgozott 5 szakmában, nem kevesebb, mint 140 csizmadia, továbbá 42 cserzővarga, 38 tímár, 20 szíjgyártó és 5 szűcs. Nagyobb jelentőségű mesterség volt még a szabóké (30 mester), a kovácsoké (29 műhely), az asztalosoké (20 iparos), a fazekasoké (12 műhely), a posztósoké (14 mester) és a szűrszabóké (10 fő). 1847-ben a város jelentése szerint a nemesekkel, zsidókkal együtt 344 mester, 267 segéd és 275 inas, összesen tehát 886 iparos dolgozott, ami a város lakosságának 1/4-e.²⁶

A céhek fejlődése a XIX. sz. első felében csúcsonodott ki, 1815 után 5 céh erősítette meg a régi kiváltságlevelét. Így 1848-ban már 15 céh is működött a két város mesterembereinek érdekvédelmében. A számbeli gyarapodás főleg a több szakmát tömörítő vegyes testületek egyszakmás céhekre való szétválása révén keletkezett. Összehasonlítva a többi 10 nógrádi mezőváros kézműiparával, egyedül Balassagyarmat állta a versenyt mind a mesterek, mind a céhek számát tekintve. Itt, az 1790 utáni megyeszékhelyen 1828-ban a 4265 lakoshoz képest 185 adózó mestert (a megyebeliek 18%-át) és 89 legényt (37%) mutattak ki, 1847-ben a 884 háztartás között 188 „mesterházat” írtak össze, az ipart űző nemes és zsidó lakosok nélkül. 1847-ben pedig egy városi adójegyzék 188 céhtag valamint 108 kontár – keresztény vagy zsidó kézművesről illetve 16 céhről ad számot. Még a losonci és tugári nem nemes iparosok együttes számát is meghaladta azonban a mesterek és segédek száma a 6 ezer lakosú Rozsnyón (270 és 25 fő) valamint a 8 ezer lelkes Rimaszombatban (296 és 89 fő). E szabadalmas magyarlakta mezővárosokban is – Losonchoz, Gácsához hasonló, kézművességgel, árucserével – igen sokoldalúan és élénken foglalkozó keresztény közösségek éltek.²⁷

c.) Losonc - egy kiemelkedő árucseré- és vásárcsúszpont a köztes övezetben

Losonc virágzó kereskedelmét igen kedvező földrajzi fekvésének köszönhetette. A munkamegosztás nem egyes, eltérő társadalmi összetételű és foglalkozású közösségek – városok és falvak – hanem az eltérő éghajlati és földminőségi feltételek miatt különböző gazdálkodású térségek között vált jellegzetessé. A Felföldek népei a kedvezőtlen természeti viszonyok miatt nem tudták megtermeszteni kenyérgabona, sertéshús, gyapjú, bor, gyümölcs szükségletüket, amit az alföldiek bőséggben és feleslegben piacra tudtak vinni.

A város kereskedelmi szerepének a jelentőségét érzékelteti, hogy a XVIII. század utolsó harmadától 1848-ig a kortársak a „Felföldék Debrecenének” nevezték – teljes joggal. Az évi 6 – Bálint, Szaniszló, Úrnap, Sárlos Boldogasszony, Lukács és Judit napi – országos vásár és a csütörtöki hetipiacok forgalma és vonzáskörzete igen jelentős nagyságú volt. 1770-ben 176 nógrádi továbbá 18 hevesi, kis- és nagyhonti helység népe vallotta vásárhelyének (összehasonlításként: Gácsot 60, Balassagyarmatot 58, Szécsényt 56 településen emelték ki). 1828-ban Losonc 68 ezer környékbeli lakos számára volt az egyetlen, 52 ezer falusinak pedig több közül az egyik vásárhely. Eme 120 ezer lakosú vonzáskörzete alapján Losoncot a Palócföldön a 70 ezres Rimaszombat és a 115 ezres Rozsnyó elé helyezhetjük. Csak Miskolc, Gyöngyös, Eger és Kassa vásárait látogatták ennél jóval többen.

Mocsáry Antal, aki a közelben élt és igazán jól ismerte a város életét, azt írta, hogy a négy sokadalmon még bécsi kereskedők is megjelennek, a csütörtöki piacokon pedig „sokszor oly számmal gyülekeznek, leginkább a búzával megrakott szekerek, hogy egy országos vásárral vetekedőnek látna az idegen” és évente 100 ezer pozsonyi mérő nógrádi és hevesi termésű gabona kelt el.²⁸

Az 1810–1840-es évek gyapjúkonjunktúrája idején minden kortárs úgy látta, hogy a négy napos tavaszi és őszi losonci gyapjúpiacok a pesti mellett a legfontosabbak az országban. A feb-

²⁶ Uo. 263-270. old.

²⁷ Uo. 250., 253-257. old., a gömör-kishonti adatok *Bácskai Vera-Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban.* Bp. 1984. 46. és 327. old.

²⁸ *Bácskai Vera-Nagy Lajos: i.m. 45-48. old., Pálmány Béla: Városok, mezővárosok, országos és hetivásárok Magyarországon (1686-1870) In: A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1990-1991. Budapest, 1991. 422. old., Mocsáry Antal i.m. (1826) I. k. 76. old.*

ruári, júliusi és decemberi sokadalmakon a marha és a sertés számított a fő cikkeknek. A hegyvidéki szlovákok valamennyi sokadalmon és hetipiacon nagy tömegben és igen olcsón árultak épületfát (zsindelet, deszkát, gerendát), de jó piaca volt a cserépedényeknek és a hevesi boroknak, sőt az uradalmi főzdekben hordószámra párolt pálinkának is. Fényes Elek szerint a losonci vásárok az ország legforgalmasabb (12 gabona, 8 gyapjú és 8 marha) adásvételi fórumai közé tartoztak. Pesten és Győrön kívül egyedül Losonc volt a három fő mezőgazdasági termék forgalmazása terén is kiemelkedő vásárhely egész Magyarországon. Ráadásul az 1840-es években legjobb magyar terméknek számító gácsi posztó országos forgalmazásának a fő rakhelye is e város lett. 1842-ben a szomszédos Gácsról, a Forgách grófok lakóhelyéről – forgalmilag teljesen indokoltan – Losoncra helyezték át a postaállomást. A város történetírója, Scherer Lajos szerint ekkortól számítandó a város bekapcsolódása a világereskedelemben. E sokoldalú és nagy forgalmú kereskedelem – a város 1849. nyári pusztulását követően – ismét feléledt és 1871-ig, a Pest–Hatvan–Salgótarján–losonci vasút megnyitásáig tartott. A gyapjú és a gabona forgalma ezután nagyot csökkent, de az igazállat vásárok és a hetipiacok jelentősége megmaradt.²⁹

A vásárokon sátozt vertek helybeli és idegen városokból jött mesteremberek, a fűszerekkel, ajándéktárgyakkal, készruhákkal, gyolccsal, kékfestett szövettel, csipkével, szűcsmunkákkal, posztóval, vas- és rézárakkal, kaszákkal, bádogos, fazekas, üveg- és porcelán termékekkel, zsindelettel, gerendával, faedénnyel, szitákkal, szappannal, dohánnyal kereskedők. Megjelentek a palócok – eladás végett –, a szlovákok pedig – vásárlás céljából – százsámra felvonuló nagy gabona-, gyapjú- és borszállító szekerei, a gyalog batyus zsidók, a sáfrányos és gyolccsos szlovákok. A fő cikk a kenyérgabona volt, előbb a zólyomi szekeresek vették és vitték, tőlük a lipitóiak vásárolták meg, az életnek nevezett alapvető élelmiszer végállomása sokszor Morvaország vagy Szilézia lett.³⁰

A korabeli összeírásokban azonban a vásárváros kereskedőként nyilvántartott népességének száma teljesen más képet mutatott. A gabona-, bőr- és borfelvásárlók, közvetítők, illetve a kocsmárosok, pálinkafőzők, mészárosok tömegeit Nógrád vármegye mezővárosaiban, – elsősorban Balassagyarmaton és Szécsényben – a földesurak által kb. 1725-ben történt befogadásuk és megtelepedésük után – másfél évszázadig zsidók alkották. A megyeszékhely az ország 10. legnagyobb zsidó közösségének adott otthont. A II. József idején 550, 1828-ban 870, 1848-ban már 2 ezer „Mózes vallású” lakost – a népesség 1/3-át – alkotta. 1828-ban 85, 1832-ben a 213 zsidó családfő közül 123 kereskedésből, házalásból élt. Losoncon azonban két okból nem telepedhettek meg sokáig izraeliták: egyrészt a Kamara tiltotta a bányavárosok 7 mérföldes körzetében a letelepedésüket és Nógrád Ipolytól északra eső része ilyen körzetbe esett, másrészt a kereskedőváros tanácsa is vetélytársakat látott a terményfelvásárló és kocsmáros, pálinkafőző zsidókban.

A vármegye adóösszeírói a XVIII. században csak a „görög” boltos kalmárokat tekintették hivatásos kereskedőknek. 1769-ben mindössze 4 ilyen kereskedő kompánia volt Losoncon: a macedón Moscopolis városában született Baratis János és Rózsa Krisztián 4 segéddel, ugyancsak moscopolisi születésűek voltak Rózsa György és Demeter 2 segéddel, bolgár földről érkezett Janovics Antal és Petrovics András 1 segéddel, a loveni bolgár Lofcsa Kristóf pedig egyedül árult török, szász és bécsi árukat – elsősorban szöveteket, de posztót és vasárukat is. 1778-ban 5 „görög” boltos élt Losoncon, Petrovicsnak és Janovicsnak már 7, Rózsa Demeternek és Györgynek 5 segédje volt. Újonnan települt át híres macedón kereskedővárosi, sipiszka születésű Bozda fivérek, a 6 segéddel foglalkoztató Mihály és a Rózsa Mihállyal együtt kereskedő, 5 segéd tartó Tódor.³¹ 1828-ban mindössze 2 patikus és 9 kalmár – 3 görög, 3 német és 3 egyéb nemzetiségű – élt a városban. Rajtuk kívül azonban mindig volt 5-6 nemesi rendű kereskedő is – pl. az ősi Rózsa és Szakmáry családokból. Mocsáry Antal észrevétele szerint számos helybeli mesterember is felhagyott mesterségével és vásári spekuláns lett – gabonát illetve deszkát,

²⁹ Fényes Elek: Magyar Országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. II. k. 1837. 208., 214. old. továbbá Pálmány Béla: A nógrádi mezővárosok... i.m. (1990), 238-239. old.; Scherer Lajos i.m. (1943) 38. old.

³⁰ Mocsáry Antal i.m.(1826) II. 26., 43-44. old., NmL IV. 1. Kgy. ir. Acta anni 1821/323.

³¹ NmL IV 1/b. Görög kereskedők öi. 133. (1769), és 135. (1778)

zsidelyt vásárolt fel és adott el drágábban. Még a város legvirágzóbb esztendejében, 1847-ben is csak 16 fűszerest, vas- és más boltos kereskedőt, 1851-ben pedig 12 főt mutattak ki.

A zsidók letelepítésére előbb Gács földesurai, a Forgách grófok illetve Tugár birtokosa, Szilassy József szereztek engedélyt, még 1804–1805-ben. Tugárban Wohl Izrael zsidóbíró gyakorolta a városba fogadás jogát, 1822-ben 18 család alapított szentegyletet. Losonc kapuit egy 1840-ben hozott törvény, a bányavárosok 7 mérföldes körzete tilalmának feloldása után – a város tanácsával szemben a vármegye támogatásával – nyitották meg az izraeliták előtt. 1844-ben már 19 zsidó család – 10 kereskedő és házaló, 6 mester és 3 „akármilyen életmódú” család – összesen 97 személy élt Losoncon, továbbá 38 család – 9 kereskedő, 14 iparos, 9 haszonbérő, 1 rabbi és 4 egyéb foglalkozású családapa – vagyis 194 fő Tugárban.³²

d.) A nemesség és az értelmiség szerepe a város életében

Az 1848 előtti másfél évszázad losonci városi társadalmának egy igen jelentős csoportjáról és szerepéről kiemelten kell szólnunk. A birtokos és címerleveles nemesség már a XVI. század második felében behúzódott a biztonságos szabadalmas mezőváros sáncai mögé. A fennmaradt első megyei taksás összeírások is feltűntetik a Losoncon lakó, kisebb, nagyobb birtokkal rendelkező, de nagy többségében birtoktalan, tisztos polgári – kézműves, kereskedő – foglalkozású református nemeseket. Az 1680-as évektől a Rákóczi szabadságharc végéig a Czabán (nemesítése 1674), Fábik (1694), Ferenczy (1554), Huszágh (1664), Kulifay (1649), László (1693), Liszky (1659), Macza, Magyar (1655), Mikula, Nyirő (1679), Rózsa, Szabó-Imre (1693), Szigyártó (1626), Vajda (1655) – nemesi rangjukat frissen szerzett – családok céhes iparos foglalkozást űztek. De „ide behúzák magokat” a megye nevezetes birtokos köznemes nemzetségei közül a nagyréthi Darvasok és a kisterenyei Gyűrkyek 4-4 családjá, továbbá a Balogh, Báthly, Bulyovszky, Csemniczky, Dobay, Ebeczky, Koromtzay, Litassy, Mocsáry, Ráday, Szemere, Szilassy famíliák egyes tagjai is. A város évente választott bírái rendszerint a nemesek közül kerültek ki.³³

1728-ban 24 törzökös címerleveles, de birtoktalan nemes család – a Bejcsy, Czabán, Csepcesényi, Fábik, Ferenczy, Huszágh, Juhász, Kulifay, László, Liszky, Macza, Magyar, Nyirő, Ötvös-Podmaniczky, Rózsa, Szabó-Imre, Lossonczy-Szigyártó, Vajda nemzetségek tagjai – fizettek megyei taksát, 1750-ben pedig a megye 155 armalista családjából 18 (3 Kulifay, 2 Lovcsányi, 1-1 Bada, Bejcsy, Czabán, Csengery, Csontos, Dobák, Jacobei, Jeszenszky, Lévy, Macza, Matulay, Szabó-Imre, Tatár) élt Losoncon, Taxner Dániel pedig Tugárban.³⁴ 1750-ig települt be a városba a Bada, a Csontos, a Dobák, a Gyöngyösi, a Jacobei, Videfalváról a Lovcsányi (1629) továbbá a Tatár familia egy-két, később gyökeret vert ága. 1784-1787-ben a népszámlálás szerint – mint említettük – Losoncon 223 (19,5%), Tugárban pedig 23 fő (7%) 1 évnél idősebb nemes férfi lakott, ami 450 illetve 50 kiváltságos lakost jelent és a két helységben a lakosság 17%-át – igen jelentős arányt – tette ki. E két kisváros volt ekkor is a nemesség központja, Nógrád vármegye 3154 nemes férfijából 246 (8%) élt itt.³⁵

1809-ben a mezővárosban 74 kiváltságos családfő fizetett nemesi hadisegélyt – vagyis továbbra is e helységben élt a legtöbb nemes család. Közöttük a leggazdagabb a köznemes Benkó József (810 Rft hozzájárulással) volt, a második legnagyobb jövedelmet – jogi személyként – a város mint közösség fizette (780 Rft) földjei és regálé haszonvételei után. Jellemző, hogy a szabadalmas mezővárosban egyetlen főnemes sem lakott, viszont a 100 Rft feletti hozzájárulást fizető 10 legmódosabb nemesúr között csupa jómódú birtokost találtunk, így ragyolczy Csoma Sámuel, Szabó Józsefet, Vattay Györgyöt, Jaán Józsefet és a Dobossy, Gellén és

³² Pálmány Béla: A nógrádi mezővárosok... i.m. (1990) 238–247. old.

³³ Pálmány Béla: Nógrádi armalista családok küzdelmei nemesi kiváltságaik megőrzéséért In: Rendi társadalom – polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok. Salgótarján, 1989. Szerk. Á. Varga László Salgótarján, 1989. 142. old., NmL IV 7/b. Dic. öi. 150. (1733–1734); Mocsáry Antal i.m. (1826) I. k. 72. old.

³⁴ NmL IV 1/a Kgy. jkv. 1728/29 1729. jan. 31. és 7/b. Dic. öi. 216. 1750/51. évi armalista, szabados és iparos összeírás

³⁵ Dányi Dezső-Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787). KSH Bp. 1960. 94–100. old.

Kun családok 1-2 tagját, de a város nemesének kétharmada szerény vagyon felett rendelkezett.

1845-ben már 176 rendi kiváltsággal élő nemes és „honoratior” értelmiségi családfőt regisztráltak, akik között most sem találtunk főnemeseket, hanem csupa köznemest és tanult tisztviselőt. A város elitje három csoportot alkotott: itt élt 3 megyei és 21 városi hivatalnok (Draskóczy József főbíró, Horváth Ferenc főjegyző, Szígyártó Sámuel főügyész és Szabó-Imre Gedeon rendőrfőkapitány mind a törzsökös nemes családokból került ki) továbbá az egyetemet vagy akadémiát végzett 18 pap és tanár (pl. Tóth Mihály és Nagy József református papok, Kováts Benjámin, Molnár Sámuel és Steller János református líceumi professzorok), végül 20-22 jómódú birtokos nemes – továbbra is az ősi Jaán, Vattay és Vajda családok emelkedtek ki vagyoniilag – akik élvezték a megyében páratlanul művelt, városias életmódot. Mindazonáltal Losoncon is többséget alkotott a kiváltságosok között a kimutatható kereset nélküli (59 fő - 33,5%) és a szerény – évi 10-50 Rft jövedelmű – nemesség (40 fő - 23%). A városban tehát a szabadságharc előtti években 75-80 családból álló nemesi-értelmiségi elit élt. A kortársak áradoztak a kétnyelvű de magyar szívű város izzó nemzeti szelleméről, haladást szolgáló intézkedéseiről, élénk közéletéről, az „úri osztály” igen kulturált és a lakosok „elég civilisált” voltáról, a fővárossal vetélkedő kézművesekről.³⁶

e.) A város reformkori szelleme és intézményei

A nemzet felemelkedését szolgáló losonci közintézmények közül első helyen az ősi *református líceum* állt. A XVIII. sz. második felétől a hittant és bölcsészetet oktató felső iskola – hála több helyi kálvinista nemes családnak, így a Rádayak, a nagyréthyi Darvasok, a ragyolczi Csomák támogatásának – gyorsan fejlődött: 1762-ben nyílt meg a könyvtár, 1768-ban az emeleti tanteremek, a természettudományi kar 1832-ben, a jogi kar 1834-ben nyitotta meg a kapuit. Így a reformkorban már négy professzor is képezte a 100-120, felső osztályokba járó hallgatót, a 130-150 alsós tanulót ugyancsak 4 tanító nevelte. A kortársak egybehangzó véleményes szerint a zömmel a felföldi megyékből származó diákok a protestáns hiten túl a magyarságtudatot is tanodában sajátították el.

A reformkori nemzeti törekvések nyomán új művelődési és társasági intézmények honosodtak meg az ország fejlettebb városaiban – ezek közül egy sem hiányzott a fő utcáit kövezettel, éjjeli világítással csinosító, virágzó, szabad Losoncra. A *Kaszinót* 1833-ban 30 szabadelvű nemesúr alakította, Fatovich István és Farkas Károly vezetésével és rögtön a legújabb és legjobb könyveket kínálta tagjainak. A városi polgárok 1835-ben hozták létre külön egyesületüket. A két *Kaszinó* 1839-ben egyesült és 1849-re 130 főre nőtt tagsága a környék művelt társadalmá minden rétegét képviselte, a magyar hazafias szabadelvűség legszebb eszméit terjesztette, mind a komoly közügyek, mind a szórakoztató színelőadások, bálók rendezése terén. A *Kaszinó* intézményeként, elsősorban Kubinyi Ferencné Gyürky Franciska áldozatkészsége révén alakult a *Kisdedővő*, 1844-ben. A Kaszinó és az óvoda közös épülete a tagok részvényei és a város segítségével révén 1848-ban készült el, a sok ezer kötetes korszerű könyvtárnak is pazar elhelyezést biztosítva. Sajnos, már a következő évben, a szabadságharc végnapjaiban hamuvá vált mindez. 1843-ban takarékpénztár alakult a város és polgárai kis részvényeiből, de az intézet 1849-ben 10 ezer forintos kárt vallott. 1846-ban *Pelikán* néven hetilapot is alapítottak – ebből sem maradt egyetlen példány sem.

A nemesek és a polgárok között a rendi választófalak az 1840-es évek közepére végleg leomlottak, bár nem kevés szegény ember is élt a városban, a polgári jómód és társas élet a lakosok széles rétegeinek anyagi és szellemi kényelmet biztosított. A város fürdője és kaszinója színelőadások, bálók sorának adott otthont, a líceum, a könyvtár, a városi újság a polgári kultúrát és normákat terjesztette. Losonc fénye ragyogott és a fél országra rávetült.³⁷

³⁶ *Pálmány Béla* A nógrádi mezővárosok... i. m. (1990) 221., 225. old. és „*Tanattli*”: Losoncz a mint van. In: *Regélő* 1842/49–50. sz.

³⁷ *Tóth Mihály* i. m. (1851) 9–10. old. és *Shvoy Miklós* i. m. (1874) 125–130 old.

III. A virágzó város és tragikus pusztulása a szabadságharc alatt

Az 1847–1848. évi utolsó rendi országgyűlés, a márciusi bécsi és pesti forradalom eseményeit, majd az áprilisi pozsonyi törvényeket lázas érdeklődéssel várták Nógrád két politikai központjában, Balassagyarmaton és Losoncon is. A polgári jogegyenlőséget, általános választójogot, polgári közigazgatást és köztelhiviselést szentesítő áprilisi törvények értelmében május 19–20-án a város megválasztotta első polgármesterét, Hinkó Jánost, 12 fizetett tanácsnokát és 43 tagú képviselőtestületét. Losonc a polgári korban is járási székhely maradt, tehát a szolgabíróság, járásbíróság, az adóhivatal és más megyei hivatalok tovább működtek.

A június végi első népképviselői országgyűlési választáson a kivételesen művelt, iskola kultúrapártoló Kubinyi Ferenc, a nemzeti „szabadelvűek kipróbált bajnoka” lett a város képviselője. Nyáron megalakult a 7000 főnyi megyei nemzetőrség losonci alakulata, szeptember közepén 1200 felfegyverzett nemzetőr a délvidékre indult a szerb felkelők ellen. Két héttel később már Jellasics bán horvát serege támadása ellen kellett honvédek toborozni, november közepéig mintegy 3000 újoncot állított ki Nógrád megye, a nemzetőrök pedig harcba szálltak a schwechati csatában.

A város népe – nyelvi és vallási különbség nélkül – mindenét feláldozta a haza szabadságának oltárán. Ez csak a mai érzelmet és értéket nélkülöző világban számít fellengzős mondatnak. A hazafias lelkesedés példáját szolgáltatva nemes családok fejei és gyermekei, így a 15 éves Draskóczy Ede, a 14 éves Czóbel Károly, két Jeszenszky fiú, Danó és István, három Pokorny fivér – Ede, Sándor és Antal, Podhorszky János és Pál, Raksányi Ádám és fia Dénes is önként keltek fegyverre. Az úrhölgyek ékszereiket adták a hon védelme céljára.

1849 újev napján – a visszavonuló magyar honvédséget üldözve – Losoncot elfoglalták Ferenc József, a magyar királlyá meg nem választott osztrák császár teljhatalmú biztosai, majd február 15-én hódító seregei is. A császári seregek élelmezése és kvártélyozása a városra hárult. Több magyar gerilla támadás után március 24-én 34 magyar huszár és Beniczky Lajos 400 gyalogosa ügyes és bátor rajtaütéssel visszafoglalta a várost az éppen pihenőt tartó ellenségtől. Bár e szép győzelmet követően a császáriaknak egy időre sikerült visszavenni Losoncot, melyet a nép a megtorlástól félve elhagyott, néhány héttel később a forradalmi kormány tartósan helyreállította fennhatóságát és a függetlenségi nyilatkozatot a felszabadult város piacán kihirdették. A szabadságharc végén kitört kolerajárvány 300 embert pusztított el a városban, a büszke lakosok öntudatát megtörte a nélkülözés és a rémület. Július 18-án váratlanul a városba érkezett a visszavonuló Görgey Artúr és honvédseregének élelmiszert követelt – így egyetlen kenyér nem maradt a városban. Rögtön a honvédek elvonulása után ellenállás nélkül megérkezett az orosz Sassz tábornok 4000 kozákkal, de egyelőre békésen viselkedtek és tovább vonultak. Nemsokára Gallioin herceg (4000 főnyi) csapatai szállták meg a várost és követelték meghódolását, amit a szalliercsétn városvezetők meg is tettek.

Augusztus 1-én a közeli fürdőnél 150 magyar gerilla megtámadta az ott visszahagyott 90 beteg cári katonát és 10 tisztet. Lelőttek 3 tisztet és a legénység 3 védekező tagját, a többieket menekülésre kényszerítették. Alig egy hét múlva bekövetkezett a könyörtelen és kegyetlen bosszú. Augusztus 7-én Grabbe tábornok kozákjai körülkerítették a várost, melyből addigra sokan elmenekültek, de a lakosok többsége, az idősek és a betegek otthon maradtak és várták a véget. Az oroszok óriási sarcot – 50 000 porció szénát, 27 000 porció kenyeret, 100 mázsa szalonnát, 100 ökröt, 200 akó bort, 250 akó pálinkát stb. – vetettek ki és hajtottak be, ám az ígért kegyelmet nem adták meg. A lerészegedett katonaság három napos szabad rablása során a polgárok házait kifosztották, lerombolták és miközben kancsukával verték a szerencsétleneket, utolsó ruháikat is elvették tőlük. Már tisztjeik sem tudták jobb belátásra bírni az emberi mivoltukból teljesen kivetkőzött, a templomokat is kifosztó kozákokat és orosz katonákat, akik örült orgájuk végén, augusztus 9-én az összetört bútorokból a piactéren hatalmas tüzet rakva, tábori zeneszó mellett hahotázva, vígadva gyújtogatták egyenként a házakat és közben leítették magukat az eszméletlenségig. Az örület csúcsa, hogy másnap a kijózanodott seregek főhadiszállásán a cár főtisztje kijelentette, hogy a várost nem az oroszok, hanem a magyar gerillák és a cselből parasztruhába öltözött losonciak maguk gyújtották fel, majd, hogy jótékonyágukat bizonyítsák, száraz kenyeret és személyenként 2 forint kárpótlást osztottak ki. A borzalmak nyomán az ikerváros 376 épülete közül 344 égett le és csak 32, félreeső helyen emelt

ház maradt meg. Elpusztult a város 15 középülete, valamennyi egyházi létesítmény és a bőrgyár is.

Az élelem, ruha és fedél nélkül maradt lakosok élete a környék emberbaráti segítségétől függött. A borzasztó hír vétele percétől a városlakók segítségére sietett Rimaszombat és Szécsény valamint több falu, októberig rendszeres élelem és ruhaadományokkal enyhítve a nélkülözést. Október után azonban a lakosság magára maradt és a többségnek téli szállást kellett keresnie. 1850 februárjában mindössze 710 lélek, júliusban 1707 ember tengette életét a nemrég még 3500 lakosú, virágzó város üszkös romjai között. Jó két évig a híres vásárokat sem tartották meg - a város szíve megszűnt dobogni.³⁸

IV. A város újjáépítése és polgári korszerűsítése az önkényuralom és a kiegyezés korában

a.) A losonci fönix – az elpusztított város újra polgárosodása

A fönix mitológiai madáralak, lángba borulva ég el, de a hamvadással nem semmisül meg, hanem megifjodott fényes alakban az örökkévalóságig él. A kortársak e mitikus lényhez hasonlították az újjáépülő Losoncot az 1850-1860-as években.

A város első életjeleként 1849 őszén vizsgálatot, segélyezést és kárpótlást kért a császári hatóságoktól, de az utóbbit elutasították. A kormány novembertől 1850 áprilisáig vizsgálódó és segélybizottsága 1 730 579 Pft.-ra becsülte az okozott károkat.

A szállástalan, rongyos, éhezni lakosok éveken át takarították a romokat, de a maguk erejéből képtelenek voltak felépíteni földig perzselte városukat. Andreanszky Sándor a „K. u. K.” birodalmi államszervezet beszercebényai kerületi főispánja felhívására 1850 júliusában országos segélygyűjtés indult, majd Vahot Imre szerkesztésében 1851-ben megjelent a két kötetes *Losonczy Phönix történelmi és szépirodalmi emlékkönyve*, melynek 4000 forintnyi bevételét a város közművelődési egyesületeinek újjászervezésére szánták az adakozók.

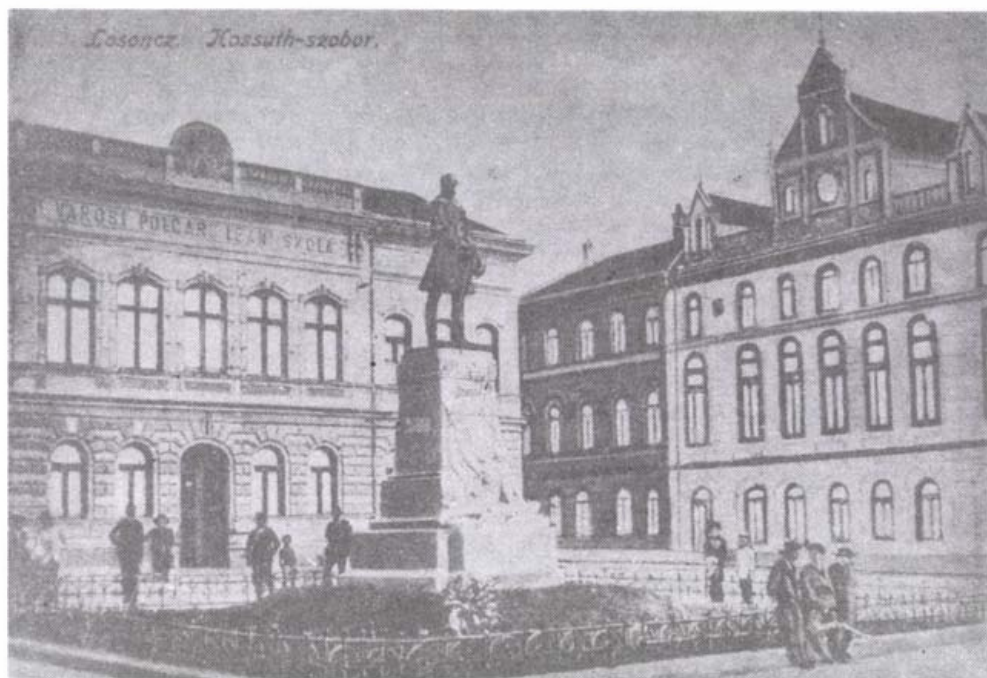
A legtöbbet mégis maguk a losonciak és egyházaik tették a saját boldogulásukért. A népesség lassan visszatelepült, Losoncon az 1847-ben kimutatott 4311 lakossal szemben 1857 október végén már ismét 3847-en éltek, Tugár 1277 főnyi lélekszáma pedig meg is haladta a forradalom előtti évben jelzett 1063-at. 1869 végéig ez a lélekszám nem sokat változott, a nagyobbik mezőváros 417 háza 851 lakásában 3934 jelen lévő népességet, a kisebbik településen 140 házat, 340 lakást és 1244 lakost írtak össze.

A társadalmi szerkezet polgárosodását a foglalkozási csoportok arányának alakulása jelzi. 1869-ben Losonc 2001 keresője között alig akadtak földművelésből élők, mindössze 21 földbirtokost és 63 bérrest, napszámost regisztráltak, ez összesen 4,2%. Tugárban viszont jelentős maradt az agrárszféra: az 5 birtokos és 169 bérmunkás elérte a keresők (578) 30%-át.

Az iker mezővárosok kézműipara kiemelkedő jelentőségű maradt. A nagyobbik településen a 337 önálló vállalkozó 50 magánalkalmazott és 445 ipari munkás a kereső foglalkozásúak 41,2%-át tette ki, a Tugár patak másik partján dolgozó 95 mester 7 hivatalnok és 143 munkás pedig a 42,4%-os arányt is elérte. Továbbra is a bőripar számított vezető iparágának. Losoncon 168 mester, 6 hivatalnok, 185 bérmunkás és segéd, összesen 359 bőr- és papírfeldolgozó élt, mely az iparral foglalkozók 43,1%-át alkotta, Tugárban is 107-en dolgoztak ilyen szakmákban, ami az iparúzők 43,7%-át jelentette. A hagyományosan fejlett szövő- és ruhafeldolgozó ipar a nagyobbik mezővárosban 129 (15,5%), a kisebbikben 43 (17,5%) kőművesnek adott kenyeret, a fém- kő- és faiparba viszont Losoncon 192 (23,1%), Tugárban pedig 33 (13,5%) keresőt soroltak a korabeli statisztikusok. Ezek az iparágak immár nagyobb jelentőségűek voltak, mint a textiliák előállítás és feldolgozása. Az építőiparban 60 (7,9%) illetve 16 (6,5%) férfi, a vegyi- és élelmiszeripar szakmaiban 56 (6,7%) továbbá 14 (5,7%) kereső, az egyéb, „nem közvetlenül termelő” foglalkozásokban 30 (3,6%) illetve 32 (13,1%) önálló iparos, alkalmazott és munkás dolgozott.

³⁸ *Jeszenői Danó*: Losoncz története In: *Losonczy Phönix* i.m. I. k. 24–30. old. és *Tóth Mihály*: Losoncz az 1849-diki hadjáratban történt felülvizsgálata In: uo. II.k. 21–30. old.

A kereskedelmi, pénzügyi és szállítási foglalkozásuk súlya immár pontosan mérhető, hiszen az 1848 előtti rendi és nemzeti korlátok végleg leomlottak. Losoncon 1869 végén 96 önálló és 74 munkavállaló – összesen 170 fő (a foglalkoztatottak 8,5%-a) – dolgozott ebben a szférában, Tugárban pedig 52, illetve 9 személy (10,6%); tehát a két helység összesen 5178 lakosa illetve 2001 keresője között 148 önálló vállalkozó és 83 munkás tevékenykedett az „infrastruktúrában”, ami megközelíti a nagyobb, (6435 főnyi) népességű, illetve (2474) kereső foglalkozású lakosú Balassagyarmat 159 önálló és 83 alkalmazott, összesen 242 kereskedőjének számát és arányát (9,8%).

Az értelmiségi és hivatalnokréteg a városok legiskolázottabb, hivatásából, illetve honoráriumából élő csoportja volt. Vezető szerepet játszott a közigazgatásban és jogszolgáltatásban, a lelki gondozásban, az oktatásban, az egészségügyi ellátásban, a művészeti és irodalmi életben, valamint a helyi egyházakban, kulturális és szociális egyesületekben. 1869 végén Losonc 4 felekezetében 6 pap szolgált, dolgozott továbbá 33 tanító, 15 ügyvéd, 6 orvos, 5 bába, 4 ápoló, 4 patikus és 23 művész, akiken a kortárs Shvoy Miklós szerint is a kitűnő cigányzenészeket kell érteni. Összeírtak továbbá 23 állami, megyei és városi vezető tisztségviselőt és 77 magántisztviselőt, akik ipari, kereskedelmi, szállítási és pénzügyi cégek íróasztalai mellett ténykedtek. Mindösszesen tehát 196 – Széchenyi István szavaival – *kiművelt emberfő* (9,8%) emelte a város rangját, de hozzájuk kell számítani a város főiskoláiban tanuló 148 (7,4%) diákot is, vagyis 17,2%-ra rúgott az értelmiség Losoncon. A szomszédos, falusias házakból álló Tugárnak sem kellett szégyenkeznie, mert itt is megtelepedett 11 értelmiségi (2 tanító, 2 bába, 1-1 ügyvéd, író, orvos és 4 zeneművész) továbbá 10 közhivatalnok, 9 magánalkalmazott és e csoport a kisváros keresőinek az itt lakó 1 tanulóval együtt 5,4%-át tette ki.³⁹

b.) A pallérozódás új útjai

Már 1850-ben újra megnyílt az országos adakozással helyreállított 8 osztályos gimnázium, amely 1857-ig állt fenn. Utána 2 évig 4, majd 1859–1870 között 6 főgimnáziumi osztályt tudtak

³⁹ Pálmány Béla: i.m. (1990) 176., 228-229., 282-287. old. Ugyanitt a többi nógrádi mezőváros foglalkozási szerkezetével való összehasonlításhoz szükséges adatok is olvashatók.

fenntartani 80-90 tanulónak, míg 5 tanár dolgozott az elemistákkal. 1869-ben új korszak kezdődött a híres iskolaváros történetében. Br. Eötvös József minisztersége alatt az állam átvette a két protestáns egyháztól gimnáziumaik épületét és az állami költségvetésből működő 3 osztályos országos tanítóképzőt és vele együtt gyakorló elemi fiúiskolát létesített. Az ősi kálvinista alma mater pedig 1870-ben alakult át 4 osztályos 6 tanáros állami algimnáziummá, melyet mind a négy egyház híveinek a gyermekei látogathattak.

A város többi, egyre népesebb felekezete közül az 1755-ben létesült katolikus plébánia háromosztályos, sokáig 110, 1872-ben már közel 200 tanulót befogadó iskolája. Az 1784-ben épült evangélikus egyháznak négyosztályos elemi iskolája működött, 1862-ben nyitották meg az első zsidó iskolát, 1870 után kezdeményezték a losoncugári izraeliták önálló iskolájának a megalapítását, amit a losonci hitsorsosok nem támogattak.

Az elégett városi *Közkönyvtár* helyreállítását Benkó József könyvtárnok egy évtizeden át gondosan végezte. Így 1861-re a város, a Tudományos Akadémia és a magánosok – első sorban a Kubinyi testvérek, Ferenc és Ágoston – bőkezű adakozásaiból 10 ezer kötetre gyarapodott a Városháza két termében elhelyezett könyvtár állománya. Hamarosan az *óvoda* is újból megnyílt, majd 1857-től a két intézmény az újonnan épült vígadóban működött tovább.

A Kaszinó hamar újra látogatott lett, 1862-ben már 162 tagja volt. Ugyanezen évben gr. Cebrián László 400 Ft összegű alapítványt tett a kiseddóví új épületére és a következő esztendőben már hozzá is kezdtek az alapozáshoz. 1861 decemberében a Kaszinón belül alakult meg, Török Sándor vezetésével, a „*műkedvelőség*”, melyben rang és vallási különbség nélkül mindenki részt vehetett. Egy évvel később már a hatodik előadást mutatták be – Perrichon utazásai címmel – szép haszonnal. Ugyancsak Török úr volt a mozgótoja a *Nógrádi Gazdasági Egyesület* valamint az 1862-ben kezdeményezett *Nógrádi Tanképzőtár* alapítási törekvésnek. 1860-ban alakult meg a hazafias polgárokat tömörítő *Losonci Magyar Dalegyelet*, 1862-ben pedig az *Evangélikus Egyházi Nőegylet*, Szilassy-Freiburg Paulina elnökletével, a titkári teendőket a közélet egyik mozgótoja, Büsbak (Buschbach) Ádám úr látta el. E két egyesület 1945-ig működött. A lutheránus gyámintézetet már 1859-ben életre hívta Sztelhló András lelkipásztor.⁴⁰

A városban a XIX. században három kórház is létesült. Elsőként a gazdag görög kereskedő, Avakumovics János adományából és a város köztámogatásából még 1815-ben létrejött egy régi faházban a *városi kórház és szegényház*, amelyet a város jötevé asszonya, Kubinyi Ferencné Gyürky Franciska másfél évtizedes alapítványi pénzgyűjtése eredményeként 1848-ban új épületbe sikerült költöztetni. Az 1860-as években évi ezer beteget is ápoltak a város ispotályában. A kiegyezés után két új kórház is létesült a városban: egy katonai 200 ágygal és egy vasutas 54 férőhellyel – a katonai kórházban főleg szifiliszesekeket kezeltek. A *Losonci Kórház Egylet* alapszabályait 1871-ben készítették el, megyei kórház létesítése végett.

Losonc 1867 és 1872 között egy sor kezdeményezést tett fejlődését, polgárosodását elősegítő állami intézmények létesítése érdekében. 1867-ben indítványozták, hogy itt létesüljön az állandó megyei törvényszék, mivel azonban ez már Balassagyarmaton működött, 1869-ben a város és környéke egy második, kereskedelmi és váltóügyi bíraskodással felruházott megyei bíróság felállításáért folyamodott a Képviselőházhoz. Gróf Cebrián László losonci képviselő és gr. Forgách Antal, volt kancellár és főispán a kérelem benyújtásakor kiemelte, hogy a magyar felvidék iparának nagy része Losonc vidékén „központosul”, ezért indokolt e törvényszék ide helyezése, ami meg is történt.

A város a polgári államszervezet és önkormányzatok országos kiépítése éveiben mindent megtett, hogy megőrizze és korszerűsítse közigazgatása hagyományos függetlenségét. Már 1869-ben a Képviselőház előtt indítványozta és nagy költséggel 1872-re elvégezte a város rendezett tanácsává való átalakítását és szakképzett hivatalnokainak a kinevezését. E törekvés sikerre vitelében kulcsszerepet játszott az evangélikus gyógyszerész családból származó Pokorny Sándor főbíró, aki 1872-től 1881-ben bekövetkezett haláláig a város első polgármestere lett. Az 1872. április 17-én tartott tisztújító városi közgyűlés rendőrkapitánnyá Czóbel Károlyt, főjegyzővé Draskóczy Edét, aljegyzővé Lisznyay Ferencet – csupa régi helybéli család tagját – választotta, rajtuk kívül egy-egy tisztú ügyész, pénztárnok, számvevő, adószedő-közgyám,

⁴⁰ A *Kék László* által kiadott *Felvidéki Magyar Közlöny* 1862-1863. évf. cikkei alapján, *Shvooy* i.m. 386-389. old.

tisztai orvos, mérnök, városgazda, könyvtárnok továbbá 12 tanácsnok, 24 virilis és 24 választott képviselő vitte a város ügyeit.

A város kiemelt járási székhely lett, vagyis a szolgabíróság, az adóhivatal és a járásbíróság mellett a megyeszékhellyel azonos hatáskörű telekkönyvi hivatalt és egy a környező megyék egy részére is kiterjedő hatáskörű pénzügyőri biztosságot is telepítettek. A nagy műveltségű Pokorny Gusztáv, aki 1881 és 1890 között látta el a város vezetését, még városi tanácsnok korában kezdeményezte a katonaság rendszeres elhelyezését a városban. A Képviselőház elé 1869-ben terjesztett kérvény országos katonai laktanyák és a raktárak felépítésére irányult és sikerrel járt. A 25. gyalogezred és a 16. tábori tüzérezred nagy kaszárnyái és kórháza felépítése révén a város elérte, hogy a korabeli „úri osztály” a nagy tekintélynek örvendő honvédezed tisztjeivel is gyarapodjék.⁴¹

c.) Gyárak, bankok, vasutak – a tőkés gazdaság térnyerése Losoncon

A város első gyár jellegű – tehát a kézműves műhelyeket meghaladó nagyságú, fejlettségű és szervezettségű, gépi erőt is alkalmazó – ipari termelőhelye 1846-ban jött létre. A híres céhes bőripar az országos éhínség alatt súlyos válságba került, a város vezetése maga sietett a segítségükre és a „pénz hiányában munka nélkül lévő becsületes varga és tímár mesterek gyárban való foglalkoztatása céljából” részvénytársasági formában *Bőrgyárat* alapított. Midőn 1849 augusztusában az oroszok feldúlták a várost, porig égett a bőrgyár is, 1851-ben pedig már nem gyűlt össze a kellő tőke az újrakezdéshez.

A *Nikkelgyárnak*, a nép által „Pakfongyárnak” nevezett birodalmi jelentőségű kis üzemet 1851-ben létesítették a Bécs melletti berndorfi üzem tulajdonosai, a Schöller testvérek, hogy a dobsinai bányákban kitermelt nikkel-kobalt ércből bonyolult műveletekkel ma porcelán festéséhez szükséges pakfongot, alpakkát és kina ezüstöt égessen ki. A gyárat a kiváló vegyész, Fischer János vezette, mellette egy könyvelő, 28 izmos férfi és 4 napszámos asszony dolgozott szállásért és 1 Ft napi bérért.

Az apátfalvai határban a város által épített *Losonczy Posztógyár Rt.* 1868-ban 300 ezer Ft részvénnel alakult és 1869 júliusában kezdett dolgozni. Hamarosan azonban tönkrementek, minek egyik oka az volt, hogy 1871, a Pest–Hatvan–Losonc vasút megnyitása után a város addig fél évszázadon át országosan is kiemelkedő gyapjűvásárainak a forgalma a töredékére (1869-ben 4400 font, 1873-ban 940 font) zuhant, a másik okot pedig az 1873. évi pénzügyi válság adta. 1873-ban egy 11 tagú helyi tőkés csoport 524 ezer Ft-ért árverésen megvette a gyárat, melyben 60 lóerős gőzgép, a gyapjúmosó, fonó, szövő- és festő műhelyekben 80-nál több szövészekén és egyéb gépen 200 nő és 100 férfi, vegyesen – magyar és szlovák napszámos – dolgozott. Egyikük sem volt külföldről drágán fogadott munkás, hanem mind környékbeliek, emellett a gyár kizárólag hazai gyapjút dolgozott fel, jó minőségben, részben a katonaság egyenruhái számára, részben finom és divatos öltönyszöveteket is gyártottak.

A *Losonci "József" Gőzmalom Rt.* két év előkészület után 1870 októberében kezdett működni, gr. Forgách Antal elnök és Grimm Lajos vezérigazgató vezetésével, 20 ezer Ft részvénnel. A híres zürichi Escher-Wyss cég építette a vasútállomás mellé a 4 féleemeletes épületet és a francia Laffert féle malomkövel 9 garaton örlő korszerű gépezetet. Az éjjel-nappal forgó gépek mellett Baer Ulrich igazgató irányításával 75 napszámos dolgozott.

A tőkés gazdaság alapvető intézményei, a bankok az 1860-as évek alapítási kísérletei után ténylegesen csak 1870 után, a „nagy gründolás” éveiben, az 1873-as pénzügyi válság idején jöttek létre. Elsőként a *Nógrád megyei Népbank* 1872-ben (40 ezer Ft alaptőkével), Szent-Ivány Farkas elnök és Búsbak (Buschbach) Ádám vezérigazgató irányításával kezdett működni. A *Losonczy Tűkarék- és Hitelintézet* - öt év előkészület után - 1873-ban (220 ezer Ft) alakult, elnöke Forgách Antal, vezérigazgatója Pokorny Gusztáv lett.⁴²

⁴¹ Bartha Lajos: Losoncz in: *Borovszky Samu* i.m. Nml IV. 255. 90., 532., 570., 801., 1159., 1608/1867. 260., 349., 569., 728., 861., 1161., 1203., 1309/1868., 128., 159., 162. 244., 407. 593., 804., 861., 950., 1083., 1199., 1307/1869. továbbá OL K 2 Képviselőház - általános iratok 1865-1868. évi országgyűlés 4113. sz. 1869-1872. évi ogy. 1406. sz. iromány ill. Az 1869-dik évi április 20-dikára hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház - Napló III. k. (Szerk. Greguss Ágost) Pest, 1869. 69. ülés 1869. november 15.

⁴² *Shvoy* in. (1874) 541., 519., 545. old. és a „Magyar Compass” II. évf. 1873. (Szerk. Mihók Sándor) Pest, 1874. 25., 211., 276. old. alapján.

A város csaknem két évszázadon át betöltött kiemelkedő jelentőségű és igen sok árura nagyon forgalmas piacközpont szerepét a legnagyobb mértékben a vasúti összeköttetés kiépülése befolyásolta. A Pest–Hatvan–Salgótarján–Losonc–Ruttka–Oderberg között tervezett „Éjszakai Vasút” építése sok gonddal, több szakaszban történt meg. A vonal fő célja a salgótarjáni kőszén olcsó fővárosi szállítása volt. Az 1865-ben csődbe jutott vállalkozást gr. Forgách Antal kancellár bécsi kormányzati kapcsolatai mentették meg. A vasúttársaságot államosították és mint az 1868-ban létesült MÁV első vonala 1867-ben készült el Salgótarjánig, négy év múlva 1871-ben pedig Füleken át Losoncig nyílt meg a forgalom számára. Másik végállomása Pesten a Józsefvárosban a mai Orczy térnél volt, ahol e sorok szerzője fiatalkorában még állt a vasútra emlékeztető, azóta lebontott Losonci utca és a Losonci köz. A fővárossal kiépült közvetlen korszerű közlekedési kapcsolat nem járt egyértelműen a felvidéki város kereskedelmi élete javára, bár más szempontból kimentette a hajdan rendkívül forgalmas várost az elzártságból. Helybeliek 1869-ben kezdeményezték egy Losonc és Rimaszombat között építendő lóvasút létesítését – ám ekkor ez már ódivatú terv volt és elenyészett. Később azonban helyi érdekű vasút épült a közeli Gácsra, illetve Poltáron át Rimakokovára is.

A vasút és a gyáripár kiépülésével Losonc modern kisvárossá vált, a jómódú magyar polgári élet egyik példájává. A kiegyezést követő békés fél évszázad további fejlődést, gyarapodást hozott az 1891-ben közigazgatásilag is egyesült ikervárosnak.

Pálmány Béla

Szigetvár 1566-os ostroma egy horvát hőskölteményben

*Dobra gospoda, spomenemo se sada
Od Sigeta grada Zrinskoga Mikule
Kako smo zgubili Sigeta varoa
Po kom je opustil na ugarski orsag...*

*Jó urak, emlékezzünk most
Sziget várára és Zrínyi Miklósrá
Hogy is veszeztettük el Sziget városát
Minek utána elpusztult magyar országunk...*

Az ismeretlen nyugat-magyarországi horvát szerző ezekkel a sorokkal kezd *A szigeti csata (Boj pod Sigetom)* 1566. augusztus 5-től szeptember 7-ig tartó ostrom leírásába. A hősies küzdelmet folytató Zrínyi Miklós szigeti várkapitány 2300 jól képzett magyar–horvát katonájával és német tüzeivel a többszörös oszmán túlerővel (60–65 ezer harcos) szemben alul maradt, s megmaradt vitézeivel együtt hősi halált halt. Az ostromlók a Zrínyi sereghez hasonlóan 60 ágyúval, de lényegesen több puskával rendelkeztek. Az oszmán–török sereget maga a 75 éves Nagy Szulejmán szultán (törökül Kanuni Sultan Suleyman-nak szokás nevezni), valamint a horvát származású nagyvezére, Szokollu vezette a Szigetvár közeli mezőkre 1566. augusztus 15-én. A török hadak a horvát epikus ének szerint tábort vertek: *Egyik reggel korán Szigetre nézve / Semmit sem látható a széles mezőben / Csak annak négy oldalán a fehér sátrakat...* Szigetvár azonban jól meg volt erősítve. A török forrásokból tudjuk, hogy Szigetvár főparancsnoka, Horvátország bánja, a horvát ubiáe főnemesi családból származó Zrínyi Miklós gróf, a veszedelem láttán a török sereg közeledtére az erőd középső részére egy nagy keresztet helyeztetett, a vár falaira vörös posztót húzatott és néhány bástyájának a tetejét pedig ónnal fedette be, amelyet némelyek ezüstszínű fényes plakettának véltek. Zrínyi ezzel a díszítéssel kívánt válságot adni a szultán pompás felvonulására.

Zrínyi Miklós 1557. november 2-án (vasárnap) vette át – a horvát származású Horvát Márk (akit Stančićnak neveztek) augusztusi halálát követően – a várban tartózkodó bécsi hadbiztosoktól Szigetvár védelmét. A török sereggel folytatott küzdelmei mindkét szigeti kapitánynak már korábban több jelentős győzelemhez vezettek, s az oszmán hódítók legyőzhetetlenségének híret gyakorta megtépázták. Horvát Márk a várat kb. 1800 védővel védte 1556-ban, és vesereséget mért Hadim Ali budai pasa 25 000 fős ostromló seregére. Zrínyi seregének magyar–horvát vitézeire, kiegészülve az ausztriai tüzeikkel, többször és több helyen köszöntött a hadiszerecnce: 1545-ben a Kulpa vidékén sikeresen harcolt Ullemán pasával szemben; 1552-ben

a maruseweci győzelemmel megmentette Horvátországot; 1554–1555-ös években sikeres portyákat hajtott végre a boszniai török csapatok ellen; 1556-ban Korotna visszavételénél aratott hadisikereket; 1562-ben a túlerőben lévő Oroszlán pozsegai béget verték meg „mezei” csatában, amely a horvát seregek krbavai (1493. szeptember 9.), valamint a magyar seregek mohácsi vereségét (1526. augusztus 29.) követően örökre szertefoszlatta a török illúziókat. A két ellenfél a harcok során megtanulta egymást tisztelni, egyet azonban nem ismertek: a meghátrálást, azaz a megfutamodást, maradt tehát a hősi halál.

Zrínyi Miklós a szigeti várat a bécsi Haditanács segítségével megerősítette, s vesztere az Újváros építésébe (1564–1565) fogott, pedig a vár erőssége az Újváros nélkül a természetes akadályok révén kedvezőbb volt. Szigetvár 1566-ban három részből állt: a külső, a középső és a belső várból, illetve az Óvárosból, az Újvárosból és a Várból. Mind a három rész körül volt árkolva és a részeket hidakkal kötötték össze. A várat öt bástyával erősítették meg. A 4–5 méteres és néhol 7 méteres várfalakak úgy építették, hogy az összekapcsolt tölgyfagerendák közé földet döngöltek. Tégglából a haranglábak és a várvédő katonák házai épültek. A bécsi Haditanács 3000 főben állapította meg – Újváros nélkül – a katonaság létszámát, értesülhetünk Zrínyi 1566. március 21-i leveléből, amelyben sürgeti a katonai állomány 6000 főre történő kiegészítését. Hasztalanul, ugyanis azt augusztusra sem töltötték fel, azaz a szultán csapatai huszonnégyezeres túlerőben voltak. A várban a katonaságon kívül még 2000-re volt tehető a parasztok, kőművesek, ácsok, továbbá asszonyok és gyermekek száma. Az Újváros felépítésével a vár védettsége csökkent, a Haditanács sem küldött újabb csapatokat, sőt Zrínyinek kellett hozzájárulnia a katonaság eltartásához. Zrínyi Miklós Horvátország bánjaként – 1557 novemberétől tárnokmester és a Dunántúl főkapitánya – már ez év januártól részt vett Szigetvár újjáépítésében. Muraközi és Vas megyei birtokairól ezer forint értékben búzát és más gabonaféléket szállíttatott a várba. Szelaniki Musztafa – történetíró egyben az ostrom szemtanúja – szerint a várban a magyarokból, horvátokból és osztrákokból álló erős védőcsapatok semmiben sem szenvedtek hiányt. Katonái és hajdúi a már török ellenőrzés alatt lévő baranyai, somogyi, bácskai, szlavóniai és szerémségi részekben újabb településeket hódoltattak meg, ami alatt értendő: rendszeresen szedték a földesúri járandóságokat. Zrínyi Miklós kemény fegyelmet tartott a várban. Egyik katonáját, aki valami oknál fogva kardot rántott felettes tisztje ellen felakasztatta, egy agát, aki fogságába esett megöletett. Megbízható, hűséges tiszték vették körül. Még a konyha kiadásairól is pontos, naprakész jegyzék számolt be, többek között arról is, hogy mi került a várkapitány asztalára, de a török rabok sem éheztek, gyakran kaptak húst, sőt cseresznyét is. Zrínyi elvhűségét, elkötelezettségét mi sem jellemezheti jobban, mint a török források szerinti feljegyzés, miszerint Szulejmán szultán sikertelenül próbálkozott ígéretekkel rábírní a vár feladására, amelynek fejében neki kívánta adományozni egész Horvátországot.

Visszatérve a nyugat-magyarországi horvát hősnékhöz – amelyet a zágrábi Fran Kurelac (1811–1874) jegyzett le a Vas megyei Horvátlövön és Horvátjárfalván –, megemlítendő, hogy az mégse került be a szerző *Jačke...* című, igen későn megjelenő művének 1871-es kiadásába. A népdalgyűjtő ugyanis a gyengének tekintette, hasonlóan a *Rákóczi Ferencről szólóhoz*. Bizonyára nem véletlenül, mert Szigetvár ostromát ismerhette más forrásokból is. Így többek között Zrínyi kamarása, Ferenac Črnko (Cserenko Ferenc) túlélve az ostromot, horvát nyelven megírta a szigeti 32 nap történéseit, amit Budina Sámuel *Historia Sigethi* (Wien, 1764) fordított latinra. Črnko művét használja fel a zárai Brne Krnarutić (Karnarutics Barna, 1515–1572) halálát követően *Vazetje Sigeta grada* (1584) címmel megjelenő eposzában (magyar nyelven is megjelentek: 1956-ban *Zrínyi énekek* címmel Kiss Károly tolmácsolásában, valamint *Délszláv hősi énekek* címmel 1968-ban) a szigeti hősöknek állítva emléket dalmáciai horvát nyelven. Nem zárhatjuk ki azonban azt sem, hogy Kurelac ismerhette a szigetvári várkapitány dédunokájának, gróf Zrínyi Miklós (1620–1664) költő és hadvezérnek, az 1645–1646 telén megírt *Szigeti veszedelem*, illetve *Zrínyiász* címmel megjelentetett művét, aki nagy munkájában Karnarutics legjobb elemeit használta fel. Öcse, gróf Zrínyi Péter (1621–1671) *Opsida Sigetska* címmel horvát nyelvre fordítja le Miklós bátyja eposzát oly módon, hogy az nem egyszerűen a magyar eredeti parafrázisa csupán. A fordításból 34 eredeti sor kimaradt, azonban újabb 111 sorral megtoldja, valamint – eltérve az eredetitől – a VI. énekben korának a horvátok Béccsel szembenálló hangulatát is beleszőtte a cselekménybe.

Nos, a *Boj pod Sigetom* nyugat-magyarországi horvát népi epikus ének a költő Zrínyi művének megjelenéséig az eseményeket ugyanúgy időrendi sorrendben énekelte meg, mint több más hasonló mű, kivéve a Zrínyi utódok alkotásait: *A magyar, német és a szláv urak Zrínyi Miklóst választották meg, a pozsonyi országgyűlésen Sziget várának védelmére. Tették ezt nem minden ok nélkül, mivel Zrínyi ismerte a vár erősségét, ami megfelelt a valós történelmi tényeknek is. A király a várnak puskaport és ólmot küldött, majd horvát földön Zrínyi elbúcsúzott fiatal nejétől és György fiától: Édes, jó fiam, te magad is jól tudod, / Hogy Szigetváron fejemet veszem... – közölve ily módon az ismeretlen népi szerző a búcsúzás komor, baljóslatú atyai szavait. Valóban, Zrínyi a muraközi csáktornyai birtokán hagyta fiát, akit a nagyvezér Szokoli fogságba kívánt ejteni. Ferudin bej a következőket írja: Zrínyi birtoka tulajdonképpen Csáktornya vára volt, és ott élt fia és ott volt az egész vagyona. Ezért török portyázó csapatokat küldtek arra felé, hogy valamilyen foglyokat szerezzenek, és tőlük hasznos híreket halljanak. Állítólag akkor Zrínyi fia is éppen kijött a várból, hogy apjáról értesüléseket szerezzen, s útközben találkozott a török csapattal. A két fél megütközött, Zrínyi fia azonban vereséget szenvedett és néhány embere, közöttük egy dobos és egy kürtös a török fogságába esett...*

A horvát népében a *hajdúkról* és a *várak vizének elvezetéséről* is szó esik. Dandó Ferenc hadnagy és Radovan Jakab hadnagy vezetésével augusztus 14-én 200 hajdúval kitértek a várból, hogy megakadályozzák az ostromlókat a vízfogó töltés keresztvágásában. Akciójuk sikertelennek bizonyult, ugyanis a török még a kicsapás előttelen átvágta a töltést, minek következtében – két nap múlva – a külső vár egészen a belső vár árkáig víz nélkül maradt.

Hiteles a népi szerző azon értesülése is, miszerint a várvédők három kitéréssel próbálkoztak csapást mérni az ostromlókra. A másodikra szeptember elején került sor, majd egy hétre rá a harmadikban a várvédők a hősiességben mind elesnek.

A hősi küzdelem tragikus végkifejletéért: Szigetvár elestéért a nyugat-magyarországi horvát szerző egy áruló németet tesz felelőssé, ami nem felel meg a történelmi valóságnak, ugyanis a német védők mind egy szálig elesnek, ám a horvát hőseik a modell szerint a tragikus bukásokért általában a más nemzet fiai a felelősek. Ezért nem kell megrökönyödnünk a következő sorokon ... *kiugrott a várból, / Elmondta Szigetvár erősségének titkát / Hol ásták el a puskaport... A puskaport a lőportoronyban és egy lőporraktárban tárolták a védők, amit a törökök az ostrom során felrobbantottak, illetve a vár török bevétele során a lőportorony felrobbant az elháruló tűzben.*

A várkapitány látva, hogy az Újvárost nem tudja tartani – az ott lévő élelmiszereket, fegyvereket a várba szállítva – tervszerűen vonult vissza, elkerülve a felesleges embervesztéseket. Az Újvárosban elesett 300 katonát az Óvárosban újabb 1200 vitéz követte a hősi halálba az ostrom 15 napja során. Zrínyi még megmaradt 800 katonájával 17 napig tartotta a várat, állva a török ostromát. A janicsárok rohamairól a horvát népének is gyakran szólnak, akiknek egyik *bőlük basija* a vár fala alá ment és egy aknával felrobbantotta a lőporraktárt, ahol maga is elesett. A robbanás nagy károkat okozott a falakban, a réseken a janicsárok több rohamot intéztek a védők ellen. Ekkor zárkózott a várba Zrínyi megmaradt vitézeivel, amit pontosan feljegyez a hősenek is, háromszázra téve az életben maradtak számát.

Zrínyi Miklós, nem látva más kiutat, végső rohamra szánta el magát. A horvát Anonymus szerző szerint a várkapitány ezeket mondja: *Vigan induljunk most, kedves testvéreim, / Ne hagyjuk magunkat könnyen elfogni, / Mint a fűrjeket úgy fogdosnának minket össze, / Hanem vigan kardot rántunk / Mert így Istent nem felejtethetjük el*

A török források az ostromlók nagy veszteségeiről számolnak be. Ferudin bej szerint Zrínyi-nek nem is maradt más lehetősége, mint megadni magát az ellenségnek vagy hősiességgel meghalni. Ibrahim Pecsevi krónikás így írja le Zrínyi utolsó óráit: *Szép díszruhát öltött, és zsebébe száz aranyat tett azzal a gondolattal, hogy aki életével végez, annak legyen ajándékba. Majd felkötötte öseitől örökölt kardját, és megmaradt katonáival kirohant a várból. Szelaniki az ostromnál jelenlevő török szemtanú szerint: Zrínyi fejébe tette ezüsttel és arannyal díszített bársonyos kalapját, s a mellén arany láncsal, kezében aranyozott karddal rohamra indult. A roham közben azonban az egyik janicsár fegyverének golyója eltalálta őt, s amint felismerték benne Zrínyit, sok janicsár rárohant, fejét levágták, és rögtön a nagyvezérhez vitték. Később Szokollu nagyvezér parancsára, amint ez az akkori világban szokás volt, elküldték Budára Szokollu Musztafa pasához Zrínyi fejét, hogy ő továbbítsa azt a császár emberének.*

A vérvédők nagy része meghalt, csupán Zrínyi titkára, kincstárnoka (kamarása Ferenac Črnko) és kulcsára, valamint néhány nő maradt életben az ostrom után.

A foglyokat Szokoli Mehmed (eredeti horvát nevén Sokolović) hallgatta ki, tudakolva tőlük milyen értéke maradt a várban a hős várkapitánynak. A fiatal kincstárnok Črnko büszkén válaszolta: *Zrínyinek 100 000 magyar forintja és 1000 darab arany pohara és több más értéke volt, de mindezeket kiosztotta emberei között, csupán egy ládában maradt meg ötezer arany értékű holmija. Gazdagon volt ellátva lőporraktára is, most azonban a tűz, ami minket a vár átadására kényszerített, azt fenyegeti a ti csapataitokat.* A nagyvezér intézkedése ellenére a várban a lőporraktár felrobbant és sok embert elpusztított.

A horvát hősnének a szigeti hősök utolsó perceit így éneklí meg:

<i>Taj Zrinski Mikalo i tretič van pojde</i>	<i>Ez a Zrínyi Miklós harmadszor is kitört</i>
<i>S dobrimi vitezi, dobrimi junaki.</i>	<i>Jó vitézeivel, jó hőseivel.</i>
<i>Kleti janičari na nje navalie,</i>	<i>Az átkozott janicsárok rájuk rohantak,</i>
<i>Sigetske junake vse je postriljale.</i>	<i>A szigeti hősöket mind agyonlőtték.</i>

Frankovics György

Irodalom: Barič, Ernest: 410. godišnjica „Vazetja Sigeta Grada“ Brne Krnarutiaea. Narodni kalendar 1975. Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége, Budapest – David, Andra: Mostovi uzajamnosti. Poglavlja o jugoslovensko-madarskim kulturnim i knjevnim vezama. Radnički univerzitet „Radivoj Čipranov“, Novi Sad, 1977. – Horváth Miklós: Szigetvár védelmének néhány katonai kérdése. Hadtörténeti Közlemények 1966. 4. sz. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata, Budapest – Lőkös István: Hidak jegyében. Magvető Kiadó, Budapest, 1974. – *Tayyib Gökbilgin:* Szigetvár ostroma és elfoglalása 1566-ban (Török források szerint) Hadtörténeti Közlemények 1966. 4. sz. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata, Budapest.

Egy régi papolci orgonakészítő mester

Írókra, történészekre, festőkre gyakran emlékeznek az utókor. Hasonlóan hálás sorsuk van a színeseknek is: emléküik túlvil felőli pályájukon. A híresebb mesterembereknek mostohább a sorsuk: bár ténykedésük idején ezrek tartják számon munkájukat, halálukkal feledésbe merül nevük és konkrét tevékenységi körük.

Papolc a Kárpátkanyar egyik legkeletibb faluja, a hajdani Háromszék vármegye Orbai székében fekszik. Lakói ma elsősorban Barabás Samura, a neves történészre büszkék, aki a Székely oklevéltár kötetének szerkesztésével és adatainak gyűjtésével halhatatlanná tette a nevét. E neves historikus nagyapja, Barabás Sámuel ma mindannyiunk számára ismeretlen, pedig korának híres, megbecsült orgonakészítője volt.

A Barabás család ezen ága magyarhermányi eredetű volt, nemesi levelet 1655-ben II. Rákóczi Györgytől kapott. A XVIII. századi összeírásokban e család tagjai még jórészt eredeti székhelyükön vannak bejegyezve. Az első sarj, aki Papolcra származik, éppen Barabás Sámuel, aki 1821-ben Papolcon feleségül vette Olosz Juditot. E magyarhermányi ifjú a helység református „oskolamestere” ekkor, aki elsősorban katekizmust, éneket és deák nyelvet tanít a kis gyermeklétszámú papolci iskolában. Az ifjú tanító csakhamar népes család családfőjévé válik. Hogy hat gyermekét felnevelhesse, a szűkös tanítói jövedelem pótlására orgonakészítéssel próbálkozik.

Semmi adatunk nincs arra, hogy Barabás Sámuel hol tanulta, vagy kitől leste el az orgonaeépítés nehéz mesterségét. A levéltárból előkerült adatok szerint első műve az illyefalvi református templom orgonájának megjavítása volt, melyet 1831-ben „*ökegyelme egy holnap alatt minden romlásából tökéletesen ki ujjította és használhatóvá készítette, úgy, hogy az egész fenn irt ekklesiának Consensuma és öröme vagyon benne, melylyért betsületes fizetéstis megkapván, még jó akarattyaából nemes Ekklesianak önkéntesen ígért és ad fizetése megjobbításába 50 az az ötven Rforintokat váltóba és két köből buzát*”. (Sepsiszentgyörgyi Nemzeti Levéltár, továbbiakban: I S. N. L., Barabás Samu kollekción, F. 78/13/302)

1832-ben már új orgona elkészítésével is próbálkozik. Ez év áprilisában ugyanis a karatnai református egyház megbízatásának eleget téve, átadja újonnan készített orgonáját, melyet „az irt nemes ekklesiának tökéletes megelégedésével, igen szépen kifestve, jól alkotva, úgy concordálva, hogy az ahoz leg jobban értő és legélesebb fül is abban semmi Hibát és Dissonantiat nem tapasztal, által adta”. (S. N. L., i. h., F. 78/13/303)

Ugyanezen évben az aldobolyi egyház orgonáját is kijavítja, az egyház hálája ezúttal is egeket verő. (S. N. L., i. h., F. 78/304)

1834-ben a Papolcra szomszédos Zágón római katolikusai is felfigyelnek a tehetséges oskolamesterre, és a vallási előítéleteket leküzdve, rábízják meghibásodott orgonájuk feljavítását. A munka elvégeztével ajánlólevelet adnak az orgonakészítő úrnak, melyből megtudhatjuk, hogy ezt a munkáját is becsületesen véghez vitte: „Alább irt, ezennel bizonyoságot teszek arról, hogy a zágoni Római Közönséges Anya Szentegyház templombéli orgonája egész haszonvehetetlenné lévén, Papoltzi ns. Barabás Sámuel Oskola Mester Ur által tökéletesen helyre állítottatott, leg ügyesebb fuvókkal és három új változtatással (mutatióval), új szél ládákkal fel segélve, egy a leg jobb orgonák közé tartozó hat mutatios Orgonát nyert a fenn tisztelt Ekklesia. Azon fizetés mellett, melyer meg készítte a fennebb tisztelt Oskola Mester A Groff Habler Obester Ur ő Nagysága látván, hogy a munka igen tökéletes, még 25 Rf beli ajándékkalis meg jutalmazá. Ezennel s már több ily munkáinak véghez vitelével megbizonyította a már sokszor tisztelt Mester Ur, hogy az Orgona készítéshez különös talentummal bíralkodik. Mellynél fogva bátron ajánlhatom minden hova, az hol akár új Orgona, akár a réginék meg ujittása kívántatik. A magan részéről és egyszer s mind a Gróf ő Nagysága mint Megye fő Patronussa parantsolattlyából ezen ajánlo bizonyító irást adtam Szabó Ignázt, Zagoni R. Kat. Pap. Zágomban Febr. 13-ikán 1834”. (S. N. L., i. h., F. 78/13/305)

Az ajánlólevélnek még abban az évben hasznát vehette, mert júliusban a peselneki (ma Kézdivásárhely) templomnak is átadta az újonnan elkészített orgonát.

1835 szeptemberében ismét Illyefalvára hívták, ahol a római katolikus egyház orgonájának elkészítését bízták rá. Megelégedésük jeléül az itteni katolikusok is ajánlólevelet adnak, melyben elismerik, hogy a „Papoltzi Ev. Ref. Mester Barabás Sámuel ezen folyó esztendőben készítte egy 4 mutatios Orgonát az Illyefalvi R. Cath. Ecclesiának, mellynek mint fa, mint pedig on sipja egész a megelégedésig jó móddal vannak el készítve – ajánlatik is ennél fogva mint ügyes Orgona Mester minden Ekklesianak, mellyek még Orgona nélkül szükkölködnek”. (S. N. L., i. h., F. 78/13/307)

1836-ban híre már átívelhetett a megye határain, mivel a csíkszentgyörgyi római katolikus templom orgonáját építi át, új fuvókat készítve hozzá. A vallásos csíkiak az ajánlólevelükben Barabás Sámuelnek, már nem csak a szakmai kompetenciáját, hanem erkölcsi tisztaságát is kiemelik, hiszen katolikus övezetben egy református mesternek erre a szüksége lehetett: „... a fenn említett idő alatt a fenn tisztelt Rector Ur magát nálunk józanon, felfogadott munkája mellett szorgalmatosan, egy szóval keresztényi módon erköltsösön viselte legyen – és az illetén színű dolgokban mindenkinek ajánlhatjuk arról tulajdon nevünk all irásával meg erősítve bizonyitunk Csik Szt Györgyön September 23-dikán 1836. Csik Szent Györgyi if. Nemes Tompos Ferentz Sz. György Megyéje Fő Biraja, Madár Moses Biró”. (S. N. L., i. h., F. 78/13/308)

A csíkszentgyörgyi kápolna teljesen új orgonáját is ugyanekkor adta át a „valódi Keresztény és Nemes érzéssel bíró polgár”, ez is mutatja, hogy teljes volt a vele szemben tanúsított bizalom.

1837-ben a csíkvacsárcsi kápolnába rendelnek tőle egy orgonát. Külön érdekesség, hogy ebben az esetben megmaradt mesterünk szerződése is, melyből kiolvasható, hogy a megrendelő nem kockáztatott túl sokat, ha Barabás Sámuelről rendelt orgonát: „Alatt neveinket tulajdon kezeinkel fel írók adgyuk tudtára mindeneknek akiknek illik, mostaniaknak és jövőndobelieknek, hogy ezen folyó 1837-ik Esztendőbeli Május 30-án egybe lévén gyűlve Vatsártsi Tekintetes Balás Gáspár Ur Uri Házánál a végett, hogy mivel a Vatsártsi Kápolnába új Orgonára vagyon szükség, a végre meg keresvén én Kápolna Biro Péter Dávid Erdővidéki Magar Hermani most Három Széken Papoltzon a Reformata Ecclesiának Rectorát és Orgona Mesterét Barabás Sámuel Urat, aki most közinkbe jött és így egyeztünk.

1-mo. Hogy én alatt irt Barabás Sámuel kötelezem magamot arra, hogy az ezen folyó 1837-ik Esztendő 8-ber utolsó Napjáig minden hiba nélkül egy négy hangu vagyis mutatios orgonát tökéletesen be fogok készíteni a Vatsártsi Kápolnába ilyen mutatiókkal: 1-o. Nagy principal, kis principal, flota nagyobb kissebb, és egy ahhoz illő Dobb.

2-do. Azon időre az Orgonának diszesebb állására nézve Kórusnak egész újra tsinálásáti véghez vinni magamot kötelezem Gyöngy színre mind az orgonátis meg festeni.

3-io. Arrais kötelezem magamot, hogy ha a Terminalt idő előtt halálom történnék, azon kétt száz Renens Forintokba amely Summa pénzeket elő pénzbe kezemhez vettem Hypothecaul lekötelezem minden Ingó és Ingatlan Jovainot, hogy abból eleget vehessenek.

4-o. Mely fel fogadott munkájáért mü is s a fenn irt Orgona Mesternek ígyírtük 660 az az hatszázhatvan Rforintokat váltóba és a Régi orgonát, mely fenn irt summába áltolis adtunk 200 az az kétszáz Rforintokat váltóba elő pénzbe, a több hátra levő 460 Rforintok a Contractus tartása szerént az Orgonát be végezve kötelezünk magunkot meg fizetni, a Chorus és az Orgona festése marad az 1838-ik Esztendőbeli Junius hohnapjára, ugy az újra stimulása is, mely négyszázhatvan Rforintokból 60 Rforint hátra marad a Stimulás és festésnek végbe vitelekorra.

5-o. Arrais kötelezzük magunkot, hogy amidőn az orgona készen leszen, tartozunk kétt lajtorjás szekeket utánna küldeni, és az Orgona Mester Urat, az orgonával edgyütt fel költöztetni, a vissza költöztetésre pedig egy két Lovas Szekeret tartozunk adni, azon kívül az itten léte ideje alatt a meg kívántató Materialékat a Chorus le szállittása iránt kőmivest és egyebb Dolgosokot amire szüksége leszen adni magunkot kötelezzük.

6-o. Én pedig Barabás Sámuel mint Orgona mester arra is kötelezem magamot hogy ha az Orgona Tiz Esztendő előtt változást szenvedne, vagy elromlanék, a szánszándékos romlásan kívül mindenkor a magam költségemen meg tsinálni köteles vagyok a mostani fizetésre a fenn meg irt edgyezés szerént.

Melly dolog és az aránti edgyesség hogy mindenekben a fenn meg irt mód szerént történt legyen a Nemes közönséggel az Orgona Mester Urnak személyes jelen létében arról hüteleesen bizonyítottunk a fenn irt időben tulajdon neveink alá írás erősségei alatt Csik Vatsártsiba:

Kápolna Biró Péter Dávid, Falus Biró Fodor Ferentz, Esküttek Fodor Antal, Tamás Albert, Márton Péter, Lázár Josef Notarius, Lázár Sándor, Márton István, Eichler János Rk. Cantor, Balás János, Vatsártsi Nemes Balás Ignátz, Bartalis István, Kováts István, András Emre, András Miklós, Szócs István, Péter Imre, Péter József, Biró József, Barabás Sámuel Orgoniter". (S. N. L., i. h., F. 78/13/309-310) Hogy Barabás Sámuel ezen szerződését is becsületen és időben teljesítette, azt abból az elismervényből tudhatjuk meg, melyet a csikrákosi plébános ehhez a szerződéshez csatolt 1838. május 29-én.

1838 októberében egy öt mutációs orgonát rendelt tőle a sepsiszentkirályi református eklézsia is. 1839 júliusára el is készül a csodálatos orgona, amely a szakemberek által „meg vizsgáltván tökéletesnek tanítatott”. (S. N. L., i. h., F. 78/13/312)

Röviddel a sepsiszentkirályi munka befejezése után, 1839. augusztus 10-én már megint Csikban találjuk mesterünket, aki a csikcsicsói templom orgonája elkészítését vállalja el. Ígérete szerint „Ns. Csitsó Megyéjének fogok csinálni és készíteni egy új Orgonát minden Készségével, az mely hat mutatio legyen, Dobbal Tremulával, Sipjai illendő vastagsággal készült czinből nem pedig ónból, egy rugói rézből nem pedig vashból, szóval az orgonának minden belső részeit egészen újból a leg job modal minden hiba nélkül ugy fogom készíteni, hogy az tökéletes tartós és állandó legyen. A mi külső részt illeti, annak Corpussát proportio szerént a mostani világ izlésére ugy fogom csinálni fejéren, hogy az érdemes legyen arra, hogy az midőn Ns. Megye meg akarja festeni, pictori munkát tetethessen rája”. (S. N. L., i. h., F. 78/13/313)

1840. december 29-én a csikszentdomokosiak kéri ki a véleményét, mondaná meg, melyik a környék legjobb orgonája. Barabás Sámuel a csikszépvízi örmény katolikus templom orgonáját emeli ki, így a csikszentdomokosiak arra kéri fel, hogy egy ahhoz hasonlót készítsen. A megrendeléssel 1842-re készül el a papolci rektor úr, de a viszonylag hosszú munka ragyogó eredménnyel jár. A szerződés végére tűzött megjegyzés szerint ugyanis „A benn irt egyezmény párijára irt változásnál fogva, a benn irt summán felül megjutalmaztatott igen tsekély módon, 100 Rforintokkal az irt Orgona Mester Ur mint hogy az egyezményben ki tűzött Orgonát kéttzeresen felül mulya az ujonnan Készített Orgona” (S. N. L., i. h., F. 78/13/319)

1842 októberében szülőföldjére is ellátogat, ahol figyelembe véve, hogy a magyarhermányi egyház igen szegény, majdnem ingyen vállalja egy új orgona elkészítését. Ezzel is szép jelét adja szülőföldjéhez való ragaszkodásának.

Az 1840-es években már olyan elismert mesternek számít, hogy híre a Kárpátokon is átszivárog. 1844-ben a moldvai Bogdánfalváról keresik fel a papolci orgonamestert, hogy rendel-

hessenek tőle egy új orgonát. Ez a március 3-án, a kantai konventben kelt szerződés azért is érdekes, mert magyar nyelven költ. Aláírói Pávai József bogdánfalvi R. Cat. kántor és Klézsei Petrás Mihály moldvai kántor és biztos, Bodó Antal falus bíró, Tankó György hütös, Petre Péter hütös és Kozsán György megyebíró. (S. N. L., i. h., F. 78/13/324–326)

1846-tól kezdve a meghódított területek közé felsorakozik Gyergyó is, mivel ez évben a korábban Szentdomokoson szolgáló lelkész, Eranosz Jeremias új székhelyére, a gyergyóditrói templomba orgonát rendel tőle. A ditrói új orgona már nyolc mutációs, kilencedik mutációba trombitákkal, új dobbal készítették. Festése aranyozott. Barabás Sámuel ekkor már olyan anyagi körülmények közt él, hogy az asztalosmunkák elvégzésére külön asztalost tud szerződtetni maga mellé. Diószegi Áronnak, az új asztalosnak kötelességei közé tartozik „*az orgona hangja meg adásáig és Ns. Megyének Concordálva által adásig a Barabás Sámuel intertentioján hiven dolgozni.*” (S. N. L., i. h., F. 78/13/329) Cserében Barabás Sámuel azt ígéri neki, hogy a munkaidő alatt mindennel ellátja, a munka befejeztével pedig 180 Rajnai forintot fizet neki.

1847-ben a gyergyószárhegyi orgona építéséhez kezd. A szerződés itt is a csikszentdomokosi orgonához hasonló hangszer elkészítését kéri, és sikerül is teljesítenie az igényt, 1848. október 10-én átadva az új, szépen és tisztán hangzó orgonát a gyergyószárhegyi egyház részére. Ezen orgona elkészítéséhez újabb asztalos segítőtársat, a nagykárolyi születésű Szabó Ferencet szerződteti maga mellé. (S. N. L., i. h., F. 78/13/330–333)

1850-ben a háromszéki Angyalosra tér vissza, hogy az ottani egyház számára is orgonát készítsen. Októberben el is készül az orgona, megint a nagykárolyi születésű asztalos segítségével. A megye ismét elégedetten nyilatkozik az elkészült munkáról és az orgonakészítő mester viselkedéséről egyaránt: „*az Orgonának kőrösi nyugalmazott rector Kónya Sámuel által lett ki próbáltatása elég díszreteresen tanusítják munkájának sikerét – adja Isten hogy minden ember után annyi jót mondassunk s tisztos maga viseletét annyira nyerhessük meg mindenkinek mennyire Barabás Sámuel Ur ezt Ns. Megyének íránt maga viselete s mindenkire iránti alázatossága által bé bizonyította.*” (S. N. L., i. h., F. 78/13/335)

Ugyanezen évben szerződik a teledi egyházzal is, hogy az új teledi templomba az angyalosi és zágoni templomokéhoz hasonló orgonát készítsen. Rögtön ez után, 1851-ben a sepsiszentgyörgyi templom orgonájának is nekifog, és azt 1852. augusztus 24-én át is adja Gödri Ferenc sepsiszentgyörgyi református papnak és esperesnek. (S. N. L., i. h., F. 78/13/338–340) A gyors egymás utáni rendeléseknek nem képes eleget tenni. A teledi egyháznak szánt orgona a mester betegsége és 1853. április 27-én bekövetkezett halála miatt befejezetlen marad.

A család, hogy az orgona árát felvehesse, Ullman János Sepsiszentgyörgyön letelepedett orgonakészítőt kéri meg a félbe maradt munka befejezésére, de a szentgyörgyi mester nem tudja elődje elkezdett művét kellő igényességgel befejezni, ezért a teledi egyház nem fizeti ki a szerződésben ígért egész summát.

Barabás Sámuel tudtunkkal tehát tizennyolc orgonát készített el, egyet pedig befejezetlenül kellett hagynia. A szám nem igazán nagy, de úgy tűnik, az orgonái minőségi munkák voltak. Korábbi orgonakészítőkről Háromszéken nem tudunk, elődjei ismeretlenségbe vesznek. Annál népesebb és jelentősebb azonban utódjainak a sora: a XIX. század második felében igen nagy névre tesz szert a Kézdivásárhelyen munkálkodó Kolonits István, aki két segítőtársával együtt több mint száz orgonát készített el Erdély területén. A XX. század legelején a sepsiszentgyörgyi Komsa Dávid nevével találkozunk egyre többször.

Barabás Samu tehát olyan előharcos volt, aki a kis, orgona nélküli templomokba vitte be a zenei hangot, ezzel is örömet, a zene gyönyörét adva az embereknek. Orgonakészítői tevékenysége mellett élete végéig megmaradt „oskolamester”-nek is, és ezt a munkát is éppolyan tisztességgel, becsületességgel végezte, mint orgonáinak elkészítését.

Az utókor mégis elfelejtette. Berecz Gyula a múlt század végén megjelent könyvében (*Berecz: Háromszék vármegye népoktatási intézményeinek története, Brassó*) még kiemeli Barabás Sámuelről, hogy tanítói munkálkodása mellett korának elismert orgonakészítője volt, de utána senki sem írt, tudott Háromszék ezen ezermesteréről.

Szócsné Gazda Enikő

A hajdani kolozsmonostori apátság

Kolozsvár nyugati külvárosának, Monostornak (ősi nevén Kolozsmonostornak) legnevezetesebb egyházi és egyben történelmi műemléke, az országút mellett elterülő dombon emelkedő, hajdani Benedek-rendi apátsági kolostor és templom maradványa, melyet a legtöbb kolozsvári és környékbeli lakos Kálvária templom néven tart számon.

Próbáljunk visszatekinteni az elmúlt évszázadokra, és kövessük nyomon a híres kolozsmonostori Apátság áldásos és gazdag tevékenységét, viharos történetét. Először is tudnunk kell, hogy Kolozsmonostor 1894-ig különálló település volt (a középkori oklevelekben falusi településként szerepelt, de volt olyan időszak is, amikor mezővárosi rangja volt), s csak 1894-ben csatolták Kolozsvárhoz. Monostor falusi jellegét az elmúlt két évtizedben csaknem teljesen megszüntették: a családi házakat és gazdasági épületeket lebontották, és itt épült fel Kolozsvár legzsúfoltabb, legnagyobb és legsűrűbben lakott hatalmas városnegyede.

Az ősi Benedek-rendi monostor alapítója 1061–1062-ben I. Béla magyar király volt. Ő csak az alapokat rakta le, de néhány évtized múlva, Szent László király uralkodása idején (1077–1095) már áll a híres Benedek-rendi monostor. Szent Lászlótól a monostor elnyerte a tizedszedés jogát (amit később a pápa is elismert). A monostor apátja nem volt alárendelve az erdélyi római katolikus püspöknek, mert a monostor birtokain ő gyakorolta a tizedszedés, a papkinevezés és a fegyelmezés jogát. Az apát a pápának volt alárendelve. A monostor, illetve az apátság fő kegyura és védelmezője maga a király volt. A kolozsmonostori Apátság és az erdélyi Római Katolikus Püspökség között igen gyakoriak voltak a birtokviszályok. Sajnos, nem egy esetben fegyveres összetűzések is kialakultak az említett egyházi főhatóságok között. Ilyen helyzet alakult ki 1191-ben, amikor Adorján erdélyi püspök fegyveres szolgálival megtámadta a monostort, melyben nagy rongálásokat tett. A XIII. század elején újabb fegyveres támadás érte. Vilmos püspök (1204 és 1221 között töltötte be püspöki tisztségét) kanonokjaival és fegyveres jobbágyaival feldúlta a monostort és annak templomát, az apátot börtönbe vetette, a monostor kiváltásgleveleit pedig megsemmisítette. Ekkor a pápa vette oltalmába a monostort, de nemsokára újabb, immár sokkal nagyobb veszély következett. Az 1241–1242. évi tatárjárás nyomán elpusztult a monostor, és a tatárok sok szerzetest meggyilkoltak. A tatárjárás előtti monostor építményei főleg fából készültek. A nehéz idők elmúltával, 1263-ban, IV. Béla királyunk újjraalapítja. A visszatérő szerzetesek most már kőből építik fel a monostort és gótikus stílusú templomukat. Az újjraalapított, Szűz Máriáról elnevezett monostort a király 40 falura kiterjedő birtokokkal ruházta fel. Nemsokára azonban (1280 után pár évvel) egy újabb tatár támadás áldozata lett, és birtokainak nagy része világi hatalmasságok kezébe került. 1296-tól 1447-ig, szinte szünet nélkül pereskedtek a monostor eltulajdonított javainak visszaszerzése érdekében. Ez a hosszas pereskedés kisebb-nagyobb eredménnyel járt, de a monostornak többé már nem sikerült visszaszereznie összes birtokát. Már abban az időben a monostor templomának sekrestyéje országos hiteles levélőrző hely volt. A Budai Nagy Antal által vezetett 1437. évi nagy jobbágyfelkelés idején itt hitelesítették a felkelés szembenálló erőinek (nemesek és jobbágyok) megegyezéseit.

A sok veszély csökkentése és elhárítása céljából az Apátság elhatározta, hogy védőfallal övezi a monostort. De a várszerű védőfalakat 1466-ban, Mátyás király rendelete nyomán le kellett bontani, mert a falak védelme alatt hatalmi visszaélések történtek az Apátság részéről.

1556-ban, az erdélyi országgyűlés által elrendelt szekularizáció nyomán a kolozsmonostori Apátság birtokai is a kincstár kezére jutottak. Ekkor az ősi monostor bencés szerzetesei megváltak meghitt környezetüktől. Elásták a templomi felszereléseket, csupán bibliáikat, breviáriumaikat, misekönyveiket és volt kolostoruk belső életére vonatkozó irataikat vitték magukkal. Szomorú szívvel távoztak a szerzetesek, aztán szétszóródtak, és a megmaradt magyarországi monostorokban leltek új otthonra.

1581-ben Báthory István erdélyi fejedelem a jezsuita rendnek adományozta Kolozsmonostort, Kisbácsot és Jegenyét. A jezsuiták 1606-ig töltötték be a birtokos szerepet. Híres iskolát alapítottak Monostoron, melyet később Bethlen Gábor is pártfogolt. A kolozsmonostori Apátság volt birtokainak egy része 1693-tól 1773-ig ismét a jezsuiták kezére jutott, de 1773-ban,

Mária Terézia uralkodása idején a jezsuita rendet megszüntették, s ennek javait a császárnő a nagyszzebeni árvaháznak ajándékozta.

Hogy fogalmat alkothassunk a kolozsmonostori Apátság hajdani nagyságáról, vessünk pillantást Szántó István jezsuitának 1581. szeptember 1-én keltezett jelentésére, amelyben felsorolja a monostor közvetlen környékének javait. A monostortól északra eső dombokat szőlősök borítják, alattuk szántóföldek terülnek el. A monostor közelében folyik a kristálytisza vízü Szamos, amelyik igen gazdag halban. A folyó mellett egy télen-nyáron működő háromkerekű (három kövű) malom van. A monostor közelében, dombon terül el a gazdasági udvar, ahova a terményeket takarítják be: búzát, szénát, szalmát. Itt elkülönített helyek vannak az ökrök, tehének, disznók, juhok, galambok, méhek, tyúkok részére. Következik a kertek felsorolása is: egy hatalmas veteményes kert, a folyón túl található a gyümölcsöskert, egy másik kertben káposztát, dinnyét és lent termesztenek, a negyedik kert a monostortól keletre található, melyet körülölkörül rózsabokrok öveznek, de van benne gyümölcsfa és szőlő is. Nyugatra (Szászfenes felé) a monostor szántóföldjei fekszenek, dél felé meg sűrű erdők terülnek el. Szántó István jezsuita ezzel a mondattal fejezi be hajdani jelentését: „Egyszóval, Kolozsmonostorból bármerre tekintünk, északra, keletre, nyugatra, délre, minden a mienk.”

De nem árt felsorolni néhány falunevet is abból a 40-ből, amelyek a monostor fennállásának kezdeti századaiban a hajdani kolozsmonostori Benedek-rendi Apátság birtokában voltak. A felsorolt középkori települések némelyike az elmúlt századok háborús viharaiiban elpusztult, csak nevüket őrizték meg a hajdani oklevelek. Íme a részleges névsor: Kolozsmonostor, Kajántó, Apahida (ősi nevén Apáthídja), Bács (Kisbács), Szucság (Szucsák), Egeres, Sárd (Magyarsárd), Jegenye, Solyomtelke, Bogártelke, Nádas (Magyarnádas), Szentgyörgy (Kolozsvártól északra terült el), Szentbenedek (Kolozsmonostor szomszéd faluja volt), Eperjes (Jegenye közelében lehetett), Szentiván (Kisbács közelében feküdt), Tiborcelke (Magyarmacska falu környékén volt), Máriatelke (Kajántó közelében terült el), Somtelke (Egerestől északra lehetett) stb. De még ez a felsorolás sem tudja érzékeltetni a kolozsmonostori Apátság birtokainak nagyságát, hiszen volt olyan időszak is az elmúlt évszázadok folyamán, amikor az Apátság birtokai a Küküllők, a Nyárad, a Maros és a Szamos között terültek el.

Térjünk most ismét vissza a monostor építményeihez, és lássuk azok további sorsát, miután 1773-ban a jezsuiták, rendjük megszüntével elhagyták Kolozsmonostort. Az apátsági templom és kolostor romlásnak, pusztulásnak indult. 1818-ban aztán a nagyméretű templom kettős tornyát és hajóját, valamint Erdély egyik legősibb kolostorának romjait lebontották, csak a templom szentélyét hagyták meg emlékül. A bontásból származó rengetek kőanyagot felhasználták az akkor épülő kolozsvári, Farkas utcai római katolikus főgimnázium építéséhez. A megmaradt szentély az 1508-ban gótikus stílusban újjáépült apátsági templom része, melyet 1818-ban javítottak, 1896-ban pedig restauráltak. Az előtte lévő (jelenlegi) templomhajót a századfordulón építették hozzá.

Az 1920-as évek elején az Erdélyi Római Katolikus Státus 25 évre bérbe adta a templomot a kolozsmonostori Görög Katolikus (román) Egyházközségnek. Aztán 1948-ban, amikor Romániában az akkori pártállam egyik napról a másikra megszüntette a görög katolikus egyházat, ez a templom is egyszerre görögkeleti (ortodox) templom lett, de a tulajdonjog mind a mai napig a római katolikus egyházé maradt.

A kolozsmonostori benedekrendi apátsági templom (Gy. Szabó Béla fametszete)

Dicső és szent emlékek bölcsője és sírja ez a hely, ahonnan I. Béla királyunk idejében már elindultak Szent Benedek rendjének szerzetesei, hogy a félig még pogány magyarságot a keresztény hitre térítsék. Viharos századok teltek el azóta, s most, amikor ismét római katolikus szertartás folyik, immár magyar nyelven ősi templomunkban, reméljük, hogy hitünk fellegetvára lesz ez a templom, a kolozsmonostori római katolikus híveink lelki épülésére. Adja Isten, hogy így legyen! (1995)

Ricci József

Miért kell gyermek a csíkszentdomokosi családban?

A hétezer lelket számláló Csíkszentdomokos sajátos helyet vívott ki magának olyan vonatkozásban is, hogy egész Csíkban itt volt a legnagyobb gyermekáldás. Ezt a demográfiai jelenséget a statisztikai adatokon túl a századelő, két háború közti szépirodalom és szociográfiai irodalom is érzékelte, jelezte gazdasági, társadalmi következményeivel együtt. Szabó Dezső, aki a század elején nyelvjáráskutatás céljából egy egész nyarat töltött a faluban, felfigyelt a magas gyermeklétszámra. *Kurkó Gyárfás* *Nehéz kenyér* című (1970. 35.) regényében „Erdély egyik legszegényebb és legnépesebb falujá”-nak nevezi Csíkszentdomokost. „Amilyen szegény mezőgazdaságra alkalmas területekben, olyan gazdag gyermekáldásban,” *Bözödi György* (Székely bánja, 1938. 236. old.) a következőket tapasztalja a harmincas években: „A földbirtok gyenge minőségű (...), a gazdák hegyeket szántanak, a közbirtok 20–30 hold, de ebből sem tudnak megélni (...) A szaporodás mégis nagy, egy házban átlag hat ember lakik (...) A születésszabályozást nem ismerik”

A háború utáni statisztikai adatok szintén tartós gyermekáldást mutatnak, elégészen 1992-ig, amikor leáll a természetes szaporulat. 1945 és 1990 között az élve születettek évi átlaga 130, de volt olyan esztendő, amikor 150 fölött volt: 1955: 163, 1967: 167, 1968: 172, 1970: 154, sőt 1949 és 1950-ben megközelítette a 200-at, ami átlagban 33 ezreléket jelent, az 1992. esztendő 11 ezrelékével szemben.

Az önmagukért beszélő statisztikai adatokon túl számtalan adatközlőt szóra bírtam, hogy valljanak a gyermekről és iránta tanúsított sajátos magatartásról, a családról, a gyermek családban elfoglalt helyéről, fontosságáról, az egymásért való életről, az önzésről és önzetlenségéről stb.

Ez alkalommal a kimondott magatartások és szemléletek közül a gyermek igenlésének vagy visszautasításának megfogalmazására szorítkozom. (Az adatközlőket nemük, életkoruk és az adatközlés évének megjelölésével jelzem.)

Már most elmondhatom, hogy leszámítva a mindig és mindenhol jelentkező kivételeket (számuk jelentéktelen), a gyermekről szóló rejtett kommunikáció (más szokásokban: pl. a lakodalmakban), a demográfiai mutatók és a gyermeket igenlő tételes megfogalmazások között összhang van. Úgy is mondhatnám, hogy a gyermek kulturális és eszmei megjelenítése és a valós gyermekigenlés Szentdomokoson harmóniában volt, valószinű, több évszázadon át (megbízható adat mintegy 150 évre van). Még a világháborúk sem jelentettek különösebb bomlást a gyermekről alkotott szemlélet és társadalmi valósága között. Az első értékrend zavar 1961–1962-ben jelentkezett (ezek az évek félelmetesen egybeesnek a kollektivizálással), de hamar helyrebillent. Aztán újra előjött, mint említettem, 1992-ben, és azóta tartja magát. A statisztikai számok párharcában, melyről mintegy három évtizede burkoltan vagy nyíltan Erdély-szerte beszélnek, írnak, Szentdomokoson is – igaz, jóval később, mint máshol – az elhalálozás mutatói felülkerekedtek a születési számokon (1992: 82/77).

A sajátos szentdomokosi gyermekcentrikusság a szóhasználatban is jelentkezik: a család akkortól és akkor család, ha gyermek van. Néhány ideillő tőmondatot fordítok le: „Van-e család?” = Van-e gyermek?; „Jó a család” = Jön a gyermek; „Megvan a család” = gyermek(ek) születtek; „Ott van a nagy család” = sokgyermekes család stb.

Szükség van-e gyermekre a családban? Mostanság hogyan vélekednek erről?

„Ezelőtt kellett. Gyermekek nélkül mit ér az élet, örökké azt mondták Nem ér semmit! Kinek nem lett gyermeke, az bánatába azt se tudta mit csináljon. Inkább örökbe vett, de magára úgy se ült Hogy öregségükre legyen nekik valakijük, aki eltarcsa, s aki eltemeti. Legyen, akire hagyni a vagyont. De a legfontosabb, hogy legyen, aki rendezze őket öregségükre.” (Nő, 80 éves, 1987.)

„Kell a gyermek, azét, hogy ne foggyon ki ez a familia. Én például má kifogyok! Én, már erről az udvarról ha meghótám, többet ezen az udvaron Szabót nem keresnek. Ha én kihalok, itt má O. I. lakik. Ő az unokám. A Szabó nemzetségnek vége. (Ti. a Székelyföldön, Szentdomoson csak a fiú számít gyermeknek.) Az utókor nem tudja, hogy itt valamikor Szabó lakott.

Azt es neztük, hogy a vagyont legyen kire hagyni. Ugye, az országok es így vannak. Ma nezik azt es, hogy legyen örömem, met van, akit növeljek.” (Férfi, 76 éves, 1987.)

„Szükséges a gyermek. Én annak tartom. Mi azt mondjuk, helyettünk legyenek a gyermekeink. Ugye mondják, hogy a Bara faj kihál, a Szócs faj kihál. Hát ne haljon ki!” (Nő, 66 éves, 1989.)

„Gyermek kell. Azt mondták legyen családom, methát család nélkül nem érünk semmit.

Például én es elvehettem vóna egy szebb, jó gazdag leányt. Igaz, csángó leány vót. Odahátra Gyímes fölött, ott hálogattunk, én mint legény. A leján es ott volt. De aztán a beszédeken keresztül kijött jól, hogy a lejánnak gyermeke nem lesz. Met fiatal vót, úgy 8–9 éves, s egy döfös bika lenyomta vót. S a belső szervezetit esszetörte. Én hátoltam Erzsikét eleget, de nem lett gyermek. S azt mondtam, ha nem lesz gyermek, nekem nem kell. Nekem gyermek kell.” (Férfi, 76 éves, 1987.)

„De mennyire szükséges. Például nekem csak egy van, s úgy hiányzik a többi. Leány koromba örökké azt mondtam, hogy nekem legyen sok. Me én nagytátámnál nöttel fel. Nekik gyermek nem lett. Édesanyámat úgy vették el örökbe, s férjhez adták 17 éves korába, s akkor, mikor akkora lettem, elvettek engem. S korán szerelmet akartak belőlem kivenni, hogy hozzák nagyanyámtól az ő rokonát, hogy házassítanak eszse, hogy a vagyon ne menjen széjjel. Aztán nem teccedtünk egymásnak. Met én 12 éves koromba nem es tudtam mi az, hogy szerelem. Ebből aztán kiindult a gyűlölet, s meg nem értés. Hazamentem a szüleimhez, aztán elmentem szolgálni, idegen kenyerre.

Én láttam akkor nagytátámékon, hogy búsulnak, hogy nem lett gyermek. Hogy mekkora aggodalomba voltak ezért. Láttam rajtik azt a nagy bánatot. Hogy nincs, akire hagyni a vagyont.

Én a nagy családokra olyan bosszussággal vagyok. Olyan szép, amikor ez is jó, az is jó. Nem baj, nehézséggel, lemondással jár, de szép, ha gyermek van.” (Nő, 69 éves, 1997.)

„Gyermek nélkül áldás sincs. Isten áldása a gyermek. Azét vót ezelőtt anyyi, met Isten áldásának tekintették. A mű családunkba mindegyiknek sok gyermeke lett, édesanyámtól elkezdve.

Ahol nincs gyermek, ott semmi boldogság nincs. Most es így van. Úgy rosszak, s mégés öröm s boldogság. Így veszekedünk miattuk, de mégés örvendünk a gyermeknek. Ott, ahol nincs, csak egyfelől leélik az életjüket, semmi öröm nélkül.

Kellett a gyermek, hogy maradjon a háznál örökös, maradjon a nemzetség a háznál. Sőt örvendtek, ha előbb fiúgyermek lett. A menyecskét ilyenkor nagy tiszteletbe tartották. Megkeleszteltették a nagytátája nevre. Az újszülöttnek most is úgy örvendnek, hogy arra gondol mindenki, hogy öregségire lesz, akihez támaszkodjék. Gondjikot viseli. Inkább az öröm nagyobb.” (Nő, 78 éves, 1994.)

„Nekem van hál' Istennek 5 gyermekem. De én úgy örvendek nekik. Mindegyik, amikor hazajő, új vendég. Met ez van itthon, amelyikkel lakom s egy leányom Bánosba (falurész), a többi három mind idegenbe van.” (Nő, 66 éves, 1997.)

„Mi örültünk nekik, a vagyona nem akaszkodtunk. Szerettük őket, s a mai napig es szeresük. Ha lássák, hogy betegeskedünk, futnak ide.” (Nő, 66 éves, 1989.)

„Mindegyik gyermekbe valami megnyilvánul. Nekünk úgy vagyunk nem volt, csak örömet jelentettek a gyermekek.” (Nő, 45 éves, 1994.)

„Valami mindegyikbe van. S annak a szülő csak örvend. A gyermekek közt van ilyen is, olyan is. Ha ügyes s jó, örvend a szülő, ha bajt hoz búsul a szülő. Vegyes az élet.” (Nő, 43 éves, 1994.)

„A régi időkben, az én időmben a vagyon volt a szempont. De aztán jött ez a csao (ti. Ceaușescu) világ, hogy vagyon nélkül maradtunk, s milyen jó volt, hogy volt gyermek. Szerettük a gyermeket.” (Nő, 55 éves, 1995.)

„Most lefokoltuk a gyermekeket, mi magyarok Mondtam itt néhány fiatal menyecskének: akkor is volt szegénység, a mi időkbe, de milyen!, de azért nem hagytuk fogyni a magyarságot. Még a cigány is úgy szaporított, mint a nyúl, mi pedig magyarok szégyellhessük magunkot, így mondom, beleértve magamot, jobban kellett volna tusakodjunk. Szedik ezeket a tablettákat, jódinturás spriccot, s akkor a katéter! Ez az Isten nálunk. Az, hogy legyen az a szép gyermek, az az okos magyar, hogy tuggyuk, hogy magyar! Inkább megöli magát, de akkor se akarja. Ez a sok nincstelenség teszi ezt inkább. Elbeszéli, minek, mikor nincs mit enni adni (ti. 1989 előtt). Itt most is sírtak az asszonyok a kenyérnél, hogy nem elég a gyermekeknek egy napra.” (Nő, 65 éves, 1989.)

„Ma elég rosszul vélekednek. Azt mondják, minek a gyermek, amikor nincs mit enni. Hogy odakerültünk, hogy nincs mit enni! A gyermeknek hiába mondd, hogy nincsen...” (Nő, 60 éves, 1988.)

„Most nem es születik annyi. Mi 9-en voltunk: 4 fiú s 5 leány. S édesapám korán meghalt. S édesanyám tiszta egyedül rendezett mindegyikünköt: a fiaknak legyen hol lakjanak, s munkát butorral, mindennel, mintha élt volna édesapám.

Ma meg es szólják az embert: minek kell annyi gyermek?! Most ügyelnek, nem kell. Nincs miből rendezni őket. Nincs vagyon, drága minden, s nem is lehet kapni ételmet. Ott van, nekünk se adtak még adagot se, má két hónapja (ti. 1989 előtt az alapélelmiszereket havi adagban állapították meg). Van négy hónapja, hogy olajat nem adtak, cukor sincs. Na, most mit csinálsz avval a kicsikével? Ott van a fiam, Balánbányán dolgozik. Ők ott kapják az adagot. De 3 hónapja, hogy cukor nincs, olaj nincs. Ott sincs! A kenyeret nekünk Bányáról hozzák. El kell menni déli 1 órákor, s aztán 5 óráig Vannak sorba vagy 700-an, met két helyt osztják. De hogy mi van ott! Ments meg Jézus. A legtöbbször úgy van, hogy fele nem kap kenyeret. Ott adják az ablakszemen ki. A múltkor Török Áron rekiabált csúfoson: »Aszta tolvaj ilyen, olyan, hát mint a rabok, odajutottunk, hogy az ablakon adják a kenyeret nekünk?!« Jaj, olyan dolog volt, hogy azt hittem, hogy elviszi a milícia, de nem csinált semmit vele.” (Nő, 80 éves, 1987.)

A szemelvényes adatközlői vallomásokkal megállok. Miért kell tehát gyermek a családban? A válaszokban, érvelésekben megtalálni az anyagi-vagyoni, társadalmi, szociális, vallási, nemzeti, érzelmi, életszemléleti szempontokat egyaránt. Szükség van a gyermekekre, mert van kire hagyni a vagyont, mert öregségben támasz, betegségben gondozó, mert az apa nevével tovább viszi, a nemzetség nem hal ki, mert lesz aki a szülőket eltemesse, mert a gyermek az élet értelme, öröm és boldogság forrás, hogy család legyen a család, mert a magyarság fenntartója, mert a szülői büszkeség életetője, mert akkor van, akit hazavárni, mert Isten áldása, amit el kell fogadni

Bözödi azt is írta a szentdomokosiakról, hogy „a születésszabályozást nem ismerik” (1938. 236), ezzel mintegy sugallva, hogy a sok gyermek oka a nyomor és a kliszerűen amúgy is emlegetett paraszti tudatlanság és járatlanság a nemi kultúrában. Bizonyíthatóan nem ilyen egyszerű a szentdomokosi sok gyermeke a magyarázat. Ez csak akkor igaz, ha a paraszti tudást az orvostudománnyal helyezzük szembe. Bözödi nem számol egyrészt a fogamzás elhárításának, a magzatelhajtásnak népi praktikáival, másrészt a domokosiak gyereket akaró ideológiájával és erős katolikus hitével, mely a „születésszabályozást” Istennel szembeni súlyos bűnnek tartja. Nem állítom, hogy Bözödi okrendszere teljesen alaptalan. Viszont nem kizárólagos. Szemléletére rácáfol az is, és egyben engem igazol, hogy az utóbbi évek egészségügyi felvilágosító, nevelő munkája (az 1950–1960-as évektől a szülői szerepre érett lakosság iskolázottsági szintje VII–X. osztály), valamint az orvosi beavatkozás adottsága, lehetősége ellenére sem csökkent a szaporulat. Sőt, néhány évben felülmúlta az ún. „tudatlansági” időszakok szaporulatát. Az 1992-ben jelentkező visszaesés oka minden bizonnyal összetettebb, mint azt az előbb idézett adatközlők az élelmiszerhiánnyal indokolták. A negatív szaporulat épp akkor következett be, amikor az ételmezési gondok valójában megszűntek. Úgy gondolom, hogy a

szociológusok, demográfusok általában már észlelt és számtalan változatban megírt indokrendszerén kívül fel kellene figyelni, főleg az olyan emberi közösségek esetében, mint Szentdomokos, a vallási szekularizációra is. Egyrészt azért, mert noha nem riasztó és nem feltűnő módon, de érezhetően az itteniek vallásos érzületét is megérintette, tompította (az egyházi rendezvényeken való megjelenésekre, a vallásos normarendszerek lazább kezelésére gondolok), másrészt a negatív szaporulat a többi településekkel és régiókkal szemben mégiscsak határozottan később következett be. Talán a mélylélektan is kereshetné az okát az istenfélelem és gyermekszaporulat összefüggésének a paraszti társadalomban, de talán máshol is. A néprajzi oknyomozás ebbeli feltételezésemben sok vonatkozásban megerősít. De ez már egy másik tanulmány tárgya, mely rávilágít a gyermekakarás/gyermekáldás más szubjektív és objektív okaira, a fogamzás és terhesség köz- és valláserkölcsei vetületeire, a gyermekek számának kérdésére, az egyke megítélésére. Egyszóval, mindarra a kérdéseggyüttesre, mely nemcsak arra keres választ, hogy miért kell, hanem miért volt sok gyermek a tárgyalt paraszti közösségben, és talán megsejteti azokat a rejtett motivációkat, amiért a szaporulat megtorpant és amelyeket nem föltétlen és kizárólagosan a kormányok családpártoló politikájában kell keresni.

Balázs Lajos

Arló község nevezetessége

A nagyközség Ózd és Borsodnádásd között, a Sajó felé igyekvő Hódos-patak két oldalán terül el, a Bükk észak-déli irányban, párhuzamosan futó két nyúlványa közötti völgyteknőben. Oklevelek már az Árpád-házi királyok idejében is említik Arló nevét, Orl és Orlou alakban. Jelentése sas.

A település nevezetessége a „suvadással” keletkezett tó. Közeledve már messziről, különös hegygerinc tűnik fel. A Csehó-hegy zöld párnáját pedig élénksárga folt töri meg. Közelebb érve a hegyhez, jól láthatóvá válik, hogy a sárga folt tulajdonképpen egy függőleges meredek hegyoldal. Nem sziklafal, hanem homok, amely könnyen mállik. A hegy először 1863-ban, 1910-ben, majd 1929-ben fokozatosan több darabban lecsúszott a Szohony-völgy aljára, hatalmas gátként eltorlaszolva a patak vizét. A föld, illetve a hegy mozgását az akkori bányaművelés nagymértékben fokozta. A tó és környéke csakhamar kedvenc kirándulóhellyé vált. Az utóbbi években minden nyáron itt rendezik meg a „SUVADÁS” elnevezésű kézművestábort, ahová az ország minden részéből érkeznek vendégek.

Kerékgyártó Mihály

A Közép-Európa Atlasz

A korral haladó közigazgatás, politikai vezetés és gazdasági szervezés megkívánja, hogy az államok területéről gyors áttekintést nyújtó térképpel rendelkezünk. E térképeknek nemcsak a földrajzi viszonyokról kell tájékoztatást nyújtaniuk, hanem – mint ahogy arra a legrégibb térképek is törekednek – a földfelszínen folyó emberi életéről is: a népességről, annak foglalkozásáról, gazdasági viszonyairól, műveltségi állapotáról, más területek népeivel való kapcsolatairól.

Ilyen térképek gyűjteményeiből születnek azok az atlaszok, amelyekre az állami élet vezetőinek és a különböző gazdasági szerveknek egyaránt nagy szükségük van, de talán még nagyobb szüksége van az oktatásnak.

A jól szervezett és rendezett gazdaságú államok jó részében már elkészültek ezek az atlaszok. Napjainkig több mint félszáz ország jelentette meg a nemzeti atlaszát, és csaknem harminc publikált egy-egy régióról, körzetről is atlaszt. (A különböző körzetekről közzétett atlaszok száma megközelíti a háromszázat.) A térképezendő viszonyok, a hol?, honnan?, hogyan?, mennyit?, mit? kérdések területre vonatkozó megválaszolása tekintetében ezek az atlaszok nagyjából megegyeznek egymással, és az ábrázolási módszerek dolgában is összhang alakult ki.

Bár a jól szerkesztett és helyes kidolgozású atlaszok száma ma már elég nagy, mégis messze vagyunk attól, hogy akár csak a fejlettebb európai és észak-amerikai kontinensre átfogó, egységes képet tudnánk adni. Érdekes viszont, hogy Európa derekáról, erről a földrajzi viszonyában, néprajzi képében, gazdasági és társadalmi szerkezetében oly sokszínű területről, amelyen az utóbbi évtizedek szinte állandósult politikai válságai és a gyakori határváltozások mind az adatfelvevő, mind az adatokat feldolgozó munkát nagyon hátráltatták, két kiváló mű is készült: az első az Államtudományi Intézet „Közép-Európa atlasz”-a 1945-ben, majd az osztrák Ost- und Südosteuropa Institut „Atlas der Donauländer” munkája 1989-ben.

Mindkét atlasz célja Európa görzsének: a Kárpát-medencének és a körülötte elterülő vidékeknek földrajzi, népességi, gazdasági viszonyait ábrázolni, és a terület történeti fejlődéséről, közigazgatási és politikai beosztásáról képet adni.

A Közép-Európa Atlasz digitális faksimile változatát 1993-ban az ELTE Térképtudományi Tanszéke készítette el; a kiadás a Püski Kiadó és a Szent István Társulat gondozásában jelent meg.

Az előzmények

Az atlasz előzményeiről a legegyszerűbb idézni Rónai András visszaemlékezéseiből: „1941. április 1-én reggel 7 órára Teleki magához kéretett. Azt indítványozta, menjünk ki a Bástya sétányra, ott nyugodtan beszélgethetünk. A tavaszi hűvös-ködös reggelen a sétány üres volt. Kitűnő hely volt bizalmas beszélgetésre hozzám fordult.

Tartalmi hűséggel idézem:

Valószínűleg nem fogunk kimaradni tudni a háborúból. Ha a németek lerohanják Jugoszláviát, az oroszok valószínűleg be fognak avatkozni: a háború hamarosan világméretet ölt, és akkor lehet, hogy a németek vesztesre állnak. De bármiképp alakul a helyzet, már most elő kell készülni a következő béketárgyalásra

Itthon nem szabad hibát elkövetnünk nemzetiségeinkkel, szomszédainkkal szemben. A felkészülésben döntő, hogy ne csak a magunk dolgairól tájékozódjunk és tájékoztassunk, ne is csak a Kárpát-medence határai között gondolkodjunk, hanem egész Kelet-Közép-Európa teréről

Azt kell elérni, hogy ennek a területnek minden dolgát, adatát mi ismerjük a legjobban teljes áttekintést kell adni tudnunk az egész útközterületről, amelyben élünk, úgy, ahogy azt a munkát az Államtudományi Intézetben már másfél évtizede csináljuk. Nem állhattam meg, hogy fel ne tegyem a kérdést, miért az én személyemről beszél. Eddig is ő irányított, mi végrehajtottuk, amit kívánt. Idézem: elég ideje csinálod, hogy most már magad vedd kézbe az irányítást.

Kicsit zavartan kísértük vissza a Sándor-palotába, ott a bejáratnál elbúcsúzott Két nap múlva tudtuk meg, hogy végrendeletének minket illető részét hallottuk.”

Az Atlasz

A részletesen vizsgált és községnyi pontossággal térképezett, kb. 1,5 millió km² terület, amelyen az 1930-as évek táján 125 millió ember élt, magában foglalta észak-nyugaton Szászországot, északkeleten Kijevig Ukrajnát; Lengyelországot Breszt-Litovszkig és Lódzig; Ausztriában Tirolig nyúlt, Olaszországban az Abruzzókig és délen Foggia tájáig. A Balkán-félszigeten Albániáig, Szerbiában Szkopjéig, a görög, török határig és Drinápolyig. Magába foglaltak egész Romániát és Bulgáriát, az egész Kárpát-medencét Magyarországgal, Csehszlovákiával.

Ezen a területen a két világháború között 12 országban 16 hivatalos nyelvet használtak, ennyi nyelven jelentek meg a hivatalos kiadványok, de legalább még egyszer ennyi nyelvet beszéltek jelentős népcsoportok, saját újságokkal, irodalommal. A kiadványok, térképek, statisztikák ötféle – gót, latin, cirill, török, héber – írással készültek.

A magyar és angol nyelven készült eredeti Atlasz 171 színes térképet (a magyar kiadás 134-et) és szöveget tartalmazott 367 oldalon; teljes földtani, földrajzi, népességi, nemzetiségi, valási, mezőgazdasági, bányászati, kereskedelmi és közlekedési tájékoztatást adott a vizsgált területről. Az atlasz a térképekhez rövid magyarázatot és számszerű adatokat csatolt, továbbá a hiteles források pontos felsorolását. A térképek 3 860 000 statisztikai adatot tartalmaztak, amihez nemcsak tíz ország hivatalos statisztikai kiadványait kellett beszerezni és feldolgozni – Albániáról és Törökországról nem gyűjtöttek adatokat –, hanem részletes, községekig lebontott térképeket, helységnévtárakat is, és ezekből méretarányban és vetületben egységesített térképeket szerkeszteni. Az alig öt év munkájával összeállított atlasz utolsó színes lapja 1945. március 15-én került ki a gépből Balatonfüreden, az Intézet kitelepítési helyén. Éppen idejében, mert március 25-én megjelentek a szovjet csapatok.

Az atlaszt a háborús viszonyok miatt nem sikerült az eredeti terveknek megfelelően befejezni. Az addigi többéves munka eredményét a kéziratok megsemmisülésének veszélye fenyegette. Ezért határozta el Rónai András az addig elkészült lapoknak szinte házi körülmények között történő ideiglenes kinyomtatását és ezekből a lapokból néhány összefűzött példány elkészítését. Ennek megfelelően a címlap hátoldalán az alábbi megjegyzés olvasható: „BIZALMAS KÉZIRAT. Utánnyomás, terjesztés, ismertetés tilos. Házi Rotaprint nyomás.”

Előbb a magyar változat jelent meg 134 térképpel, a magyarázó szöveggel együtt 334 oldalon, az előszó dátuma: 1945. január 3. A kibővített angol változat 171 térképlapot tartalmazott, a szöveggel együtt 367 oldalon.

Ismereteink szerint kb. 80 bekötött példány készült el, de mint Rónai András *Térképezett történelem* című könyvében is olvasható, ezek egy része a szovjet csapatok bevonulásakor, illetve

Teleki Pál

az ötvenes években eltűnt vagy megsemmisült, így az eredeti mű ma már legfeljebb csak néhány könyvtárban hozzáférhető.

A mű általános atlasznak készült, az abban az időben népszerű nemzeti atlaszok (finn, német) mintájára. A lényeges különbséget az jelentette, hogy nem belső oktatási, közigazgatási célokat szolgált, hanem összeállította az egymás mellett élő államok legfontosabb viszonyait. A szerkesztés nehézségeire mutat, hogy a térképlapokon szereplő tíz országban 22 nemzetiség élt jelentős számban és kétszer annyi sórványban.

A tartalom fő fejezetei a következők voltak: I. A terület helye a kontinensen – II. Földtan (talaj, növényzet) – III. Éghajlat, meteorológia – IV. Terület, népesség, közigazgatási beosztás, népmozgalom – V. Gazdaság (mezőgazdaság, ipar) – VI. Közlekedés – VII. Külkereskedelem – VIII. Országhatár-változások.

Hogy az atlasz jelentőségét, az elődeink által elvégzett munka nagyságát kellően értékelni tudjuk, álljon itt néhány számadat az angol változat térképeinek tartalom szerinti megoszlásáról, illetve a térképek készítéséhez felhasznált adatok számáról:

földrajz és geológia	14 térkép	140 000 adat
éghajlat	20 térkép	60 000 adat
népesség, kisebbségek	60 térkép	1 900 000 adat
mezőgazdaság	42 térkép	1 400 000 adat
bányászat, ipar	6 térkép	40 000 adat
kereskedelem, közlekedés	22 térkép	300 000 adat
egyéb	6 térkép	20 000 adat

Az atlasz lapjai a két világháború közötti békeidőszak legmegbízhatóbb és a leginkább normális állapotot mutató adatai alapján készültek. A területre, népességre, népsűrűsége, nemzeti és vallási tagozódásra, foglalkozási megoszlásra vonatkozó adatok általában az 1930 körüli népszámlálások hivatalos adatait tükrözik; a népmozgalomról, születésről, halálozásról és szaporodásról, továbbá a mezőgazdasági termelésről szóló térképek több év adatainak átlagát tüntetik fel, általában az 1925–1935 közötti időszakról. A források minden esetben hivatalos statisztikák.

Az atlasz célja, hogy Európában e központi elhelyezésű és mind politikai, mind etnikai és gazdasági szempontból egyaránt igen bonyolult képet mutató tájat a földrajz és a statisztika vizsgálati módszereivel tárgyilagosan és politikai határookra tekintet nélkül bemutassa.

„A helyes tájékoztatást szolgálja, hogy az adatokat nem államterületek szerint ábrázoljuk, hanem a lehető legkisebb területegységek: járások, vagy ahol ilyen részletes adatközlés nincs, megyék, illetve tartományok szerint.

A járasterületeket némely lapon igyekeztünk természetes határok, vagy összetartozás szerint egybefoglalni és evégből területünket 47 kisebb, gazdasági viszonyaiban többé-kevésbé egyöntetű tájra osztottuk. E kicsiny részeket néhol földrajzi, gazdasági és történelmi összefüggést mutató 11 nagyobb tájban csoportosítjuk.” – írja Rónai András.

Mindazok a statisztikai adatgyűjtések és feldolgozások, amelyek e területről országos adatokat közölnek, a változó politikai határok miatt, továbbá a politikai határoknak a természetes földrajzi határokkal és a gazdasági tájhatárokkal való egybe nem esése miatt, nem tudnak megbízható tájékoztatást adni e terület – a Kárpát régió – viszonyairól.

Nehéz országosan feldolgozott adatokból helyes következtetéseket levonni azért is, mert az adatok országoként nem mindig ugyanarra az időpontra vonatkoznak és legtöbbször eltérő módszerekkel vették fel. Az atlasz a különbségeket igyekezett a minimálisra redukálni.

A munka talán legnagyobb nehézsége és érdeme, hogy tíz olyan ország területének vagy területrészeinek viszonyairól ad egységes és komoly kritikán át megszürt tájékoztatást, amelyeknek: statisztikai anyaga teljes részletességgel világnyelveken nem jelenik meg, egymástól eltérő adatfelvételi módszereket használnak, más időpontokban tartják legfontosabb összeírásait és egymással sem politikai, sem tudományos téren nem tartanak fenn szoros kapcsolatokat; hivatalaik, tudományos szerveik, intézeteik egymással való nemzetközi adatszerje, sőt kiadványcserje is igen hiányos.

Az egykori és az aktuális problémákat ismerve felmerül a többértelmű kérdés: Hol van Közép-Európa helye a kontinensen? A kérdésre természetföldrajzi és politikai (történeti-) földrajzi oldalról is válaszolhatunk. Az atlasz mindkettőt megteszi. Nézzük az elsőt:

Az európai kontinens közepe a Kárpát-medence és annak környéke.

Az eurázsiai nagy szárazföldnek félszigetszerűen elkeskenyedő európai részén a félszigetekkel, beltengerekkel, öblökkel igen erősen tagolt peremek között ez a terület a leginkább kontinentális helyzetű.

A Fekete-tenger és a Balti-tenger között húzható legrövidebb vonulattól nyugatra terül el az a Belső-Európa, amely történelmi fejlődésében, művelődésében, gazdálkodásában és társadalmi szerkezetében mindig erősen elkülönült a félig ázsiaiak számító orosz vidékektől. Ebben a Belső-Európában a tengerektől legtávolabb eső terület a Kárpát-medence. A peremektől, szélektől legtávolabb eső pontot, tehát a száraz terület középpontját a koralakban futó Kárpátok hegyláncaitól közrefogott medencében találjuk.

A Kárpát-medence és környéke nemcsak mértani középhelyet foglalt el Belső-Európa kontinensén, hanem szerkezetileg is olyan különleges egyéni tájegyüttes, amely Európa tipikus tájainak érintkezési vonalában fekszik.

Földrajzi szempontból ez Európa közepe. Távol minden határos tengertől, itt van a kontinens felépítő három nagy szerkezeti táj találkozója; a kelet-európai ősi pajzs, a nyugat-európai idős hegységrendszerek maradványai és a fiatal lánchegységek itt fonódnak össze. A nyugat-európai óceáni klíma, a kelet-európai száraz sztyeppklíma és a déli mediterrán klíma hatásterületei itt ütköznek egymással. Mint ahogy a kontinensen megtelepedett három nagy nyelvcsalád is itt szomszédol a közbeszorult kisebbekkel. Az emberi életre oly fontos klímazónák, növényzeti övek elhelyezkedése, valamint a vízhálózat és a természetes közlekedési irányok kialakulása tekintetében is egyrészt ütközőpont, találkozóhely, másrészt az európai táj-típusokkal leginkább harmonizáló tájegyüttes.

E földrajzi viszonyok hatása a kárpát-medencei és környező területek politikai és gazdasági fejlődésén is kimutatható. Kimutatható a betelepültség mértékén, a népsűrűségi képen, a városok és falvak megoszlásában, a fajták, nyelvek, nemzetiségek, vallások, műveltség elterjedésében, a népesség szaporodásának ütemében, a mezőgazdasági termelés színvonalában, a terméskülönbségekben, a művelési módokban, az iparosodás fokában. Mind e téren átmenetet, keveredést, egymásra hatást mutat ez a terület a nyugat- és kelet-, észak- és dél-európai részek között.

Az újabb földrajzi és politikai irodalom erre a területre mégsem Közép-Európa elnevezést, hanem Kelet-Közép-Európa, Délkelet-Európa és egyéb neveket használja. Közép-Európa nevet a német irodalom a német nyelvterületnek adja, holott ennek jelentős része Európa nyugati és északi peremvidékein terül el, – bár egy másik elég jelentős része belenyúlik a közép-európai térbe.

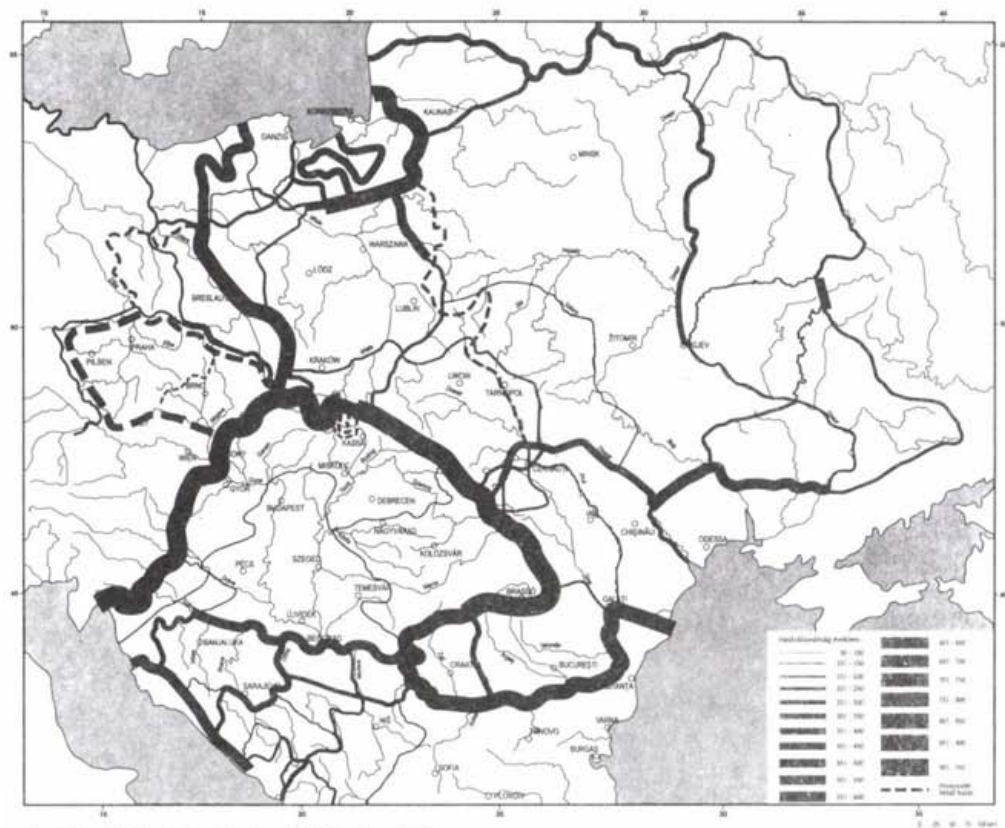
E hibás elnevezésnek elsősorban történelmi okai vannak. A XVI. és XVII. században ugyanis Belső-Európa politikai határa az Ázsiából és Afrikából benyomuló oszmán birodalom terjeszkedésének következtében a Kárpát-medencére toldott el, úgyhogy ez a terület és a környező részek is Belső-Európának politikailag a szélére kerültek. A középkorban azonban politikailag is központi helyet foglalt el a Kárpát-medence és környéke az európai államterületek között, és az újabb fejlődés szemmel láthatóan visszaadja e területnek központi jellegét. És itt már benne vagyunk az atlasz politikai (történeti) földrajz oldalról adott válaszaiban.

Két témát – az atlasz két lapját – szeretném itt bemutatni:

- az államhatárok tartóssága Közép-Európában és
- a jelentősebb birodalmak területi fejlődése Közép-Európában és a környező területeken.

Tudom, a Kárpát régió országainak soknyelvű, egymással összefonódó, gyakran összekaszódó történelmü területén már maga a téma felvetése is politikai indulatokat válthat ki. De a történelmet nem lehet megváltoztatni!

Néhány éve olvastam egy – a régió országainak múltját kitűnően ismerő kutatóval készült – beszélgetésben, hogy a közép-európai magatartásnak két meghatározó vonása van. Az egyik, hogy számunkra a történelem nem múlt, hanem jelen. Mi a történelemben élünk, ezért ez igen komolyan befolyásolja itt az egész látás- és érzésvilágot.

Az államhatárok tartóssága Közép-Európában

Jóformán nem is volt más a birtokunkban, csak a múlt.

A másik közép-európai sajátosság az iróniára való készség. Másképp, mint iróniával nem is élhettük volna túl mindazt, ami itt történik.

Nem csoda, hisz voltunk már a török hódításnak, a Habsburg egyesítésnek, német birodalmi rendszernek, szovjet integrációnak tagjai, s ezek nem sikerültek annyira, hogy iróniánknak ne lenne ma is létjogosultsága. És figyelve a régióban zajló politikai eseményeket – hozzáteszem – még lesz is szükség iróniára

Államhatárok tartóssága Közép-Európában

Közép-Európa területén igazolódik a tétel, hogy a természetes akadályvonalaknak, a földrajzi határoknak az államterületek fejlődésére és a politikai határok alakulására igen jelentős hatásuk van. Azokon a területeken, amelyeket a hódító, felfedező ember újonnan szerzett meg (Amerika, Ausztrália), és amelyeknek gazdasági kultúráját teljesen átalakította, lakóit kiirtotta, vagy jelentéktelen kisebbségbe szorította vissza, lehet az államterületeket a domborzati, vízrajzi és növényzeti viszonyokra való tekintet nélkül kialakítani és a közigazgatást is szabályos geometriai idomok szerint berendezni.

Európában az élet ezer esztendő óta rengeteg szállal, elszakíthatatlanul belegyökerezett a területbe, hozzásimult a tájakhoz és természetes keretekbe tömörül. Igaz, hogy nincs még egy kontinens, ahol annyi jól zárt, természetes keret segítené az embert szervezkedő munkájában, mint Európában.

A politikai és gazdasági élet számára természetes határu az azok a területrészek szolgálnak, amelyek megtelepülésre nem alkalmasak, nehezen járhatóak és értéktelenek vagy viszonylag kevés értékűek. Tehát nem a hegyvidékek, a tengerek, vagy a nagy folyók a természetes hatá-

rok, hanem ezek vagy más térszíni alakulatok akkor, ha a fenti tulajdonságokkal rendelkeznek.

A hegyek közül a megszakíthatatlan és többsoros láncolatokban húzódnak, főleg a sűrű erdők borítják őket, nincs sok és jó átjárójuk és bányakincsekben szegények. A folyók, ha partjaikat széles, járhatatlan és haszontalan árterületek kísérik és a települések messze költöznek a folyó partjáról. A tengerek, ha tagozatlan, rossz partjuk van. Sík vidékeken főleg mocsárterületek és összefüggő hosszabb zónában nyúló zárt erdőségek válnak a települések és utak természetes akadályává és ezzel jó határokká.

Közép-Európában azóta, hogy a népvándorlások kora után szilárd államokba rendeződött a terület, a Kárpátok ívén futó országhatár bizonyult legtartósabbnak. Ehhez hasonló tartós határt egész Európában csak a Pireneusok hegyvidéke alkotott Spanyolország és Franciaország között. A Kárpátok hegláncait messze elkerülik a települések, a legtöbbször több sorban futó vonulatot sűrű erdők borítják. Bányakincsekben a hegyvidék általában szegény. A Kárpátok jó határai az Alpok keleti nyúlványaival és a Dinári-hegyvidékkel kapcsolódva egy elég nagy és egymást kiegészítő részekből álló tájegyüttést ölelnek körül.

A jó határokon kívül ez is és a nagy energiájú kitűnő központ is elősegítette a magyar államterület egységét és maradandóságát.

A német-lengyel határ az Odera medencéjének szélén, a Mazuri-tóhátság és az Al-Duna vonala bizonyultak még tartós határoknak Közép-Európában. A lengyel-német határon sok volt az apró ide-oda tolodás. A Mazuri-tóhátság jobb természetes gát, az Al-Duna vonalát pedig a Bolgár-tábla és a román Havasalföld között széles öntésterület kíséri, és ez teszi kitűnő földrajzi határrá.

A Balkán-félszigeten Dalmácia áthághatatlan és lakatlan helységhatárai, valamint a Száva folyó mocsaras, vizenyős partjai bizonyultak jó elválasztó vonalnak.

A Cseh- és Morva-medencék hegységhatárai bányakincsekben gazdagok, sűrű népesség lakja be őket, ezért nem a legjobb határok. Önálló országterületnek elég kicsi is a medence, amelyet közrefognak. A Német birodalomban, majd Ausztriában, mint belső határok azonban jól érvényesültek.

A Fekete-tenger körüli száraz sztyeppöv a lovasnépek országútja volt a népvándorlások kora után is, jó ezer esztendőn át. Ezért itt észak-déli irányban a határok nem tudtak megmaradni.

Jelentősebb birodalmak területi fejlődése Közép-Európában és a környező területeken

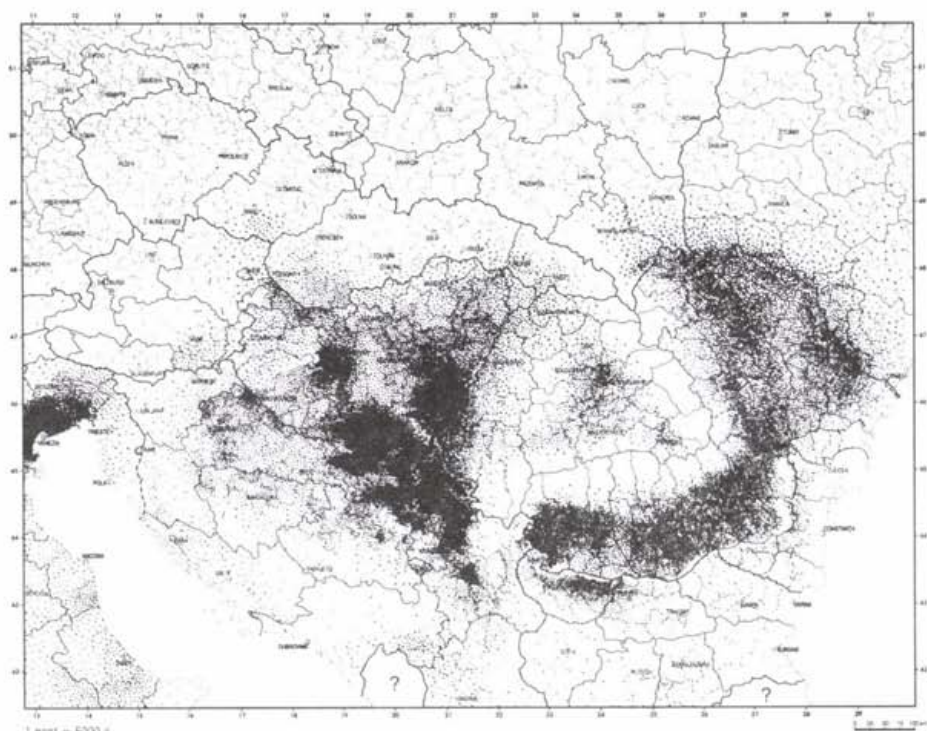
Közép-Európa politikai szempontból is ütközőterület, ahol a nyugati, keleti és déli hatalmi szférák találkoztak.

A terület központi nagy medencéjében a magyar állam alakult ki a X. században, és megmaradt ott a mai napig. Területe olyan állandóságot mutatott ez idő alatt, mint egyetlen más államé sem ilyen hosszú ideig Európában.

A Kárpátok láncait huzamosabb időre a magyar királyság területe nem lépte át, bár befolyását néha messze azon túl is érvényesítette észak, kelet és dél felé. Délen a határ a Dinári-hegyvidéken húzódott, kb. a Kárpát-medence felé tartó folyók forrásterületén.

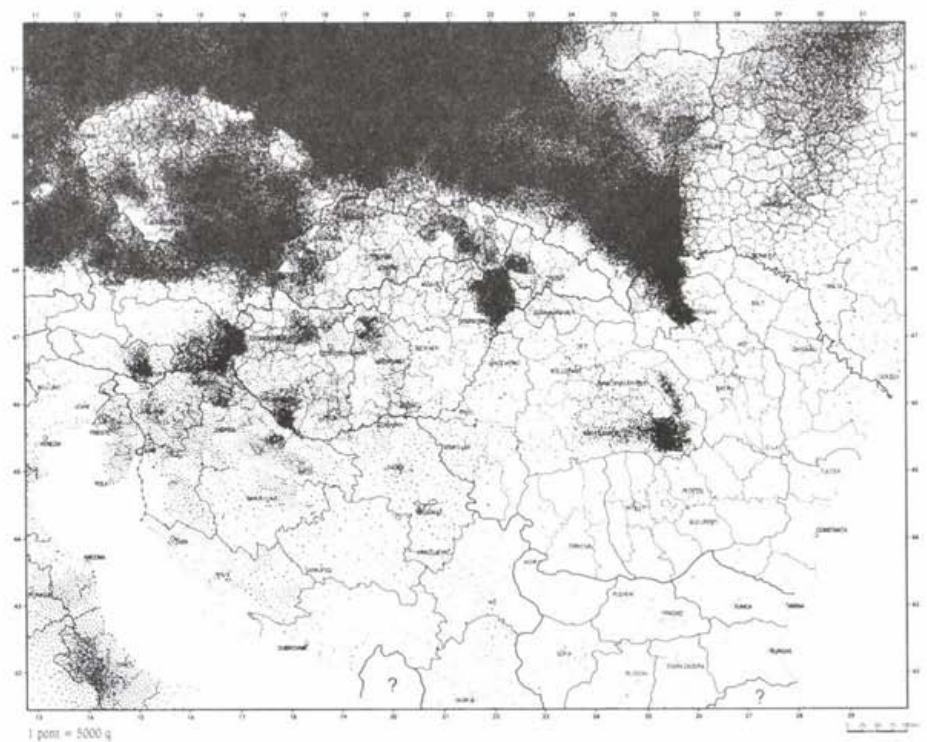
Csak a Morava folyó vidéke nem tartozott egészében hosszabb ideig a királysághoz. Idegen hatalom csak egy ízben tartotta huzamosabb ideig birtokában a Kárpát-medence egy részét. A török birodalom volt ez a XVI. és XVII. században. A törökök visszaszorítása után Magyarország újra visszanyerte régi alakját. A Kárpát-medence peremein a népvándorlások utáni államok kialakulása óta mindig jelen volt legalább két nagyhatalom.

A X–XIII. században nyugaton a Német-római, délen a Bizánci Birodalom voltak Magyarország nagyhatalmi állású szomszédai. Bizánc lehanyatlása után az oszmán-török birodalom jelent meg a Balkánon, és hamarosan kiterjesztette határait a Kárpát-medencéig. Itt közel 200 évig nem tudott továbblépni, végül a XVI. században benyomult a magyar Alföldre és a Dunántúlra. Ebben az időben a német birodalomnak lassan elkülönülő keleti fele, Ausztria jelentette a nyugati nagyhatalmat. A török birodaloméval közel egy időben indult meg keleten az orosz birodalom terjeszkedése.

Kukoricatermelés (1926–1936. évek átlagában, 1 pont=5000 q)

Burgonyatermelés

Lengyelország felszámolása után három nagyhatalom csoportosult a Kárpát-medence körül: Ausztria, Oroszország, Törökország.

A magyar állam mellett a lengyel királyság játszott még ütközőterület szerepet a keleti és nyugati hatalmak között. Ennek az államnak azonban nem voltak természetes határai és természetesen összetartozó területei. Határai ezért állandóan változtak, területe igen nagy szélsőségek között növekedett vagy zsugorodott. Végül a XVIII. század végén a szomszédos nagyhatalmak (Poroszország, Ausztria, Oroszország) teljesen felosztották maguk között. Tizenegy évszázad távlatában területünk középső nagy kamrájában a Kárpát-medence magyar állama jelenti a határait, területét legjobban tartó szolid, szilárd magot.

A Kárpát-medence területe, amely a magyar államalapítás óta jó hétszáz éven keresztül egyetlen ország politikai szervezetébe tartozott, – és csak az oszmán birodalom terjeszkedése során szakadt három részre, majd létezett megfelelően, hogy a XIX. század közepén újra összetartozó nagy tájként, egyetlen politikai testté egyesüljön – 1920-ban öt részre szakadt. A központi területtől elhatárolt részei egyikéből sem lett önálló állam: a Kárpát-medencén túli területekhez csatolták őket. A felosztás 23,4 millió lakost érintett...

300 ezer került Ausztriához; 3,5 millió Csehszlovákiához; 5,3 millió Romániához; 4,1 millió Jugoszláviához, – ahová Horvát-Szlávon ország is került 2,6 millió lakossal. Magyarországnak az összmagyarság alig kétharmada, 93 ezer km²-en, 7,6 millió lakosa maradt.

Összegzés

Munkánknak – a digitális faksimile kiadásnak – pillanatnyi aktualitást ad az a körülmény, hogy Közép-Európa területe jelenleg politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás lázas vajúdásán megy keresztül.

Az I. világháború után Közép-Európában erőteljes politikai átrendezést hajtottak végre. Az átrendezésnek a vezérlő gondolata a nemzeti elv érvényesítése volt az államterületek kijelölésénél. Ennek az elvnek a tiszta keresztülvitele nem sikerült, amiből sokfelé nagyfokú elégedetlenség származott.

Még súlyosabb baj volt az, hogy az új politikai határok igen sokszor súlyos ellentétbe kerültek a gazdasági érdekekkel és összefüggésekkel.

Mi változott háromnegyed évszázad alatt?

A napjainkra érvényes értékelést nemcsak a politikai, hanem a földrajzi és gazdasági viszonyok figyelembevételével kell megejteni. Ehhez azonban szükséges, hogy áttekintésünk legyen – a határoktól függetlenül – az egész, problémáiban összetartozó terület politikai, népességi és gazdasági viszonyai felett.

Szükségünk van a történelmi viszonyok ismeretére is, mert ezekben is tükröződnek a földrajzi erők, s a számoktól és mennyiségektől sokszor független szellemi és anyagi energiák. De munkánk nem csak a napi politikai együttműködés, az új rendezés aktuális feladatainak megoldásához kíván segítségül szolgálni.

Még mindig érvényes gyakorlati használhatósága mellett elsősorban a földrajzoktatásnak, a táj- és népismeretnek, a gazdasági oktatásnak kívántuk jó segédeszközt teremteni.

Dr. Klinghammer István

Aradi vértanúk emlékműve Csávolyon

A falu zászlódszibe öltözött 1999. március 14-én. Régen ünnepeelt így együtt nemzeti ünnepet Csávolyon a falu apraja és nagyja. Hiszen az *1848–49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója tiszteletére megvalósult* a régen dédelgetett terv, a csávolyi nemzeti emlékhely az *Aradi Vértanúk Emlékmű* – az iskola előtti közterületen. Sági Károly kecskeméti építész-mérnök tervezte díjtalanul. A kokárdás kis óvodások és diákok kis, maguk készítette zászlóikat az új emlékmű köré tűzdeltek. Szép színfoltja volt az eseménynek a Kiskunhalasi 36. Páncéltörő Tüzérezred katonáinak *díszőrsége* és a madarasi ifjúsági *fúvószenekar*.

Részt vett az avatáson dr. Tabajdi Csaba országgyűlési képviselő – az emlékmű patrónusa –, aki elsőnek helyezte el háromszínű koszorúját. Koszorúzott még a helyi képviselőtestület, a Bácskai Rákóczi Szövetség, a Honismereti Baráti Kör, a Kiskunhalasi Páncéltörő Tüzérezred Parancsnoksága és az ÁMK testülete, a szülők és a tanulóifjúság megbízottja.

A szabadságharc csávolyi eseményeiről eddig nem sokat tudhattak a helybeliek, hiszen a település nem játszott jelentős szerepet a harcokban, de azért maradtak emlékek róla. Csávolyból *Arnold János, Mándity Vládó, Szalkay Mátyas, Szűcs Ferenc, Vedelek Márton és Wéber István* vett részt a harcokban. Közülük Arnold János '48-as honvéd sírját ükunokája gondozza a helyi római katolikus temetőben. Az emlékezés gyertyáját ezúttal e sorok írója gyújtotta meg. *A csávolyi honvédek neve aranyozott betűkkel került fel az emlékműre.* Nevük jelzi a falu sokszínű – magyar, bunyevác, német – nemzetiségi összetételét, s egyben a nemzethez tartozás vállalását. Márványablájuk felett ott ragyog körben az aradi tizenhárom hős tábornok aermását ábrázoló 20 cm átmérőjű bronzplakett. Bartos Endre bajai festő- és szobrászművész ajándéka. Mint tudjuk a dicső napokat gyász követte, ez a mű erre is emlékeztet. Ez az *Aradi Vértanúk Emlékmű* ismereteink szerint hazánkban faluhelyen az *első*. A Csávolyi Honismereti Baráti Kör Egyesületének kezdeményezésére és közreműködésével közadakozásból valósult meg. Kivitelezője és támogatója a bajai Beton Építőipari Kft. volt, munkájukat a helyi Önkormányzat is segítette. Köszönjük a segítséget nekik és mindazoknak, akik bármit tettek az Emlékmű érdekében. Pályázatunkra támogatást adott a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztérium Magyar Millenniumi Emlékbizottsága is.

A köszöntőt dr. Kancsár István polgármester mondta el, az ünnepi szónok Nyéki József vezérigazgató, az Országos Kossuth Alapítvány kuratóriumának elnöke volt. Az emlékművet az emberi összefogás szép példajaként említette.

Az emlékmű beszentelését ezúttal a szomszéd falu plébánosa Borsa Bertalan végezte. A helyi plébános dr. Pribitek László nem vállalta az aktust, mivel „az aradi vértanúk nem voltak mind katolikusok” ezért a hívek kérésére, püspöki engedéllyel a szomszéd falu plébánosa, Borsa Bertalan szentelte meg az Emlékművet. „közös és szent ügy képviselésében haltak meg mindahányan – mondta – közös Isten kegyelmére és erkölcsi felmentésére számítva. Az emlékműavatás országos eseménnyé magasztosul. Egy kétezer lelkes község üzen vele tízmilliónak. (...) Komoly ember számára nagy felelősség – gyónással felérő lelkiismereti kérdés – naponta szembesülni az emlékmű hőseivel.

Az ünnep a Falumúzeumban fejeződött be, ahol e sorok írója tartott tárlatvezetést az emlékkiállításról. Végezetül a fogadáson Drávai László jegyző mondott beszédet és elismerő oklevelet adott át.

Pongrácz Gergely ötvenhatos múzeuma Kiskunmajsán

Hittem is, nem is a megvalósulásban, amikor négy esztendővel ezelőtt Pongrácz Gergely egy kiskunmajsai elárvult tanyai iskola egykori tantermében múzeumalapító terveiről beszélt. *Itt ezen a falon egy hatalmas cirill betűs térkép lesz majd, amott zászlók, a másik teremben fényképek, festmények és korhű fegyverek.* Négy esztendő alatt közelről figyelhettem lendületben nem fogyatkozó lelkesültségét, praktikus ügyekben való jártasságát. Néha könnyes szemmel mesélt felelőtlen ígéretökben csalódva kudarcairól, a hivatal packázásairól. Legyűrve keserűségét, férfiasan cselekvésbe menekült, és kétkezi munkától sem idegenkedve négy esztendő kemény munkájával saját pénzén megteremtette azt, amit eltervezett: *Magyarország első, ötvenhatos emlékmúzeumát.*

• *Négy év után most valóban hatalmas cirill betűs térkép lóg a falon, azzal szemben nemzeti zászlók, a másik teremben fényképek, festmények, korhű fegyverek. Az idei év március idusán Tempfli József nagyváradi püspök szentelte meg a tanyai múzeumot, dr. Papp Lajos szívbész vágta át a nemzetiszínű szalagot, messi földről érkezettek és a környék tanyáinak lakói – több mint félezren – énekelték a Himnuszt, hallgatták az ünnepi beszédeket. A múzeumavató ünnepet követő egyik hétköznapon visszatekintve az elmúlt négy esztendőre a Corvin-köz parancsnokával immáron mint múzeumparancsnokkal beszélgethettem.*

1993-ban már alapítottam egy ötvenhatos múzeumot Mátyásföldön – kezdi kérdés nélkül is a beszélgetést –, de 1995-ben elvették az épületet, és akkor elhatároztam, hogy a következő múzeumot – mert Magyarországon mindenképpen lennie kell egy ötvenhatos múzeumnak – csak olyan épületben rendezem be, ami az enyém, hogy ne lehessen elvenni, megszüntetni. Amikor megvettem ezt az iskolaépületet, amiben két nagy tanterem is van elhatároztam, hogy itt valósítom meg elképzelésemet. Romos állapotban vettem meg ezt az egykori iskolát, olyan épület volt ez, amit kétszázezer forintért venni lehetett. Lelkiismereti kérdést csináltam abból, hogy mivel ez valamikor tanyai gyerekeket tanító intézmény volt, megörökítem az épület falán egy márványtáblán annak a tizenöt tanítónak a nevét, akik életük, munkásságuk egy részét itt töltötték áldozatos munkával. Az iskola falára föl volt írva, hogy *Római Katolikus Népiskola, épült 1925-ben.* Az új vakolat eltakarta ezt a felírást, ezért a múzeum épületén belül a kiállítási helyiségek egyikében az iskola felavatásakor készült fényképet is a falra akasztottam emléket állítva ezzel és a márványtáblával azoknak, akik ebben az iskolában tanítottak és tanultak.

• *Az a sajátos torzalkodás, amely ötvenhat emlékének a kisajátításáért folyik, nem használ a magyar nemzet XX. századi legnagyobb teljesítményének. Ez a múzeumalapító cselekedet ez ellen az áldatlan helyzet ellen is tiltkozik?*

Az ötvenhatosok úgy elszaporodtak a rendszerváltozás utáni esztendőkből, mint a partizánok a második világháború után. Rengeteg olyan hivatalosan kitüntetett ember él ma közöttünk, akiknek semmi közük sincs ötvenhathoz, vagy ha van, akkor legföljebb annyi, hogy akkor a barikád másik oldalán harcoltak. Ez nekem nagyon fáj. Nyolc évvel ezelőtt költöztem haza végleg, és mivel ötvenhat iránt örökérvényűen elkötelezett vagyok, és elég makacs is ennek képviselőjében – nemcsak a 48-ból, de 56-ból sem engedek –, nagyon sok ellenséget is szereztem az elmúlt esztendőkből. Az irigység, a féltékenység még saját sorainkból is ellenérdekeltté tett néhányat. Talán ennek is tulajdonítható, hogy az általam vezetett szervezet, az

Dr. Papp Lajos szívbész vágja át a nemzetiszínű szalagot

56-os Magyarok Világszövetsége az egyetlen az ötvenhatos szervezetek közül, amely nem kap állami támogatást. 1999 májusában tartjuk kongresszusunkat, és szilárd elhatározásom, hogy ekkor ennek a szervezetnek az elnöki tiszteréről is lemondok. Megyek a magam útján, mert olyan vagyok mint a mozdony: rajta vagyok egy sínen, és arról engem nem lehet sem jobbra, sem balra letéríteni.

• *Ha nem csak beszél, hanem valamit tesz is az ember, óhatatlanul irigyei támadnak. Nyilvánvalóan közülük sokan fölteszik most a kérdést, hogy miből teltt Pongrácz Gergelynek erre a múzeumra? Honnan volt neki erre pénze?*

Amerikában volt egy sertéstelepem, állattenyésztő a tanult mesterségem, ott kint ebből éltem. 1981-ben ötven anyakocával kezdtem, és amikor hazajöttem, már kétszázötven anyaállat volt a tanyámon. Amikor rászántam magam a hazatelepülésre, három gyermekem vette át ennek a sertéstelepek a vezetését, ám mivel mindhárman egyetemet végeztek, nekik tartósan nem volt kedvük foglalkozni ezzel a munkával. Eladtuk ezt a telepet, és az érte kapott pénz négy részre osztottuk. Az én járandóságomból sikerült létrehozni ezt a múzeumot, de gyermekeim és ugyancsak nyugaton élő hat testvérem megígérték, hogy ha szükségem van még anyagi segítségre, ők támogatnak elképzeléseim megvalósításában.

• *Miért éppen Kiskunmajsa jött létre ez a múzeum?*

Ez véletlen, lehetne bárhol az ország területén. Itthon is sertéstenyésztet akartam létrehozni, hiszen ehhez értek. Egyik ismerősöm szót, hogy itt van egy eladó sertéstelep, s vele együtt eladó ez az egykori tanyai iskola. Eljöttem, megalkudtam rá, és most itt vagyok.

• *Szép és lelket emelő volt a megnyitőünnepség. Csakhogy most jönnek a szürke hétköznapok. Nyitva kell tartani ezt a múzeumi intézményt, elő kell teremni a működési feltételeket is.*

Mi kilencen voltunk testvérek. Az egyik nagybátyám királyi közigazgató volt Erdélyben, igen gazdag ember. Mikor megszületett a nyolcadik gyermek a családban, eljött hozzánk Ernő bácsi, és azt mondta édesapámnak: – Minek nektek ennyi gyerek? Úgy szaporodtok mint a nyulak! Édesapám így válaszolt neki: – Nézd, ha a Jóisten ad nyulacskákat, füvecskérel is gondoskodik. Én is így vagyok ezzel, nekem nem füvecske, hanem nyulacska kell. Dolgozni akarok. Nekem nem kell pozíció, állami hivatal, kitüntetés, én nyugodt lelkiismerettel akarok élni. Nem érdekel az, hogy mit csinálnak mások. Hogy civakodnak, hogy rombolják azt az eszményt, amiért pedig közösen harcoltunk. Nekem csak a saját lelkiismeretem diktál, más nem érdekel. Amióta hazajöttem, következetesen megtartottam azt a szellemet, eszmeiséget, amit egykor közösen képviseltünk. Ötvenhatban nagyon féltem. De akkor kiment belőlem minden félelem. Azóta nem félek. Semmitől, senkitől. Zsarolni nem lehet, mert nincs mivel. Ezért beszélhetek őszintén. Nem vagyok politikus, én szabadságharcos vagyok. A politikusnak meg kell gondolnia minden szavát, a szabadságharcosnak viszont kötelessége kimondani mindent amit érez.

• *Pongrácz Gergely, ötvenhat egyik legendás alakja kivonult a világból ide, Kiskunmajsa egyik kültelkére, annak egyik volt tanyai iskolájába. Hogyan érzi itt magát a Corvin-köz egykori parancsnoka?*

Több segítséget vártam a város vezetőségétől, én ugyanis adtam Kiskunmajsának valami fontosat, az ország eddig egyetlen ötvenhatos múzeumát. Sem a részeg, sem a hazug, sem a hálátlan embert nem szeretem. Ha nekem tesz valaki, akár apró szívességet is, az engem egész életemre lekötölez. Éppen ezért a passzív magatartás, amivel a város hivatalos része az én emlékhálózó tevékenységemet nézte, nekem rosszul esett. Sok embertől kaptam önzetlen segítséget, de ezek az emberek közemberek voltak, akik saját lelkiismeretüket követve segítettek. Nekik hálás vagyok. De hát én olyan ember vagyok, aki ha egyedül marad is, megy a maga útján.

Ezt a múzeumot mégsem a magam kedvtelésére, hanem azoknak az emlékére hoztam létre itt, az egykori szovjet laktanya szomszédságában, akik elestek a megszálló csapatok elleni reménytelen küzdelemben. Akik – bár tudták, hogy külső segítség nélkül harcuk nem vezethet eredményhez –, mégis fegyvert fogtak, és sokan közülük életüket adták a független Magyarorszáért. Az ő emléküket ápolva bárkit szívesen fogadok az érdeklődők közül, sőt megtiszteltetésnek veszem, ha felkeresnek. A most következő vasárnapra is négy autóbusznyi látogató jelentette be érkezését. Jöjjenek minél többen, diákok is, mert itt magyarságukban erősödhetnek. Ha előre bejelentik érkezésüket – 6120 Kiskunmajsa, Maris pusztja 244. címen – szeretettel várok minden érdeklődőt.

Kozma Huba

Színészmúzeum Miskolcon

A miskolci színészmúzeum létesítésének gondolata 1984-ben vetődött fel először, s ezt követően egyre többször, míg végül Gyarmati Ferenc színművész szervező és gyűjtőmunkája révén 1996 októberében az intézmény megnyithatta kapuját sokak örömére. A Déryné utca 3. szám alatt lévő múzeum nemcsak a helyi színház történetét dokumentálja, hanem emléket állít a magyar színművészet korai időszakának is.

Miskolc 176 évvel ezelőtt nyílt meg Magyarország első állandó színháza a Déryné utca 3. sz. alatt, azon a telken, ahol a Színház-történeti és Színészmúzeum létesült. Miskolc első kőszínháza 1843-ban leégett és a helyén emelt épület felújítására a mai színház rekonstrukciójának részeként az Európa Tanács támogatásával került sor.

A múzeum állandó kiállítása öt, időrendbe állított egységre tagolódik. Először az első Miskolci Színház 1843-ig terjedő időszaka elevenedik meg. 1823-ban, s ezt követően a színházban Déryné mellett olyan neves színészek léptek fel, mint Megyeri Károly, Egressy Gábor és Szerdahelyi Kálmán. Majd a második Miskolci Kőszínház 1918-ig terjedő történetét ismerheti meg a látogató. A színház Szemere Bertalan kezdeményezésére 1857 szeptemberére épült fel. Miskolc főutcájának ez a tömegalakításában és külső megjelenésében különleges épülete, a város mindmáig egyik legjelentősebb kulturális intézménye. A kiállítás harmadik egysége a két világháború közötti időszak színház-történetét és ráncok maradt emlékegyet tárja a látogató elé. A „Sebestyén testvérek korszaka”-ként ismerhetjük meg ezt az időszakot: Sebestyén Géza és Sebestyén Mihály egymást váltva 1939-ig irányította a színház tevékenységét. A klasszikus drámák, operák és sikerdarabok bemutatása mellett kortárs szerzők, így Móricz Zsigmond és Zilahy Lajos műveinek színrevitelére is vállalkoztak.

A kiállítás legnagyobb egységében az 1945 utáni időszak emlékeit szemlélheti a látogató. 48 olyan művész hagyatéki anyaga látható itt, akik az eltelt fél évszázadban Miskolcon éltek és a miskolci színjátszás meghatározó egyéniségei voltak.

Az állandó kiállítás a Miskolci Nemzeti Színház felújításának, rekonstrukciójának dokumentálásával zárul. Az 1950-es és az 1990-es évek közepének anyagai éppúgy láthatók, mint a Miskolci Színház 1949–1995 közötti bemutatónak szerepkatalógusai, vagy a legsikeresebb előadások videofelvételei.

A kiállítást a Miskolc városának adományozott gyűjteményből Gyarmati Ferenc, a Herman Ottó Múzeum anyagából dr. Veres László, a Megyei Levéltár anyagából dr. Dobrossy István rendezte.

Jánosi jutalomjátéka.

MISKOLCI

NEMZETI

SZÍNHÁZ

Bérlet

Szünet

FRANKÓRDI ENGEREDÉL. VECL.

Szombaton Janár 2-án 1858.

Latabár Endre igazgatója alatti színtársulat által

Jánosi Emil jutalmaul

VÉN BAKANCSOS, ÉS FIA A HUSZAR.

Kiadott egyenként debütálhat az összes 3 színtársulat. Irtó Hátzsidó Jánosul.

I-és szakasz: Isára hozni. — II-és szakasz: a csónak húszár.

III-és szakasz: a vén bakancsos.

Bemutató: SZEMERE BERTALAN.

SZEMÉLYLEK			
Vén, apóca...	...	...	...
Isa, menyecske	...	...	...
Föld, szomszéd	...	...	...
Hagy István, kőműves	...	...	...
László, fiú	...	...	...
Husár, katonák	...	...	...
László, katonák	...	...	...
Föld, katonák	...	...	...
Husár, katonák	...	...	...

Kiadott egyenként debütálhat az összes 3 színtársulat. Irtó Hátzsidó Jánosul.

I-és szakasz: Isára hozni. — II-és szakasz: a csónak húszár.

III-és szakasz: a vén bakancsos.

Bemutató: SZEMERE BERTALAN.

„Professzor Csokonai” ébresztése Csurgón

1998 őszén, a csurgói református gimnázium költőtanárának 225. évfordulójára emlékezett az iskola. November 17-én a reggeli áhítatot tartó lelkész, Sikter János Csokonai csurgói prédikációját olvasta fel. Az ország valamennyi református és Somogy-Zala összes gimnáziuma számára pedig ekkor hirdették meg a „Professzor Csokonai” pályázatot.

A kétszáz évvel ezelőtti május 26-a a költő és a gimnázium életében is határkő. Ha helyettes tanárként (interimális professzorként) is, 1799-ben e napon kezdte meg a tanítást Csurgón. Itt megadatott számára az a lehetőség, amelyet Debrecenben elveszített.

A gimnázium nagykönyvtárának legfontosabb neveléstörténeti értékű dokumentuma, az oktatást alig megkezdő Csokonai Sárközy István egyházmegyei gondnokhoz írt négyoldalas levele. Ebben elmondja, azon van, „mi a mai gondolkodó és gondolkoztató tanítás”, „mi a valóságos embert formáló tudás”. A Csurgón eltöltött kilencedfél hónap alatt nyoma sincs a „csapot-papot felejtő” költőnek. Búcsúbeszédében nehezen válik meg tanítványaitól, de azzal a reménnyel, hogy „amit tőlem tanultatok, a közönséges életbe az oskolán kívül is használhatjátok.”

Tizennyolc pályamunka érkezett a május végi ünnepségre. Az 1993-ban újraindult Csurgói Református Gimnázium újrászövi a kényszerűségből már-már szakadozó szálakat. Abból a talajból, a „kies tartomány” anyagi és szellemi tevényéből kíván táplálkozni, mint egykoron. A barcsi Császár Anita nyerte el az első díjat. Az eredményhirdetés után derült ki, édesanyja is csurgói diák volt, és ő is írt pályázatot Csokonaiából. A második helyezett a debreceni Pótor Mirjam lett, míg a Baár-Madas Gimnázium diákja, Turczy Vanda lett a harmadik. Őt a dédapa, Csomasz Tóth Kálmán, Vályi Nagy Ervin közeli rokonsága, a nagyapa, Turczy Gyula köti Csurgóhoz. A pályamunkákat az iskola egykori növendéke Bertók László József Attila-díjas költő bírálta el. A gimnáziumban ő avatta fel az állandó Csokonai-kiállítás. Az Akadémia Kézirattárból másolatban visszakérültek és megtekinthetők a másfél évszázada elkerült kéziratok. A ma csurgói tanára és diákja február 17-ig Vitéz Mihály ébresztésének jegyében, egy „Új Helikon” reményében emlékezik. Pályázaton nyert pénzből megújul a Csokonai-pad, képeslappal üzennek az iskola falain túlra, előrendelést gyűjtenek, hogy újra megjelenhessen Bertók László nagyszerű könyve: Így élt Csokonai Vitéz Mihály.

Dr. Horváth József

Honvédelem, hazafiság, honismeret

1999-ben is megrendezte a Történelmi Társulat tanári tagozata, az ELTE Bölcsészettudományi Kara és a Honvédelmi Minisztérium Társadalmi Kapcsolatok és Kulturális Főosztálya a történelemtanárok országos konferenciáját a hazafiság és honvédelem időszerű kérdéseiről.

Dr. Homoki János államtitkár a pozitív példák jelentőségét hangsúlyozta a tudatformálás kérdéseinél.

Sávik József alezredes a sorkatonák helyzetével, a humánszolgálat munkájával foglalkozott.

Szabolcs Ottó professzor hangsúlyozta, hogy a hazafias nevelés az identifikáció része. Hazafiságunk általános és szubjektív tényezőkből tevődik össze, és egyenként kell kialakítani, ami pedagógiai munka. Nagyon nagy szerepe van a helytörténetnek e szép feladatban. Alkalmazkodnunk kell ugyanis a környezethez, hiszen örömök és csalódások ott helyben történtek. Ez magyarázza, hogy nyugaton is felismerték már a honismeret nagy fontosságát. Tantárgyi koncentráció segíthet a magyar habitus kialakításában, önmagunk reális szemléletében.

Szabó József János a biztonság és honvédelem kérdéseiről szólt, különös tekintettel az európai stabilitás történetére. Mint a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tanára elemezte a szövetségi rendszereket, amelyek mind a béke fenntartását hangoztatták, lehetséges, hogy most a „pax consortium” kora jött el. Mindenesetre csökkent a globális összecsapás veszélye.

Szauter Lajos középiskolai igazgató megemlítette, hogy az emberi történelem négyezer éve alatt 14 ezer háború csak 236 békeévet hagyott a világnak. Tapasztalatai alapján ő is úgy látja, hogy baj van a történelemismerettel. Legjobb lenne a honvédelmi anyagot a társadalomisme-

ret keretében tanítani. A honvédelmi nevelés fontos összetársadalmi kérdés, az eddigi kísérletek, mint pl. a Budapest Külkereskedelmi Szakközépiskolában azt mutatják, hogy meg lehet mozgatni a fiatalokat.

A vita és a hozzászólások arról tanúskodtak, hogy a pedagógusok sok feladatuk mellett is szívesen foglalkoznának a honvédelem oktatásával, hiszen ez része a hazafiságnak. Többen hangsúlyozták a téma összekapcsolását a honismerettel, illetve helytörténettel. Hasznosnak ítélték a kiosztott *Társadalomismereti modul a biztonságról, a honvédelemről, a katonai szolgálatról* című anyagot, amely jól illeszthető a társadalomismeret keretébe.

A résztvevők azzal az érzéssel távoztak a Magyar Honvédség Művelődési Házából, hogy a hazafias, honvédelmi nevelés – különösen, ha összekapcsoljuk a honismerettel – kimozdult az előző évek holtpontjáról.

Róbert Péter

Kmety György-szobor Csornán

1849. június 13-án zajlott le a Rábaköz központjában, Csornán a szabadságharc egyik utolsó győztes ütközete, amelyben Kmety György (1813–1865) ezredes honvéd hadosztálya szétverte és kiűzte a településről Franz von Wyss osztrák tábornok dandárját. (Az összecsapásban az ellenség parancsnokát is halálos puskalövés érte, s mindmáig a csornai Szent Antal temetőben nyugszik.) Nemeskürty István írja e haditettéről: „Éz volt a magyar szabadságharc egyik legszellemesebben, harcászatiilag a legtöbb leleménnyel végrehajtott támadása és csatája; még egy 1887-ben Bécsben kiadott, alázatosan császárhú hadtörténet sem tudja megtagadni az elismerést Kmetytól és a honvéd hadseregtől”

A Rábaköz és környéke (Pápáról indult Csornára a Kmety-hadosztály) azóta is kegyelettel őrzi a győzelem után honvéd tábornokká előléptetett Kmety György és katonái emlékét. Pápán és Csornán egyaránt van Kmety utca; Marcaltón róla neveztek el az általános iskolát és emléktáblát is állítottak neki; Ihász községben emlékkő, Csornán szintén emléktábla és emlékoszlop is található a Szent Antal temetőben, ahol a hősök nyugszanak.

Lelkes csornaiak 1997-ben azért alakították meg a Kmety György Társaságot, hogy a csornai diadal 150. évfordulóján szobrot állíttassanak a tábornoknak. Az általuk elindított nemes kezdeményezést kezdettől fogva példaértékűen támogatta Csorna Város Önkormányzata, amely az anyagi költségek egy részét magára vállalta. A talapzatot Varga F. István győri építész tervezte (tiszteletdíjáról lemondva); a szoborhoz szükséges teljes bronzmennyiséget a csornai MOFÉM Kft. igazgatója, Kovács Tamás adta; Kmety György tábornok mellszobrát, Domonkos Béla érdi szobrászművész nagyszerű alkotását, a Csornáról elszármazott Cser Lajos öntőmester (Kunos Mihály budaörsi műöntödéjében), hazafias följajánlasként, ingyen öntötte bronzba; a talapzatot – szintén óriási árendeménnyel – Kiss József helybeli kőfaragó mester építette föl. A még fennmaradó – szintén tetemes – költségeket magánszemélyek, intézmények és vállalkozók adományjaiból gyűjtötte össze a Kmety György Társaság. Támogatta a szobor fölállítását a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma is.

Hazánk első köztéri Kmety György-szobrának ünnepélyes avatására 1999. június 13-án, a győzelem 150. évfordulóján került sor a város Szent István terén. Minthogy Kmety György a szabadságharc leverése után hosszú évekig török szolgálatban (Ismail pasaként) harcolt, a

Vöröss Olivér felvétele

rendezőik meghívták az ünnepségre Ender Aratot, a Török Köztársaság budapesti nagykövét is, s a közreműködő veszprémi Légierő Vezérkar katonazenekara (Horváth Adorján vezetésével) eljátszotta a török himnuszot. Szoboravató beszédet Kálmán Gyula, a Kmety György Társaság elnöke mondott. Az emlékművet Csorna Város polgármestere, Papp József leplezte le és vette át. Szólt az ünneplőkhöz és fölidézte Kmety György törökországi haditetteit a török nagykövet is. Az emlékművet Gabnai Sándor soproni evangélikus lelkész (Kmety evangélikus volt) és Kovács Endre premontrei alperjel áldotta meg. Végül a török nagykövet, Csorna Város Önkormányzata, a helyi intézmények és társadalmi szervezetek helyezték el a megemlékezés koszorúit és virágait.

Kálmán Gyula

Bodrogköz-konferencia Sárospatakon

A Magyar Nemzeti Múzeum sárospataki *Rákóczi Vármúzeuma* kebelében megalakult *Bodrogközi Művelődési Egyesület* 1999. július 1–2-án tartotta *II. Zemplén népessége, települései* című konferenciáját. Mind a Vármúzeum, mind a Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Tudományos Gyűjteményei, mind maga a Bodrogközi Művelődési Egyesület megijodva, megerősödve, nagy lendülettel dolgoznak. Tevékenységük egyik rugója, hogy munkájukat minden téren, az „öregek”, az „elődök” megbecsülésével, értékeik elismerésével és felhasználásával végzik. Munkájuk sokoldalú: egyszerre *természettudományi* (a Bodrogköz geológiai, földrajzi, morfológiai viszonyai, flórája-faunája és mindezek változásai), *régészeti* (kiemelten honfoglalás kori régészet), *etnogeográfiai* (településföldrajz, a Bodrogköz településeinek rendje, rendszere, változásai; az utak, a közlekedés, külső- és belső kapcsolatok), *etnográfiai* (a bodrogközi életmódok és azok változásai – az ősfoglalkozások: halászat, csikászat, méhészet, vadászat mellett a mezőgazdaság, a kézművesség-háziipar, az árucseré körülmenyei), *folklorista* (a bodrogközi tájnyelv, földrajzi nevek, mesék, mondák, népdalok, epikus hagyományok, kisebb műfajok), *társadalomnéprajzi* (a lakosság rétegződése és tagolódása, vagyoni helyzet, földrajzi környezet, gazdálkodás, társadalmi környezet hatása, vallási-egyházi, nemzetiségi tagoltság), *történeti-helytörténeti* (komplex, objektivitásra és egzaktásra törekvő feltáró- és feldolgozó munka, az etnicitás kérdései, interetnikus vonások) kutatás-, gyűjtés-, feldolgozás és a kutató-sok-feldolgozások segítése.

Mindennek magas szintű kutatását, művelését és elénkterését a jól szervezettség, az idős, idősebb, de feletébb aktív szakemberek mellett felsorakozott és már „bizonyított” fiatalok egész serege biztosítja. De, hogy neveket is mondjunk *Bodó Sándor*, *Balassa Iván*, *Dankó Imre*, *Nagy Géza*, *Kováts Dániel*, *Viga Gyula* mellett *J. Dankó Katalint*, *Tamás Esztert*, *Révész Lászlót*, *Dienes Dénest*, *Pocsainé Eperjesi Esztert*, *Cseh Zsoltot*, *F. Tóth Balázst* említhetjük. Ezekkel a nevekkel és még sok más, itt most fel nem sorolt névvel kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy ez a nagyfokú aktivitás nem új keletű. *Janó Ákos* egyik munkájában a Bodrogközt a néprajzilag legjobban kutató magyar tájrnak mondta. De az is árulkodó, hogy az itt folyó néprajzi-, helytörténeti kutató-feldolgozó munkának eddig már három bibliográfiája is készült. Az első *Bakos József* összeállítása volt, 1947-ben (Bodrogköz, Hegyalja és Hegyköz táj- és néprajzi irodalma. I. rész Sárospatak, 1947., II. rész Sárospatak 1949.) A második a kétszer is megjelent *Janó Ákos*-féle a Bodrogköz néprajzi irodalma című összeállítás. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 17. Sárospatak, 1986. és *Viga Gyula* (szerk.): *Fejezetek a Bodrogköz néprajzából*. Néprajzi vidékek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében V. Miskolc, 1986. 73–99.) És végre a harmadik, most megjelent *Nagy Géza*-féle kétkötetes munka (A Bodrogköz helytörténeti és néprajzi bibliográfiája 1837–1997. 1. rész. Bodrogközi Füzetek 12–13.; Sárospatak–Karcsa, 1999.; 2. rész. Bodrogközi Füzetek 14–15. Sárospatak–Karcsa, 1999. 504 old.)

A konferenciának – amely ezúttal is sok új adatot vetett fel és számos új szempontot érvényesített – méltó keretet adott a Rákóczi Vármúzeum a maga nagyszerű kiállításával, gyűjteményeivel, konferencia-adottságaival és nemkülönben munkatársai előzőkenységével, segíteni akarásával és nem utolsó sorban munkatársai előadásával, a Bodrogközi Művelődési Egyesület munkájába való aktív bekapcsolódásaikkal.

Ami a konferencia tartalmi részét illeti, el kell mondanunk, hogy egy sereg jó, sőt igen jó előadás hangzott el. Terjedelmi okok miatt csak a címeiket tudjuk felsorolni, remélve, hogy a

konferencia teljes anyaga, a közeljövőben meg fog jelenni. A konferencia első harmadában *Révész László* a bodrogi X–XI. századi temetőkről; *Nagy Géza* a Bodrogköz népességének és településeinek alakulásáról beszélt a lecsapolásig; *Balassa Iván* a bodrogi amerikai kivándorlásról szóló újabb szempontok alapján, *Sápos Aranka* pedig a közép-zempléni migrációs folyamatokról tartott előadást. A második harmadban *Kováts Dániel* a helynevek tükrében beszélt a Bodrogköz településeiről; *Viga Gyula* a hagyomány és változás kérdéseiről szóló a Bodrogköz népi kultúrája kapcsán; *Dankó Imre* a bodrogi csikászaton ismertette; *Balassa M. Iván* a bodrogi népi építészet kataszteréről és végül *Szunyoghy László* a globalizációnak a falu hagyományos építészetére vonatkozó kihívásáról adott elő. A konferencia harmadik harmadának az előadásait inkább a „fiatalok” tartották. Elsőnek *Dienes Dénes* a XVII. századi bodrogi iskolák életéről szóló az egykorú egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján; *Pocsai-né Eperjesi Eszter* a XVII. századi bodrogi református egyházfegyelem kérdéseit mutatta be. *Szabó Irén* előadását – a bodrogi kis szakrális emlékekről – majd csak kiadott formájában ismerhetjük meg, mert az előadó távollétében, előadása nem hangzott el. *Tamás Edit* a felső-bodrogi magyarság nyelvhasználati kérdéseiről tartott kiérlelt előadást; *Cseh Zsolt* pedig a bodrogi paraszti kultúra polgárosodási megnyilatkozásairól szóló. *F. Tóth Balázs* előadása – *Végarád* XIX–XX. századi társadalmáról – igen jól illett a többi, etnikai viszonyokat, polgárosodási törekvéseket felmérő előadások struktúrájába. Az utolsó előadást *Péceli Emese Julianna* tartotta A népi kultúra fűzérkajatai változása az utolsó 60 év alatt, címmel.

Ahogy a felsorolásból is láthatjuk minden előadás, bármilyen témájú volt is, valahogy kikötött az etnicitás, az etnikumok mozgása, a migráció, az interetnicitás, nyelvhasználat stb. kérdéskörénél. Nagy szerep jutott a változásvizsgálati eredményeknek is és minden esetben kilátásba helyezték a tárgykör további, teljesebb, más, eddig nem érintett szempontok szerinti kutatását.

A konferenciát nagyon jól szervezettnek, kifogástalanul megrendezettnek és nagyon értékesnek tartjuk és folytatását, rendszeressé tételét várjuk.

Dankó Imre

Ötven éve város Ózd

Az egykori kohászváros 1999-ben ünnepli várossá nyilvánításának 50. évfordulóját. A mai város három nagyobb település, Ózd, Sajóvárkony és Bolyok hajdani nagyközségek, továbbá több volt puszta, illetve átcsatolt terület egyesülése folytán jött létre. Lakóinak száma 45–50 ezer között van.

Ózd a Bükk-hegységnek a Sajóig húzódó alacsony hegyláncai és dombsorai között, a Hangelgy-patak völgyében fekszik. Régészeti kutatások és a Kőalja-tetőn feltárt őskemencék tanúsítják, hogy Ózd területén már 2000 évvel ezelőtt is volt emberi település; az erdőrengeteg közepén már a magyarok honfoglalása idején működtek fatüzelésű olvasztókemencék. A település nevét 1272-ben említik először hivatalos oklevélben. Eszerint Ózd (Ouzd) Detricus ispán fiának, Miklósnak, a Balassák és Csákányiak ősenek birtoka, amelyet feleségének, Hontpázmány Lampert leányának adott hitbér fejében, aki 1272-ben visszaadta fiának, Domokos sárosi és pataki ispánnak 11 örökölt szolgálival.

A település 1949-ben kapta meg a városi rangot. Ekkor a lakosainak száma 24 830 volt, 1961-re 34 151-re emelkedett.

Ózd „a világ végén” van – vélik sokan, pedig országúton csak 162 kilométerre fekszik Budapesttől, vasúton pedig 240 kilométerre. A vasúti térképen Ózd valójában a világ vége, itt ugyanis megáll és visszafordul a mozdony.

Az Ózdi Vasgyár létrejött a Gömör megyei vasipar történetéhez kapcsolódik. A gyár alapításának gondolata 1845. május 15-én érett valósággá, amely Rombauer Tivadar nevéhez fűződik. Építésének kezdete 1846. A következő évben 1847 végén, ha keveset is, de már termelt. Ekkor 200 dolgozója volt a gyárnak, az 1920-as évek végére ez a szám már elérte a 7 ezer főt. A dolgozók létszáma az 1980-as években volt a legnagyobb 12–13 ezer fő.

Napjainkra az egykori ózdi Kohászati Üzemek kimúlt. A helyén létrejött Ipari Park területén mindössze 1–2 ezer ember dolgozik.

Kerégyártó Mihály

Huszonöt éves a vasi honismeret folyóirata

A Vas megyei honismeret folyóirat szintű nyilvánossága jörszerűen a *Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ* megszületéséhez köthető. Ez a többfunkciós művelődési intézmény 1973-ban nyitotta meg kapuit. Rá egy esztendővel, 1974-ben pedig megjelent a *Honismereti Közlemények* első száma. 1994-ben, a lap fennállása huszadik évfordulóján elkészült a lap *repertórium*a.¹ Eszerint az első tizenöt évben a honismeret fórumaként tartották nyilván a lapot, 1991-től pedig folyóiratként. A kétféle önmeghatározás mögött valójában a politikai korszakváltozás húzódik meg. Az első, kicsit önkorlátozó megjelenésben benne van a korabeli nyilvánosság megszorítása is.

A folyóirat első húsz évére emlékező szerkesztői írás láthatóan nem akarta elvégezni a két évtized mérlegét.² Igaz, az ekkor megjelenő repertórium szinte önmutatós mérleget készített. Mégis úgy érezzük, egyszer es elkerülhetetlen lesz. A röviden csak *MMIK*-nak becézett *Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ* (Szombathely) érdemei elévülhetetlenek a lap megszületésében. Önmagában azzal, hogy mint intézmény a lap megjelenése mögé állt, biztosítékot nyújtott a nyilvánosságnak. A honismereti mozgalom akkor is a közművelődés része volt. Egyfelől ez indokolta a mozgalom számos formájának (szakkörök, továbbképzések, szaktáborok, népművészeti műhelyek, filmdokumentáció, országismereti körök, természetvédelem stb.) az *MMIK*-ba integrálását. Ugyanekkor ez teremtett igényt is a nyilvánosság helyi fórumának megteremtésére is.³ Ez adott keretet tehát 1983/84-ig a folyóiratnak. Hogy tartalmilag a néprajz erősebben határozta meg az első évtized természetét, annak egyszerű oka volt. A *Savaria Múzeum* (Szombathely) ugyanis előbb nevelte ki a néprajzi pályázatok rendszerén keresztül a maga szerzőgárdáját minden közgyűjteménynél és társadalmi szervezetnél.

A folyóirat *második korszakának története* tulajdonképpen a *Hazafias Népront Vas Megyei Bizottsága Honismereti Munkabizottságának* megújított működésével folytatódott. Ebben a bizottságban dőlt el 1983-ban, hogy meg kell újítani a *VHK*-t.⁴ Ez

egyben azt jelentette, hogy a folyóirat szerkesztése, koncepcionális megújítása a vasi honismereti munkabizottság feladata lett. Akkor e sorok szerzője került mind a megyei honismereti bizottság, mind pedig a folyóirat szerkesztőbizottságának élére. Szinte sokkolóan hatott akkor az az élmény, hogy úgyszólván eltűnt az életünkben a személyiség szerepe. A honismeret emberi bázisát – mint oly sok helyen – az egykori néptanítók, plébánosok akkora már nyugdíjas korú generációja adta. Ők voltak egyébként a többféle Magyarországi – a cs. és kir., a két világháború közti, a koalíciós és a „népi demokratikus-szocialista” – élő tanúi. Vissza akartuk lopni az elhallgatott, az elhallgattatott embereket és személyiségeket a nyilvánosságba. Ennek a nemzeti koncepciónak szólt a folyóirat rovatagolásán túl (*Aktualitások, Műhely, Adattár, In memoriam, Könyvespolc, Krónika* stb.) az a mai napig is élő hagyomány, hogy a *Műhelyrovat* a bemutatkozás, az *Adattár* pedig többek között a bemutatott személyek publikációs fóruma lett a folyóiratban belül.

Itt nemcsak arról volt szó, hogy embereket és témákat akartunk szinte rehabilitálni, hanem arról is, hogy szerzőket akartunk verbuválni, ha úgy tesszük, nevelni a vasi honismeret folyóiratának. Bevallottan is követtük a *Honismeret* folyóirat példáját. De különösen azt az elvet, amit a folyóirat főszerkesztője, *Halász Péter* nem győzött éleszser hangsúlyozni: el kell kerülni a dilettantizmust, az öncélúság és a provincializmus veszélyét.⁵ Ennek a követelménynek meg kellett felelni. Bárki is adott kéziratot, ebből nem engedhettünk. S minthogy a szerkesztőbizottságban ott ültek a gyakorló levéltárosok, könyvtárosok, muzeológusok, úgyszólván garantált volt a színvonal. Így két szándékot is egyesíteni lehetett. Azt, hogy minden irányba kiszélesítsük a folyóiratban jelentkezők körét és azt, hogy ez ne menjen a minőség kárára. Az egyetlen és egységes honismeret hívei voltunk, de a fent említett minőségi kritériumok mellett. Így sikerült 1985-re azt a pozíciót is kiharcolni, hogy a folyóirat megjelentette a *Vasi Honismereti Kislexikon*-t. Az ötletet a kolozsvári *Az Igaz Szó Évkönyve 1984 – Bölcsőringató* című folyóiratban megjelent *Néprajzosok lexikona* adta. Az erdélyi ötlet Vas megyei adaptációját jól fogadta a HNF Vas megyei vezetése is. Így ez a 275 személy adatait és munkásságát feldolgozó lexikon lett a folyóirat adatbankja a *Műhely* és az *Adattár* rovat számára, ezt a lexikont 1990-ben újabb 35 személlyel egészítettük ki. Azaz több mint 300 helytörténeti, honismereti személyiség „robbant be” a köztudatba. Azóta, sajnos, az *In memoriam* rovatnak is munkát adtak sokan közülük. De ez csak még jobban dicséri az ötletet és a megvalósítást.

¹ Vasi Honismereti Közlemények. VHK, Repertórium 1974–1994., összeállította: T. Pásztor Ágnes, hely és év nélkül.

² *Kuntár Lajos*: Felnőttén – nagyobb feladatokra készsen... Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. 1995/1. sz. 7–8. old.

³ *Kuntár Lajos*: A Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ szerepe és feladata a honismereti mozgalomban. Beszélgetés Zsámboki Árpáddal, VHK, 1985/1–2. sz. 11–15. old.

⁴ *Bariska István*: Egy korszak lezárult. A honismereti mozgalom Vas megyei közelmúltjáról, VHK, 1900/1–2. sz. 11–17. old.

⁵ *Halász Péter*: Visszapillantás, Honismereti mozgalom eddigi útja, Olvasó Nép, 1982 Ősz, 90–98. old.

PÁLYÁZAT

A Magyar Nyelvtudományi Társaság az eddigi néprajzi és nyelvjárási önkéntes gyűjtőpályázatok helyett 2000-től évente önálló

nyelvjárási, társadalomnyelvészeti és névtani gyűjtőmunkára hirdet pályázatot.

A pályázat nyitott: nyelvész szakember; egyetemi, főiskolai hallgató; bármilyen foglalkozású, az alábbi témák iránt érdeklődő felnőtt vagy középiskolai tanuló egyénileg vagy csoportosan (szakkör, hagyományörző kör) stb. küldhet be pályamunkát.

Kiterjed az egész magyar nyelvterületre, s olyan önálló kutatáson alapuló, forrásértékű adattárak és rendszerezések készítésére irányul, amelyek nyomtatásban még nem jelentek meg.

Elsősorban egy településen használt (valódi és jelentésbeli) *tájszavak*, bármely speciális foglalkozási, kedvtelési tevékenységhez (sport, hobbi), társadalmi helyzethez (argó, diák, katona) életkori *sajátság*hoz kötődő stb., valamint *tájegységre jellemző szavak*; *közmondások*, *szólások*, *szóláshasonlatok*; *szitokszók*, *káromkodások*, *átközödések* stb. összegyűjtése, fonetikus lejegyzése, jelentéseinek pontos megadása, esetleg valóban hallott, tényleg használt mondatba foglalása, betűrendes vagy tematikus elrendezése; két- vagy többnyelvű településeken a *párhuzamos nyelvhasznat* azonosságának vagy eltéréseinek *bemutatása* (rendszerezve példákkal); *nyelvi érintések* (köszönés, megszólítás stb.) szabályainak, alkalmainak leírása; *kereszt-, család-, ragadvány- és becenevek számbavétele*, arányszámokkal (%) való ellátása; esetleg még össze nem gyűjtött *kül- és belterületi helynevek* (különösen a mai határokon kívül) történeti és/vagy élő adatainak térképmelléklettel való egybegyűjtése, rendszerezése stb. a javaslatunk, de *minden helyhez köthető és pontosan lejegyzett nyelvi adattal* lehet pályázni, amely a magyar nyelvtudomány számára eddig ismeretlen volt, vagy esetleg már közzétett anyagot egészít ki jelentős mértékben.

A levéltári, irattári, anyakönyvi kutatásokra épülő dolgozatoktól (az összesítések és táblázatok kivételével) az adatok betűhív (ugyanazokkal a betűkkel történő) írást, az élő nyelvi (adatközlőktől való) gyűjtések esetében egyezményes fonetikai lejegyzést kérünk. Ez megtalálható

Deme László: A Magyar nyelvjárások hangjainak jelölése (Magyar Nyelvjárások II. évf. 18–37.); *Benkő Loránd*: A magyar nyelvjárások atlaszáinak hangjelölési rendszere és gyakorlata (In: A magyar nyelvjárások atlaszáinak elméleti-módszertani kérdései. Akadémiai K. Bp., 1975. 123–165.); némileg rövidebben *Hajdú Mihály-Kázmér Miklós*: Magyar Nyelvjárási olvasókönyv (Tankönyvkiadó, Bp., 1974. 9–13.) tanulmányok bármelyikében.

Föltétlenül jelölni kell a zárt *ē*, nyílt *ā*, palóc *a*, hosszú *ā*, *ē*, rövid *u*, *ū*, *i* hangokat a köznyelvi hosszúk helyén (s fordítva: a rövidke helyén a hosszúkat), az *iē*, *ēū*, *ūū*, *uo*; *no*, *ou*, *ōū*, *ēi* stb. diftongusokat, *j-ly-l* ejtést, *gy-zést*, *ty-zést* (*vargyu*, *vág'gyo*, *aptya*), hangkiesést, hasonulást, összeolvadást stb. (*rosföd* [rozsföld], *ēmonta* [elmonda], *békültü* [beküldte] stb.).

A pályadíjak a Magyar Nyelvtudományi Társaság jelenlegi gazdasági viszonyai szerint

1. díj: 20 ezer Ft + Csűry Bálint-emlékérem

2. díj: 10 – 10 ezer Ft

3. díj: 5 – 5 ezer Ft.

Támogatók megnyerésével a díjak összege és száma emelkedhet.

Az arra érdemes munkákat a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában és a Magyar Nyelvtudományi Társaság archívumában helyezük el, s a lehetőségek szerint a legjobb munkák a szerzők hozzájárulásával meg is jelenhetnek nyelvészeti folyóiratainkban vagy sorozatainkban.

Lehetőleg Word 6.0 formában floppy-lemezen és két azonos példányban kinyomtatva, esetleg géppírással kérjük a dolgozatokat (kivételesen elfogadunk egypéldányos, kézzírással készült munkát is).

A pályamunkák beküldési határideje minden év húsvét utáni hét vége.

Eredményhirdetés a Magyar Nyelvtudományi Társaság évi közgyűlésén, általában június végén lesz.

Levelezési cím: Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, Pf. 107. H-1364.

Kiss Jenő
a Társaság főtájkára

Benkő Loránd
a Társaság elnöke

Hajdú Mihály
a Csűry-díj bizottság elnöke

Hiszen a folyóirat kezelte először értékén a bemutatott személyiségeket és életműüket. És nemcsak halálukban. Az 1983-as megújítási koncepciót maradéktalanul teljesítettük. Annak hasznáról nem beszélve, hogy a folyóirat új szerzőket talált. Az eddig hallgatók is érzékelték, hogy egy nagyobb család, közösség részei, megbecsült, felértékelődött alanyai lettek. És fordítva: a folyóirat is megteremtette a maga sokgenerációs bázisát.

1989 új esélyt kínált a *Vasi Honismereti Közleménynek*. Nem egyszerre értek be a változás feltételei, de feltartoztathatatlank voltak. Az új politikai-gazdasági rendszer egész Közép- és Kelet-Európa történetét ártírta. Benne a atpolitikai intézményrendszereket is. A folyóirat mögül így először a *Hazafias Népfront Vas Megyei Bizottsága* hátrált ki, majd *Vas Megye Tanácsa Művelődési Osztálya* is. Így került a folyóirat szerkesztése a *Vas Megyei Levéltárhoz*, amely 1991-től a lap kiadója lett. Ekkor új borítóval is jelezni akarta a szerkesztőség a változást. 1992-től pedig németül és szlovénül is közreadja a tartalomjegyzéket. Ezzel indult lényegében a *folyóirat harmadik korszaka*, függetlenül attól, hogy 1995-től már a „helytörténet”-tel bővült a lap neve. Ettől kezdve ugyanis *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* címmel jelent meg. A szándék világos volt. Ha már egy szakintézet vette át a szerkesztést, akkor igényt is formált a *szakági szerkesztési koncepcióra* is. Nem kizáróítva a honismeret, hanem bemutatva a *párhuzamosságot* a honismeret és a helytörténet között. Így érte el a szerkesztőbizottság azt, hogy most már a *szakemberek* (levéltárosok, néprajzosok, régészek, könyvtárosok, muzcológusok, történészek stb.) felé is nyisson. Minthogy a *Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ* a *Vas Megyei Honismereti Egyesület* koordináló intézménye maradt és az egyesület elnökségében is ott van a szerkesztőbizottság nem egy képviselője, – és fordítva – a szerepek újraosztása ezzel lényegében szerencsésen zárult le.

A *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, röviden *VHHK*, tulajdonképpen felnőtt a megye másik periódikája, a *Vasi Szemle* mellé. Sőt, mint hogy a *Vasi Szemle* szerkesztési koncepciójában is alapvető váltás történt, ma már a *VHHK* határozottabban képviseli a történetiséget is, mint a „testvér-lapja”. A szerkesztőséget már a *fiatalabb nemzedék* is fémjelzi, *forrás- és irodalomkezelésében* szigorú egységesítést követel, *forrásközléseiben* (egyházlátogatási jegyzőkönyvek, urbáriumok, okleveles szövegközlések stb.), *mellékleteiben* (térképek, helyszínrajzok, címerek stb.) mintaszerű, *témaválasztásaiban* egyszerre aktuális és sokoldalú, egyszerre helyi, megyei, nyugat-magyarországi és határon túli érdekeltsgű (*Burgenland, Szlovénia*), ezért szemléletében is korszerű lap lett. Könyvrecenzióiban nemcsak kritikai, hanem értékszemléletet is képvisel. Frissen és jól válogatva. *Krónika* rovatával azoknak is elegendő tájékoztatást nyújt a konferenciákról, kiállításokról, táborkokról és minden a lap habitusához illő eseményről, akik ebből próbálják egy-egy évad *Vas megyei honismereti és helytörténeti* jellegű naplóját összeállítani.

A 25 éves *Vasi Honismereti és Helytörténeti* folyóirat szerkesztőit és szerkesztőbizottságát mindig is

a *kollektív munkastilus* jellemezte. Ez a kollektív tudás és munka nagyon is érződik a lapon, anélkül, hogy nélkülözne a határozott koncepciót. A lap mindig jókor tette meg a szükséges lépéseket a belső megújulás érdekében. Azokat, amelyekről már fentebb szoltunk. Hogy a 2000. esztendő küszöbén milyen elvárásokat támaszt majd az olvasó, azt még csak nagy körvonalakban látjuk. Ez a vasi folyóirat egyben *olvasó központú*. Ezért nem kell féltetni a következő kihívásoktól sem. A médiavilág soha nem tapasztalt versenyében sem.

Dr. Bariska István

Budapest ostromának enciklopédiája

Az elmúlt évtizedekben sokat olvashattunk Budapest 1944–1945. évi véres teléről, de a megjelent kiadványok nagy része propaganda célokat szolgált. Tóth Sándor hadtörténész 1975. évi feldolgozása tudományos igényű, de szerzője még nem férhetett hozzá a teljes levéltári anyaghoz. 1994-ben a Hadtörténeti Intézetben Budapest ostromáról tartott konferencia kötete már átfogóbb volt.

Ungváry Krisztián most megjelent terjedelmes munkája nagy alapossággal és az objektivitás igényével tárgyalja az ostrom eseményeit, felölelve a harci eseményeket és a lakosság szenvedéseit egyaránt. Táblázatok mutatják be a szembenálló felek erőviszonyait, térképek követhetjük napról-napra a front állását a szerencsétlen főváros utcáin és rengeteg fénykép kelti fel az emlékeket az idősebbekben és készíti csodálkozásra a fiatalokat. Katonai dolgok iránt érdeklődő olvasó komoly hadtörténeti munkát vehet a kezébe, de azoknak is érdekes, akiktől távol áll a hadsereg világa. A könyv „körbejár” olyan tabu témákat, mint a parlamentek rejtélyes halála és nem hallgatja el a szovjet katonák közismert kegyetlenkedéseit sem. Megtudhatunk belőle olyan kuriózumokat, hogy január első felében a még működő városi telefonok a katonai hírszerzés forrásául szolgáltak, hogy a magyar honvédség Ansaldo típusú harckocsijait a puskagolyó is átütötte. A német lövegek perzsa szöngyegekkel álcázták és egyes előretolt állásokban a kutyák melengették a katonákat. Gyakran érvényesültek politikai szempontok, például amikor a Baross utca környékén harcoló román hadtestet.

Külön fejezet foglalkozik a Hitler által nem engedélyezett és végül kudarcba fült kitéréssel, amelynek résztvevőit kitüntetésekben és előléptetéseken kívül 3 hónapos szabadság is kecsegtette a német tengerparton. Pedig az utolsó 4 tonna légi utánpótlás február 8-án érkezett, vitorlázó repülőn a Vérmezőre. Jellemző, hogy a német parancsnok nem beszélhetett meg a kitérést a magyarral, aki felcségtét is magával vitte a csatornába. Sokatmondó adat, hogy 2500 nyilas pártszolgálatosból csak 700 volt hajlandó részt venni a harcokban, a többi inkább a védetelen üldözötteket fosztogatta és gyilkolta. Bemutatja a védők számára tervezett jel-

vényt, amely lángokban ábrázolja a budai Várat, felette a horogkeresztet sassal. Nem csoda, hogy végül nem osztották ki.

Meghökkenő olvasni a hivatalos felhívást, amely február 8-án még követeli a lakbért a körülzárt Buda polgáraitól. Külön lélektani elemzést érdemel a német védők öngyilkossági hulláma az utolsó órákban. Ennek okát talán a rémhírekben kereshetjük, amelyeket a szovjet csapatokról a szerző minden kommentár nélkül közöl, noha a forrásuk csak egy-egy visszaemlékezés.

Helyet kap a magyar ellenállás is a könyvben, különös tekintettel az utolsó hetekben átállt magyar egységekre, amelyeknek veszteségei megegyeznek a hadifoglyokéval.

Terjedelmes zárófejezetében taglalja a lakosság szenvedéseit a II. világháború leghosszabb és legvéresebb városostroma alatt. 30 ezer katonának tulajdonítja a tömeges éhhalál elkerülését, pedig még az állatkerti akvárium tengeri halait is megették. Itt tárgyilagosan méltatja a lakosság részére megnyitott szovjet tábori konyhák érdemeit. Olvashatunk viszont arról, hogy míg a polgárok és a magyar alakulatok nagy része éhezett, az SS-ek tobzódtek az itálban és a cigarettában. Jellemző a lakosság szenvedéseire, hogy a Podmaniczky utca néhány háza ötször cserélt gazdát. Eddig nem nagyon olvashattunk „a szovjet jogsértések” című fejezetben leírt eseményekről, amelynek egyik alcíme: A fosztogatások és megerőszakolások.

Szól az ostrom utánról is, a végre meginduló életről. Nem hallgatja el a feketepiacot és más viszásságokat sem. Az infláció egyik okát a nyakló nélkül kibocsátott orosz hadipénzben látja, de elismeréssel említi Vas Zoltán tevékenységét Budapest ellátásában.

Szomorú olvasmány a veszteségek összehasonlítása az epilógusban. Budapest ostroma egyaránt része a hadtörténelemnek és három nép nemzeti történelmének. Nem könnyű dolog tárgyilagosan és méltányosan írni róla, még félév század távlatából sem. Elmondhatjuk, hogy a fiatal magyar történetész sikeresebben oldotta meg ezt a nehéz feladatot, mint elődei. (Corvina, Bp. 1998.)

Róbert Péter

Zuglói Lexikon

Fővárosunk egyik legfiatalabb, (1935-ben keletkezett), de legnagyobb lélekszámú (1980: 168 020 fős) kerülete, melyben a lokálpatriotizmus rövid idő alatt kifejlődött. Ennek tanúbizonysága ez a hatalmas adatmennyiséget tartalmazó (240 oldal) kötet, melyet helytörténészek lelkes és értő csapata hozott létre. Magam, életem több mint felét (45 év) ebben a kerületben éltem meg és munkásságom csaknem egyharmada ugyancsak ide kapcsolódik. Ezért különös érdeklődéssel vettem kezembe ezt a könyvet és abból sok olyat tanultam, amit még eddig nem ismertem.

Aligha lehet kétséges, hogy a könyv anyagának összegyűjtésében, kiadásában nagy szerepet játszott – mint azt a szerkesztők is elismerik –, a *Budapesti Lexikon* I-II., sokszor annyira, hogy annak tévedéseit is átveszik (pl. *Xantus Jánossal* kapcsolatban). A kötet nagyobb részét azonban a levéltárakból, irattárakból és a polgárok emlékezetéből összegyűjtött adatok teszik. A szerkesztők érezték, hogy szükség van a kerület történetének összefoglalására (Zuglórról, dióhéjban), melyet angolul és németül is közreadtak. Valahogy azonban kimaradt „Budapest ostroma”, illetőleg annak a kerületre vonatkozó része, minden szörnyűségével együtt.

Magam, mint sebesüléséből éppen felépült katona ezt Zuglóban éltem végig. Már karácsony előtt „belövések” jeleztek a háború közeledtét, majd 1945. január 6-án az orosz csapatok véget nem érő hulláma borította el a Nagy Lajos király útja és a Mexikói út közötti területet. A rablásokról, erőszakoskodásokról nem érdemes írni, mert az lényegében mindentűt egyformán zajlott. Nekem mégis szerencsém volt, mert egy tüzér vezérkari szálláson vízihordó lettem, már csak azért is, mert néhány szót tudtam oroszul. Egyik nap az ezredes elé vezettek, aki azt kérte, hogy a térképen jelöljem be a budai Mátyás-templomot, mert parancsot kaptak, hogy azt ne lőjék. Természetesen megtettem, és amikor néhány hónap múlva jártam a rommá lőtt várat, nagy örömmel láttam, hogy a Koronázó Mátyás-templom viszonylag kevésbé sérült meg, s azóta is szeretném elhinni, hogy ebben valami kis részem nekem is lehetett.

Akármilyen jó is ez a lexikon, de abból mégis nagyon sok minden mégis kimaradt, amit a szerzők, szerkesztők újabb kiadásban pótolni kívánnak. A honismereti kutatást sohasem lehet befejezni, nemcsak azért, mert a múltat egyre jobban megismerjük, hanem azért is, mert a közelmúlt és a jelen idő, mindig szolgál újabb feljegyezni valókkal. Hadd álljon itt a régiek közül néhány.

Györfly István (1884–1939) a magyar néprajz utólrétegetlen atyamestere az 1930-as évek elejétől az Ilka utca 20. alagsori helyiségeit kibérelte és ott nyugodt körülmények között dolgozott. Egy-egy szobába mindig olyanokat fogadott be, akiknek valamilyen ok miatt meggyűlt a bajuk, vagy egyszerűen nem volt hol lehajtaniuk a fejüket. Ilyen volt többek között *Győri Elek* (1903–1956) paraszt (naiv) festő, a tiszaladányi (Szabolcs m.) élet megörökítője, aki Pesten kovácssegédként kereste kenyerét. *Somogyi Imre* (1902–1947) szobrász, a „kertmagyarország” megteremtésének apostola, akinek sikerült egy akkora kubikus szobrot alkotnia, hogy az ajtón nem fért ki. Halála után 1948-ban Kossuth-díjban részesült. Itt élt *Lajos Árpád* (1911–1976) a magyar folklór, de különösen a gyermekjátékok jeles kutatója. Nemcsak fedél volt a fejük felett, hanem Györfly professzor úr jóvoltából a megélhetéshez is csurrant-cseppent nekik valami, mert értékes embereknek tartotta őket.

De ha már a tudományról tartok, akkor mindenképpen meg kell említenem *Barátosi-Balogh Benedeket* (1870–1945) is, aki a saját költségen vágott neki

Szibériának és az Amur alsó folyásától, továbbá a Szahalin-szigetektől – rendkívül kalandos úton – sok száz olyan tárgyat hozott haza, melyet a Néprajzi Múzeum féltő gondossággal őriz. A Japánba átmenekült magyar hadifoglyokat az 1920-as évek elején egy bérelt hajóval a magyar kormány hazahozatta, és erre vettette fel *Tagán Galimásánt* (1890–1947?) a cári gárda baskír származású ezredesét, akit később fiává fogadott és így lett magyar állampolgár. Elvégezte a mezőgazdasági főiskolát, majd néprajzot is hallgatott és Győrffy a Néprajzi Múzeumban alkalmazta, hiszen nemcsak oroszul beszélt, hanem különböző török nyelveket is ismert. 1945-ben Balogh Benedek Róna utcai lakására én mentem át és mentettem meg könyvtárát a Néprajzi Múzeum számára.

Hasonló munkát végeztem *Solyomossy Sándor* (1864–1945) könyvtárában is a Mexikói úton. Ő a magyar néprajz első professzora (1929–1934) között Szegeden, a Magyar Tudományos Akadémia tagja és az összehasonlító néprajz jelentős alakja volt. Egyedül élt s mire már odaértem könyvtárának egy részét már eltűzötték, de így is sikerült megmenteni sok könyvet. Hadd említsem meg a Stefánia utca egykori lakói közül *Vass Lajost* (1927–1992) zeneszerzőt, folkloristát, karmestert. Érdekes lenne a *Ströbl-család* villáját és gyűjteményét is megemlíteni, hiszen annyi nagyszerű alkotásuk díszíti fővárosunkat. Talán *Roheim Gézáról* (1891–1953) önálló címszóban is kellene szólni (Hermina u. 45. 58. oldal), aki nemcsak az etnológia világhírű tudósa, hanem az akkor közelben elhelyezkedő *Néprajzi Múzeumban* tevékenykedett, melynek 1924-ig, csaknem két évtizeden keresztül az Iparcsarnok nyújtott otthont és kiállítási lehetőséget.

A Városliget mai napig legnagyobb és legjellegzetesebb épülete a *Vajdahunyad vára*, mely ideiglenesen az Ezredéves Kiállításra épült fel *Alpár Ignác* (1855–1928) tervei szerint. Ekkor az ún. román-szárnyat úgy építették ki, hogy a kiállítás egyes részeit meglatogató *I. Ferenc József* pihenőhelyül is szolgált (több mint két évtizedig ez volt a dolgozószobám). Az épület teljes egészében csak 1907-ben készült el, amikor a Magyar Mezőgazdasági Múzeum véglegesen megkapta. A II. világháborúban csaknem teljesen megsemmisült és utána a Mezőgazdasági Múzeumot megakarták szüntetni. Romos szárnyába az Úttörő Szövetség már be is költözött, később a Budapesti Nemzetközi Vásár foglalt el részeit 1972-ig, ezután a Természettudományi Múzeum Növénytára birtokolt csaknem egy teljes emeletet. 1956-ban, a forradalom napjaiban itt alakult meg az egykori Parasztpárt utóda a Petőfi Párt. A szovjet tankok ebben az időben főleg a tornyait lőtték szét, melyek helyreállítása csak 1960 körül fejeződött be. (A 100 éves Mezőgazdasági Múzeum. Budapest-Vajdahunyadvár 1996.)

Az Ezredéves Kiállítás *Néprajzi Falujának* megvalósításában, – a tő északi részéhez simulva, a mai Kós Károly sétány és Állatkerti körút között – Xantus János (1828–1894) már nem vett részt, az teljes egészében *Jankó János* (1868–1902) munkája. Ez a második szabadterei múzeum volt Európában (az

elsőt 1891-ben Stockholmban nyitották meg), amit sajnos rövidesen lebontottak. Egyébként azt a stockholmi Skanzen alapítóigazgatója is meglátogatta és sok elképzelést megszívlelve néhányat meg is valósított otthon. (Ethnographia 1977. 478–482. old.)

Míndezekből a jeles „Zuglói lexikon”-nal kapcsolatban két tanulságot is érdemes kimentőznie megszívlelni. Az egyik, hogy az ilyen munkát sohasem lehet befejezni, a másik, hogy az írott forrásokon kívül érdemes még a kortársak ismeretét is összegyűjteni, annál is inkább, mert az írás megmarad (helyesebben történelmünk ismeretében: inkább megmaradhat), de az emlékezet adatait a legtöbben magukkal viszik. (Főszerk.: *Fodor Béla*, 240 oldal + számos fénykép, rajz. Dinasztia Kiadó Bp. 1998.)

Balassa Iván

Lakóhelyünk Hódmezővásárhely

Dr. Patariczáné Kerecsényi Magdolna és Szigeti János, két hódmezővásárhelyi pedagógus neve jegyzi az 1998 tavaszán megjelent szép kiállítású, tartalmas, a szülőföld megismertetését elősegítő könyvet. Mottóul az 1930-as években a vásárhelyi Bethlen Gábor Református Gimnáziumban tanító Tálasi István néprajztudósnak a gimnázium 1937–1938. évi évkönyvében megjelent Néprajz és középiskola című tanulmányából választottak gondolatot: „A tanárnak a helyi adottságokat feltétlenül ki kell aknáznia, mert a népi és táji nevelőerők csak akkor érvényesülhetnek igazán.”

A könyv elsősorban tankönyvnek íródott, azonban bárki hasznosan forgathatja, aki Hódmezővásárhellyel meg akar ismerkedni. Az izléses, sok képet, a Vásárhely képzőművészetét bemutató színes reprodukciókat is tartalmazó könyv a modern, elsősorban olasz és holland tankönyveket használja példának.

A könyv négy részből áll.

A *természeti környezet – gazdasági élet* című rész a város kialakulásával, a természeti, földrajzi környezet megismertetésével, a térség élővilágának – ezen belül a Mártélyi Tájvédelmi Körzet – bemutatásával, a népesség alakulásával és a gazdasági élettel foglalkozik.

A második rész *Hódmezővásárhely évszázadai* címmel a város múltját ismerteti a Kőkénydombi Venus-tól egészen az 1990-es eseményekig, a megyei jogú városi cím elnyeréséig. Erénye ennek a résznek, hogy nem „zanzásított” változata a Hódmezővásárhely monográfia közelmúltban megjelent két kötetének, hanem a város múltjának azon csomópontjait tartalmazza, amelyek megmutatják, hogy a történelem hogyan alakult Vásárhelyen, mit adott az ország történelméhez, milyen sajátos helyi események voltak.

A harmadik rész *Hódmezővásárhely gazdag irodalmi, művészeti* – elsősorban képzőművészeti – és

zenei életét mutatja be. Itt olyan nevek szerepelnek, a teljesség igénye nélkül, mint József Attila, Bibó Lajos, Szabó Magda, Németh László, Tornyai János, Kurucz D. István, Kohán György, Németh József, Kajáry Gyula, Szalai Ferenc.

A könyvet a *Nagyjaink emléksarnoka*, a Bethlen Gábor Református Gimnázium Pantheonja című fejezet zárja, ami az iskola folyosóján lévő gazdag képzőművészeti anyagot mutatja be.

Jó pedagógiai érzékre vall a fejezetek egységes szerkezete, világos tagolása. Az első részben a „tananyag” szerepel. Minden fejezethez olvasmány kapcsolódik, legtöbbször forrásanyag. A harmadik részben pedig összefoglaló kérdések, feladatok vannak. Szinte minden fejezethez olvasásra ajánló részletes bibliográfia ad útbaigazítást a további ismeretek megszerzéséhez. A könyvet Kr. e. 5000-tól 1997. november 17-ig terjedő részletes kronológia zárja.

A tankönyv jó módszertani útmutatást, helytörténeti ismereteket nyújt a tanároknak, az olvasóknak, a diákoknak.

A kötet két írója mellett, a *Zenei élet* című fejezetet *Horváth Tiborné* írta, a feladatok összeállításában *Rózsáné Horváth Julianna* működött közre. A könyv a Csongrád Megyei levéltár kiadásában jelent meg.

A kötet megjelenése után, 1998 júniusában a pedagógusnap alkalmából a könyv egyik írója, Szigei János, pedagógiai munkájának elismeréséül a Magyar Köztársaság Ezüst Keresztye kitüntetésben részesült.

Bogdán Lajos

OKOS MÁRTON:

1848–1998 Kalotaszentkirály-Zentelke

A magyar szabadságharc százötvenedik évfordulója nemcsak arra volt kitűnő alkalom, hogy a nemzeti tudatot rendkívüli módon befolyásoló történelmi eseményre átfogó jellegű művekkel emlékezzenek a történészek, hanem arra is, hogy a legkülönbözőbb helyi eseményeket a maguk különös lokális színeivel együtt föltárhassák, bemutathassák. Ilyen szándékkal íródott összegzes az Okos Márton által szerkesztett, 1848–1849-es forradalmi másfél esztendő bemutató füzet a helytörténeti művek sorába illeszkedő szerény méretével, műfajokat ötvöző jellegével.

A megjelenetés lehetősége az erdélyi születésű szerzőt arra készítette, hogy az összeállítása közép-pontjául választott forradalmi koron kívül röviden a korábbi századok történetének tömör vázlatát adja, s így a megírandó helytörténeti monográfia alapjait is letegye.

A település első írásos említésétől (1288 – Kun László király) a középkoron s újkori eseményeken át a múlt századig tartó fejlődés rajzában jól körvonalazódik, kik voltak a falu urai, hányan lakták Kalotaszentkirály-Zentelkét, e kettős nevű s két településre visszavezethető erdélyi községet, hogyan

gazdálkodtak e területen, milyen vallású volt a lakosság és számos más társadalomtörténetileg fontos kérdést.

A szabadságharc 1848. novemberi eseményeinek részletes ismertetését a helység jeles szülöttjeinek életútja felvázolása követi, szemelvények az itt élők kulturális életéből, s a századunkbeli történelmi események zárják. Ebben a vázlatos kronológiában az a különös és megható, hogy az időbeliség, a történetiség mindenik jelentős állomását kordokumentumok szövegbeiktatása teszi hitelesebbé (s egy-két helyen az átlagolvasó számára nehezen érthetővé). Ezek az írásos emlékek több szerepet látnak el: egyrészt korábbi nyelvi állapotokat élesztenek föl, legyen szó XVIII. sz.-i részletekről, a helybeli Bánffy-birtok 1715-ből származó leltározásáról, vagy a múlt század közepeperiől fennmaradt, a forradalmi eseményeket dokumentáló levelekről, avagy egyházi feljegyzésekről.

A falu, Kalotaszentkirály-Zentelke a történelmi családokon kívül (a Bánffyaké volt a falubeli kastély, amelyet a XX. sz.-ban hordtak szét, a Gyarmathy család a múlt század második felében segítette a református faluközösség kulturális emelkedésén intézmények létrehozásával) Ady Endrével is büszkélkedhet, aki egyik versét is itt írta, a helybeliek nem kis büszkeségére.

Az 1989-es rendszerváltás utáni évekkel záródó bemutató értéke, hogy az újabb kibontakozás elemeit is föl sorolja, az önmaga értékeinek fölismerését, az eszmélés útját, a nemzeti jellegének megőrzését választó erdélyi magyar falu életére is rávilágít. E jelenbe kapaszkodással a jó értelemben vehető „propaganda” – a tudás, a történelmi ismeretek terjesztésének – szép feladatát is betölti, hiszen a történelmi összefoglaló, az idézetek, a dokumentumértéket igazoló fotóanyag legfőképpen a helyi, a környékbeli olvasóközönség számára készült, hiányt pótló mű gyanánt. Bár – mint a szerző maga megjegyzi – legfőbb célja az lenne, hogy kedvet teremtsen Kalotaszeg, s benne Kalotaszentkirály-Zentelke monográfiájának megírásához.

A legalapvetőbb szerepe – s talán ilyen értelemben egy nagyobb kiadványsorozat részének tekinthető –, hogy az egybeszerkesztett sok adatot rövid és tömör, érthető és vonzó formában ismerteti. Szolgálatot teljesít és tölt be ez az iskolai füzetecske méretű kiadvány, amelynek legelső és legelemibb feladata a helybeliség öntudatának, a nemzeti hovatartozás érzetének, az identitásnak az erősítése, a múlt történelmi hitelesítése értékeinek fölmutatása, és a példamutatás.

Adataiból, melyek forrásait a füzet zárlatában közli, sok minden kiolvasható. Maga az írás a bizonyíték arra, hogy a tárgyilagos helyismeret általánossá tétele milyen jelentőségű egy közösség megtartásában, melynek hol békés, hol háborús mindennapjaiban kell a nem magyar nyelvű államiság keretei között megmaradnia és élnie.

Lengyel Ferenc

TUNGLI GYULA:

Szülőföldünk Kemenesalja

Mit lehet egy írott dokumentumból szóban kö-zölni azok számára, akik még nincsenek birtoká-ban a nyomdatechnikai úton előállított információ-nak? Külsőleg szép, esztétikus ez a kötet, kellemes a szemnek rátekinteni. Ez azonban még semmit sem árul el azokról a gondolatokról, amelyek a könyv alapján testesülnek meg. Ahhoz, hogy a könyv szelleme megnyilvánuljon számunkra, hogy élettelen betűk valamiféle eszmei tartalmat közöljenek velünk, személyes kapcsolatba kell lép-nünk a kötetrel, vagyis *él kell olvasnunk*. Szív-ből ajánlom Önöknek, hogy olvassák el Tungli Gyula könyvét, mert sokat tanulhatunk belőle. Miről is szól ez a könyv?

Mindenekelőtt a szülőföld szeretetéről, arról az érzelmi kötődésről, ami a szerzőt a tájhoz, Celdöm-lökhöz és környékéhez, a Kemenesaljához köti. Kemenesalja Vas megye egyik természeti szépsé-gekben gazdag tájegysége, földrajzi értelemben a Rába és a Marcal folyók által határolt területet szo-kás e névvel jelölni. „Kékellő halmok, gyönyörű vi-dékei” vannak ezen a tájon, ahogy Berzsényi Dáni-el írta 1804-ben *Bücsűzás Kemenes-Aljától* című ver-sében. A szerzőt erős gyökerű szálak fűzik ehhez a tájhoz, a szülőföldhöz: Izsákfához, a középkorai tanulmányok helyszínéhez: Celdömölkhez, ahol életre szóló útravalót kapott. Minden mondatában benne rejtzik ez a ragaszkodás, ez a féltő odafigyelés.

A könyv maga *három fő részből* áll, ehhez járul kiegészítésként a *Bevezető*, a *Kronológia* és egy *Mel-léklet*. Az első nagy rész a *Jeles kemenesaljai személyi-ségek* címet viseli és valóban: lexikonszerűen közli a helyi értelmiség legkiválóbbjait, akik már nincse-nek az élők sorában. Végigtekintve a névsoron és kitapintva a szerző munkamódszerét azt mondhat-juk, valóságos kis művelődéstörténeti lexikon ez, hiszen írók, költők, képzőművészek, természet-tudósok és szerzetesek egyaránt megtalálhatók benne. A névciók általában négy részre oszla-nak: elsőként az illető személy rövid életrajzával, majd jelesebb műveivel ismerkedhet meg az olva-só, hogy aztán életének kemenesaljai vonatkozásai-t kiemelten is tanulmányozhassuk. Ez a harmadik rész általában a legterjedelmesebb, míg a negyedik tömörebb és sok esetben a tárgyalat személyi munkásságának utóéletével, kultusz-történetével fogla-lkozik. (Mint pl. Berzsényi Dániel esetében *A Berz-sényi-kultusz Vas megyében* című rövid, ám nagyon hasznos áttekintésben.) A jeles kemenesaljai sze-mélyiségeket életük időrendjében tárja elénk a szerző: kezdi Lancsics Bonifác bencés szerzetes-sel, aki 1674 és 1737 között élt és akiről bizonyítja, hogy minden valószínűség szerint a *Boldogasszony anyánk* kezdetű katolikus népének szövegének szerzője, és befejezi Bertha Bulcsú költő-íróval, aki 1997-ben hunyt el. E két időhatár között, a több mint háromszáz esztendő magyar és kemenesaljai művelődéstörténetből 30 személyiséget állít elénk.

A második részben, az ún. *Kislexikonban* olyan ke-menesaljai, vagy valamilyen szállal Kemenesaljá-

hoz kötődő személyek rövid, pár mondatos életraj-zai kerültek, akik kevésbé voltak jelentősek, mint az előző 30, de munkásságukat érdemes megöröki-teni.

A kötet *harmadik fő részében* a szerző korábban már megjelent cikkeiből, elhangzott előadásaiból olvashatunk egy reprezentatív válogatást. Közli a földrajzilag körülhatárolható Kemenesalja térképét és ezzel összefüggésben az itt található település-nevek, helynevek etimológiáját. Megemlékezik Kresznerics Ferenc halálának 150. évfordulójáról, illetve a tudós pap kéziratok hagyatékáról. Beval-lom – és nemcsak azért, mert magam is érdeklő-döm az egyháztörténet iránt – számomra a kötet egyik legkedvesebb tanulmánya a Kemenesalja népi vallásosságáról írott opusz, amely eredetileg a *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* című 1995-ben megrendezett konferencián hangzott el Veszprém-ben. Ebben bemutatja a szerző, hogy milyen meg-nyilvánulásai voltak/vannak a népi vallásosság-nak és mely ünnepekhez milyen vallásos népszo-kások kötődnek, illetve kötődtek a Kemenesalján.

Egészen személyes hangú a *Négy esztendő a cell-dömölki gimnáziumban* című írás, amelyben a visz-szemelekezésen túl arról is számot ad Tungli tanár úr, hogy mit tanult meg a celdömölki gimnázium-ban. Hasonlóan személyes hangvételű a szülőfalu monográfiájának kiadásához kapcsolódó vallomás is, amely a kötet bemutatásakor hangzott el. Tungli Gyula *Izsákfa évszázadai* címmel 1995-ben adta ki fa-lujának történetét. A kötetet a Kemenesaljai Baráti Kör 10 éves fennállását köszöntő írás zárja.

Ez a kötet *Kemenesalja kis honismereti enciklopédiá-ja*. A szerző, mivel maga is a honismeret jeles mű-velője, ezt a szempontot érvényesítette legkövetke-zetesebben a művében. Ez talán el is várható egy olyan pedagógustól, aki a pápa Türr István Gimná-ziumban több évtizedig vezetett honismereti szak-kört és sok fiatalal szeretettel meg a szülőföld tör-ténetét. Elég talán itt csak Ács Anna és Somfai Bal-lázs nevét említenünk. Azt hiszem, azt is elmond-hatom, hogy mindig szívügyének tekintette, hogy ez az iskola őrizze a kétszáz éves bencés hagyomá-nyt, vallásos ember lévén közel állt hozzá a ke-reszténység és annak megnyilvánulásai. Talán ezért is szerepel sok kiváló bencés tanár a kötetben. És itt visszatérek a korábban már említett mellék-lethez: Ez a búcsú ének, szöveggel és kottával, amit a zarándokok a Kiscelli Szűzanyához énekel-tek. Szövegét Székely László, zenéjét Uhlár Gyula írta 1934-ben. Jó, hogy Tungli Gyula közli ezt a dal-lamot: sokaknak fog meglepetést és örömet szerez-ni vele. Meg kell köszönnünk dr. Tungli Gyulának, hogy elkészítette ezt a könyvet és a celdömölki *Pauz-Westermann Kiadónak*, hogy vállalta kiadását. Szükséges az ilyen misszió, szükségés az ehhez ha-sonló könyvek kiadása, mert a múlt mélységes mély kútjába hullott emlékeket felszínre kell hozni és meg kell tisztítani, hogy ragyogjanak és üdvös-ségünkre váljanak. Álljon mindig előttünk Ipoly Arnold örökérvényű mondása: „*Örizzük és tartsuk fenn emlékeinket, nehogy azok végleg elvesszenek, ezál-tal üresebb legyen a múlt, sivárabb a jelen és még sivá-rabb a jövő!*”

Mezei Zsolt

A tanítók összeírása 1770/71-ben Pest-Pilis-Solt vármegyében és Fejér-Hont-Nógrád vármegyék egyes helységeiben

Ez a barokkosan hosszú című művelődéstörténeti dokumentum nagy öröme szolgálhat a helytörténészeknek, neveléstörténeti kutatóknak és – talán nem túlzás – az érintett 236 helység minden érdeklődő olvasójának.

A kiadvány megjelentetéséhez dr. Szabó Imre ny. tanár jól ismert fáradhatatlan munkája révén sikerült egy sor rangos történész, levéltáros szakember közreműködését megszervezni. A latin nyelvű jelentést Borossy András fordította magyarra, a lektorálást Szakály Ferenc végezte, a bevezető tanulmányt pedig Mészáros István írta Pest megyei népiszkolák 1771-ben címmel. Ebből megtudhatjuk, hogyan alakult ki a XVII–XVIII. században a korábbi „paraszt-aritmetikát”, vagyis a mindennapi életben használatos számolási készséget meghaladó elemi olvasás-írás igénye és az ennek megfelelő, eléggé hiányos intézménystruktúra. Jelentős fordulatot hozott e téren is a felvilágosult abszolutizmus új igényrendszere, amelynek egyik legismertebb dokumentuma a *Ratio Educationis*. Ennek a korszakos rendeletnek egyik előfeltétele volt az a pontos helyzetfelmérés, amelyet az egykori Pest megye területén 1771-ben végeztek el a szolgabírók.

A „Conscriptio Ludi Magistrorum” hat kérdésre kért választ: 1. A helységben ki a tanító? 2. Hány és milyen vallású tanítványai vannak? 3. Mit tanít és milyen módon? 4. Honnét kap ellátást és milyet? 5. Hogyan lehetne a tanító helyzetét javítani? 6. Mikor került oda az első tanító, és hol kívánnak új tanítót?

A válaszokból igen sokszínű kép bontakozik ki. A zömében egytanerős iskolákban a tanulólétszám és a javadalmasz területenként igen eltérő volt. A legtöbb helyen felmerült az iskola bővítésének vagy új építésének igénye, a tanító díjazásának rendezése. A történeti tudat véges voltát jelzi, hogy a 6. kérdésre sok helyen azt válaszolták: „régén volt, ezért nem tudni, mikor történt” ti. az első tanító érkezése.

A tanulságos helyzetfelmérés értékét növeli az összeírásban található egykori mértékek, pénzek, szolgáltatási formák részletes magyarító melléklete és a felhasznált bőséges szakirodalom jegyzéke. A könyvet a TIT Teleki László Ismeretterjesztő Egyesület adta ki.

Dr. Tóth József

Szabó István-Emlékkönyv

1988-ban emlékezett meg a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Szabó István születésének 90. évfordulójáról (az akkori előadásokat Parasztság és magyarság címmel adták ki), majd 1998-ban, immár a neves történészprofesszor centenáriuma-

nak tiszteletére jelent meg emlékkönyv, ami a hagyományápolást és Szabó István kutatói-oktatói pályájának máig ható erejét, illetve ösztönző szerepét bizonyítja.

A kezdeti, Debrecen 1848–1849-es szerepét vizsgáló tanulmányai után, népiség- és településtörténeti kutatásainak eredményei az 1937-ben Ugocsa megyéről készült monográfiában (amely a Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből című sorozat első, programadó köteteként Mályusz Elemér célkitűzését – „a nép ne csak az állammal való kapcsolatai révén tétsésk a kutatás tárgyává, hanem önmagában is” – érvényesítette), valamint a Magyarság életrajzában (1941) összegződtek, majd az 1960-as években az egymást kiegészítő történeti demográfiai, illetve a prédiurmól, a falurendszer kialakulásáról, a középkori magyar falu településrendjéről írt munkákban folytatódtak.

Ezeket a tematikai irányokat szervesen egészítették ki és fogták össze Szabó István társadalomtörténeti, főként a parasztság sok évszázados múltjának feltárására irányuló kutatásai. Még az 1930-as években elemezte a jobbágyok költözését szabályozó 1351. évi 18. tc.-et, 1940-ben a magyar parasztság történetét foglalta össze, 1948-as tanulmánykötetében pedig a késő középkori parasztság társadalmi rétegződéséről, az 1514-es paraszthabóorról, a falusi önkormányzatról vagy a jobbágyfelszabadításról és következményeiről is írt. Sőt az 1950-es évek végén a kapitalizmus kori agrárnépiség kutatásának megszervezéséhez látott hozzá, érdeklődése tehát valóban a magyar parasztság szinte teljes történetére – rétegződésének, termelésének, településrendjének hosszú távú törvényszerűségeit előtérbe állítva – terjedt ki. Közben munkássága több történeti (és történetírói) korszakon ívelhetett keresztül, s Szabó István azon kevesek közé tartozott – talán, mert mindig függetlenítette magát az éppen aktuális politikai-ideológiai irányzatoktól és elvárásoktól, s kizárólag a forráskutatáson alapuló történeti igazság feltárására törekedett –, akinek az 1950–1960-as években is sikerült a múlt értékeit felhasználva, pályáját egységes egészé formálnia.

E pálya néhány, részben személyes jellegű fordulatáról az emlékkönyv bevezető fejezetének dokumentumai (pl. egy rövid életrajz), valamint visszaemlékezések szólnak. Fay Béla „életközélsől” tekint végig Szabó István magánéleti-tudományos útjára, a levéltárosként és egyetemi oktatóként eltöltött hosszú évtizedek fontosabb állomásain. Balogh István a parasztság 1848 utáni történetére irányuló kutatásszervezés nehézségeiről ír, ami mögött az 1950-es évek alkotói szabadságot alapvetően akadályozó „korszellem” is feltárul.

Az emlékkötet kuriózuma továbbá, hogy Szabó István egy korai, az 1940-es évek elején írt nagy ívű (korábban publikálatlan) áttekintését is közzéteszi (A parasztság a magyarság történetében címmel), amely e réteget nem önmagába zárt entitásként, hanem a társadalom egészéhez, valamint az állam létéhez és érdekeihez fűződő viszonylatai alapján vizsgálja; majd a „tanítványok és tisztelők” írásai következnek, melyek tematikai, időbeli és mód-

szertani sokszínűsége akár a Szabó István-i életmű gazdagságát is szimbolizálhatja.

A historiográfiai tanulmányok közül *Borosy András* a XI–XIII. sz.-i királyi vármegyék funkciójával, a „királyi” és a „nemzetiségi” Magyarország viszonyával kapcsolatos, maig tartó történetírói vitákat mutatja be és értékeli; *Niederhauser Emil* pedig a kelet-európai agrártörténet-írás néhány tematikai irányzatáról, valamint jelentősebb eredményeiről és képviselőiről ad áttekintést.

A demográfiai írások sorában *Bársony István* a török kiűzését követően a Tiszántúltra irányuló népmozgások okait és különböző formáit (egyszeri vagy ismétlődő, kényszerű vagy önként vállalt, szervezett vagy spontán történő) számos konkrét település vizsgálatával szemlélteti; míg *Kovács Zoltán* több nyugat-európai állam és Magyarország, főként az utóbbi évszázadokban zajló népesedési folyamatairól nyújt nagy ívű, összehasonlító elemzést (eközben szól a népesség fogyásába torkolló „demográfiai átmenet” problémáiról és a hazai kutatásokban is terjedő családrekonstrukciós módszerrel).

Az emlékkönyv újabb tematikai egységét az ugyancsak forrásgazdag uradalom- és birtoklás-történeti tanulmányok alkotják. *Solymosi László* középkor végi számadáskönyvek alapján mutatja be a veszprémi káptalan birtokállományát és szervezetét, jövedelemstruktúráját, a bevételek felhasználásának sajátosságait; *Jakó Zsigmond* az erdélyi püspökség birtokainak kialakulásáról és gapjánrodásáról ír; míg *Kovács Ágnes* a gyulai Harruckern-uradalom XVIII. sz. eleji megszervezéséről és gazdálkodásáról; *Papp Klára* a bihari Csáky-birtokok 1700-as évek végi igazgatásában, illetve jövedelmességében bekövetkező változásokról; és *Oláh József* az 1828-as összeírás alapján a sárospataki, valamint a regéci uradalomhoz tartozó települések adózó népességének társadalmi összetételéről közöl tanulmányt, amelyek a legkülönbözőbb korszakokban utalnak a nagybirtokok gazdaság- és társadalomtörténeti folyamatokban betöltött szerepére.

A falusi önkormányzat, a faluközösség és a hegyközségek viszonyát is érinti *Varga Gyula* írása, miközben az érmelléki hegyközségek szervezetét és feladatait mutatja be; *Orosz István* a szőlődézsma kétszeri megszüntetésének (1848 és 1868) gazdasági és politikai motívumait veti össze; *Egyed Ákos* ugyancsak a sorsfordító 1848-as év, konkrétan a jobbágyfelszabadítás erdélyi – a magyarországitól sok tekintetben eltérő – sajátosságait és menetét mutatja be. (*Szabó György* önálló tanulmányt szentel Szabó István e tárgykörben készült munkáinak értékelésére.)

Végül a kötet térbeli perspektíváit tágítja (miként Szabó számára is fontos volt a tágabb kereteken való gondolkodás) *Gunst Péter* az európai agrárfejlődés XIX. sz. végi megkezdését vizsgáló írása; valamint *Timár Lajos* az angol középmezőly „dzsentifikációjáról” közölt tanulmány, több téveszmét eloszlató vagy árnyaló (szemléletében követendő: pl. a regionalitásra is kitérő) tanulmánya.

E vázlatos áttekintés talán érzékeltette az emlékkönyv tematikai sokszínűségét, az újabb történeti kutatások néhány irányát, ezáltal méltán számíthat a szélesebb szakma, de a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is. (*Kovács Ágnes* közreműködésével szerk. *Rácz István*. Debrecen, 1998. Kossuth Egyetemi Kiadó.)

Csiki Tamás

TILKOVSZKY LÓRÁNT: Nemzetiségi politika Magyarországon a XX. században

A Csokonai Kiadó Történelmi Kézírónyvtár sorozatában a tematikus kötetek sorában jelent meg a fenti mű 1998-ban. Bár tankönyv, hiszen a Felsőoktatási Tankönyvpályázat támogatta, a sorozatszerkesztők – *iff. Barta János* és *Simándi Irén* – szándékai teljesültek, mert izléses megjelenésű, tartalmában színvonalas, ugyanakkor a történelem iránt érdeklődő közönség számára is élvezhető alkotás született. Erre garanciát jelentett a felkért szerző személye, hiszen Tilkovszky Lóránt a nemzetiségi kérdés egyik legavatottabb kutatója. E problémakör századunk ceterum censeoja, a Kárpát-medence legfontosabb sorskérdése, s az is lesz a következő századokban is, ahogyan ezt a szerző bevezetőjében megfogalmazta.

A kézikönyvek megkívánta világos szerkezet alapja a történelmi korszakolás, a rendszerváltások sorozata. Valamennyi fejezetben, így az első világháborút lezáró forradalmi időszakra terjedő első két évtized címében is utal arra, hogy „a nemzetiségi viszonyok és a nemzetiségi politika” ismertetésére és értékelésére törekszik. Egy évezredet, és nemcsak a Közép-Duna medence magyar állami fennhatóságát zárta le drasztikus törésvonalként Trianon, hanem a soknemzetiségű történelmi Magyarországot és az Osztrák-Magyar Monarchia, a kiegyezéssel konszolidált dinamikus tőkés fejlődést hozó fél évszázadának lecsengő szakaszát is. A válságot a századelő nagy kivándorlási hulláma, a dualista monarchia megroppanó alkotmányossága, a centrifugális nemzetiségi törekvések is jelzik. A nemzetiségi politika irányítója az első világháború végéig a magyar uralkodó elit. Nem véletlen, hogy két arc villan fel: *Tisza Istváné* és *Apponyi Alberté*. A magyarosítási politikát jelképező Lex Apponyi a magyar nyelv oktatását tette kötelezővé a nemzetiségi elemi iskolákban – amely az 1868-as nemzetiségi törvényhez viszonyítva is visszalépést jelentett – *Tisza István* pedig a „szigor és egyezkedés”, a „korbács és mézesmadzag” taktikáját képviselte. A hatalmi pozícióból politizáló magyar uralkodó osztály és a nemzetiségi milliőket képviselő nemzetiségi elitek harcának hátterében cseh, román, délszláv állami törekvések jelentek, a döntő szót azonban az európai nagyhatalmi politika mondta ki, szükségstelennek ítélve a kettős monarchiát és Magyarországot egységét. A polgári demokratikus alternatíva – a wilsoni elveket valló *Károlyi Mihály* és a teoretikus *Jászi Oszkár* – nemzetiségi

politikája területi autonómiák föderációjává alakította volna az országot, ennek realitása azonban már éppúgy nem volt, mint a Kun Béla vezette tanácskormány elképzelésének a tanácsköztársaságok szövetségének.

A kötet legnagyobb terjedelmű és a legsokoldalúbban kifejtette része a két világháború közötti korszak. Ebben Tilkovszky súlyának megfelelően foglalkozik a trianoni ország legnagyobb nemzetiségévé váló magyarországi németiséggel. A markáns nemzetiségi politikások közül Bleyer Jakab, Gratz Gusztáv, Steuer György egy-egy hazai német irányzatot is képviseltek.

A bethleni konszolidáció és a weimari köztársaság, illetve az 1930-as évek is részletes kidolgozást nyertek: pártok, mozgalmak, gondolkodók (*Bajcsy-Zsilinszky Endre, Május Emlér, O. Isbert, Illyés Gyula, Szekfü Gyula, Szabó Dezső*). A náciizmus németországi hatalomrajutásával a párhuzamosan a magyar jobboldali radikalizmus is kormányzati szintre emelkedett Gömbös Gyulával, ugyanakkor a német nemzetiségi vezetésben Bleyer Jakab jobbrafordulásával és halálával a mérsékelt volksdeutsch irányzat szenvedett vereséget. Franz Basch a német népcsoport-politika kiszolgálójává – eszközzé vált. A területi revízió, az egész történelmi szakasz megkerülhetetlen politikai kérdése a magyar vezetést, a német tengelyhatalmi törekvések áramába sodorta.

Éppen ezért voltak kudarcra ítélve a Teleki Pál miniszterelnök által megfogalmazott „szentistváni” nemzetiségpolitikai elvek. Konceptiója szerint Nagy-Magyarország ezeréves határainak megteremtéséhez széleskörű jogokkal és területi autonómiával kell megajándékozni az elszakadt nemzetiségeket. Kudarcos politikának bizonyult az a törekvés is, hogy a visszatért területeken példamutató módon rendezze a kisebbségi-nemzetiségi problémákat. Politikája megbukott a magyar sovénizista erők és a nacionalista nemzetiségi szélsőségek miatt is. A Teleki halála utáni Bárdossy- és Kállay-kormány nemzetiségi politikáját úgy jellemzi Tilkovszky, mint a „kölcsönösség és az egyoldalú kezdeményezés” dilemmáját. E feloldhatatlan ellentmondás torkollott a nemzetiségi politika csődjébe a német megszállással és a nyilasuralommal. A végkifejlet Szálasi „nemzetvezető” és Basch „népcsoportvezető” kézfogása. Ahogyan nem lehet a magyarságot kollektíve utolsó csatlósnak, bűnösnek aposztrofálni, óva int attól is Tilkovszky professzor, hogy a magyarországi németek második világháborús szerepét sommásan a Volksbund-vezetők bűnei alapján ítéljük meg.

Bajcsy-Zsilinszky Endre államférfiúi nagyságára hívta fel újólá a figyelmet a szerző. Igaz, hogy Bajcsy kiindulópontja a magyarság szupremáciája a Kárpát-medencében, ez azonban nem jelent nála nemzeti elfogultságot. A magyarországi nemzetiségek jogos elégedetlenségét kiváltó okokat meg kell szüntetni, a magyar nemzetiségi politika mulasztásait, hibáit, sőt bűneit ki kell küszöbölni. A magyar állam szuverenitásának fenntartása mellett a nemzetiségek meg kell hogy kapják „népi egyeniségük” kibontakoztatására, kultúrájuk fejleszté-

sére a lehetőséget. Már 1942-ben hangsúlyozta „A magyar egyéniségtől semmi sem lehet idegenebb, mint a felelőtlen kollektív megtorlás becstelen módszere” 1944-ben óvott attól, hogy a bosszúvágy eluralkodjon. „nem szabad megengedni, hogy egy eszesvezett németgyűlölet terjedjen el nálunk.” A Teleki által megfogalmazott óhaját, hogy a magyarországi nemzetiségi politika mintaszerű legyen „a gyöngye főispánnak, sílány alispánnak, megvadult főszolgabírók, korrupt jegyzők szadista katonai parancsnokok taposták ronggyá.”

Külön alfejezetet szentelt Tilkovszky Szálasi hungarizmusának és a munkáspártok nemzetiségi nézeteinek. Az MSZDP nem rendelkezett kiforrott és egységes állásponttal a nemzetiségi kérdésben. A jobboldali szociáldemokrata Peyer Károly kétféle megoldást hangoztatott a nemzetiségi probléma megoldására. Egy demokratikus a tóttokkal, románokkal, ruszinokkal és egy másikat a németekkel szemben, ami „vagonnal” megoldható. Előlegezi a háború utáni majdani zavaros helyzetben a „Herrenvolk” németek kitélepítését. Mások a kosuthi „Duna-konföderáció” terv felújítását szorgalmazták. A nemzeti-nemzetiségi kérdés európai megoldási teóriái és a valóság közötti szakadék a magyarországi németek helyzetében tükröződött a legmarkánsabban. 1940-től, a bécsi népcsoport-egyezménytől kezdődő tíz esztendőben ez a nemzetiségi a nagypolitika játékszerévé degradáltatott: „Sok tekintetben egyenest kiszolgáltatták a Volksbundnak. Hitler magyarországi ötödik hadoszlopa egyébként sem kizárólag és nem elsősorban a Volksbundba tömörült náci németekből állt, hanem oda tartoztak a nyilasok és a magyar nemzeti szocialisták, az egész szélsőjobboldali ellenzék, sőt a kormánypárt szélsőjobb szárnya is”. Ez a nemzetiségi közösség eljutott az önmeghasonláláshoz, nemzeti önmeghatározása, identitása miatt kétségbe vonták több évszázados állampolgári hűségét. El kellett szenvednie a kötelező SS-toborzást, a nyomást a tömeges kiürítésre, a szovjet munkatáborokat, az internálást és a vagyonelkobzást, az át- és összehelyezést, igazoló eljárást, kitélepítést, politikai jogainak felfüggesztését, a kollektív bűnösség bélyegét. A győztes hatalmak jaltai rendjének és az 1945-ben hatalomra került magyarországi politikai erők nemzetiségpolitikai gyakorlatának szomorú mérlege lett 170 000 német kitélepítése.

A pártállami nemzetiségpolitika négy évtizedének közelképét, rövid, lényegretörő értékelését adja a szerző, az eseményeket és folyamatokat tárgyilagosan szemlélő történész szemével nézve. A sztálini „nemzetiségpolitika” áttelepítési gyakorlatát felváltotta a mindenható pártirányítás, amely az internacionalizmus jegyében a deklaráció szintjén „megoldotta” a nemzetiségi kérdést azzal, hogy nem létezőnek tekintette. A kirakatpolitikának elmentmondó valóságot Tilkovszky Lóránt a lehangozó iskolázatási adatokkal a nemzetiségi (érde-)képviseletek pártállami végrehajtó szervekké dagasztásával, az asszimiláció felgyorsulását népszámlálási adatokkal érzékelteti. Megkísérléi történetírásunk egyik adósságának feloldását, s felvilágosítja a nemzetiségek 1956-os forradalomban játszott szerepét is.

Az enyhülés a hidegháború végét hozta a nemzetközi kapcsolatokban, amely az 1970-es évek közepétől fokozatosan esélyt teremtett a hazai nemzetiségek fennmaradására. Az 1980-as évek magyar hivatalos pártállásfoglalásai a „lenini nemzetiségpolitika és az engélsí híd szerepe” jegyében végre tudomásul vették, hogy többmillió magyar nemzetiségű élnek a határainkon túl, a szomszédos országokban. A fellazuló pártállami keretek, a pluralizálódó hazai közvélemény a párhatározatok szintjén is nyitást hozott, gondoljunk az 1988. november 22-i MSZMP KB határozatra, amely a nemzetiségi politika alapelveit fogalmazta meg. Áttekintést kapunk a rendszerváltás előtti átmenet szellemi erjedéséről, a társadalomtudományok felülvizsgálásáról, így a történettudomány új szemléletű tükröző eredményeiről. Tilkovszky a főbb vonulatok megragadásával utat vágott a jövő jelzőkutatóinak, hogy legalább olyan sokrétűen közelítsék meg az 1980-as és 1990-es évek fordulójának sokszínűségét, ahogyan ő tette ezt a két világháború közötti korszakra vonatkozóan. Gondoljunk csak olyan teoretikusok írásaira, mint *Bibó István*, *Erdei Ferenc*, *Csoóri Sándor*, *Illyés Gyula*. Az utolsó fejezetben az 1990-es évek eredményeit, a nemzetiségi önkormányzatok megalakulását s az 1993. évi nemzetiségi törvény megszületésének körülményeit mutatja be a szerző. A törvény „jelentősége a XIX. század 1868-ban hozott nemzetiségi alap törvényhez hasonlítható, s talán úgy fogja meghatározni – majd bizonyára szükségessé váló korrekciók mellett – a XXI. századba átnyúlóan, évtizedek sorára a magyar nemzetiségi politikát, mint a múlt század elődje a mi most eltűnő századunk első felére – adja Isten azonban, hogy sikeresebben. Történelmi tapasztalat, hogy a legszébb törvények is annyit érnek, amennyi megvalósul belőlük erről csak hosszabb távon lehet értékelést adni.”

A sorozatszerkesztő Simándi Irén kronológiával és névmutatóval, a szerző mértéktartó tájékoztató irodalomjegyzékkel, 40 oldalas képesszeállítással, az 1993. évi 77. törvény teljes szövegének közlésével a borítón a századforduló, a melléklet végén napjaink magyarországi nemzetiségi térképével egészítette ki, tette még tartalmasabbá és érthetővé, példaértékűvé munkáját.

Szűcs Zoltán

Kalendáriumok az 1999-es esztendőre

Miként a Honismeret a kalendáriumokban című cikkünkben (Honismeret 1999. 1. sz. 41–42. old.) is utaltunk rá, e kiadványtípusnak meghatározó szerepe lehet a honismereti mozgalom szempontjából. Meggyőződésünk ugyanis, hogy ha van(nak) megfelelő szervező(k) és van(nak), aki(k) az induló tőkét biztosítják egy kalendárium sorozat kiadásához, akkor kellő terjesztés mellett biztos sikerre számíthat egy effajta periódika. Minden nagyobb város, sőt egyes falvak (tájegységek), s természetesen megyék vagy régiók potenciális kalendáriumkiadók, – csak többségük még nem ismerte fel ennek lehetőségét, illetve szükségességét.

Hány kalendárium jelenik meg manapság Magyarországon (s még inkább a magyar nyelvterületen, országhatárainkon kívül), aligha van személy vagy intézmény, amely pontosan nyilvántartaná. Többségük csak szűk területen hozzáférhető, pedig sokkal nagyobb kör érdeklődésére tarthat számot, mint egy-egy település szűkebb körzete vagy egy-egy tájegység!

A Honismeret szerkesztőségébe, illetve jelen sorok írójához mindeztől (pedig immár az esztendő felé járunk) mindössze négy kalendárium érkezett: a Vecsési Kalendárium, a Hatvani Kalendárium, a Karcagi Kalendárium és a Bakony-balatonai Kalendárium. Így jelen ismertetésünk ezekről adhat számot. Természetesen, ha a továbbiakban más kalendáriumokat is elküldenek hozzánk, szíves-örömmel bemutatjuk azokat is.

A *Vecsési Kalendárium* egyike a jellegzetes magyar-nemzetiségi kalendáriumoknak. Mivel a fővárosához közeli (s káposztjártáról híres) község lakóinak jelentős része német nemzetiségű (s anyanyelvű), természetesen vehetjük, hogy a kalendárium is (nagyobbrészt) kétnyelvű. A település története, régi- és élő néphagyományai, valamint hasznos adatok a közigazgatásról s egybekről egyaránt helyet kaptak a jól szerkesztett kötetben.

A *Hatvani Kalendárium* 1999. kiadója a Biztatás Társadalomfejlesztési és Kulturális Alapítvány. Beköszöntőjében szorongó bizakodással írja Bacsa Tibor főszerkesztő és Kocsis István a szerkesztőbizottság elnöke: „Bizonyos, hogy ezen első próbálkozásunk még itt-ott kívánnivalót hagy maga után, de kérünk mindenkit, hogy tisztességes szándékainkat, a jövőbe mutató törekvésünket is méltányolja akkor, amikor kritikát gyakorol!”

A kalendárium első fejezete a hagyományos naptár, a hónapok mai, illetve régi magyar nevével, illetve az állatjegyek neveivel. Az egyes hónapok nevének eredete, a néphagyományok ismertetése mellett a gazdák havi teendője, valamint az évfordulók és jeles események ismertetése olvasható. Követi ezt az 1998-as év hatvani krónikája, majd a földrajzát, történetét, társadalmi jelenlegi helyzetét (statisztika), az 1998-as önkormányzati választásokat ismertető rész. A jelenlegi és a volt polgármesterrel készült interjú is helyet kapott a kötetben. A városi főépítész elemzi a város ellentmondásos építészeti képét. A környezetvédelem vitás kérdéseit is elénk tárják.

A város óvodáinak, iskoláinak helyzetképe után megismerhetjük a művelődési, kulturális és szociális intézményeket is. A városi könyvtár helytörténeti gyűjteményéről Sisa Tamásné könyvtáros tájékoztat. Horváth László múzeumigazgató írásából kiderül, hogy a Hatvani Lajos Múzeum bizony mostoha körülmények között működik, s három évtizede vár arra, hogy ígéretesen gazdagodó gyűjteménye méltó helyre kerüljön.

Részletes ismertetést olvashatunk Incze László múzeumigazgató jóvoltából Hatvan egyik testvérvárosáról, a háromszéki Kézdivásárhelyről, amely céhes iparáról, s az ezt bemutató, magyar viszonylatban páratlan múzeumáról nevezetes. A másik testvérváros egy olaszországi (toszkánai) kisváros,

Tavarnelle Vall di Pesa, amelynek első írásos említése 780 körül.

A következő fejezetet Hatvan múltjának szenteltek. Kezdődik a település címerének történetével, majd a képes levelezőlapok tanúságára hívják fel a figyelmet, aztán a Kossuth tere mutatják be egy séta keretében. Olvashatunk a hatvani útközetről (1849. április 2.), s bemutatnak néhány neves hatvanit is életrajzi lexikonoszerűen. Külön részben mutatják be a város élő büszkeségeit, azokat, akiknek munkásságát nemrég ismerték el kitüntetéssel: Pálos Frigyes hatvani prépostot, Mezei Mátyás hatvani állomásfőnököt, dr. Popovits József sebész-gasztroenterológust. A sport, a zene, az újonnan átadott létesítmények sem maradtak ki a kalendáriumból. Hasznos tudnivalókat tartalmaz a hatvani egyesületek és alapítványok adataira is, csakúgy, mint a közszolgálati adattár.

Külön fejezetet kaptak a Hatvanban alkotó irodalmárok (költők és prózairók) és képzőművészek (színes oldalakon!). A régi kalendáriumi hagyományokhoz alkalmazkodva nem maradtak el a receptek (köztük külön erdélyi receptek) meg a rejtvény, fejtörő sem. A kötetet felhívás zárja: a 2000-ben megjelenő kalendárium cégek, vállalkozások, szolgáltatások adatait szívesen közli. Szerkesztőség: Ady Endre Könyvtár.

Azért ismertettük viszonylag részletesen a hatvani kalendáriumot, hogy a hasonló új vállalkozások számára akár egyik lehetséges mintául szolgáljon. Alkotói-szerkesztői büszkéek lehetnek e kötetre, amely érdekes olvasmány és hasznos adattár, s nemcsak az adott évben egyszer-egyszer, hanem esztendőnk múltán kézbe véve is tud újat, érdekeset, hasznosat adni.

A Körömdi Lajos szerkesztésében megjelent 1999-es *Karcagi Kalendárium* terjedelmének zömét az évfordulókkal (1848/49-cel) és helytörténettel kapcsolatos írások alkotják. Megemlékeznek a 115 éve született néprajztudósról, Györfy Istvánról (külön cikkben keleti kutatásairól), Márton Béla szovátai faharagóról, az 1928-ban elhunyt Horváth Ferenc középiskolai igazgatóról, Bujk Béla (1857–1935) matematika-fizika szakos tanárról. Külön fejezet foglalkozik a városvédelem- és városépítés kérdéseivel. Helyet kaptak a kötetben versek is.

Változatos olvasnivalót kínál a Helytörténet fejezet. Kósa Kinga az ősi magyar világképről, Szabó Ildikó a Nagykunság kun eredetű halomneveiről, a kitűnő hadtörténész, Zachar József Kovács Mihály kapcsán a XVIII–XIX. századi nemzeti függetlenségi mozgalmak és a polgárosodás kérdésköréről írt. A tisztántúli családok történetének buzgó kutatója, Karacs Zsigmond a Bogdi Pap család történetével kapcsolatos kutatásait foglalta össze. Érdeklődésre tarthat számot a Jászkunságból származó tengerészek adataira is (Horváth József). Fazekas Mihály a nagykunsági pásztoroktyák históriáját dolgozta fel. Kiss Lajos az 1928-as év eseményeire emlékezett. Garai Katalin képes krónikája az 1998-as évről részletes, alapos, kitűnő adalék lehet majd korunk históriájának kutatói részére. Az immáron tisztas hagyományokra visszatekintő Karcagi Kalendárium

alighanem sok örömet okoz ismét olvasóinak, akiknek tábora szépen gyarapszik.

A karcagihoz hasonlóan nagy műlra tekinthet vissza a *Bakony-balatoni Kalendárium* is, amelyet Varga Béla szerkeszt. Kiadja a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Az egyes hónapokat megszokott módon pompás színes reprodukciók díszítik. A grafikák alkotója Kóta Dénes. Az irodalmi részben helyet kapott Eötvös Károly egyik írása (A szépasszony története), a Balaton költőjének, a kenesei Soós Lajosnak versei, Bartalis Imre két elbeszélése. Az Örökségünk című fejezetben a Bakony és a Balaton-vidék mész- és szénégetőinek munkáját ismerhetjük meg. Olvashatunk Reguly Aurélról, az alkai üveggyár alapítójáról, Neumann Bernátról, Vajkai Aurélról, a méltatlanul elhanyagolt füredi Lipták-házról. A többi fejezet is a bakonyi-balatoni tájak régi és újabb (megújuló) értékeiről ad számot. Önálló fejezetet kaptak a turisztikai írások is.

A gyakorlati tudnivalók iránt érdeklődők is haszonnal forgathatják a kötetet (Bálint György: Gyümölcsstermesztési tanácsok). A lányok-asszonyok számára szóló tanácsok is külön fejezetbe kerültek. Évfordulónaptár, horoszkóp, mesék, aforizmak, viccek, a gyermekeknek szóló részek zárják a kitűnően szerkesztett kötetet.

Örömmel lapozgattam végig az ismertett kalendáriumokat, s bemutatásukat zárva csak azt kívánhatom, hogy bárcsak minél több olvasó polcára-asztalára eljuttának e kötetek. Jóleső érzéssel töltheti el a honismeret fontosságát átérzőket az is, hogy ez a terület a különféle kalendárium típusokból nemcsak hogy nem hiányzik, sőt kiemelt helyet kap. E kalendáriumok hasznos segítséget jelenthetnek az iskolai oktatásban is. Természetesen a helyismereti olvasókönyveket nem helyettesíthetik, csupán kiegészíthetik.

Csorba Csaba

ÉHÁRTNÉ VARGA ZSUZSANNA: A Pápai Állami Tanítóképző Intézet emlékezete 1896–1996

E címmel jelent meg tavaly Pápan egy könyv a *Pápai Tanítóképző Centenárium Alapítvány* kiadásában, a Jókai Mór Városi Könyvtár nyomdájának igényes kivitelezésében. A könyv tulajdonképpen két részből áll: a történeti áttekintésből és az intézet alapításának 100. évfordulója hozadékából.

Éhártné Varga Zsuzsanna az előzményektől a megszűnésig dolgozta föl a tanítóképző történetét, s munkáját a könyv lektorai, a képző egykori tanárai, Lux Ibolya és Hollósy Tibor egészítették ki dr. Csoknyay József intézeti igazgató kézírata és saját emlékei alapján. A város híres református kollégiuma, majd főiskolája jó néhány pedagógust adott az országnak, bár kimondott tanítóképzés nem folyt az iskolában. Anyagi okok miatt mindössze négy évig, 1886-tól 1890-ig működött a református tanítóképző Pápan, amelynek megszűnése után a környező négy dunántúli megye igényeinek kielé-

gítésére Veszprém megye harcot indított egy állami tanítóképző felállításáért. A képző Pápa város nagyvonalú áldozatvállalása után az 1896/97-es tanévben kezdte meg működését a „Dunántúli Athén”-ban. Egyelőre az Ó-kollégiumban, mert az iskola ma is meglévő szép épülete csak az 1900/1901-es tanévkezdésre készült el. A tanítóképzős évfolyamokon kívül az épületben százfős kollégium, gyakorlóiskola, tornaterem, könyvtár és szertárak kaptak helyet, az udvaron sportpálya és pihenőterület, a telken pedig a gazdasági ismeretek oktatásához szükséges konyhakert és méhészet szolgálta a képzést. Varga Zsuzsanna tanulmányában részletesen ír az intézetben folyó magas színvonalú oktatásról (tantárgyak, tankönyvek, szakiskolai ismeretek), az iskolai ünnepélyekről és kirándulásokról, az önképzőkör és egyéb iskolai egyesületek tevékenységéről, a gyakorlóiskoláról, az intézet rendjéről, fegyelméről és emelkedett, a tanítói hivatásra magas szinten felkészítő szellemiségéről. Csak sajnálni lehet, hogy ez a nagyszerű intézmény 63 évi sikeres működés után 1959. június 21-én az utolsó tanévzárával megszűnt. Tanárai részben Pápán maradtak, részben pedig a Győrött és Szombathelyen szervezett felsőfokú tanítóképzőkben találtak munkát, s Győrben fejezte be tanulmányait 1960-ban az utolsó pápai osztály is.

A történet folytatása meghatározható. 1995-ben az utolsó évfolyam Pápán tartott 35 éves találkozóján Dreisziger József középiskolai igazgató javaslatára az egykori diákok elhatározták, hogy 1996-ban emlékünnepeket szerveznek a tanítóképző alapításának 100. évfordulóján, s e célból alapítványt hoztak létre. Lelkesen segítettek a szervezésben az egykori tanárok és öregdiákok, s 1996. október 19-én a régi díszteremben alig fél évtel el a bel- és külföldről összesereglett 50–80 éves tanítók és a vendégek. Ez alkalomra újság jelent meg *Váti Ferenc* szerkesztésében, s az ünneploket köszöntötte Pápa polgármestere és a győri tanítóképző főiskola főigazgatója is. Dr. Kapor Károly „véndiák” visszaemlékezésében így értékelte a pápai tanítóképzőt: „Képzőnk nevelő-oktató munkájának egyik sarkalatos fundamentuma az erkölcs, a közösség, a haza és haladás egységének megteremtéséért folytatott mindennapos, következetes munka és az erre való nevelés volt. Iskolánk másik nagy értéke és érdeme, hogy tanáraink a reformpedagógia gondolatvilágát magukévá téve felvilágosult, humánus, ma is korszerű nevelési elvek alapján készítették fel bennünket a nevelő-oktató munkára.” Ez a pápai tanítóképző máig ható tanulsága és szelleme. (1998. 165 old.)

Tuba László

KEMECSEI LAJOS:

Szekerek, kocsi, szánok – Paraszti járműkultúrák Észak-Dunántúlon

A szép kiállítású kötetet Életmód és Tradíció sorozatban adta ki az MTA Néprajzi Kutatóintézete 1988-ban. Témaválasztása szerencsés, mert hazánk egy jelentős területének vizsgálatával az eddigi ku-

tatások eredményeit bővíti, és rendszerbe foglalva a jövő kutatások számára is jó alapot ad.

A kutatások történetét a XVIII. századig visszamenőleg vizsgálja, témakörök szerint rövid ismertetést is ad. Országos és lokális feldolgozások fontos bibliográfiai adatai egészen a jelen időkig adnak jó tájékoztatást. A fontos külföldi irodalom is megemlíti jó eligazításul. A jelen kutatásait témakörök szerint, eredményeit, publikációit szemléletesen, jól ismerteti.

Földrajzi települési viszonyok szerepét vizsgálja, az utak kialakulásában, a közlekedés lehetőségeiben, a járműkultúra jellemzőit befolyásoló tényezőként. Helyes földrajzi szemlélettel mutatja be a domborzat, éghajlat, növénytakaró hatását a közlekedésre. Aprólékos részletességgel vizsgálja Észak-Dunántúl jellegzetes apróterületeit, vidékeit, a Duna mindkét partján.

A járművek készítése néprajzi szempontból átgondolt, jól szerkesztett fejezet. A mesterek, bognárok, kovácsok mellett jelentős szerepet szán a fűrő-faragó parasztembereknek a fában gazdagabb vidékeken. Faeszköz árusok szerepét máltaja a terjesztésben, főképp a vásárokon, de ugyanígy a tutajosokét is a vízi szállításokban. Velük együtt a szlovák kisiparosok forgalmát a Duna mindkét partján. A járműkészítő mesterek munkáját szakszerűen mutatja be a nyersanyag, a szerszámok és a munkafolyamat leírásával. Az irodalom és saját gyűjtése alapján írja le a kocsi készítés munkafolyamatát, kiemelve a helyi jellegzetességeket, a bogvár és kovács mesterek összehangolt munkáját a céhes idők óta kezdve napjainkig. Ismerteti az uradalmakban dolgozó mesterek szerepét.

A munkafolyamatot apró részletességig írja le, az alkalmas faanyag kiválasztásától kezdve a munkára előkészítésig. Pontosan mutatja be a különböző kocsialkatrészek legmegfelelőbb faanyagát az irodalom és részben a saját gyűjtése alapján, tájanként osztályozva táblázatban is szemlélteti. Az alkatrészek népi elnevezéseit pontosan követi, közlik a bogvár és kovács német eredetű szakkifejezéseit is. A méretek tájankénti variációi a néprajzkutatás számára is értékesek.

A bogvár- és kovácsmunka folyamatát adatközlői alapján pontos részletességgel írja le – a kerék elkészítését, a küllőzéstől a talpaláson át a ráfűzésig. A legnehezebb bogvármunka az agy átfűrése és a kerék perselyezése, vagy puskázás, s ezzel végződik a kerék elkészítése. A többi alkatrész közül ezután a szekeroldalal következnek. Ezek típusait tájanként pontosan mutatja be. A saroglyák, zápok után a rúdszárnyak, juhafák szerepét ismerteti, majd ugyanígy a tengelyágy vagy astok benne a tengely, vánkossal, cupántokkal rögzítve. Hozzájuk csatlakozik a hátsóág elkészítése, oldalrészében a rakoncafészekkel, rakoncaszeggel. Ezek a kocsik irányíthatóságát segítik, és érdemes volna megemlíteni a néprajzban átvitt értelemben használt kifejezést az irányíthatatlan, rakoncsatlan gyerekre. Hátra van még a fenékdécskák, löcsök, a rúd és a hámfák elkészítésének pontos leírása. A tengely (vastengely) már a kovács dolga. Összеха-

sonlításul jó leírást ad a hagyatéki leltárak anyagából vett szakkifejezésekkel, árszabásokkal.

Hasonló részletességgel foglalkozik a kovácsmesterséggel, a céhek idejéből éppúgy, mint az utána következő szakaszban, vagy az uradalmak mestereivel, társadalmi és anyagi helyzetükkel. Értekesek a kontóskönyvek anyagai és a táblázatok az egyes alkatrészek faanyagáról. A fejezet a jelenel zárul, az egyre ritkább kézműves mesterekről, lehetőségeiről.

Csúszójárművek: szárok, csúszatók nevét, eredetét vizsgálja. A legegyszerűbbektől kiindulva ismereti formájukat, használatukat, az ekefát, ekeszállítást, szénszállítást, facsúsztatást lovak, ökrök segítségével, a faúsztatást, tutajozást, irodalomból vett példák mellett tájbéli, főképp gerecei példákkal.

A *kétkerekű járművekkel* külön foglalkozik, a tájban ritkábban előforduló taligákkal, kordékkal, kialakulásokkal, lokális előfordulásukkal. Bemutatja elnevezésük variációit, összetevő részeikkel együtt, régi árszabások után a XVII–XVIII. századtól napjainkig. Felhasználásuk sokféleségét jól illusztrálja a táji adottságok közé a Gerecse erdőiben, bányáiban való sokféle felhasználásuktól a városi vizes lajtókig.

Az észak-dunántúli négykerekű járművek *tipológiai* külön fejezet tárgyalja. A négykerekű járművek területenként változékonyak. Már elnevezésükben is különböznek, amit a kocsí-szeker nevének sokszor községenkénti változottsága mutat. A kocsí keletkezésének, elterjedésének problémája, benne Kocs község szerepét, a különböző véleményeket jól mutatja be. Az egyes táji típusokat, elterjedésüket ismereti a múlt századtól kezdve az irodalomból, pontos, jó hivatkozásokkal. Ugyanígy felhasználásukat is a fuvarozás, hajóvontatás, vízhozadás, személyszállítás, parádézás területén.

Részletesen leírja a táji jellegzetességű járműveket, legaprólékosabb részlevezéseikkel együtt, s jól illusztrálja felvételekkel. Az apró részletek megismertetése pontosítja a paraszti közlekedés képét, segítséget nyújt a nagytáji rendszerezéshez.

Fogatolás, jármolás. Pontosan bemutatja a járműveket vontató állatokat, szarvasmarhát, lovat, szamarat, kutyákat a tájék adottságaitól függően, uradalmakban előforduló magyar ökröket, bivalyokat, öszvéreket. Használatukat térben és időben egyaránt vizsgálja, jól mutatva a fejlődést. Aprólékosan mutatja be a fogatolásokat, jármolásokat. Foglalkozik a tehének, ökrök betanításával, igába szoktatásával. Részleteiben vizsgálja az igák különböző fajtáit, a legegyszerűbb homlokigától kezdve a szépen díszített jármókig. Részlevezéseiket is pontosan adja, valamint az elkészítésük folyamatos munkáját is. Bemutatja az egyes igákat, kumetjármókat tájankénti variációkban, valamint a négyes ökröfogatokat tézslás megoldással. Fontos a különböző irányító szavak is.

Ugyanígy alaposan foglalkozik a lovak fogatolásával. A régi híres lóvásárokból indul ki, megfelelő fajták kiválogatásával, betanításával, felhámolásával, befogásával. Leírja a különböző hámok alkatrészeit, táji elnevezéseit. Történelmi

viszappillantást is ad a bognárok, kovácsok régi árszabásai alapján és pontosan bemutatja munkájukat az anyag kiválasztásától a mű elkészüléséig. Már csak az állat befogása, hajtása, kifogása van hátra a tájban használt lónevekkal, a patkolás folyamataival, ló és ökröpatkolással egyaránt. Az áttekinthetőséget jó táblázatok segítik.

Az *összefoglalás* jól áttekinthető, egységes keretbe foglalja a tanulmányban aprólékosan bemutatott eszközöket, használatukat. Az egyes járművek és alkatrészeik összefoglalásában mindenütt levonja a következtetéseket, és megállapításai helytállóak. Ugyanez áll a fogatolás, jármolás jellegzetességeinek összefoglalására is. Nagy súlyt helyez az egyezések mellett a jellegzetességek bemutatására, az elnevezések változatosságára.

A *melléletek, illusztrációk* nagyon értékes anyagot tartalmaznak. Árszabások a XVII–XVIII. századból mesterségek szerint. A közlekedési eszközök aprólékos részlevezései tárgyi és nyelviszteti szempontból egyformán értékesek. Ugyanez áll a kontóskönyvek anyagára is. Jó összehasonlítást adnak az elmúlt évszázadok és a jelen munkák árai, termékei között. Az árak mellett jó volna a különböző pénznemeket is megjelölni, mert így a számok magukban nem adnak megfelelő tájékoztatást. Az *adatközlők* névsora községenként pontos lejegyzéssel, nagy létszámokkal a kutatómunka alaposságára vet fényt.

A *képek, illusztrációk* jól szemléltetnek, jól áttekinthetők és segítenek az eligazodásban. Személyekhez kötődésük felhasználhatóságukra biztosíték. Közel száz számuk a kutatás alaposágára utal. A *felhasznált irodalom* részletes, pontos, a bibliográfia a tudományos előírásoknak megfelelő és jó eligazítást ad.

A monográfia alapos, részletes, tudományos értékű munka. Szerzője a fiatal kutatónemzedék biztató tehetségű képviselője. A tanulmány méltón csatlakozik a Kiszálföld tudományos kutatásának eredményei közé.

Dr. Timaffy László

Viselet és társadalom, avagy a ruha teszi az embert

Rendhagyó kiadvány jelent meg a fenti címmel, amely (egy kivételével) az 1995. szeptember 15–17-ig Csongrádon rendezett hasonló című tanácskozási előadásait tartalmazza. A tanácskozást Flórián Mártával együtt Szűcs Judit szervezte, aki a kiadványt is szerkesztette.

Nem megszokott, vaskos konferencia-kötetrel van azonban ez esetben szó, a 62 oldalas kiadványban ugyanis csak az előadások kivonatát találja az olvasó. Az előadások teljes terjedelemben való közlése – tekintettel a mai anyagi forrásokra – évekig elhúzódhatott volna. Ez a „rezümé-kiadvány” tehát anyagi okokra hivatkozva született ugyan, de előremutató céllal. Ahogyan a szerkesztői utószóban olvashatjuk: nem akarták megakadályozni,

hogy az előadó-szerzők előadásuk szövegét más kiadványokban gyorsabban publikálhassák. Nemes gesztus.

A kiadvány rezüméit végigolvasva meggyőződhetünk arról, hogy ezek a rövid, illusztrált ismertetések elegendőek ahhoz, hogy a kutatókat foglalkoztató témákba betekintést nyerjünk. Elegendőek azonban ahhoz is, hogy az olvasóban felkeltsék a téma iránti érdeklődést.

A címloldalon a tanácskozás témájának képi hangsúlyozásaként 1833-ból való divatkép, valamint a XIX. század végéről egy szentesi középparaszt házaspár esküvői fotója látható. A belső címloldalt *Hornyák László* grafikusművész *Csongrád*-emlékmája díszíti.

Az előszóban *iffi. Kodolányi János* dicsően szól arról, hogy a viselet-kutatás a „politikai határok nélküli kultúra” jegyében az egész magyar nyelvterületet átfogja és a magyarsággal együtt, élő magyarnyelvű csoportokra is figyel. Elgondolkodtatóan ír a ruha és a viselet szavainak egymáshoz viszonyított szűkebb és tágabb jelentésvilágáról. Maga a viselet a mindennapi életben (életkor, nem, családi állapot stb.) és a társadalomban (egy bizonyos közösséghez való tartozás, illetve a másság vállalása) sajátos kifejező ereje által minden korszakban jelentős szerepet töltött be, a politikai-ideológiai vélemény-nyilvánításnak is egyik fontos eszköze volt, sőt még ma is „a ruha teszi az embert”.

Az azóta elhunyt Nagy Jenő (1916–1996) néprajzkutatót akkor 80. születésnapja alkalmából a résztvevők nevében *Gazda Klára* köszöntötte.

A tanácskozáson részt vett szakemberek tudományági megoszlása tükrözi a viselettémának a mindennapi kutatásban fellelhető különféle értelmezési-megközelítési lehetőségeit. Etnográfusokon és nyelvészeken kívül régészek és művészettörténészek is megszólaltak a csongrádi tanácskozáson. *Trognayer Ottó* az őskor viseletéről, *Kürti Béla* a X. századi magyar női viseletről, *Béres Mária* pedig a középkori pártaviselettel kapcsolatban szóltak. *Szabó Judit* a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum kézdivásárhelyi részlegének egyedülálló miniatűr népviseleti gyűjteményét ismertette. *Nagy Jenő* előadásában a gazdasági, társadalmi tényezőknél a XVIII–XIX. századi erdélyi magyar népviselet változására gyakorolt hatását taglalta. A téma alapjául Kalotaszegen és Kászonban végzett gyűjtései, valamint az Erdélyi Szótör-

téneti Tár vonatkozó részei szolgáltak. *Gajdary István* a XVIII. század végi hagyatéki leltárak alapján óbudai lakosok ruházati hagyatékáról beszélt. *Zomborka Márta* – *Rúduly Emil* – *Csukovits Anita* a váci Fehérek temploma a XVIII. sz.-i kriptájában feltárt viselet feldolgozási menetéről szóltak. *Bánkiné Horváth Erzsébet* a XVIII–XIX. századbeli Kiskunság társadalmi helyzet-viselet összefüggéseit vizsgálta.

A XIX. századdal kapcsolatban a bihari pásztorok státuszjelképéről (*Varga Gyula*), a társadalmi rétegződések a csongrádi és a szentesi viseletre gyakorolt hatásáról (*Szűcs Judit*), a váci polgári ünnepelő viseletről (*Forró Katalin*) és az európai udvari öltözet nemzeti stílusjegyeiről (*Fülemile Ágnes*) esett szó.

A XIX–XX. századot fogja át a barisból varrt szoknya (*T. Knotik Márta*) és a kalocsai szállások asszonyainak főköntöje (*Romsics Imre*). Erről az időszakról emlékezik meg *Szabó Ferenc* is, aki a parasztpolitikusok és népi írók társadalmi háttérhez való hűsége, valamint ruhaviselete, öltözködése között szoros összefüggést állapított meg.

Jelen századunk történetének része a matyó viselet polgárosodása (*Fügedi Márta*).

A tanácskozás emlékeztetőjében *Flórián Márta* foglalta össze a találkozás tanulságait. Az egyéni elmélyült munka mellett éppen a téma sokrétűsége következtében igény merült fel egyéb formában is a további együttműködésre, tapasztalatcserére, egymás kutatásainak megbeszélésére.

Mai korunkban lehetséges a különféle tudományágak ugyanazon témában való együttműködése, együtt kutatása, a téma komplex vizsgálata. Mivel az adott témát a különféle tudományágak különféleképpen közelítik meg, ezáltal egymás eredményeinek árnyalására, megerősítésére, támogatására, kiegészítésére, illetve pontosabbra tételére képesek. A múlt kutatói számára új, eddig figyelembe nem vett szempontok váltak az idő távlatában fontossá, ugyanakkor még napjainkban is újabb tudományágak születésének lehetünk tanúi.

A számítógépes technika fejlődése, az Internet-kapcsolat kiépítése remélhetőleg nem akadályozza majd meg, hogy a komplex kutatás jegyében a jövőben is további hasonló személyes tanácskozások szerveződjenek. (Csongrád, 1998.)

Pávai Éva

Honismereti Bibliográfia

Benedek Gyula-Zádorné Zsoldos Mária: Jász-Nagykun-Zsolnok megyei oklevelek, 1075–1526. Kiadja a Megyei Levéltár, Szolnok, 1998. 317 old.

Benedek Zoltán: A nagykarolyi Károli Gáspár református templom. *Partiumi Füzetek* 5. Szerk: *Dukrét Géza*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság és a Nagykaroly-Belvárosi Református Egyházközség, 1998. 34 old.

Benkő József: Transsilvania specialis I–II. Erdély földje és népe. Ford., bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi *Szabó György*. Kriterion, Bukarest-Kolozsvár, 1999. 653; 845 old.

Bessenyei István: Sarmaság. *Partiumi Füzetek* 6. Szerk: *Dukrét Géza*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság és a Sarmasági Református Egyházközség, 1998. 40 old.

Bogos Mária: A szépvízi örmény közösség. Kiadja a XII. kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzat, Bp. 1997. 115 old.

Botka János: Kunhegyes város címere. Heraldikai monográfia. Kiadja az Önkormányzat. Karcag, 1998. 125 old.

Cigány néprajzi tanulmányok, 6. Tanulmányok a magyarországi beás cigányokról. Szerk: *Bódi Zsuzsanna*. Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság. Bp. 1997. 211 old. – *Bódi Zsuzsanna:* Előszó; *Hermann Antal:* A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Czigányösszeírás eredményei; *Kovács Aladár:* Kezdetleges épületek Tolna vármegyében: Földházak; *Hegyi Imre:* Adalékok a a teknővájó cigányok megtelepedéséhez; *Ignác János:* Beás szálláshelyek; *Orsós Jakab:* Teknővájó; *Gunda Béla:* Teknővájó cigány és munkája; *Peterscsák Tivadar:* Adatok a teknővájó cigányok munkájához; *Havas Gábor:* A Baranya megyei teknővájó cigányok; *Kalányosné László Julianna:* Adatok az őcsényi cigányság szülés és csecsemőápolás közben kialakult szokásaihoz; *Uő:* A halálhoz kapcsolódó szokások az őcsényi beás cigányoknál; *Kovalcsik Katalin:* Karácsonyi köszöntés a beás cigányoknál; *Uő:* „Milyen jó, hogy együtt lehetünk” (Beszélgetés Lankó József katolikus lelkésszel); *Eperjessy Ernő:* Balogh Mátyás a mesemondó; *Szapu Magda:* A mesehagyományozás folyamatának törvényszerűségei Kaposszentjakabon; *Bódi Zsuzsanna:* „Hetven ága van egy mesének...”; *Orsós Anna:* A magyarországi cigányok nyelvi csoportjai; *Eperjessy Ernő:* A beás kézjelek néhány példája.

Czöndör Mihályné Joó Katalin–Csányi Kálmán: A helytörténeti gyűjtemény. *Közégtörténeti Füzetek* (1). Kiadja az Önkormányzat. Pustaszabolcs, 1997. 16 old

Csupor István–Csuporné Angyal Zsuzsa: Faze-könyv. *Jelenlő múlt*. Planétás, Bp. 1998. 187 old.

Dukrét Géza–Péter I. Zoltán: Püspökfürdő (Május 1. fürdő); Szerk: *Dukrét Géza*. Kiadja a Parti-

umi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad, 1999. 48 old.

Ethnographia A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. Bp. 1998. 1.sz. 470 old. – A tartalomtól: *Penavin Olga:* A szlavóniai magyarságról; *Sabján Tibor:* Tüzelőberendezések a történeti forrásokban I.; *Csiszár Attila:* Egy kisalföldi kőművesközpont és céhes hagyományai; *Voigt Vilmos:* A magyar ősválás II.; *Jung Károly:* A garabonciás diák alakja két XIX. szd. eleji színműben; *Nagy Ilona:* Mária-legendák az apokrif evangéliumoktól a XX. szd-i folklórig; *Hankóczy Gyula:* Tárnyak és amiről (nem) beszélnek. Az alföldi duda emlékeiből; *Kós Károly:* Szilágysági levelesládákból; *V.Rangyák József:* Egy jellegzetes székelyföldi edénytípus, a pálinkamelegítő; *Romsics Imre:* A fityula. Az asszonyok főköltőjének jelfunkciója a kalocsai szállások XX. szd-i népviseletében; *Verebélyi Kincső:* Megjegyzések a „magyar-kártya” motívumtörténetéhez; *Vajkai Zsófia:* Cserzei mesék; *Magyar Zoltán:* „A húshagyma”. Adalékok egy csángó Szent László-mondáshoz; *Lukács László:* Történeti mondák a Káli-medencéből; *Móser Zoltán:* Látótávolságban. A múlt töredékeiből; *Domokos Mária:* Zöld Péter moldvai jelentései.

Ethnographia A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. Bp. 1998. 2.sz. 472–798. old. – A tartalomtól: *Füzes Endre:* A hitelesség kérdése a szabadtéri néprajzi múzeumokban; *Sabján Tibor:* Tüzelőberendezések a történeti forrásokban II.; *Csoma Zsigmond:* Paraszt-uradalmi szőlőfajtaismeret és használat a Kárpát-medence nyugati területein a középkortól a XX. szd. közepéig I.; *Lukács László:* Székesfehérvár XVIII–XIX. szd-i etnikai viszonyai; *Jávorka Kata:* Kulturális és életmódminták a múlt századi pécsi vállalkozó-polgár, Zsolnay Vilmos életében; *Keszeg Vilmos:* Írott szövegek egy személy életében; *Szűcs Judit:* Egy csongrádi tímár hagyatéki leltára; *Mészáros Borbála:* A munkásság kutatása az osztrák és a német néprajzban; *Knézy Judit:* Élet egy középkori faluban, Szentkirályon; *Vörös Éva:* A százeves Magyar Mezőgazdasági Múzeum kincsei; *S. Lackovits Emőke:* Balaton-felvidéki séták: Borbély Béla fotókiállítása;

Ferenczi Géza: A moldvai ősbibb csángók. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó. Székelyudvarhely 1999. 94 old.

Fórum. Társadalomtudományi Szemle. A Szlovákiai Magyar Tudományos Műhelyek Folyóirata. Főszerk: *Óllós László*. Galánta, 1999. 1. sz. 160 old. – *Óllós László:* Újabb lehetőség és újabb kihívás; *Gyurgyik László:* A szlovákiai vegyesházasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig; *Lamp Zsuzsanna–Sorbán Angella:* A szlovákiai és erdélyi magyarok médiapreferenciái és fogyasztói szokásai; *Vadkerty Katalin:* A belső telepítések 1945

után; *Bordás Sándor–Huncik Péter*: Feszültség-előrelépő rendszer; *Hushegyi Gábor*: A Szép(1923) – magyar nyelvű művészeti folyóirat Csehszlovákiában; *Mészáros András*: A szociális idő; *Lenstyák István–Simon Szabolcs–Szabóni Mihály Gizella*: Nyelvpolitika a kisebbségek oktatásában; *Kiss József*: A szlovákiai magyar kisebbségek a reformfolyamat első szakaszában; *Liszka József*: Etnikus specifikum-nemzeti hagyomány-nemzettudat; *Öllös László*: A kisebbségek és a demokrácia.

Gál Andrásné: A jászkieséri Csete Balázs Általános Iskola és Szakiskola 50 éve. Jászkiesér Gyermek-kei Alapítvány–Teleház. Jászkiesér, 1998. 112 old.

Gyüzi László: Tatabánya 1956-ban. Kiadja a Kultúr István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány. Tatabánya, 1994. 141 old.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXVII–XXXVIII. Szerk: *Veres László–Viga Gyula*. Miskolc, 1999. 1360 old.– *Ringer Árpád*: Miskolc és Borsod-Abaúj-Zemplén megye szerepe a magyarországi régibb kőkor kutatásában; *Simán Katalin*: Bifaciális eszközök Korlát-Ravaszlyuk-tető lelőhelyen; *Patay Pál*: A badeni kultúra ózd-pilinyi csoportjának magaslati telepei; *Kalicz Nándor*: A keso-rézkori Bäden kultúra temetője Mezőcsát–Hörcsögösön és Tiszavasvári–Gyopároson; *Koós Judit*: Újabb adatok a kora bronzkori Makó-kultúra elterjedéséhez és időrendjéhez Északkelet-Magyarországon; *P. Fischl Klára*: Szertartási edények a bronzkorból; *B. Hellebrandt Magdolna*: A mezőnyárádi bronzkincs; *Kemenzsei Tibor*: A zöldhalompusztai aranyszarvas; *K. Végh Katalin*: Császárkori telep Szirmabesenyőn; *Vörös István*: Tengőd–Hétkütpusztai honfoglalás kori sírok lovai; *Wolf Mária*: A földvárkutatás jelenlegi helyzete, a borsodi földvár; *Nováki Gyula–Sárközi Sebestyén*: Várak a magyarországi Gömörben; *Gedai István*: Rómán kori éremművészet Árpád-házi pénzek; *Czeglédy Ilona*: A diósgyőri vár feltárása; *Dankó Katalin–Feld István–Szekér György*: A régészeti kutatások jelentősége a sárospataki vár építéstörténetének felderítésében; *Détsy Mihály*: Megjegyzések a pataki várak dólgaiban; *Feld István*: A monoki renszánzs kastély; *Tomka Gábor*: Közép és kora újkori településrészlet Mohi mezőváros belterületének peremén (Jelentés az M-30-as autótól 41. számú lelőhelye I. és IV. munkahelyének régészeti feltárásáról); *Papp Ildikó–Babcsán Norbert–Kovács Árpád*: Kora újkori kerámiamázak (Az ónodi és muhi feltárások kerámiamázainak anyagtudományi elemzése); *Pusztai Tamás*: Kora újkori kerámia az egri ferences templom területéről I.; *B. Kovács István*: Gondolatok Gömör vármegye kialakulásáról; *Kubinyi András*: Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyékben; *Gyulai Éva*: Úthálózat és hírközlés a hódoltság peremvidékén (A diósgyőri vár és Miskolc szerepe a kora újkori közlekedésben és információcsereben); *Udvari István*: A Munkácsi Görög Katolikus egyházmegye lelkeségeinek 1741. évi összeírása (Csereháti és zempléni esperesi kerületek); *Jelena Vinogradova*: Az orosz agrárkultusz szentjei; *Hekkenst Gusztáv*: II. Rákóczi Ferenc udvari tanácsa; *Fehér József*: Szirmai Antal Hungaria in Parabolis-a; *Frisnyák Sándor*: Borsod vármegye földhasznosítá-

sa a XVIII–XIX. szd-ban; *Spóner Péter*: A miskolci csizmadiacéh története a megalakulástól a céh felzárolásáig (1667–1872); *Rémiás Tibor*: Nemes királyi csizmadiacéh Szepes mezővárosában – Különös tekintettel XIX. századi vagyoni helyzetére, kapcsolatrendszerére és adakozókészségére; *Jaczkó Zsolt*: A hadseregállítást kezdti nehézségei Zemplén vármegyében 1848 tavaszán; *Kováts Dániel*: Zempléni Kazinczy-ünnep 1859-ben; *Kárpáti László*: Az egykori abaújszolnoki görög katolikus fatemplom Myskovszky Viktor rajzain és az egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján (1876, 1877); *Hoffmann Tamás*: Cserépedények (Néhány példa Európából); *Veres László*: A pinetokba való palack – Egy elfelejtett üveg kultúrtörténete; *Papp Miklós*: A bor gyógyító erejéről; *Porkoláb Tibor*: „A költőpátriárka gyónókönyve” (A Léva- naplókról); *Wintermantel Péter*: Szemere Attila hagyatékának orientalistikai vonatkozású anyagai; *Bodnár Mónika*: Balogh Béla, Putnok és Harmac történetírója; *Tarcali Béla*: A miskolci Kir. Kat. Fráter György Gimnázium fénykora (Tiszteletadás Vucskits Jenő szellemének és emlékének); *Dobrossy István*: „Megay”-cukrárszék Kassán, Rimaszombatban és Miskolcon; *Csiki Tamás*: A miskolci izraelita kis- és középpolgárság a két világháború közötti időszakban; *Pirint Andrea*: Moholy-Nagy László és a kubizmus; *Goda Gertrúd*: A hatalom és a művészet – a Miskolci Egyetem közterti alkotásai; *Novák László*: Gömör megye településnéprajzi viszonyai; *Petersák Tivadár*: Paraszti gazdasági közösségek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében; *Paládi-Kovács Attila*: Két fel-földi székértípus (Láncos lajtorja és nyári székér); *Bencsik János–Hajdú Ráfi János*: A lovas kocsi a mezőkövesdi parasztagdárk kezén; *Balassa Iván*: A gabona kézi vetése Magyarországon; *Gáborján Alice*: A tardi „felakasztott” szoknya; *Füvessy Anikó*: Adatok egy ismeretlen mezőcsáti fazekascsaládról; *Szabadfalvi József*: Sétabotok Északkelet-Magyarországon; *Viga Gyula*: A tradíció és a változás néhány jellemzője a Bodrogköz népi műveltségében (Karcsa és Pácin példája); *Nagy Géza*: Adatok Karcsa társadalmának megismeréséhez; *Sz. Tóth Judit*: Társadalomnéprajzi adatok az Ung-vidékről; *Fejős Zoltán*: A matyó hírnév az Újvilágban; *Ujváry Zoltán*: Az ünneptörés-ünnepntés és a kővé válás hiedelme Bornemissza Postillában; *Dömötör Ákos*: A népi elbeszéléskultúra változásai a Hangony völgyében; *Igaz Mária*: Gyermeklakodalom; *Kriston Vizi József*: Istvánffy Gyula játékgyűjtései; *Cseri Miklós*: A harmincéves Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szentendrén; *Voit Krisztina*: Adalékok a miskolci Herman Ottó Múzeum első évtizedeinek történetéhez; *Bodó Sándor*: A Herman Ottó Múzeum mint tudományos műhely; *Udvari István–Viga Gyula*: Sztripszky Hiador és négy levele Herman Ottóhoz; *Fügedi Márta*: Kóris Kálmán, a miskolci múzeum néprajzi gyűjteményének alapítója; *Kováts Tibor*: A műtárgyvédelem és a restaurálás történetéhez a miskolci múzeumban (1899–1999); *Dankó Imre*: A múzeumbarátok köreinek jelentősége a százéves miskolci múzeum életében

Hírharang. A Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság tájékoztató füzet. Komárno (1999) 1–2. 68 old. – A tartalomról: A Fórum Társadalomtudomá-

nyi Intézet Etnológiai Központjának programja; A Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság VII. közgyűlése; A hetven esztendő Ág Tibor köszöntése; *L. Juhász Ilona*: X. Néprajzi Szeminárium Jászberényben; *Ág Tibor*: Magyarságból megújulni; *Danter Izabella*: Gyerünk játszani!-vándorkiállítás; *B. Kovács István*: A Gömör-Kishonti Múzeumegyesület életéből; *L. Juhász Ilona*: Népviseletbe öltöztetett babák Komáromban; *Csáky Károly*: A néprajz iskolai oktatásának problémái; *B. Kovács István*: Néprajz oktatás a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemén.

Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők. *Partiumi füzetek 7.* Szerk: *Dukrét Géza*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség, 1999. 238 old. – *Tempfli József*: Hitet jelöl, utat mutat; *Tökés László*: Temetőink az élet hirdetői; *Dukrét Géza*: Bevezető; *Erdőközi Zoltán*: Árpád-kori sírhantok; *Lakóné Hegyi Éva*: Régi sírkövek Zilahon; *Erdei János*: A szilágysomlyói református temetőről; *Major Miklós*: Örök pihenőhelyek Szilágynagyfaluban; *Péter I. Zoltán*: Nagyvárad újkori temetőinek kialakulása; *Antal Béla*: Biharpüspöki temetők; *Juhász Viktor*: Körösrévi református nyughelyek; *Fazekas Lőránd*: A kisbányai örök csend otthonában; *Székely Antal*: Megnyugtató látvány, áhítatot keltő hangulat (Ombod, Szatmárpálfalva); *Kiss Kálmán*: Ápolt szakrális hely: Képes ismertető a túrtebesi temetőről; *Benedek Zoltán*; Emberalakú fejfák a bőrvélyi temetőben; *Borbély Gábor*: Csónak alakú fejfák az érmelléki református temetőkben; *Bokor Irén*: Az érmihályfalvi temető és sírjelei; *Szuhányi Katalin*: A város fölött – az emlékezés magaslatán (Érmihályfalva); *Kordács Imre*: Az olaszi plébánia-templom halotti címei; *Pávai Gyula*: Aradi panteon; *Deák József*: Régi és mai magyar temetők a Dézna völgyében; *Raj Rozália-Nagy István*: Vajdasági református temetőink; *Kordács Imre*: Temetkezési szokásainkhoz kapcsolódó jelrendszer; *Bokor Irén*: Halottas szokások és hiedelmek Szilágypéren; *Magyar Etelka*: Temetkezési szokások a bánsági magyar református falvakban; *Koncz László*: A szilágysomlyói református temető feltérképezése; *Dukrét Géza*: Módszertani kérdések temetőink felmérésére.

Horvátországi Magyarság. 1999. 3-4. sz. 96 old. – A tartalomról: *Kedves Tibor*: Az Eszéki Magyar Oktatási és Művelődési Központ; *A. Gergely András*: Egy etnikai sziget s társadalmi-történelmi periferián; *Kopács, 1942. – Patáky András*: Délkelet-Baranya településtörténete a XVIII. szd. közepéig 5.; *Horváth Lajos*: Fiume és nemzeti gárdája 1848-ban; *Frankovics György*: A Szigeti veszedelem mitológiai hátteréről; *Ludwig Károly*: Ragusa – Dubrovnyik: Magyar ereklyék a kolostorokban, 7.

Karácsonyi Sándor: Pér község és plébánia története (Győr 1941) II. kiad. Magyar Műhely Alapítvány. Mezőtör 1998. 290 old.

Kasuba Jánosné: A karcagi Györffy István Általános Iskola könyvtárának története. Kiadja az Önkormányzat. Karcag, 1998. 79 old.

Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség. Tíz év a kárpátaljai magyarság szolgálatában. Ungvár, 1999. 136 old. – A KMKSZ története, Alapítólevele, Alapszabálya, Programja, szervei és tisztségviselői, alapszervezetei, elnökségének tagjai, statisztikai adatai; a KMKSZ a helyhatalmi szervezetben; Eseménykrónika.

Kurucz János: Kisújszállás két történelmi családja. *Helytörténeti Füzetek 7.* Kiadja az Önkormányzat. Kisújszállás, 1998. 171 old.

Limes. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Tudományos Szemléje. Főszerk: *Virág Jenő*. Szerk: *L. Balogh Béni, Kemecsi Lajos*. Tatabánya, 1999. 1. sz. 204 old. – A tartalomról: *Fülöp Éva*: Az Esterházy család története; *Hiller István*: Esterházy Miklós nádor politikai tevékenysége; *Kalmár János*: Esterházy Pál nádor a politikus; *Ress Imre*: Herceg Esterházy Pál, a szent szövetségi diplomata és alkotmányos miniszter; *Fatuska János-Kaptay György*: A tatai Esterházy uradalom első német telepei (1733-1737); *Gróf Károly*: A magyarországi német lakosság a tatai járás területén a II. vh-t követő években; *Voigt Vilmos*: Ipolyi Arnold élete; *Barna János-Bauer Norbert*: Feichtinger úr – a botanikus; *Kemecsi Lajos*: Tatai fazekesremek; *Fábián László*: Az árvízi fotós.

Major Miklós: Szilágyság. Tájak, műemlékek, emlékhelyek. *Partiumi Füzetek 8.* Szerk: *Dukrét Géza*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség. Nagyvárad, 1999. 50 old.

Maros megye. *Barangolás Székelyföldön 2.* Pallas Akadémiai Könyvkiadó. Szerk: *Balás Árpád*. Csikszereda, 1999. 343 old.

Marosvásárhely történetéből. Szerk: *Pál-Antal Sándor, Szabó Miklós*. Erdély Emlékezet. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999. 267 old.

Nagy Géza: A Bodrogköz helytörténeti és néprajzi bibliográfiája 1837-1997. 1., 2. *Bodrogközi Füzetek 12-13.* Kiadja Bodrogközi Művelődési Egyesület és a Bodrogközi Hagományápoló Alapítvány. Sárospatak-Karcsa, 1999. 504 old. – 3769 tételből álló bibliográfia, földrajzi és szerzői mutatóval.

Néprajzi Látóhatár. A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata. Debrecen-Miskolc, 1998. 3-4. 208 old. – *Balassa Iván-Dankó Imre-Felföldi László-Flórián Márta-Hála József-Kisbán Eszter-Titriai Zsuzsanna*: Robert Townson néprajzi megfigyelései Magyarországon; *Balassa Iván*: Penavin Olga köszöntése; *Kállós Imre*: XVII. századi óntalak Kárpátalján; *P. Szalay Emöke*: Szászkezdí kerámiai a Déri Múzeumban; *Szabó Enikő*: Kalapkötés Jobbágytelkén; *Angyal Béla*: Alsóhatár – Egy falu kialakulása a Kisalföldön; *Udvari István*: Sáros vármegyei ruszin férfi keresztnévek Mária Terézia korában; *Jung Károly*: Bányadémon és bergmendl (Ismeretlen fel- és délvidéki adatok a bányaszellemelek kérdéséhez); *Zsók Béla*: A „csángó” elnevezés és identitástudat alakulása a Hunyad megyébe telepített bukovinai székelyeknél; *Illyés Zoltán*: A görög katolikusok identitásváltásának különböző útjai az egykori Csík megyében (XIX. szd. közepé-1948); *Csik Tamás*: A nagyváradai zsidóság gazdaság- és társa-

dalomtörténetének néhány vonása a dualizmus korában; *Deák Zita*: Adatok a székelyszombatosok történetéhez; *Kotics József*: Magyar–román–cigány együttélés Zabolán; *Csikó Károly*: Az egyházi anyakönyvek halállal kapcsolatos feljegyzései az Ipoly mentén; *Nagy Olga–Nagy Ödön*: Havard erkölcsi élete; *Nagy Géza*: A Bodrogköz két történelmi mondája a szépirodalomban; *Balassa Iván*: László Gyula.

Örsi Julianna: A Nagykunság 1848–49-ben. Barbaricum Könyvműhely, 1998. 146 old.

Örség 39. A Burgenlandi Magyar Kultúregyesület tájékoztató lapja. Szerk: *Galambos Iréneusz*. Oberwart 1998. december, 72 old. – A tartalomról: A kálmánizmus Burgenlandban; Egy Debrecenbe került burgenlandi; Imre Samu emlékünnepe Felsőőrött; Az 1848/49-es emlékünnepe; Anyáknapi Felsőőrött; Aratási ünnepe Felsőőrött.

Piry Czirjék János: Érsekújvári napló, 1848/49. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta *Koncsol László*. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligram Könyvkiadó Kft. Pozsony, 1998. 230 old.

Rácz Sándor: Családi „örökség”. Familia- és falutörténet mozaikokban. Magánkiadás. Makó. 1999. 62 old.

Rózsa Miklós: A kanizsai Városi Tanács igazgatási és bírói tevékenysége a vár lerombolását követő év végéig (1690–1703). *Nagykanizsai Honismereti Füzetek* 21. Kiadja a Nagykanizsai Városvédő Egyesület Honismereti Köre. Nagykanizsa, 1999. 82 old.

Sas Péter: A kolozsvári Szent Mihály templom. Gloria Kiadó. Kolozsvár, 1998. 128 old. és 16 színes kép.

Sárvári Honismereti Híradó. 1999. 1. sz. 70 old. – A műemlék evangélikus templom; *Katalfai Németh József*: 50 éve kezdődött az oktatás a Nadasdy-várban; *Hajdú Tamás*: A „műmagyar”; *Nagy Miklós*: A sárvári vasutak története a dualizmus korában; *Takács Attila*: Gyöngyös-túránk, avagy mi is az a vízi-bojtárkodás? *Németh Edina*: Egy kis dialektológia; *Katalfai Németh József*: Eseménynaptár.

Somogyi Honismeret. A Somogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója Kaposvár, 1998. 3. 94 old. A tartalomról: *Freisz Kázmér*: Emléktáblát és kopjafát avattak Zamárdiban; *Deák Varga József*: Ami az (1848-as) kiállításból kimaradt; 170 éve alakult meg a Megyei Olvasótársaság; *Tóth Sándor*: A kolera réme Lengyelítő környékén 1855-ben; *Merényi László*: Kozma Andor somogyi gyermekévei; *Fülöp László*: Csoma családneveiről (1722–1900); Népszokások Zamárdiban régen; *Deák Varga Dénes*: Középkori kerek templomok Somogyban; *Bősze Gábor*: Reindl Rafael törökoppányi esperes emlékére; *Matyikó Sebestyén József*: Búcsú dr. László Gyulától; *Tóth Sándor*: Koltay Péter köszöntése

Somogyi Honismeret. A Somogy Megyei Honismereti Egyesület tájékoztatója. Kaposvár, 1999. 1. 124 old. A tartalomról: *Gálné Jáger Márta*: Intézkedések Somogyban a Dráva-vidék védelmére 1848 tavaszán; *Bodó Imre*: Megújult a Horvay-féle szoborcsoport Dombóváron; *Gál József*: A Marczalyak 600 év előtti sikerei; *Hosszú Csaba–Vidák Tünde*: A Balaton-melléki horvátság betelepülése; *Tóth*

Jenő: Millennium Belső-Somogyban; *Király Lajos*: Népszokások a somogyi német községekben; *Mihály Gyula*: Elfelejtett lakodalmi szokások Kótséni; *L. Szabó Tünde*: Löszpincék Szőládon; *Koltay Péter*: Műemlékmentés Szőlősgyőrökön; *Bodó Imre*: Egy elfelejtett gölle (Hajdú Miklós); *Gáspár Ferenc*: Szalay Fruzina és Rippl-Rónai József találkozása; *Vértés László*: Száz éve született Babay József; *Merényi László*: Martyn Ferenc és az 1976-os Berzsényi Emlékkönyv; *Vértés László*: Németh László és a Balaton; *Katus Lajos*: Emléktábla-avatás Lellén.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. A Megyei Önkormányzat folyóirata. 1999. 3. sz. 257–400 old. – A tartalomról: *Balogh István*: Kálló vára és a Kálly család (1570–1640); *Bona Gábor*: A 1848/49-es honvédsereg Szabolcs megyei születésű tisztjei II.; *László Géza*: A Felső-Magyarországi Vésdereg 4. (szabolcsi) osztálya, 1849; *Bene János*: Honvédnapló és levelek 1848-ból; *Kujbusné Mecsei Éva*: Benczúr Zsuzsánna emlékképei a szabadságharc bukását követő évekről (1849–1854); *Nagy Ferenc*: Árulót fogtak Ibrányban; *Tóth Sándor*: A szabadságharcot követő megtorlás Szabolcs megyében; *Erdész Sándor*: Az 1848–1849-es szabadságharc megyénk néphagyományai; *Katona Béla*: Vörösmarty Mihály Szabolcsban és Szatmárban.

Szalóky Károly: Életem. *Honismereti Kiskönyvtár*, 4. Szerk: *Tóth Dezső*. Kiadja az Egeralja Községi Önkormányzata. Veszprém, 1999. 167 old.

Száva Tibor-Sándor: A csíkszépvízi Száva család. Bécs, 1995. 76 old.

Százak Tanácsa, 1999. Trikolor Könyvkiadó, Bp. 1999. 430 old. – *Fekete Gyula*: Százak Tanácsa; Tagnévsor; *Albert Gábor*: Magyar? Irodalom?; *Andrásfalvy Bertalan*: Jövőnk gondoljai; *Balassa Sándor*: Mi a különbség a népzene és a dum-dum zene között; *Balczó András*: A sikerről; *Balogh János*: A magyar jövőt a termőföld jelenti; *Bakay Kornél*: A XI. Századi Magyar Királyság helye és szerepe Európában; *Bánffy György*: Az anyanyelv ápolásának megújuló gondoljai; *Báthory Katalin*: A sajátos magyar érdekek és érvényesítésük az Egyesült Európa Szövetségen belül; *Bencsik András*: A Szent Korona mint az istenség szimbóluma; *Béres József*: Néhány javaslat; *Biró Zoltán*: Tíz év után – Mivé lettek reményeink?; *Bolberitz Pál*: Szabadság és szabadosság; *Budai Ilona*: Fúvóm az énekem; *Chrudinák Alajos*: „Mit jelent magyarnak lenni?” A médiaklikk monopóliuma; *Csáth Magdolna*: A biztató jövő gazdaságpolitikája, avagy nekünk is legyen helyünk, a tudásorientált nemzetek között; *Csete György*: Az én Petőfim; *Csoóri Sándor*: Száll, száll a füst – Czine Mihálynak ajánlom; *Czakó Gábor*: Aranykapu. Boldog Salamon király életregénye (részlet); *Czine Mihály*: Jönnék a harangok értem; *Dobó Andor*: Vélemény a koalíciós kormány első száz napjáról; *Döbrentei Kornél*: Viszszafoglalni a hazát; *Dörner György*: A sunnyogás rányomja korunkra bélyegét; *Erdős László*: A nemzet biztonsága – hon és országvédelem; *Fekete Gyula*: Látomásom a jövőről (részlet); *Fekete Gyula*: Farsangi álarcsoból, 1999; *Gidai Erzsébet*: Európa 2015 – az Európai Unió alkonya?; *Görömböi András*: Néhány szó a tízéves Hitlerről; *Grosics Gyula*: Önvalótlom; *Győri Béla*: Honvesztés Szatmár-Beregben;

Gyulai Endre: A magyar „szegletkő”; Halász Péter: Az Etelközben élt magyarokról; Hegedűs Lóránt: Március 15.; Horváth Lajos: Az országlát lovagló március; Jobbágy Gábor: Válaszúton; Kádár Béla: Ludwig Erhard és a szociális piacgazdaság; Kahler Frigyes: A rendszerváltozás ellentmondásai – a felemelés igazságtétel; Kanyar József: Új Szárszóra kélszülődvé a 2000. esztendőben; Kellernayer Miklós: Magyarország, amit elvesztettünk; Kíndler József: Könyörtelen növekedés; Kisida Elek: Levél Nemeskürty István Millenneumi Kormánybiztosnak; Kiss Dénes: Első számú közellenség a média; Kiszely István: Előszó „A magyarság őstörténete” című munka 1999-ben megjelenő negyedik, átdolgozott kiadásához; Kocsis István: A Szent Korona tana és a jogfolytonosság; Koltay Gábor: Eretnek gondolatok a Magyar Televízióról, a magyar média Koszovójáról; Koós Ferenc: Tanügy és nemzet a XXI. század Magyarországon; Kopácsy Sándor: Mennyi liberalizmusra van szükség?; Kozma Imre atya: Az én karácsonyom; Kunszabó Ferenc: 1998 – a katasztrófák éve; Kurucz Gyula: Egy nemzeti vállalkozás kellei; László Gyula: A köszönet hét szava; Liebmann Katalin: Egy újságíró naplójából; Lovas István: A magyar zászlókat letartóztatva; Makovecz Imre: Jegyzetek március 15.-éről; Márton János: Válaszúton a falu gazdasága; Medveczky Ádám: Gondolatok egy elvont (kar)mesterségről; Medvigy Endre: A Fekete Bojtár a koalíciós időkben; Mócsi Ferenc: Borúra derű; Murányi László: Történelmi ismétlő-óra; Nagy Gáspár: Magyar abszurd; Nemeskürty István: Magyar államférfiak és személyiségük szerepe huszadik századi történelmünkben; Pálffy G. István: Több mondat a médiaszarnokságról – vagy porod is nekik szolgál; Pap Gábor: Hazatalálás „az Úr 895. esztendejében” Filmköltemény-részlet; Papp Lajos: Magyarországról; Pokol Béla: Politológiai töredék; Pomogáts Béla: Minden ötödik magyar; Pongrácz Gergely: A harmadik út és a forradalom előrelátása; Pozsgay Imre: Politika a nyelvvelésben?; Práczki István: Trianon–Koszovó–Erdély; Pungor Ernő: Az alap- és alkalmazott kutatás fontossága a magyar gazdaság számára; Piiski Sándor: Hol vagy, István király?; Rácz Sándor: Rendszerváltás: Igazság? Nem! Hazugság!; Raffay Ernő: A próbakő Trianon; Sándor András: Látletek; Sánta Ferenc: A szabadság küszöbén; Sinkovits Imre: Kút mélyén dagonya; Somogyi Győző: Isten tenyeren, avagy otthon a tájban; Somodi István: Új magyar ezredév – új magyar alkotmány; Szentmihályi Szabó Péter: Magyarország jövője: Elbutul-e az emberiség?; Szerovátiusz Tibor: Vallomás életről, művészetéről; Szifj Rezső: „Labanc katolikusok”; Szijártó István: Az oktatás szabadságharca; Szokolay Sándor: Érdemes-e nemzetben gondolkodni?; Szűrös Mátyás: Alapszerződésről két év után: Remények és buktatók; Tókczi László: Kinek az alkotmányos jogai?; Varga Domokos: Hozz reá vig esztendő!; Várkonyi Balázs: Rossz üzenetek; Vigh Károly: Trianon–München–Bécs–Kassa; Vödörös Attila: Hová?; Zacek Gyula: Néhány gondolat a hazaszeretetről a szétvert budapesti METESZ tüntetés követő „igazságszolgáltatás” kapcsán; Zétényi Zsolt: A Nemzetpolitikáról; A Százak Tanácsának nyilatkozatai és állásfoglalásai;

Szerepi Nagy Attila: Karcagi legendárium. Kiadja az Önkormányzat. Karcag, 1999. 182 old.

Tantalics Béla: Zalaszombatfa története. Kiadja a Kőszegi Önkormányzat. Lenti, 1997. 191 old.

Tanulmányok a Bódva-völgye multjából. Szerk: Bodnár Mónika–Rémiás Tibor. Múzeumi Könyvtár 5. Kiadja a Gömöri Múzeum és Baráti Köre. Putnok, 1999. 805 old. – Szerkesztői előszó; Szabó József: A Bódva-völgy településeinek geomorfológiai adottságai a tájfejlődés tükrében; Juhász Lajos: A Bódva folyó halfaunája; Uő: Madárvilág a Bódva völgyében; Kaminska, Ubomira–Ringer Árpád: A Bódva-völgy a kőkorbán; B.Hellebrandt Magdolna: A Bódva-völgy története az őskor utolsó évezredében; Wolf Mária: Adatok a Bódva-völgy honfoglalás és kora Árpád-kori településtörténetéhez; Dénes György: A Bódva-völgy felső szakaszának Árpád-kori története a tatárjárásig; Szabadfalvi József: Életről a Bódva-völgyében a jobbágyfelszabadítás korában–kísérlet Pényes Elek geographiai szótára adatainak hasznosítására; Szalipszki Péter: A Bódva-völgy településszerkezete a XIX. szd. második felében; Csiki Tamás: A Bódva-völgy település- és infrastrukturális szerkezetének és mezőgazdasági termelésének alakulása a kapitalizmus korában (1867–1944); Paládi-Kovács Attila: Népi gazdálkodás a Bódva-völgyében; Uő: Állattartás; Uő: Ipar; Uő: Vándormunka és árucseré; Uő: Közlekedés és szállítás; Hoffmann Tamás: Kertész Tamás és a többi naplóíró parasztember; Csiki Tamás: Egy Bódva-völgyi parasztgazdaság termelésének néhány jellemzője a XIX. szd. végén.

Tárgyaló népművészet. Szerk: Bellon Tibor, Fügédi Márta, Szilágyi Miklós. Jelenlévő múlt. Bp. 1998. 431 old.

Torockó utikalauz. Irta: Hantz Lám Irén. Kiadja az Erdélyi Híradó Könyv és Lapkiadó. Kolozsvár, 1998. 144 old.

Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények. A Vas megyei honismereti mozgalom folyóirata. Szombathely, 1999. 1. sz. 96 old. – Tilcsik György: Egy csizmadiamester karrierje a reformkori Szombathelyen; Simon V. Péter: Horváth Boldizsár, a népképviselő; Bódiné Beliznai Kinga: Horváth Boldizsár és a bírakra vonatkozó jogalkotás; Heitler László: A geográfától a képzőművészetiig–Beszélgetés Salamon Nándorral; Salamon Nándor: „Született Sárvaron, már elég régen...” – A szülőföld Németh Mihály művészetében és írásaiban; Tóth István: Savaria legendái I. Ovidius sírja; Zágonyi Zsigmond Balázs: A domokos rend megletelepedése Vasváron I. – Hagyományok és történetiről vélemények; Dominkovits Péter: Vas megyei vonatkozású XVI. szd-i meglévő iratok kisebb családi levéltárakban III.–A Chernel család levéltára; Sill Ferenc: Somogy püspök kánoni vizitációja Kőszegen, 1815. III.; Koszorus Ödön: Vas megye rejtett kincsei: Az egyes igák kialakulása és típusai.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés tudományos és kulturális folyóirata. Szombathely, 1999. 3. sz. 307–432 old. – A tartalomról: Szabó László: A cukorbeteg gyermekek ellátásának története Vas megyében; Széll Tamás–Széll Kálmán: Adalékok a dukai és szentgyörgyvölgyi Széll család történeté-

hez; *Tóth Gábor*: Adatok a Vas megyei Herényi család antropológiájához; *Brenner Vilmos*: Volt vasi helységek és helynevek a mai Burgenland területén.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés tudományos és kulturális folyóirata. Szombathely, 1999. 4. sz. 435–560. old. – A tartalomból: *Bajzik Zsolt*: A sós-kúti fürdő a reformkorban; *Szerdahelyi Pál*: A szombathelyi Faludi Ferenc Gimnázium története; *Lukács László*: Falukapu a Dunántúlon; *M. Kozár Mária*: A magyarországi szlovének; *Bojtár Endre*:

Kik azok a vendek, s kik voltak a venetek-venedek?; *Tóth Péter*: Edvi Illés Pál 48-as főljegyzései; *Tóth Ferenc*: Vasi huszárok Franciaországban; Eredeti Kossuth-kép Szombathelyről.

Vass Antal: Emléknepok Erdélyben – ahol minden nap történelem. I. Trikolor Könyvkiadó h.n. é.n.(1998?) 315 old. – Az első kötet a teljes kötet évtizedre eső 291 évfordulás eseményét sorolja.

Zsigmond Enikő: Csomád hegycsoport ; Szent Anna-tó és környéke. *Erdély hegyei* 3. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 1998. 119 old.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot ..... példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: ..... irányítószám: .....

utca: ..... házzám: .....

Az előfizetés díja egy évre: **840,- Ft**
fél évre: **420,- Ft.**

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel/fax: 327-7761

Dátum: .....

.....
aláírás

KIS MAGISZTER KÖNYVESBOLT

A Balassi Kiadó
és a Magyar Nemzeti Múzeum kiadványai

Múzeumi, akadémiai kiadványok

Idegenforgalmi kiadványok

Tudományos és művészeti folyóiratok

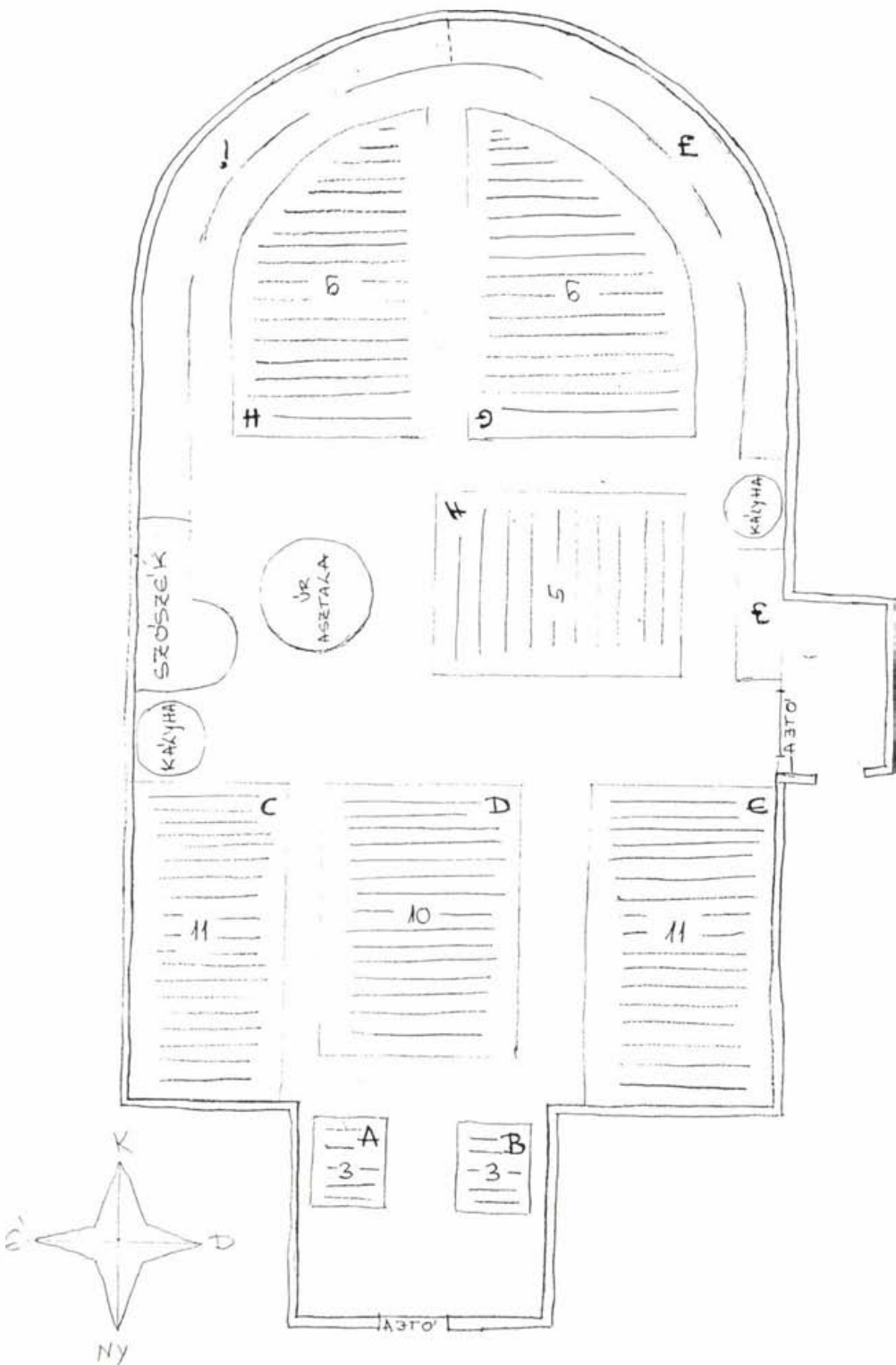
*

Magánszemélyek, könyvtárak,
intézmények számára címkeresés,
megrendelések teljesítése!

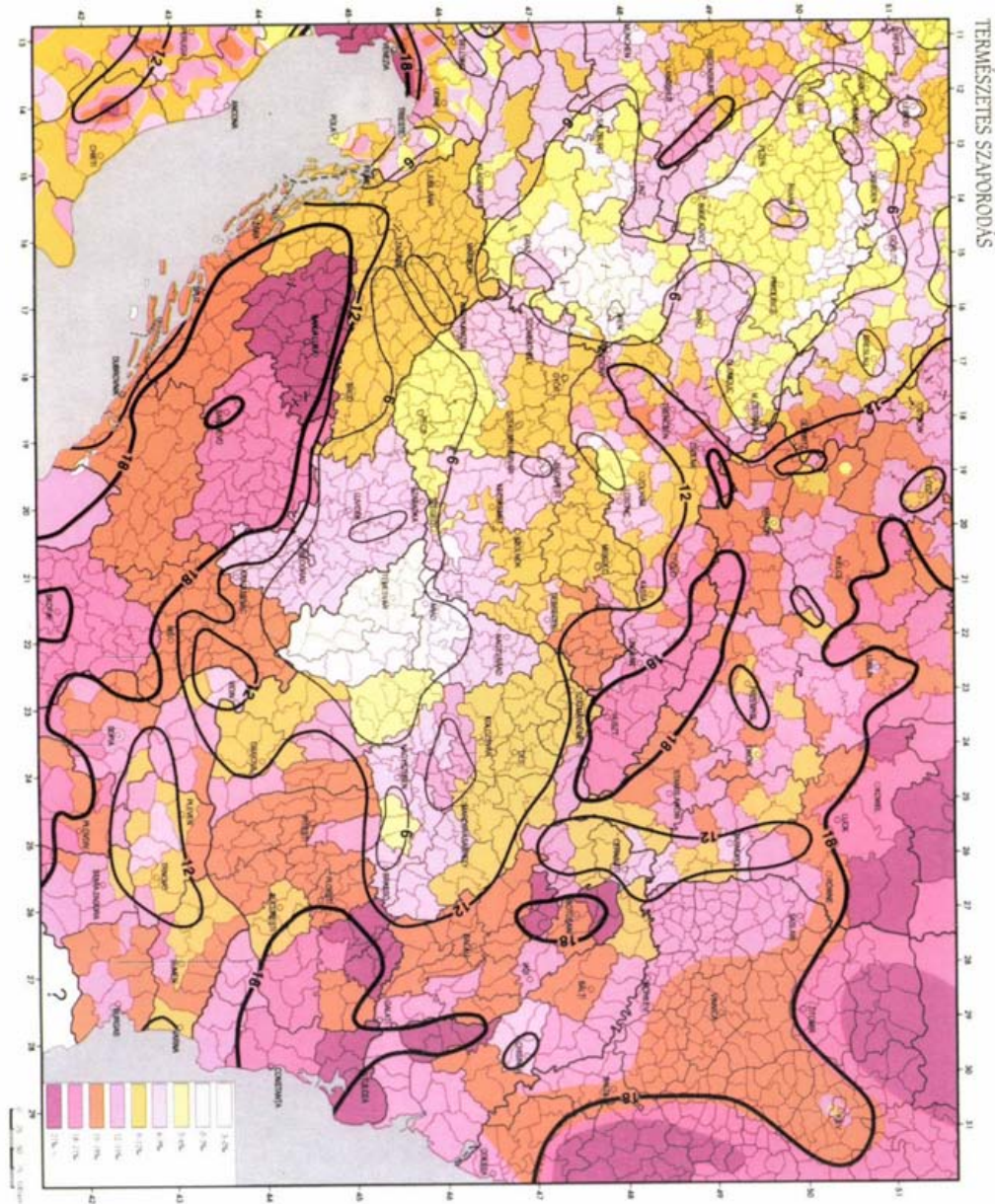
1053 Budapest, Magyar u. 40.
Telefon: 327-7796, 327-7797

Nyitva tartás:
Hétfőtől péntekig: 10–18 óráig
Szombaton: 10–13 óráig

Templomi ülésrend az alsóháromszéki Bikfalván
(a 47. oldalon levő íráshoz).

A lakosság természetes szaporodása az 1930 körüli években